

A Z O R V O S

MINT

287

H Á Z I - B A R Á T

VAGY

EGY ORVOSNAK AZ ATYÁK - 'S ANYÁKHOZ
INTÉZETT BARÁTSÁGOS OKTATÁSAI, MINDEN
GONDOLTATHATÓ NYAVALYÁKROL AKÁR-
MELLY KORBAN.

EGY HÍV 'S KÖZÖNSÉGESEN ÉRTHETŐ TANÁCSADÓ
MIND AZOKRA NEZVE, KIK A BETEGSEGEKET MAGOK
ISMERNI AKARJÁK, VAGY ORVOSI SEGÍTSÉGRE SZERT
NEM MINDJÁRT TEHETNEK.

Dr. FRANK LAJOS FRIDRIK

UTÁN

A' HARMADIK NÉMET KIADÁS SZERINT

FORDÍTVA

H O R V Á T J Ó Z S E F,

A' SS. MM. BÖLCSELKEDÉS' ÉS ORVOSI TUDOMÁNYNAK
DOCTORA, A' TESTI M. KIR. EGYETEM' ORVOSI OSZTÁLYÁ-
NAK TAGJA, ÉS TEKINTETES HONTH VÁRMEGYE' RENDES
FŐORVOSA ÁLTAL.

MASODIK MEGJAVÍTOTT KIADÁS.

2533

P E S T E N, 1830.

HARTLEBEN C. ADOLF KÖNYVÁROSNÁL.

Prof. Dr. Gyergyay Árpád

klbádi és kis solymosi

58 194

NYOMTATA
TRATTNER ÉS KÁROLYL

NAGYON TISZTELENDÓ

WÁGNER KAPISZTRÁN JÁNOS

NEMES LELKŰ BARÁTOMNAK

Előbeszéd a 3dik kiadáshoz.

Nem alacsony nyereség vágy, hanem hivatala 's használni kívánó igyekezete indítá e' jelenvaló iromány' szerzőjét arra, hogy a' nem orvosoknak egy olly kalauzt nyujtson kezökbe, melly nékiök az egészség' hanyatlásakor czélszerű tanácsot adjon, és azon eszközöket kimutassa, mellyeknek használata által előbbi egészségökre mennél hamarébb ismét szert tehessenek, vagy, a' hol ez lehetetlen, legalább szenvedéseiket enyhíthessék, nyavalyájik' könnyebbítésén tehetségök szerint munkálkodhassanak, 's életüket mind addig föntarthassák, míg a' test annak folytatására egészen alkalmatlanná nem lett. Mivel pedig egy illy munka leginkább azoknak szükséges, a' kik nem minden pillanatban tehetnek orvosi segédre szert, azért kiváltképpen arra is tekintődött, hogy az mennél értethetőbbé tétessék, 's leginkább az olly gyógyítószeret vétettek tekintetbe, mellyeket mindenütt kaphatni, és a' mellyek minden háznál leginkább megvannak avagy lehetnek. Azon nyavalyáknál, mellyeket nem orvos' kezé-

re egyedül bízni nem lehet, a' szerző megelégedett azzal, hogy orvost ajánljon, és olly szereket adjon elő, mellyeket addig, míg orvos érkezhetik, bizvást használhatni, nehogy olly botlások történjenek, millyenek, midőn a' Beteg' kívánsága szerint valami könnyebbülést szerezni akarnak, igen hamar elkövetődnek.

Hogyha az első kétszeri, számos darabokban lett kiadásnak hirtelen elfogyásából ítélni, hogy ezen cél elvétve nem volt, úgy eme' 3dik kiadásnál is a' szerző arra törekedett, hogy a' munka' céljához képest a' szükségeseket belőle ki ne hagyja. Ezen utolsó tekintetben az e' könyvben leírt minden nyavalyák nevezetes hozzáadásokkal bővítettek, de különösen nyert a' jelenvaló Írat a' Toldalék' kiterjedtebsége által, mellybe némelley Betegeknek való ételek' s italok', ée. helyes készítéséről szóló utasítások is iktatódtak.

Vajha ezen új alakban is a' megjelenő munka céljának megfelelné, számos Betegek abban vigasztalást lelhetnének, több szenvedők általa előbbi egészségöket visszanyerhetnék s végre több halgatagságok elenyésznének, és belőle olly haszon áradna, millyent ohajtva vár

Abécze szerint felvett Lajstrom.

	A.		
Ajulás - - Lap	131	Csontfene - -	Lap 192
Álhimlő vagy csécs	212	Csonttörések - -	191
Álmostlanság - -	132	Csúsfekélyek - -	240
Aranyér - - -	154	Csuklás - - -	271
Arczfájás - - -	127	Csúsz - - -	118
Árpa szem - - -	220	D.	
		Dagadt lábak - -	212 251
B.		Daganatok - -	237
Bélgyulladás - -	81	E.	
Bélhányás - - -	70	Ebega (angoly nyavalya)	272
Bélpuffadozás - -	02	Ebdüh - - -	142
Bogarak' csipései -	223	Egések - - -	225
Bőrkifekélyesedés n' sek- vés miatt - - -	226	Ehezés - - -	51
Bőrféregkórság - -	275	Elfagyott - - -	229
Bőrkipállás - - -	274	Elhervadás - -	270
Bőrrepedezés - - -	104	Elhízás - - -	85
Bővérűség - - -	140	Elmébéli nyavalyák	148
Budós lehellet - -	21	Elsoványodás - -	61
C.		Elsovadás - - -	270
Csalankórság - - -	203	Ephidegletés - -	07
Csacsimbók' kisebesedése	256	Etel nem kíránás -	40
Csacsdagadás az elválasz- táskor - - -	250	F.	
Cserskeményedés - -	258	Farzsába - - -	247
Csipőfájás - - -	126	Fehérfolyás - - -	217
Csontfájdalmak - -	190	Fejdaganat - - -	276
		Fejfájás - - -	129
		Fej félrenyomódása	276

Fejkosa	Lap	218	Hasmenés	Lap	278
Fekélyek		238	Hibás haritisztulás		241
Feketekórság		91	Hévszégbeli pörsenések		197
Felakasztottakról		289	Hideglelések		95
Felfuvás		62	Holttetem		227
Ficizamodás		230	Hólyaggyulladás		204
Flastrumok által húzott			Holyagos küles himlő		204
hólyagok		224	Hugy rekedés		160
Fogfájás		185	Hugyfolyás		170
Foghúsnak nyavalyáji		187	Hugykő és fővény		172
Fogzás		279	Hurut		21
Folyónátha		38	Hurutbeli hideglelés		102
Folyószeműség, csipáság		183	Hypochondria		72
Forró hideglelés		95	Hysteria (Komorkórság)		248
Fővény		172		I.	
Füladozás		30	Idétlen szülés		352
Fülfájás		178	Inhideglelés		107
Fülfolyás		180	Intaplósság, sebes száj		189
	G.			K.	
Giliszták		81	Kanyaró		208
Golyva		30	Keh		23
Gürcsök		281	Kéz-köszvény		123
Görvély		272	Kolika		78
Gutaütés		158	Köhögés		21
Gyermekágyi hideglelés		262	Köldöksérés		280
Gyermekek' ápolgatása		264	Köleshimlő		201
Gyermekek' nyavalyáji		263	Könysfolyás		183
Gyermekrivás		268	Körömméreg		230
Gyomorégés		51	Köröm nyavalyái		232
Gyomorgörce		55	Köszvény		120
Gyomorgyulladás		58	Közönséges Rendszabások		
Gyomorbéli hideglelés		97	a' Qlélesztésre		283
Gyomornyomás		53		L.	
	H.		Lábak' dagadtsága'		251
Haj' kihullása, elmené-			Lábköszvény		123
se		233	Lappangó hideglelés		115
Hascsikarás		278	Lehellet' bűdössége		21
Hasdugulás		70	Lépnnyilalás		90
Hasfájás		81	Leragadt nyelv		275
Haskegyulladás		81	Lidércnyomás		32

M,	Sárgaság	Lap	88	270
Májgyulladás - Lap	Sebek	80	.	240
Májkeményedés -	Sérések	87	.	235
Májszinű foltok -	Skárláthimlő	199	.	210
Megégetés -	Sömör	225	.	199
Megfagyottakról	Szájnak taplós fekélyjei	285	.	206
Megfajtottakról -	Szamarhurut	281	.	282
Meggátolt lábizzadás	Száraskórság	212	.	270
Méhgyulladás -	Szédelegés	250	.	157
Méhjelek -	Szélkórság	206	.	62
Melancholia -	Szelítés	145	.	136
Mellgyulladás -	Szemgyengesség	40	.	174
Mellnek nyálkássága -	Szemgyulladás	32	.	204
Méreggel étettek -	Szemkönyezés	289	.	187
N,	Szeplő		.	206
Nádragörcs -	Szívdobogás	248	.	150
Nedves fülök -	Szívszorulás	279	.	277
Nehezen hallás -	Születési inkrángatódai-	177		
Nehezen vizelés	anok	106	.	255
Nehéznyavalya -	Születési fájdalomak	138	.	255
Nehézsülés -	Szümölcs	254	.	221
Nyálkás hideglelés	T,	300		
Nyavalya törés -	Tagzsibbadás	138 281	.	241
Nyúlajak -	Tehénhimlő	270	.	212
O,	Téjfogyatkozás		.	259
Okadás -	Téjhideglelés	59	.	256
Oldalnyílalás -	Téjkiokadás	40	.	265
Orbánz -	Téjeltévedés	216	.	261
Orrdugulás -	Térd' taplós daganatja	181	.	213
Orrvérfolyás -	Terhességkori bajok	153	.	250
Óltrar -	Tetvek	195	.	231
R,	Torokgyék		.	26
Rázó hideglelés -	Tüdőkórság	103	.	46
Részegség -	Tyuszem a' lábujjaken	132	.	222
Rüh -	U,	214		
Rothasztó hideglelés -	Ujzülöttek színes ha-	112		
S,	lála		.	263
Sandaság -	Undokfolyás	182	.	161
Sántítás -	Üszög	125	.	213
Sápasztókórság -		216	.	

V.			Vesztség - - Lap	142
Végbél' előesése	Lap	84	Vizbefuladtak - -	281
Vérércsomók - -	- -	251	Vizsérés a' kis gyerme-	
Vérhányás - -	- -	91	kek' tökzacskóján -	281
Vérhas - - -	- - -	68	Vizibetegaég - -	163
Vérhugzás - -	- -	168	Vöröshimlő - -	207
Vérkelés - - -	- - -	222	Z.	
Vérköpés - - -	- - -	44	Zuzódások - -	228
Vesegyűladás * - -	- -	166	Z-ibbadása a' tagoknak	241

B É V E Z E T É S.

Szinte kifáradtak már Némellyek a' nép' számára írt orvosi könyvek' (Bolsáfóristen) ezélarányossága ellen 's mellett szőlő okoknak és szinesokoknak felkeresésében, sőt azokkal még most is hébekorba előállanak és a' régi czivakodást mindég újra kezdik, a' nélkül hogy valami új ellenokot hoznának fel, — ám de engemet ez a' czivakodás valamint az írásra nem gerjeszthet, úgy tollamnak sem vethet legkissebb akadályt is, minekutánna irományom' czélja felől magammal egészen meggyeztem. Eme' czél természetesen nem állhat abban, hogy kontárorvosokat készítsék, és ez nem is történik, hanem én minden olvasóimmal helyes megfogást akarok közleni a' legszokottabb nyavalyákról, nehogy a' segítni kívánáskor a' legfonákabb cselekvésre tévedjenek, a' mint ez gyakorta megesik, 's így valamely csekély bajt is veszedelmessé, vagy halálossá tegyenek. Vitassa bár ellenem akárki, hogy mindég jobb az orvoshoz folyamodni, — én ennek éppen nem mondok ellene, de már én sok izben tapasztaltam, hogy egy kis költség kéméllésből az orvoshoz való folyamodás gyakran tovább meg tovább halasztódik, azonban külömbféle hiziszerekkel élnek, és csak, minekutánna már a' betegség annyira megrosszabúlt, hogy az élet' megtarthatásáról már minden remény elenyészik, hivattatik az orvos. Az efféle emberek nem előbb szánják el magokat valamely orvosnak elhivatására, míg az nékiek szükségesnek nem látzik, az az, más szavakkal, mikor a' veszedelem legnagyobbá lett, — és már ezekre uőzvo

nem jobb e, ha egy olyan könyvnek birtokában lehetnek, a' melly őket legalább is legfontosabb orvoslástól megörzi? Sőt ennek hasznát én még olly messze sem akarom keresni: — valljon lehetséges e, hogy minden faluban orvos lakjék, hogy ötét akármikor tüstént otthon lehessen találni, ha talán más távolabb helyen tartózkodik? Mi örzi meg már ilyenkor az embert a' fontos esetekben az ártalmas hibától? Egy gondos atyának vétkül tulajdoníthatni e ha gyermekének segítséget keres és róla lomhán el nem felejtkeznek, — rossz neven vehetjük e, ha ő valamely néki javasolt, előtte is talán ártatlannak látszó szert elővesz, de a' melly szerencsétlenségre éppen ellenkező munkálatot hoz elő, mint a' minőt kellett volna, — tagadhatni e ezen esetben is, hogy egy biztos szükségbeli segedelem, mint ez a' munka, igen nagy, megmondhatatlan hasznot hajtson? — Bizonyyal, a' ki indulatoskodás és előítélet nélkül mind azon okokat, a' mellyek ellene és mellette már felhozattak, megfontolja, megisméri az elléle kézikönyveknek szükséges voltát.

Nem annyira az illy könyvek' írása ellen általjában, mint inkább azoknak elkészítetetésök' módja ellen vagyok én. Mit használ a' falun lakó Betegnek, ha számos mesterséges orvosság formulákra talál, de a' mellyeket más távollévő helyen kell készíttetnie? Ezt elkerülni ugyan nem lehet, de vélekedésem szerint mégis nagyobb figyelmet kellene fordítani az ollyan orvosszerekre, mellyeket minden háznál kaphatni, és csak, a' hol ezek nem elegendők vagy alkalmaztathatók, a' patikákba igazítani; ez fölötte hasznos, mert a' segedelemre sokkal hamarább szert tehetni. Sok orvosságok, ha csak egy órányira viszik is nyáron meleg kézben, már elromlanak, holott azokat kiki otthon készítheti magának, p. o. mandolatéj, ée. Továbbá a' czélarányos életrendre (diactóra) fogom az olvasót figyelmeztetnem.

tessé tenni, minthogy erre, fájdalom, általában igen keveset ügyelnek, holott a' helytelen magatartás a' leg-súlyosabb betegségeket okozhatja és a' legcsekélyebb bajokat életveszedelmeztetőkké teheti.

Nem csak a' megszokottabb nyavalyákról és bajokról kell végtére emlékeznünk, hanem kiváltképpen azokról is, mellyek a' gyors és czélarányos segedelmet leginkább megkívánják, és a' mellyeknél a' legjobb idő múlik el, ha előbb órákig orvosért küldözgetünk; említem csak a' szerencsétlenül jártakat, a' veszett ebektől megharapottakat, a' nyavalyatörésben, ájulásban, vérfolyásban ée. szenvedőket. — Minden megkívántatásoknak úgy megfelelni, hogy, a' hol lehetséges, a' Beteg leghamarább és legbizonyosabban helyre állíttassék, egy volt azon szükséges pontok között, mellyre szememmel eme' munkának elkészítésekor függesztém, — a' másik pedig éppen olly fontos volt az értethetőség, a' melly sehol sem szükségesebb, mint az elléle könyvekben a' hol mindég egy foregula marad, magát a' szerzőnek úgy magyarázani ki, hogy az előadást mindeu értelmes nemorvos is megérthesse.

En tehát minckutánna némelleyeket az egészsbéli közöséges rendszabásokról és a' nem Betegeknék diaetájáról és magoktartásáról mondani fogok, mindjárt a' közöségesebb és szokottabb betegségekről fogok olly renddel, a' mint itt következűk, szólni:

1. A' mell' és nyak' betegségei.

1. Hurut rekedtség.	8. Lidércz vagy boszorkánynyomás.
2. Megrögzött keh.	9. Fojtónátha.
3. Budós lehellet.	10. Mellgyulladás és oldalnyitlálás.
4. Torokgyék.	11. Vérkúpés.
5. Golyva.	12. Aszükorság.
6. Mellnek torhássága.	
7. Asthma -- fuladozas.	

II. Az úttest' vagy has' es bélcsatorna' nyavalyáji.

1. Étel nem kívánás — émelygés	10. Vérhas.
2. Gyomorégés és nagyon éhezés.	11. Hasdugulás, keményszékéség — székerültetés.
3. Gyomornyomás — gyomorerőtlenység.	12. Hypochondria, komorkórság.
4. Gyomorgörcs.	13. Bélgörcs.
5. Gyomorgyulladás.	14. Kólika.
6. Okádás.	15. Bélgyulladás.
7. Elsoványodás.	16. Haskér gyulladás.
8. Felpuffadás, szélkórság.	17. Giliszták.
9. Hasmenés.	18. Végbél előesése.
	19. Elhízás.

III. A' máj' és lép' nyavalyóji.

1. Májgyulladás.	4. Lépnyilalás.
2. Májkeményedés.	5. Vérhányás, fekete nyavalya.
3. Sárgakórság.	

IV. Hideglelés' Betegségek.

A' Hideglelésekről általában.

1. Forró hideglelés.	4. Hurutos hideglelés.
2. Épe -- és gyomorhideglelés.	5. Rákó -- vagy váltóhideglelés.
3. Nyálkás vagy taknyos hideglelés.	6. Inhideglelés.
	7. Rothasztó hideglelés.
	8. Láppangó hideglelés.

V. Csúsz és köszvénybeli nyavalyák.

1. Csúsz -- Rheumatismus.	4. Sántitás.
2. Közönséges köszvény.	5. Farzsába, csipőfájás.
3. Lab és kézköszvény.	6. Arcfájdalom.

VI. Inbeli nyavalyák.

1. Fejfájás.	5. Szélütés.
2. Részegség.	6. Nyavalyatörés, nehéz nyavalya.
3. Álmatlanság.	7. Ébduh, veszettség.
4. Ájulás.	

VII. Elmebéli vagy lelki nyavalyák.

1. Melancholia, búskomolyság.	2. Elmebontakozások.

VIII. A' szív' és edények' nyavalyáji.

1. Hővértség.	4. Aranyér.
2. Szívdobogás.	5. Szédéltség.
3. Orrvérfolyás.	6. Guttautes.

IX. A' nyálkát elválasztó edények' nyavalyáji.

1. Nyálkás undokfolyás.	2. Vízkórság.

X. A' húgykészítő és nemző részek' nyavalyáji.

1. Vese és húgyhólyag gyúlada- lás.	4. Húgyfelakadás.
2. Nehezen vizelés-	5. Húgyfolyás.
3. Vérhugyzás.	6. A' kövektől, fővénytől származó bajok.

XI. Az érzőeszközök' nyavalyáji.

1. Szemgyengeség.	5. Orrdugulás szagérzés nél- kül.
2. Nehezen hallás.	6. Sandaság, kancsalság.
3. Fülfajás.	7. Szemkönyvezés, csepegő- szeműség.
4. Fülfolyás.	

XII. A' száj' belsejének nyavalyáji.

1. Fogfájás.	3. Szájtaplósság.
2. Iny' nyavalyáji.	

XIII. A' Csontok' nyavalyáji.

1. Csontfájdalmak.	3. Csontfene-
2. Csonttörések.	

XIV. Bőr' nyavalyáji.

1. Bőrpedezés.	12. Kanyaró.
2. Oltvar.	13. Skarlatideg.
3. Melegségkori hórborsókák.	14. Juhhimlő.
4. Foltok.	15. Tehéhimlő.
5. Nömor.	16. Rúh.
6. Köleshimlő.	17. Orbáncz.
7. Csalánkórság.	18. Kosz, fejkosz.
8. Hórfelhólyagzás.	19. Arpszem.
9. Szeplő.	20. Szümölcsök.
10. Méhjelek.	21. Tyúkszemek.
11. Vöröshimlő.	

XV. A' külső Részek' nyavalyáji.

1. Vérkelis.	7 Zuzódás.
2. Bogarcapések.	8. Elfagyott tagok.
3. A' Ilastromok által huzott hólyagok.	9. Körösméreg.
4. Egetések.	10. Köröm' nyavalyáji.
5. Bőrfekélyek a' fekvéstől.	11. Haj' kihullása, elmenése.
6. Holttestem.	12. Férges, tetvek.

XVI. Magános részek nyavalyáji.

1. Sértesek.	3. Daganatok.
2. Ficzamosodások.	4. Fekélyek.

5. Csófekélyek.
6. Sebek.
7. Tagok' elzsibbadása.
8. Dagadt lábak.

9. Elhízott lábizzadtság.
10. Térdtapló.
11. Üszög. (fene!)

XVII. Asszonyi nyavalyák.

1. Hibás havtisztulás.	12. Szülésutáni fájdalmak.
2. Sappasztókórság.	13. Tejhideg.
3. Fejerfolyás.	14. Kisebesült cserabimbók.
4. Szünádra, Hysteria.	15. Keményedések a csecsekben.
5. Méhgyulladás.	16. A' csecsek' megdagadása az elválasztáskor,
6. Terhességkori bajok.	17. Tejfogyatkozás.
7. Dagadt lábak.	18. Tejtévedés.
8. Verércsomók.	19. Gyermekágyi hideglelés.
9. Elvetélés, Idétlen szülés.	
10. Nehéz szülés.	
11. Szüléskori tagrángatódzások.	

XVIII. Gyermeki nyavalyák.

1. Az Újszülöttek' azineshalála.	12. Bőr kipállás.
2. Az újszülött gyermeknek gondviselése és ápolgatása a' születéstől kezdve.	13. Hőrféregkórság.
3. Tejkiakadás.	14. Lenőtt nyelv.
4. Szájtaplósság.	15. Nyúlzáj.
5. Az újszülöttek' szennyuladása.	16. Fejdaganat és a' fej' félrenyomódása.
6. A' gyermek' rivása, névezetesen éjjel.	17. Szívszorulás.
7. Sárgakórság.	18. Hascsikarás.
8. Elszáradás, hervadás, elaszás.	19. Hasmenes.
9. Csuklás.	20. Fogzás.
10. Anglus nyavalya.	21. Nedves fülek.
11. Görvély.	22. Köldöksérvés.
	23. Görcsök, rángatódzások.
	24. Vize sérvés a' fücskák' tükzacsokján.
	25. Szamárhurut.

XIX. A' Szerencsétlenségbe hirtelenül esettekkel való bánás.

Közönséges reudszabások azokra nézve, a' kik a' szerencsétlenek' felelesztésébe akarnak avatkozni.

1. A' Megfagyottak	4. Megfúladtak.
2. Meuykötés.	5. Vízbe fúladtak.
3. Felakasztottak és Megfojtattak.	6. Mérget lenyeltek.

XX. Toldalék.

KÖZÖNSÉGES REGULÁK AZ EGÉSSÉG FŐNTARTÁSÁRA.

A² millyen régi ama köz mondás, hogy csak egy tökéletesen egészséges testben lakhatik egészséges és vidám elme; éppen olly valóságos igaz is. Testi egészség nélkül senki sem élhet kedvére a' szerencse' mulandó javaival 's részesülhet a' földi örömeiben, mert már a' nyavalya érzéketlenebbé teszi az embert az öröm iránt, a' reménylett gyógyulás gyakran és legtöbbszörre kényszeríti ötet a' maga kívánságairól és gyönyörűségeiről való lemondásra, és a' Betegeskedő sok olyanokra köteleztetik, a' mi az ő hajlandóságaival leginkább ellenkezik. Ha tehát a' Betegnek mindenről le kell mondani, a' mi az életét kellemetessé teheti, és ellenben több keserű kortyokat kénytelen a' szenvedés' izetlen poharából lenyelni, valljon csudálhatni é, ha minden Beteg az után nyúl, a' mivel a' maga szenvedéseit elűzheti és életét kellemetessé teheti reményli, és ha az Egészes mindent híven teljesít, a' minek hasznos voltáról meg van győződve?

Már pedig a' testnek egészséges állapotját semmi sem őrzi meg és tartja - fön jobban, mint a' helyes diéta és a' rendes és okos megtartás. Azon kell tehát lenni, hogy a' gyermekek már első koroktól fogva 's ekkor leginkább, egészséges eledelkkel annak rende szerint tápláltassanak; mértékletességre és egyszerűen készített ételkre szoktassák őket. A' mesterséges, és sok dolgokból készített táplálószerrek többszörre mindég nehezen

emésztethetők 's ezért egészségtelenek, holott ellenben az egyszerűebbek a' testnek hasznosabbak, 's pedig azon okból, mivel ezekből sokkal tisztább táplálónedv válik, melytől a' test is jobban gyarapodik. Fogjanak el továbbá a' gyermekektől minden ártalmas eledeleket, a' melyekhez különösen azokat számlálom, melyeket a' fenyőzés és módi hozott be hozzánk; illyek a' kávé, théa, bor és egyéb szeszes és hevítő italok. Végtére arra is kell vigyázni, hogy erés közben senki sokat ne igyék, mert ez által a' gyomornedv, melly a' táplálószerék' megemésztődését főképpen eszközli, nagyon elvékonyúl, és így a' tápláltatás' munkája megháboríttatik és elgyengül.

A' táplálószerekre nézve a' következőkre kell ügyelni: mindég olyanok legyenek, hogy azokat a' gyomor megemésztthesse, a' test általok illendően tápláltassék, és a' fogak között jól megőröltessenek és a' szájban a' nyállal kellőképpen egyesüljenek.

Az embernek Eledelei két rendbeliek, úgymint: a' Növényiek' és az Állatok' országából valók. A' növényiek között a' gabonaneműek, mint a' búza, rozs, árpa; ris, köles, hajdina, kukoricza, ée. leginkább táplálnak, de savanyzármozásra, emésztelenségre ée. is okot szolgáltatnak, ha velük magánosan sokáig élnek. azért legjobb őket húsledelekkel felváltani, és öszvekötni: p. o. a' riskását, vagy még helyesebben a' szágót húslevessel főzni 's egy kevés fűszerszámot hozzá tenni. — A' kenyér legegészesebb, ha nem igen puha, eléggé sült és megszózt; a' nagyon fris, meleg, igen régi, elégett, nedves, meg nem kelt, igen megsavanyított, penészes, férges, homokos, köporos 's a' t. mindenképpen ártalmas és nem enni való. Leghasznosabb a' búza és rozslisztből vegyített és készült. Az árpa-, horsó-, lencse-, bab vagy krumplilisztrel kevert kenyér kivált a' gyengébb személyeknek fölötte ártalmas.

Nehezebben emésztődnek meg a' hüvelyes vete-
mények, millyen a' borsó, lencse, bab, paszuly, ée.
bár erősen táplálók is. Más alkalmatlanság náluk az,
hogy igen puffosztanak és ha jól meg nem rágatnak,
emésztetlenül is elmennek. A' zöld bab és borsó hüve-
lyestől együtt egésségesek és könnyen emésztődnek.

A' nyálkás, czukoranyaggal bővelkedő gyökerek
táplálók, de ezek is hamar puffasztanak, azonban a'
székürülést segítik, valamint legtöbbszörre a' sülykór-
ságnak (scorbut) is ellent állanak. Ide tartoznak: a'
kerék répa, karó répa, kalarábi, murok v. sárga répa
(ez a' gilisztákat is üzi), petresely, pásztenák, és zel-
lergyökér (a' vizelletet hajtják), úrtifiola, csicsóka (a'
gyomorsavanyúságot kevesítik), krumpli, árticsóka,
disznókenyér, földi magyará (dugítanak) 's a' t.

A' Káposzta és fűnemű ételek is nagyon puffaszt-
tanak, és sok különbféle emésztésbeli bajokat okoznak.
A' fejer káposzta (széket csinál, a' belőle készített sa-
vanyú káposzta ellenben a' gyenge gyomornak árt és
benné nehezen emésztődik) és a' veres káposzta, kevés
borral és czukorral készítelve, egy alkalmas és keve-
sebbé puffasztó étel. A' virágos káposzta (kártifiola)
könnyen emészthető és egyéb effélék között gyenge
volta miatt elsőseget érdemel. A' Spinát (kertiparéj)
hashajtó és keveset táplál. Czélerányosabbak az endivia,
porcsin, spárga. Az utolsó vizeltető, nemzésre ingerlő,
de a' lábköszvényben, kőben, fűvényben, aranyérben
és vérvizelésben szenvedőknek 's a' t. ártalmas.

Mind ezen ételek után őrizkedni kell a' bő italtól,
mert így még több szeleket szűlnek, az emésztést gyen-
gitik és gyakran inakacs hasmenéseket okoznak.

A' Húsételek ellenben sokkal bővebben táplálnak,
és sokkal könnyebben emésztetnek meg, mint a' növe-
vényi eledel, minthogy a' húsnek tevőrészei nedve-
inkhez igen hasonlítanak, és azért testünk' tápláltatására

könnyen fordítottak. De mivel a' húsételek igen erősen táplálnak, bőven vétetve a' sok vértü személyeknek nem valók, sőt a' növevényi eledelék ezeknek sokkal jobban esnek. Bár melly kedvező légyen is azonban a' húseledel az emberi testre nézve, még is kárira lenne az néki plántaételek nélkül, mert némelly betegségeket és kellemetlen történeteket csupán és egyedül annak tulajdoníthatni. Ide tartozók a' rosz szagú lehellet, súlykórság, bűdös izzadtság és vizellet, az emésztőműszerek' nyavalyáji, vérfolyások, hörnyavalyák, ée. Mennél vénebb az állat, annál nehezebben emésztethető és szikadtabb a' húsa, holott ellenben a' fiatalabb állatoké puhább, levesebb, gyengébb, de néha édeses íze miatt valamennyire undorító is. — A' füstölt hús annál egészségtelenebb, mennél több füstöt nyelt el, mert ezáltal annak a' keménysége és emészthetetlensége öregbedik, és, ha belőle sokat esznek, ételt nem kívánást okoz. Mindennapi szükségre semmi sem ajánltathatóbb a' fiatal marhahúsnál. A' borjúhús kevesebbé táplál, de könnyebben emésződik, s gyengébb mint a' marhahús. (Két hónapos koráig egy borjút sem kellene lemetszeni). A' bárányhúst a' betegségből lábadozóknak ajánlhatni, az ürühús jól tápláló és könnyű étel, ellenben a' juhhúst emészthetetlennek és nehéznek mondják, és így a' tápláltatásra alkalmatlannak. A' kecske és bakhúst a' gyomor nehezen emésztí, de a' kis gida kedves étel soknak. Az ösztövér disznóhús nem egészségtelen, de a' kövéret csak az erősen mozgó és jó emésztésü személyek ehetik. A' fris nem igen füstölt sunka vagy sódor egészséges; a' régi és igen füstös pedig ártalmas. A' májos hurka nehezebben emésződik meg, de egészségesebb a' véres hurkánál. A' füstölt kolbász csak jó gyomornak való, a' sült kolbász (Bratmurst) mindeniknél előbbvaló, csak a' vajból vagy zsírból, melyben sütik, nem kell sokat elkölteni.

A' Vaddisznó' húsa könnyebben emésződik mint a' szelidé, és őszkor legegészségesebb. A' szarvas és őzhús is, kivált ha még fiatal, könnyen emészthető és tápláló, de az első izetlenebb az utolsónál. Még ajánthatóbb a' fiatal nyúlhús.

A' Tyúkhús igen jóízű, könnyű emésztésű, és nagyon tápláló; ezt mondhatni a' fácánhúsról is, a' melly annál még gyengébb. A' tuzok' húsa csak ha fiatal, úgy jó és könnyen emészthető. A' fiatal ludhús egy kedves és egészséges étel, ellenben a' hizlalt ludé némelly nyavalyákra ad okot.

A' Galambhús egészséges és könnyű, kivált a' vad galamboké. A' pacsirta gyenge, könnyen emészthető és egészséges, de még inkább a' húros madár. A' fogoly-madár' húsa porhanyó, könnyen emészthető és tápláló.

A' Szeft hús egészséges és nem nehéz az emésztésre. A' kacska vagy réczhús gyengébb a' ludhúsnál, de mérték fölött vételve ártalmasabb is, mert a' zsírja hamar avasodik és a' nedveket megvesztegeti.

A' Halak kevésbé táplálók, mivel igen vizes húsok van és kevesvérűk; a' nemlúsztont is oltani mondatnak. A' bő halhús ételnek káros következései: bőnyavalyák, fekélyek, súlykórság, gyliszták és rothasztó betegségek. Sokan a' melegebb tartományokban megjelenő bőrpoklosságot leginkább a' zsíros halokkal élésnek tulajdonítják. A' legegészségesebb halak a' folyókban és patakokban találhatók, és annál jobb ízűek, mennél sebesebb a' viznek folyása, mellyben laknak. A' menyhalnak egészséges és könnyen emészthető húsa van, kivált a' májja kedves étel. Az angolna ellenben nehezen emészthető, egészségtelen és se frissen, se szárítva, se besózva, se befüstölten nem ajánlásra méltó. Sokkal gyengébb és kevésbé árt a' pisztráng, mellynek, kivált nyáron, igen jó ízű és nem olly zsíros a' húsa. A' frissen lőzött és nyersen füstolt lazac és galócza jobb mint

a' besóztot és vajban vagy zsírban sült; de a' folyóvizbelieket és fiatalokat kell választani. Könnyebben emészthetők a' tomolykó és eperlán halak, csak hogy kevésbé táplálnak, mivel nem olly kövérek. A' ponty nálunk legegészségesebb, leggyengébb, legtáplálóbb és legkönnyebben emészthető hal, holott ellenben a' fejer szemlingek nem táplálnak úgy. A' kárász egészséges, a' czompó nehezen emészthető. A' fiatal csukák is egészségesek, de nem a' vének. A' hajuszos tergélye, valamint a' sügér is egészséges, a' csik kevesebbé, a' harcsa tápláló és kellemes ízű, de erősebb gyomrot kíván; a' Fogast sokan szeretik fogni fogaik közzé kedves íze miatt.

A' folyóvízi Rák egészséges és kellemetes étel, de az aszúkörsúgra és vérkőpésre hajlandóknak, ha belőle sokszor esznek, őrteni mondatik. Nehezebben emészthető meg és keményebb a' tengeri rák' húsa. Az ósztreacsigákat azoknak ajánlhatni, a' kik az aszúkörságban sínlődnek, de csak mértékletesen és kevés borral, sülve pedig sehogy' sem.

A' konyhai plántákról, gyümölcsről, olajokról, fűszerekről, italokról, és a' következőket kell megjegyezni:

A' Gombák, kivált a' csiperke, kedves ízűk; de nehezen emészthetők, és többféle gyomor, és emésztésbéli bajoknak az okai. A' szömörccsök, és szarvasgomba táplálók, és az utolsó a' nemzőösztönt is neveli.

A' különbféle Saláták leginkább a' súlykórságnak állanak ellent, hívesítnek, a' beleket és vért tisztítják, és kivált a' bővérű heves és a' dugulásokban szenvedő személyeknek hasznosak. Ezt különösen a' fodor, endivia és fejes salátáról mondhatui. A' czikória saláta vizellethajtó, hastisztító és a' lép, és májfájókra nézve derék táplálószer, különösen a' sárga kórságosakra nézve is. A' bahsaláta erős gyomrot kíván. A' porcsin

hevesítő és tápláló, a' zeller igen vizellethajtó, a' vörös és fejér káposztát csak megőtvő olóbb forró vízzel volna legtanácsosab ételnek elkészíteni. Az ugorka egészséges, és a' kinyomott levét frissen az aszükórságosaknak javasolják némellyek. Szintolly kevéssé egészségtelen a' vörös és fejér répa is. A' kerti és vízi zsásza valamint a' kalánfú is a' súlykórság ellen jók; a' pimpi-nella egyszer'smind gyomorerősítő. Minden saláták leg-többnyire hivesítők és csendesítők, azért kiváltképpen a' meleg nyári estvéken hasznosan élhetni velök.

A' nagy és apró retek úgy a' torma is a' gyomrot ingerlik, felbűfogést okoznak, de a' súlykórságnak el-lent állanak, ételkivánást szereznek, és a' vizelletet hajtják, valamint néha a' gilisztákat is.

A' Gyümölcs nemei között a' savanyú hivesít, szomjat ólt, a' testben lévő rothadás és epés tisztá-talanságoknak ellenük dolgozik, a' természetes kiürülé-seket előmozdítja, és ételkivánást gerjeszt. Ezt cselek-szi leginkább a' czirom, medgy éő. A' vörös ribizke hasonlót mivel, csakhogy a' magvait és héjját nem kel-lene megenni. Illyenfélé a' szőlő is. De a' mell nya-valyásoknak nem való.

Kellemetesbek az édes-savanyú gyümölcsök, és táplálóbbak is: p. o. az Ananász, de a' melyet a' vise-lőekre nézve ártalmasnak mondanak. A' Narancs egészséges, hivesítő és gyomorerősítő. A' tengeri baraczk egészséges, az őszi baraczk a' széküresedést némüném-i-képpen elősegíti, de ha valaki sokat eszik, kivált hé-jastúl, nagy hasfűjást okozhat. Az alma igen egészséges, könnyen emészthető, az epés gyomorromlottságban hasznos, az emésztést előmozdítja, lágy és könnyű széket szerez, és a' kö' és fűvény' származását különö-sen akadályozza. A' körtvély sem egészségtelen, mind-azáltal annak, a' ki azt héjastúl eszi, hamar szeleket okoz, és ha nagyon kásás és elérett a' gyomrot elrontja:

jobb aszalva és főve. A' szilvától a' has meglágyul, az ember meghivesedik, de, belőle többecske évén, a' gyomrot is könnyen elrontja. A' csitkebogyók táplálók, hivesítők és a' székre is munkálnak. Az édes, és úgynevezett pongrácz, és porczogó cseresznye, ha csak valaki belőlök sokat nem eszik, nem terheli a' gyomrot.

A' Szamócza vagy földieper leghasznosb elcedelök a' köszvényben, tagfájdalmakban, podagrában, köbén és száraz betegségben nyavalygókknak. A' malozsa szőlőt ha magvastul és héjastul eszik, a' gyomor meg nem emészt, és szelet csinál. A' bodzabogyók táplálók, és izzasztók. A' rdlna hasonlít a' szamóczához, és igen egészséges. Csekély mértékben a' fekete afouya, és földi szederj sem árt az egészségnek.

A' Dinnye jó gyomrot kíván, és csak mértékletlenül vétetve (és talán ha éreletlenebb) okozhat hasmenést, gyomorgöröcsöt, hideglelést és egyéb bajokat. A' tök frissen nem egészségtelen, ellenben a' régi megárt. A' figék lágyítók és a' turha kivettetését előmozdítják; a' régi állott figék nem egészségesek, de a' frissek gyengén ürítik a' hasat, ezekkel egyeznek az egyiptomi szilvák. A' pöszméte (egres) a' magvai és héjja miatt bő ételre nem való. A' vörös afouya elősegíti az emésztést. Az olajfabogyók, ha be vannak szőva, evésre ingerelnek. A' birs gyomorerősítő, de, valamint a' kökény, nagyon öszvehúzó.

Az édes mondolamagvak a' csipősséget takarják be, héjastól vétetve pedig rekedtséget és köhögést okoznak. Egynéhány keserű mandola, a' mint mondják, a' rekedtséget kisebbíti; általában a' vért csendesítik. Bő mértékben megártanak. A' mogyoró könnyen köhögést, a' torokban csiklandást, és fuladozást, szukmellőséget gerjeszt. A' tölgyfa makk, ha megpörkölve kávénak főzettelik, a' görvényes (scrophulös) gycimekekre nézve igen egészséges, csak hogy jó gyomor kell hozzá. A' gesz-

tenyét nem mindenki emésztí meg, és azonkívül szeleket, székszorulást okoz. A' kakaó táplál, és a' nemiosztónt nevelni mondatik. A' sulyom nehezen emészthető és dugulásra, gyomornyomásra ad alkalmat.

A' Só a' legjobb fűszerszám, higitja a' nedveket, az emésztést segíti, gilisztákat üz, és a' rothadásnak ellent áll; a' szék' és húgy' ürülését is előmozdítja. A' hecsinált halikra nehezen emészthető és nemzésre ösztönöz. A' szárdellák ételkivánást szereznek, úgy a' héring is. Az újabb időkben a' héringtejet (Heringmilch) igen hatalmas szernek mondották a' gége asztukórságban, de annak efféle haszna nem látszik behizonyodni. Az eczet a' rothadást ellenzi, hasznos a' sülykórságban, giliszták ellen, a' szomjat oltja és a' kövéredést, elhízást gátolja. A' könyavalyában, hypochondriában, hysteriában (szünnádrában), köszvényben; szaggatásokban, sápasztókórságban, köhögésben és általjában minden mellnyavalyákban igen értékes, jobb ilyenkor helyette a' citrom savany. A' cukor ellent áll a' sülykórságnak, üzi a' gilisztákat, akadályozza az elhízást, és a' kövér, zsíros eledelék' emésztődését előmozdítja. Böven vétetve árt a' fogaknak, mellyek tölu megodvasodnak, továbbá savanyúságokat okoz és az anglus nyavalyában (Ebagában) szenvedő gyermekeknek valóságos méreg. — A' méz haszudl a' fekélyek, giliszták, dugulás és húgyfövény ellen, de szeleket is támaszt; és fájdalmas hasmenést 's emésztelenséget.

Az Olajt szinte csupán a' saláták készítésére használjuk, de az, ilyenkor is fris és tiszta legyen. A' lúdzsír nem egészségtelen, ha valaki nem iszik rá, kivált sert.

A' Tej táplál, egészséges, hasnyitó, szomjoltó és hivesítő. De, ha a' gyomorban savanyúság volna, árt, valamint más tejes ételek is. Az írótl a' heves testüeknek és epés nyavalyákra, sorvadásra hajlandóknak

ajánlhatni. Az krósvaj a' legjobb zsiradék és a' gyomor legkönnyebben bír vele. A' sajtokat a' rothasztó betegségekre hajlandó és ülő személyek kerüljék; a' kecskesajt nehezebben emésztetik meg mint a' tehénsajt. Mennél régibb, avasabb a' sajt, annál egészségtelenebb általjában.

A' tyukmonyak vagy tojások táplálók és könnyen emészthetők, ha frissek, — de a' régi, keményen fűzött és sült tojások, rántották, ártalmasok. A' tyuk és fácán tojások legjobbak: nehezebben emészthetők a' pulyka-, lud-, rétze-, galamb-, hattyú- és bilicztojások.

Az illatos fűszerek között a' foghagyma úzi a' vizelletet, izzadtságot és havi tisztulást. A' veres hagyma vizeltető és izzasztó; legjobban esik a' kövér, sápadt, petyhüdt és eluyálkásult testűeknek. Ugy a' metsző hagyma is, de erősíti a' gyomrot is, mint szüte a' borsfiú. A' rozmarin havi tisztulást indít, valamint a' kakukfű, a' melly gyomorerősítő is. A' turbolya az emlökbe tejet gyűjt. A' citromhéj hevít és az emésztést serkenti. A' komény a' tejet neveli és szeleket üz; ugy az anizskapor is. A' mustár az ételkivánást és nemző ösztönt ébresztgeti. A' habér izzaszt és vizellet, azonban gyomorerősítő egyszer'smind. A' ruta gilisztaűzo és havi tisztulást segítő. A' komló erősíti az emészthetést, húgyot és gilisztákat hajt, de meg is részegít. A' gyalogfenyő' bogyóit vizellethajtó tulajdonságok miatt théa gyanánt a' vízkórságosoknak lehet ajánlani. A' torma ételkivánást gerjeszt, a' súlykórság ellen hasznos, és vizeltető. A' szerecsendió' gyomrot erősít, de, miként a' sáfrány, kábító. A' sáfrányt kivált a' bő havi tisztulástú fejjerszemélyek távoztassák. A' fahéj és szerecsendió virág gyomorerősítők és ébresztők. Hevitőbbek a' szegfűbors, gyömbér, fekete és fejeér bors, ec. mindazáltal kis mennyiségben ezek is gyomorerősítők.

A' Jég kevés mértékben gyomorerősítő, hivesítő, és a' tisztátalan gyomornak jót tesz, ellenben a' legveszedelmesb nyavalyákat okozza, ha valaki teste' felhevültekor él vele.

Az Italokra nézve a' vizről ezeket kell megjegyezni. A' legjobb italtra való viz a' homokos és kövecses helyeken eredő forrásokból merítettik. Nem táplálugyan, de a' szomjat oltja, a' vért hígítja, és egy szóval az egészséget fűntartja. Hidegen inni azt legegységesebb, de itt sem kell arról, a' mit a' Jégnél mondék elfelejtkezni. — A' ser (ha egyszerű) egészséges, tápláló, gyomorerősítő, még a' barna jobb a' fejjénel a' melly hamarább megsavanyodik. Ellent áll a' húgykövek' származásának, mellyek a' borivóknál tapasztaltatnak, ellenben, a' kik sok sűrűserrel élnek, azokban epekő terem könnyen. A' serivók ritkán éheznek, és legtöbbsnyire a' nyálkássághban szenvednek. A' buzaser hevitőbb mint az árpaser; ellenben a' rozsser hasdugító, és a' lehellést nehezíteni mondatik. A' fejjér ser nyáron jó hivesítő és kellemetes ital, a' melly a' húgyelválasztást és bőr' gőzölgését igen segíti.

A' Bor egy legjobb erősítőszer, a' rothasztó, és némely inbéli hideglelésekben nincs mássa, de ha vele mértékletlenül élnek, vérpezsdülést, kábúlást, gutaütést, tagreszketést, gyomorsavanyodást, követ, lábköszvényt, sárgaságot, füladozást, ée. okozhat. — Az igen új bor, a' benne lévő savanyúság miatt, gyomorgörcsöt, hasmenést, hasfájdalmakat és elléléket támaszt; az éretlen szőlőből nyomott borok pedig kólikát sőt köszvényt is szülnék. Minden borhamisítás ártalmas és büntetésre, vigyázásra méltó. Közöséges asztali bornak legjobbak a' savanyúcskák, mert ezek az emésztést segítik, a' rothadást ellenzik, verejték és vizellet hajtók 's a' t.

Ezekhez tartoznak a' Rajna, Moszel, Neckár mel-
léki, Frankoniai és Ausztriai borok. A' savanyúsédes
borok hevítőbbek, kevesebbé izzasztók, de hamarább
részegítők. Az ide tartozó Franczboroknak néhány
esztendeig kell állaniok, hogy azokat ártalom nélkül
lehessen asztali borok gyauánt használni. — A' Cham-
pagui bor igen hasznos a' rothasztó, 's némelly inhideg-
lelésekben: felhőfögést okoz, izzaszt és vizeltet, sok
széusavanyú levegővel bír, mulékony részegséget okoz,
de némelly gyengélkedők' gyomrában égést gerjeszt. A'
magyar fejr borok között a' Neszmélyit mindennapi
italra legjobban ajánlhatni. A' Portbor (Portwein) vég-
tére igen tüzelő és mellette valamennyire öszvehúzó,
de gyomorerősítő is.

A' fanyar borok hasznosak a' petyhüdt testalko-
lású, pöfledt husú, igen lágy hasú, és gyenge gyomrú
embereknek valók, mert dugitnak és hevesítnek vala-
mennyire. Ezek sorába tartoznak a' veres magyar bo-
rok, és a' veres Francz, Burgundiai, Eremitage-i,
Bourdau-i és Pontak-bor.

Az édes borok, p. o. a' Tokaji, Sopronyi vagy
inkább Ruszti aszúszőlőbor, a' Spanyol, Cap, Malvá-
sziai, Malagai bor, a' Frontiniák, Sect, Alicauti lachri-
mae Christi, Vesúvi, Tirolisi és Muskatálybor, a' lialal
és kivált bővérű személyeknek igen ártalmasok, elleu-
ben a' megvénült hypochondristáknak, 's olyan sze-
mélyeknek, a' kiknek gyomra gyenge és savanyodásra
hajlandó, kis mennyiségben igen ajánlathatók.

A' Savanyú borok végre egésségtelenek, mert kö-
veket, lábköszvényt, golyvát 's a' t. nemzenek és a'
nedveket megrottják. Illyenek főképpen a' Csehorszá-
giak és a' Kassai? borok.

Az égetborok, liqueurok csak kevés mértékben
nem ártanak, 's így is csak a' komorkorságos, nyálkás,

szelkre és savanyúságra hajlandó vagy nehezen vízellő személyeknek.

A' Tej sok nyavalyákban a' legjobb eledel, kivált minden nemű sorvadásokban, fekélyekben, rákfénében, hurutban, sülykórságban, a' boriszákok' gyomorbeli bajaihan, ée. A' kecsketéj táplál és szorulást okoz, a' juhtéj igen nehezen emészthető, kövér és undorító, a' szamártéj a' sorvadásban legjobb, a' savó hígítja a' nedveket, a' beleket sikosítja és tágítja.

A' must táplál, de puffaszt; felbőfögést, szelöket, hasmenést, fejfájást okoz és a' nedveket sűríti. A' gyümölcsbor nem egészségtelen, csak igen régi vagy igen új ne legyen. — A' limonádé hívesít, az epés csipősséget kissebbíti, és többnyire minden hideglelésekben igen alkalmas ital. A' mandolatéj hívesít, táplál, és, kivált a' forró nyári napokban, kedves ital. A' Nyírvíz nedveket hígító és gilisztairzó; de csak keveset kell belöle inni.

A' Kávé és théa főképpen az erőtlen inó, hővérü, komorkórságos, szűnődrás, vízkórságos és elsorvadt személyeknek ártalmas. Akármellyik is csak ritkán hasznos; az erős kávé még legelőbb használhat a' váltó vagy félbe hagyó hideglelésekben. A' puncs csak izzasztószér gyanánt mivelhet jót.

A' húslevek hasznosak. Jóságok a' hús' nemétől függ. És erre nézve az olvasó juttassa eszébe, a' mit folyebb a' húsról mondtam.

Minekutána a' legszokottabb táplálószerekröl annyiban, a' mit azok a' mi testünkre hatnak, már szözlottunk, most azon regulákra is ki kell terjedüünk, mellyek a' test' tápláltatását czélarányosabbá teszik és az egészség' föntartását tárgyazzák. Azok azt az időt, mértéket és környüállásokat határozzák meg, a' mellyek az emésztésre nézve legkedvezöbbek. A' mi az

evés' idejét illeti, szükséges, hogy a' gyomor bizonyos órákhoz szokjék; legjobb reggel vékony fölöstökümmel, délben jóltartó ebéddel, és estve takarékos vacsorával élni. Az ivásra ezt nem alkalmaztathatni, hanem, a' mint kiki szomjazik, a' szerint igyék többször vagy kevesebbszer. Az eledlek' mennyiségét sem határozhatni meg, mert ezt is kinek kinek ételkivánása, emésztőereje, testalkotása és szokása szabja ki. Az ehességet kell lecsendesíteni nem pedig a' gyomrot tele tömni; ez ama' 'sinórmérték, a' mellyhez az ember magát alkalmaztathatja. Így van az ivással is a' dolog; ha szomjad elmúlt, ne igyál többet. Ha valaki nagyon szomjú, igyék csak kicsinyenként, egyszerre sohase igen sokat, mert másként a' gyomra nagyon elgyengül. De a' szomjúságot is csak olyan italokkal kell oltani, a' mellyek azt tehetik, és másként sem ártanak, arra tehát nem hevítő, szeszes, és részegítő italokat kell elővenni. A' viz és valamely könnyű egyszerű ser, mint szokott italok, eme' kívánatot legjobban kielégítik, valamint, némellykor a' limónádé, tej, és is ugyanazt teszik. — A' szeszes italok ellenben azoknak hasznosak, a' kik nedves és hives időkor nagy fáradtságot kénytelenek kiállani, mint a' katonák, és még inkább a' tengeri hajóslegények; fiatal embernek azok, ezen eseteken kívül, valóságos mérég.

Az ehességre nézve meg kell különböztetni, valljon az természetes e: ha beteges (a' gyomornedv' hibás tulajdonságától) volna, akkor természet szerint nem mindég ehetik az ember; és minden éhezés mellett is, ha legkevesebbet evett is valaki, azonnal a' gyomrát tele és tömve érzi, a' mi néki intés gyánant szolgálhat.

Továbbá az ételeket a' lenyelés előtt jól meg kell rágni és a' nyállal összekeverni, mert csak így lesznek a' szétosztásra (emésztésre) és a' test' tápláltatására al-

kalmatosabbakká. Azért ennéstenc legjobban azok, a' kik lassan szoktak enni.

Evés előtt és után a' testnek és elmének igen erős izgatása ártalmas: jobban esik az étel, ha vig és beszédes társaságban men véghez, és utánna az ember egy kis órácskát nyughatik.

Az evés előtt, alatt és mindjárt utánna a' böivást kerülni kell; mert ez által az emésztésre szükséges nedvek igen meghigúlnak, és az egész emésztésbeli foglalatosság elakad.

Az emésztés mellett a' bennünket környékező levegőt is, különösen a' lak- és hálószobákban, tekintetbe kell venni. Hogy a' levegőnek bizonyos befolyása legyen az ember' hogylétére, már a' falusi és városi lakosoknak szembevető különbsége is világosan jelenti, a' kik között az első nagyobbára a' szabad levegőt foglalatostkodnak.

A' levegő' minémiségétől függ a' mellnek, bőrnek és inaknak állapotjuk, s így többféle tekintetben az egész testnek egészsége. Ennélfogva szükséges olly lakást választani, a' melly szabadon áll, a' napfénynek van kitétetve, nem fölötté kicsiny és alacsony, hogy benne sem a' tisztasságra, sem a' melegségre és világosságra, sem a' szárazságra és szükséges levegőre nézve fogyatkozás ne láttassék. Az ajtókat és ablakokat, mind a' lak- mind a' hálószobákban, annál többször és tovább kell kinyitogúlni, mennél kisebbek s így a' levegő hennek hamarabb elromlik. A' levegő' tisztaságát fölötteb rontják a' szobákban szárogatott nedves ruhák, vagy ha benneek főznek és vastag kanóczú olajmécseket, fáklyákat égetnek. — Néha már a' szaglás által megismérhetni a' levegő tisztaságát, p. o. a' most épített házakban, de nem mindég, és csak néha egész bizonyossággal. Mert a' nagyon szagos dolgok, ha még

olly kellemetesek is, szintolly dogleletessé tehetik a' levegőt mint a' bűdös gőzök és párázatok. Ezen okból soha sem tanácsos az erős illatú virágokat a' lakszobákban, 's annál inkább a' hálószobákban kivált éjjel tartani, mert ugyanaz, a' mivel valaki a' levegőt jobbítani akarja, vesztegeti meg azt.

Ezen előadásból önként világos, hogy a' füstölés, szagos porok, vizek, mézgák és esslélék a' levegőt sehogy' sem javíthatják meg, ha szabad levegőt nem cserzünk be.

A' pinczékben, a' hol sok bor vagy ser forrott, gyakorta olly romlott levegő találtatik, hogy abban a' meggyújtott világ azonnal elalszik, sőt az ember is, ha bele men, megfűlad. Az illyen rosz levegőt úgy jobbíthatni meg, ha benne több izben kevés puskaport lohbantunk fel, 's ezt egymásután több napokig miveljük. — Ha Betegek' szobájában akarjuk a' levegőt jobbítani, és más szoba, a' hova addig a' Betegét hozni lehetne, nincsen, vagy annak ott létében az ajtókat és ablakokat kitérni nem volna tanácsos, akkor másként kell segíteni, úgymint a' szobába eczetet hinteni, vagy, kivált nyáron, oda jeget bevinni, vagy egy nagyobb edényben hideg vizet (de távol a' Betegtől), továbbá zöldágokat, a' mellyek mindnyájan tisztítják és javítják a' levegőt. Mind ezeket még jobbá teszi, ha egyszer'smind egy serpenyőben jól megtört faszén is helyeztetik az ágy alá. A' szén tudnillik a' rothadásnak ellent áll (a' mint ezt kiki tudja, és már abból is világos, mivel az előbb tövön megégetett 's így földbe levert karók sem rothadnak el), és a' mellett a' levegőből is sok nedvességet huz magába. Így a' szén a' levegőt a' rothadt részekről megfosztván, megnedvesedik, sőt végtére a' magába vett nedvességben úszik. Természetesen szükséges, több izben friss szénporral váltani fel amant, hogy a' levegő tisztán maradjon.

A' Levegő' tisztaságá kivül még többre is kell vigyázni, különösen annak mértékletére. Erre névze is a' közép úton kell járni, télen ugyan is be kell fűteni (de, ha lehet, ne gyeptözeggel vagy köszénnel), és a' szobát gyenge melegben tartani, mert a' fölöttébbi szobameleg igen ártalmas. Úgy füstöt sem kell soha benn megszenvedni, a' melly nem csak igen alkalmatlan, hanem, nevezetesen a' mellnyavalyásokra nézre, nagyon árt is. A' főzőkemenczét vagy tűzhelyt sem jó a' szobába rakatni, mert a' levegő általa fölötte romlik. Nyári hévségben azon kivül éljen kiki hivesítő, savanyús és a' rothadásnak ellentálló eledelekkel, szellőztesse szobájit estve vagy éjjel (de nem a' hálószobáját), gátolja meg a' nap' égető sugarainak szabad benyomulását, és vegye elő, a' mint már javasoltam, a' jeget, mellyet sajtárokba rakva a' szobájába helyeztet. Hideg időben a' kimenetelre, a' hol lehet, a' déltáj választassék, meleg nyáron pedig a' reg vagy est.

Végtére még az egészségre nézve a' levegőnek illendő szárazsága is megkívánatik. Ezen okból ne hordozkodjék senki olyan lakhelybe, a' melly nem eléggészáraz, ne tartózkodjék kimosott és sikállott szobákban, míg még nedvesek, és ne hagyjon azokban nedves ruhákat felaggatni, kivált a' kályha körül, a' mit ez a' veszedelmes szokás még sok helyütt a' gyermekszobákban megvagyon. Ha ezt figyelemre nem vesszük, úgy belőle számos nyavalyák, mint hurut, köhögés, füladozás, inhideglelés, gutaütés, ée. származnak, mellyeket olly könnyű lett volna eltávoztatni.

A' jó egészségnek egyéb feltételeit a' test' kiválasztásainak rendes voltában, a' tiszta csinos magatartásban és illendő ruházatban, az ébrenlételnek és alvásnak okos mértékében, és végre az Elmének korunkhoz és ereinkhez képest való munkálkodásában találjuk fel,

A' mértékletes járkálás és más kevésbbé erőszakos mozgások ellenben nem csak hasznosak, hanem kinek kinek szükséges is. A' ki ezen két dologra nézve a' középutról eltér, igen keveset vagy sokat alszik, semmi vagy pedig erőszakos mozgásokat térszen: az hibázik, és hibás magaviseletéért legtöbbnyire valamelly nyavalyával fizet, a' mint ezt a' szobaülőknek és erőszakosan mozgóknak bajai elég világosan és gyakorta megbizonyítják.

Végre az egészség' föntartásánál még a' léleknek és szívnek (Géműth) állapotját is számba kell venni. A' huzamos gondolkodás pihenés nélkül, az eleven, folyvást munkás képzelőerő, rongáló indulatoskodás, a' test és lélek között lévő egyaranyúságot megzavarják, ez pedig mindég betegség. Azoktól tehát kiki őrizkedjék, mindenben tartson illendő mértéket, kerülje mindazt, a' hol lehet, a' mi az ő lelki csendességét megzavarhatja, hogy önnön egészségét föntartsa. — Valójában az e' forrásból eredő nyavalyabéli okok a' leggyakrabbak, mert legtöbb testi és lelki nyavalyák származnak a' bosszankodás, harag, ijedés, félelem, fölöttébbi öröm, szerencsétlen szerelem, ée. miatt; és ha ezeket nem mindég kerülhetni is el, mindazáltal a' magán való uralkodás azokat igen mérsékelheti és zabolázhathatja.

Minden eddig mondottakat jól jegyezze meg magának az olvasó, ha egészségesen akar maradni. Mert ha jó is, magát akármelly bajból kiszabadítani vagy akármelly súlyos nyavalyán és szenvedésen könnyebbíteni tudni, még is sokkal hasznosabb a' betegséget megelőzni és elkerülni, a' mire én ezen Bèvezetésben főképpen czéloztam. Vajha ne hijába adtam volna ezen egészséget tárgyazo regulákat!

I.

A' MELLNEK ÉS NYAKNAK BETEGSÉGEI.

1) Hurut — Rekedtség.

A' Hurut egy legtöbbnyire nem veszedelmes gyúladása az orr', torok', gége' és a' tüdőbe nyúló gégegdagazatok' nyálkahártyájának. Midőn így csak az orr' belsejét bevonó nyálkahártya szenved, akkor a' Katarrha a' legkisebb grádicsban vagyon jelen, t. i. a' Nát-ha, ha pedig a' gége is vele szenved, akkor rekedtség is áll elő. Az utolsó esetben a' feltátott száznak legbátulsóbb részei is igen veresek és gyúladtak. — Azonban nem éppen veszedelmetlen a' Katarrha vagy hurut; mert ha vele nem gondoltak vagy könnyen veszik, néha makacs és igen veszedelmes mellnyavalyákká válhatik. Külön esetekben a' rekedtséget a' tartós beszéllés, éneklés, kiáltozás, és is okozzák.

Rendszerint borzadással kezdődik, mellyet gyakran forróság vált fel és a' Beteg általában igen érzékeny a' hideg iránt. A' száj íze sós, a' nyelv fejezes, az ételkivánás kisebb mint máskor. A' hidegjelős támadások leginkább estve köszöntenek be, és gyenge izzadással végződnek. Az orrhól valami oxipös vízféle nedv szivárog, a' melly, a' merre folyik, a' részeket kisebesíti, a' honnét gyakran az orr és felső ajak is megdagad. Ez a' nedvesség lassanként valami enyhe sűrű nyálkává (takonnyá, torhává) változik. A' köhögés elejente száraz és csiklandó, utóbb nedvessé lesz és valamely nyálka választódik el, a' melly darabonként vetetik ki.

A' hurut néha csak egynehány napig tart, néha több hétig is, kivált ha az okok, mellyektől származott, még jelen vannak. Ezek az okok függnek leginkább az időjárástól és a' levegő mértékletétől. Néha a'

hurut járványképpen jön elő, és könnyen el is ragad, kivált a' szenvedő részeknek illentésekkor, p. o. a' csokoláskor. A' ki magát mindég nagyon melegen tartja, azt a' hurut leghamarább és a' legcsekélyebb levegő-változáskor is meglátogatja.

Az orvoslása különbözö, a' mint a' hurut hosszabb vagy rövidebb ideig tartott. Mindjárt a' szármozása után ezt a' nyavalyát a' meleg gőzöknek a' szájba és orrba való szívása által előzhetni meg. Tudniillik bodza és szikfü (pipitér) virágot kell főzteni, és a' bögrére a' viz' forrásakor egy tölcsért tenni és ezen szívni be a' párát olly melegen a' mint csak lehet. E' mellett az ökörfarkkóróból, bodzából, édes köményből, ánishól, maholagyökérből készített theákat, sűrű árpa vagy zabkásaleveket is ihatni a' t. Estve a' lefekvés előtt meleg lábfördőt vegyen a' Beleg, de utána mindjárt ágyába feküdjék és azon legyen hogy lassacskaán izzadhasson. Ha a' köhögéssel semmitsem vet ki, nyelje le ottan ottan egy kevés mürok vagy sárgarépa-levet, vagy igyék lenmaghéát de ezt sűrűre ne főzze, mert másként émelygést és hányást okoz. Lehet a' következő porból is késhegyenként bevenni:

Végy Édes köményt (focniculum)

Ánismagot

Édesgyökeret

Arábiai mézgát (gummit)

Tejezükrot

Fejér czukrot. Mindenikből egy néhezéknyit és öszekeverve törd finom porrá, és végy be belöle, míg a' köhögés nedvessé nem lesz, késhegyenként.

Az eledelek közül leginkább a' savanyú és igen sós ételeket, húst, kivált füstölt húst, lisztételeket, régi sajtot és szeszes italokat szükséges kerülni. — A' torokban való alkalmatlan csiklandást és ingerlést a' mon-

dolatéj, mellyhez, egy pohárnyiba, másfél vagy egy nehezék arabiai mézgapor vegyítettik, legjobban elhárítja, ha belőle félóránként a' Beteg egy evőkalánnal vesz be. Ha a' köhögés a' melljét igen megerölteti, és benne valahol szúró, nyilaló fájdalmat érez, már akkor orvos hívatasson. A' ki ezt elmulasztja, könnyen mellgyulladásba esik. Ha a' hurut már sokáig tartott, akkor az izlandiai zuzmóból készült théa is hasznos, mellyet külömbféleképpen lehet használni. A' nyavalya' elején élni vele, nem jó, mert igen hevít.

Ha más hideglelések is volnának még jelen, akkor ezekhez kell az orvoslást szabni, a' mint alább elő fogjuk adni.

2) Régi, megrögzött Keh.

Minekutánna a' hurut egy darab ideig tartott, legtöbbszöire minden kártétel nélkül ismét nem sokára elmulik, és pedig leghamarább a' testnek melegen tartása és gyenge izzadás mellett. De ha a' Beteg a' maga csekélynek látszó baját fel sem vette, 's mit több, magát új okok' behatásának tette ki, akkor nála egy alkalmatlan és fölötte erőszakos köhögés ver gyökeret, melly miatt több hetekig sem alhatik. Hogy ezen erőltető és sokáigtartó keh miatt nem sokára a' mell is szenvedni fog, kiki gondolhatja. Ebből származik a' gyakor vércöpés; ebben van gyakorta a' tüdőkörságnak első oka, a' melly egyébként nem támadott volna. — Az orvoslás külömbféle a' köhögés minémiségéhez képest. Midőn a' nyak belöl igen száraz, a' torokban valamelly fájdalmasan csiklandó érzés van jelen, és a' Beteg' szava egészen hallatlan, akkor friss mondola olajból és arabiai mézgaból vízzel keverve készült fattyú mondolatéj szokott használni. Ebből vegyen be a' Beteg minden órában, vagy ha a' köhögés kischodik, minden két órában egy gyerekek evőkalánnal.

A' lágyító théa italok, a' rozsliszt leves, árpa és zabkásalév, ée. itt is nagyon hasznosak. Ellenben mikor a' köhögés görcsféle, a' mit abból ismérhetni meg, hogy a' Beteg időnként köhécsel de röviden, és a' nyakában kellemetlen csiklandást érez, akkor a' följebb javasolt Emulsió nem elég, hanem orvoshoz szükség folyamodni. Az erős szikfűvirág' théát is lehet pipacs szirruppal vegyítve minden órában egy kávéskalánnal hasznosan beadni. A' gyomor megterhelés után szármozni szokott köhögést legbizonyosabban egy orvos által rendelt Hánytatószer, és utána vett gyomorerősítő szerek hárítják el.

A' Diatára nézve ugyan azt kell megtartani, a' mit a' hurut alatt mondottam. Leghasznosabbnak tapasztaltattott a' ris és aprókásból főtt nyálkás lév, zabdaralév, lágyító théaitalok, ée. ellenben minden igen sósat és fűszerszámozottat, minden hevitöt, p. o. bort, égettort, erős sert, minden hideg és füstölt eledelet el kell távoztatni. A' nyak és mell tartassék melegen, és néha egy darab flanelt is jó rajtok hordozni. Nedveshideg időben a' szobában kell ülni és ott mértékletes, egyeulő melegben tartózkodni; fölöttébb ártalmas a' reggeli kőd. Általában tavaszkor és őszszel jó gyakorta ez a' köhögés elő, és azért leginkább ekkor szükséges kinekiuek magára vigyázni.

3) Roszszagú, bűdös L'ehellet.

Több okból lehet a' lehelletnek ros szaga, majd a' tisztátalan magatartás, majd a' nedveknek ros minémüége miatt, majd a' fogak' némelly nyavalyájának következésében. Végre néha a' bűdös szag a' gyomorból jó ki, és ekkor az emésztés hibás.

A' tisztátalan magaviselet miatt azoknál jelenti magát a' bűdös lehellet, |a' kik a' szájokat ki nem öblítik, evés után fogaikat nem tisztítják, hanem a'

közöttök maradt ételeket megromlani hagyják, és végtére a' fogaikon, kivált reggelenként, lévő tapadós nyálkát le nem mossák. Ezen esetben egyedül a' legszorosabb tisztaság segíthet, a' fogaknak mindennapi megkefélése, vagy döröslése, a' fogak között maradt ételeknek eltávolztatása, a' fogaknak friss zsályalevelekkel való dörögltetése, a' száznak friss forrásvizzel való kiöblítése, vagy a' chinahéjnak főtt levével, ée.

Ha az ok a' nedveknek valamely rossz tulajdonságában vagon, a' lehellés útján meggyült tapadós nyúlós nyálkában 's a' t. akkor a' gyógyulás nehezebb. Az utolsó esetben gyakran legtöbbit ígérnek a' tavasz-kori savókúrák.

Mikor a' rossz bűzös lehelletet az odvas (carious) fogak okozzák, akkor az üszögös megromlott részt rólok le kell vakartatni, a' fogakat naponként finom porrá tört és jól záródó edénybe tartott, száraz Hárs-faszénnel és ottan ottan chinahéjporral is tisztogatni, sőt nappal többször is a' száját zsályavizel kiöblögetni, a' mit különösen a' Dohányozóknak valahányszor kiegészített pipájokat leteszik, ajánlhatni; de ezen szerekkel még azután is hasznos élni, ha már a' rossz szag elenyészett.

Végtére midőn annak az oka a' gyomorban és emésztésben vagon, a' mit abból ismérhetni meg, hogy néha a' szájba valamely záp tojás ízű és szagú felbőfögések emelkednek, akkor a' gyomrot hashajtókkal lehet kitisztítani, vagy ha okádásra való hajlandóság mutatja magát, inkább hánytatószerrel; melly szereknek rendelését minden esetre orvosra kell bízni. A' hányás után egy darab ideig még keserű gyomor-cseppekkel is szükséges élni, és szoros diétát tartani. A' Beteg kerüljön minden húseleket, huvelyes vetyeményeket, minden füstölt eledelt, halakat, osztreákat, tejet és lisztes ételeket, ellenben éljen inkább fűszeres.

és gyomorerősítő, és izgató táplálószerekkel, néha egy pohár veres borral; a régi főzelék nem neki való, de az új és gyenge konyhai plánták tavaszkor jót mivelnek. Különös ajánlásra méltó a rutával, vízi zsázzsal, friss plántákból nyomott levekkel 's a t. való élés. A sajtot minden más eledelnél inkább kell távoztatni.

4) Torokgyék, nyakgyúladás, torokgyúladás, torokfájás.

Ekképpen három különböző nyavalyák neveztetnek, először a nehezen nyelés, vagy a nyelés' műszereinek gyúladása, — másodsor a fül és nyálmirigyeknek gyúladása, és végre harmadsor a hártvás torokgyék, vagy a gégeágazataival együtt, és a gégefajnek gyúladása (Croup).

Az első, a legesekélyebbik, áll a nyelvcsapnak többnyire csak könnyű gyúladásban, a melly része a toroknak ilyenkor nagyobb és igen veres: az egész szájpaddás fődés is fölötte piros és részesül a gyúladásban. Ez az oka, hogy a beteg, valahányszor valamit le akar nyelni, légyen az akár folyó, akár merő dolog, mindég igen nagy nyomó fájást érez, a mi néha egyszer'smind szuró is. A veszedelmességét a vele együtt járó hideglelés határozza meg, és ez hol hurutos (cattarrhalis) hol forró vagyis gyúlasztó hideglelés. Az elsőbikben a betegek meglehetősen érzik magokat, mint a náthánál; de az utolsóban ellenkező történik, a mint ezt a forró hideglelésnél meg fogjuk mutatni. Az orvosi velebánás mind a kettőnél csaknem egyenlő, csak hogy a nagy gyúladásnál elejente orvos, és gyengítő diaeta kívántatnak. Sokkal többször fordul elő a hurutos torokgyúladás, a melly néha, mint a nátha járványképpen jelenik meg, és mindeniket megtámadja. Ilyenkor jó a torkot gyakorta kiöblögetni, a mire

a' mályva és bodza herbató, fele téjjel igen alkalmas, ha minden fél csészényihez egy kávé kalán rózsaméz is tételik: vagy mályva, bodza virágot és egyéb lágyító virágokat lehet főzni tej nélkül, és ahhoz egy kevés eczetet adni, melly keverék a' nyakban megapadt nyúlós nyálka' elválását igen segíti. — A' nyálka gyógyulását sietteti a' mértékletes melegben létele, mivel azt majd mindég a' meghülés okozza. Ide tartozik a' nyaknak melegen való bekötése, kivált flannelal, a' mellyet előbb a' gyalogszenyő' füstjével jól át megát járatnak és így tüstént melegen felkötöttek. Helyesen élhetni a' füves zacskókkal is, melly végre én különösen a' bodza és szikfűvirágot, borsos és fodormentát, mindenikből két latot, egy nehezék kámforral, finom porrá törve és gyógycsaba vagy még jobban flanelba varva, ajánlhatom. Egyszer'smind bodzathéát egy kevés bodzaízzel (lekvárral) is ihatni, hogy a' test mindenütt mértékletesen izzadjon. E' mellett a' szoba hűves ne legyen, a' Beteg' lábai melegen tartassanak és neki hideg italt ne adjanak. Az olyan napokon, mikor a' gyúladás igen nagy, a' Betegnek kivánt könnyebbségére válik, ha néha egy kis kávé kalánnyi fűszeder-szirupot nyelegethet. A' bodza herbathé is rummal vagy jó égetborral, mellyeknek gőzzét a' Beteg olly melegen a' nyakába szívja, a' mint türheti, igen hasznos gyógyítószer. Ha egyszer'smind hasdugulás is van jelen, akkor tisztított borkövet vízben, vagy keserűsöt lehet inni, mig a' hasdugulás, melly a' hideglelést fűntartja, el nem múlik.

Ha a' fül és nyálmirigyek vannak meggyúladva, ekkor ismét kis hurutos hideglelés jelenik meg elején, kivált többször előkerülő borzadás, a' midőn egyszer'smind a' mondolák is az áll alatt megdagadnak. Erre az egyik vagy néha mind a' két felől a' fulnyálmirigynek' daganatja tűnik szembe, a' miért az áll-

kapczát mozditani is alig lehet ('s azért a' Beteg a' száját sem táthatja fel) és az egész úbrázat elferdülve látszik. A' jókora daganat kívülről csak ritkán veres, de mindég kemény. Az állkapcza' mozdulatlansága miatt rágni lehetetlen, és a' belől szintúgy megdagadt nyakmirigyek még a' nyelhetést, sőt gyakran a' lehellést is fölöttébb nehezítik. Mikor hozzá újabb meghülés talál járúlni, vagy a' Beteg illetlen szerekkal él, akkor a' daganat egy igen nagy hideglelés közben hirtelen' elenyészik és a' herékre vagyis tökgolyókra száll. Ha ekkor ismét más meghülés történik, akkor a' hideglelés még föllyebbre hóg, a' nyavalya magát az agyvelőre veti, és ebből dühösködés és halál szokott következni. A' testnek melegen 's általjában az okos diæta szerint való tartása tehát ebben a' betegségben különösen megkívántatik, minthogy olly könnyen vetődik a' nemesebb részekre, és az illendő gyógyításkor éppen nem veszedelmes.

Ez a' nyavalya majd mindég csak fiatal személyeket lep meg, és néha járványképpen kóborol, kivált nedves, hideg és kűdös időben.

A' véreeresztést, hashajtókat és mindent, a' mi gyengít, kerűlni kell, és mint az előbbi esetben a' melegen tartása a' testnek fölötte szükséges. Ha a' daganat nagyon meg volna gyűladva és vörösedve, és belőlről kopogni és gyakran szűrni kezd, akkor lehet, a' mint a' dagauat nagy vagy kicsiny, egy vagy két oldalon vagon, fött kását felrakni. Fő dolog marad mindég, a' daganatot jól melegen tartani, és a' vele járó inhidegleléskor, ha el nem akar oszolni, vagy másuva akar vetődui, valamelly izgató szert rá tenni. Mint minden mirigydaganatoknál, úgy ennél is a' köznép a' kenést 's nyomást szokta elövenni; a' mit én soha nem javaslok senkinek. Mikor a' gyűladás és daganat a' herékre szállott, akkor ezeket is melegen kell tartani, mert így

a' veszedelem nem igen nagy: de ha innét is elenyészik, egyszer'smind a' Beteg dühösködik, vagy legalább félrebeszél, a' szemei kiduzzadnak és csillognak, és egyéb hasonló agyvelőgyulladásra mutató jelek vétetnek észre, akkor már az Orvosra kell bízni a' gyógyítást.

A' gégeinek gyúladása (hártyás torokgyék, *Croup*) minden kétségen kívül a' legveszedelmesebb torokgyék. Ez egy gyermeki nyavalya, és itt csak azért iratott le, hogy a' többi torokgyéktől igen messze ne essék. Gyakorta járványképpen jelenik meg, és leginkább gyermekeket támad meg öt esztendő koroktól fogva tizenkettőig. Előjente köhögés és nátha, egy kis hurutos hidegleléssel mutatja magát nálok; de nem sokára megszorult lélekezetről, nyakoknak öszvehuzódásáról, a' gégefejben pedig nyomásról és szűrésről panaszkodnak, 's ekkor a' köhögésnek egy különös rekedt 's egyszer'smind sípoló hangja lesz, melyet igazában semmihez sem hasonlítani, mint egy fiatal kakas' kukorékolásához. Majd a' köhögés' hangjához a' beszéd' hangja is hasonlítani kezd, a' melly nevezetesen még az által is figyelmet gerjeszt, hogy az gyakran, úgy szólván, nyikkanik. — Mennél harsányabban sír vagy beszéll a' gyermek, vagy mennél többször iszik, annál többször áll be a' köhögés, és mennél erőszakosabbá lesz ez, annál inkább szokott nevekedni a' hideglelés. Utóbb a' köhögéssel hártyás részek vettetnek ki, és ekkor a' lehellés is szabadabbá lesz; de ha az nem történik, akkor a' füladozás nagyobbodik és nem sokára a' füladásbéli bajok állanak elő. A' nyavalya' kezdetén a' hideglelés elcsendesedik, de utóbb folyvást tart, és a' gyermekek a' fejüket hátra feszítik, a' mi az ő lehellésüket könnyebbíteni látszik.

A' gyenge igen gerjedékeny, kivált szőke de leginkább bőnedvű gyermekek vagyunk ezen veszedelmes nyavalyának legtöbbszörre alávetve.

A' veszedelem mindenkor igen nagy, és a' halál néha már két, három nap múlva, gyakrabban a' he- teidktől a' kilenczedikig, köszönt be. Midőn gyógyú- lás következik, akkor a' nyavalya továbbá huzódik, és kivált a' köhögések még egy darab ideig eltart; de még is a' köhögésnek leírt hangja ismét kicsinyenként el- enyészik.

Ha a' leírt történetek mind jelen vannak, akkor nem kell késni, hanem tüstént Orvos után kellek menni.

Ha a' lehellés hörgővé lesz, vagy már némely hártya darabok is vetődnek ki, ilyenkor a' dohány- pornak (lobák, burnót) felszívása is az orrba gyakran hasznos, mert a' prüszentéskor szintűgy könnyen ki- vettetnek a' hártys darabok.

A' betegség alatt a' gyermekeknek csak langyos, nyálkás italokat szabad inni, és mivel ez a' nyavalya könnyen visszatér, őket a' meghűléstől oltalmazni kell, és mindég födött nyakkal és fövel jártni.

5) A' Golyva.

Tulajdonképpen a' golyván a' Pai'smirigynek és körülötte lévő sejtszövetnek dagadása értetődik; azon- ban közöslég akármelly, a' nyak elején fekvő hasonló formájú daganatot is annak neveztek. Mindjárt a' szár- mazása után ez a' daganat puha, 's ekkor leggyógyúl- hatóbb: de mennél tovább tart és hagyatik orvosolat- lanul annál keményebbé és gyógyúlhatatlanabbá lesz.

A' golyva mindég lassanként támad, leginkáb a' mély, mocsáros és nedves völgyekben mindég csak a' gyermekeken és fejrészemélyekben, felnött férjfiakon soha sem. Legtöbbnyire a' nyaknak igen nagy meg- erőltetései adnak reá alkalmat, p. o. az erős kiáltozás, rikogatás, nevetés, éneklés, fejnek hátraszegése, és a' nehéz terheknek fejen hordoztatása, innét a' hegyes

vidékeken, a' hol ez szokásban van, leggyakrabban láttatik. Bizonytalan még, valyon némelly ételek, kivált a' nagyon zsirosak, kövérek, némelly itali vizek, mint a' hóvizital is, golyvát okozhatnak e; azonban nem úgy látszik. — Némelly fejärszemélyeknek, midön a' havitisztulások nem akar jól szolgálni, egy a' golyvához hasonló daganat szokott a' nyakokon tömadni, és ennek oka nem másunnét van, mint a' vérnek a' nyakvérérekben való megtorlódásától, itt a' lábfordók a' legjobb segédszerek; de az efféle dagadások legtöbbyire magoktól is elmúlnak a' havitisztulás' beállításakor. —

A' golyva mindaddig legalább nem fenyegeti az életet, míg még kívülről nagyobbodik; de ha befelé nő, és a' lehellés' útját öszvenyomja, akkor könnyen füladozásbeli bajokat és gutaütéseket szülhet.

A' golyvát könnyű elkerütni, ha valaki az elébb felhozott órtalmakat, annak okait, magától eltávoztatta. Ez különösen a' Szülőösszonyokat is érdekli, hogy a' fejüket a' vajadás alatt igen hátra ne szegjék, vagy feszítsék. Föképpen száraz, magasan fekvő lakást kell választani, néha *Szelteri* vizet inni, melly a' golyvát kissebbiteni mondatik: úgy a' barnaserek és az asztalnál egy pohár bornak itala is ajánltathatóbb, mint a' huzamos vízivás, kivált ha a' víz nem tiszta köveces forrásból merítettik.

A' betegség már kifejlődve lévén, orvosi segédelmet óhajt.

A' golyva ellen való hasznos szer a' megégetett spongyiának a' lúgja. E' végre egy lat megégetett spongyiára egy font meleg víz öntetik, és egy darab ideig rajta hagyatik, azután leszüretik, és így adatik belőle a' Betegnek háromszor vagy négyszer napjában egy evőkalánnal. Egy újbolag feltalált szeren kívül, (mellyet én, mivel könnyen veszedelmes következésű lehet, itt el-

hallgatok, és az orvosra bizok) a' tengeri spongyia legnevezetesebbé lett a' golyva ellen, és minden, Golyvapör név alatt ismértes, öszvetett orvosságban benne legyen; de az olyan személyeknek éppen nem való, a' kik gyenge mellűek, vagy talán vérköpésre hajlandók, mert ez utolsót igen elősegíti.

Kivülről a' daganatot igen jó, flanállal dörölni, mert ez a' szívó edények' munkásságát neveli és így a' megtorlódott, dugult részeket oszlatja. Lehet a' döröslésre valamely, előbb masztixval, borostyánkővel, fenyőmaggal vagy füstölőporral megfüstölt flanélt is elővenni, és a' döröslés után is a' nyakon hordozni. Továbbá külsőképpen alkalmas: a' kámfor spiritus, Koloniai víz (Eau de Cologne), repülő Kámforkenet, ée. mellyeket többször napjában bekenhetui, és reá ismét befüstölt flanélt boríthatni.

Nyomás által a' golyvát megkisebbitni, vagy legalább azáltal annak nevedését akadályozni, akkor lehet, ha így az befelé nem nyomódik, és sem a' szabadon lehellés, sem a' vér' visszafolyása nem gátoltatik.

A' golyvának felvágását, valamint a' szörmadzagoknak bele huzatását is, a' Chirurgiára bizzuk, és itt elmellözzük. — Ha az előadott módon valamely golyva meggyógyított is, még is mindég egy arra való hajlandóság marad hátra, és azért a' Beteg mindazoktól szorgalmatosan óvakodjék, a' mellyek a' nyavalyára okot adhatnak, kiváltképpen a' mellyeket elől felhoztunk, úgymint a' nyak' megeröltetéseitől, a' hátrafesztítés, éneklés, muzsikaszerek' fuvása, ée. által.

6) A' mellnek nyálkássága, torhássága.

Valamint az orr' nyálkahártyában néha több nyálka vagy takony választódhatik el (p. o. a' náthában), miként továbbá a' vérhúrkában is hasonlót veszünk észre (nyálkás aranyér), úgy néha a' testnek egyéb

részeiben is hasonló fölöttébbi nyálkaelválasztódást tapasztalunk, és különösen a' gégében vagy lehellőcsőben 's annak a' tüdőbe lenyúló elágazataiban, a' melly gyakorta olly bő, hogy általa a' testnek legjobb nedvei veszelődnek el, és utóbb, ha ez a' mellnyálkásság sokáig tart, sorvadás következik, mellyet torhás a szűkórságnak vagy nyálkás, taknyos tüdőkórságnak is nevezünk. — Ez a' torhának kivettetése mindég köhögéssel jár, de ezen köhögést mégis, a' mint a' tüdőkórságban történik, semmi vércöpés nem előzi meg. A' torha külömbféle, majd gömbölyű, mint a' borsó, majd zöldes, majd feketés színű, majd sárgás, sós ízű, majd izetlen és tejfejärségű. Mikor a' torha igen tapadó, és e' miatt a' köhögés igen erőszakos és erőltető, akkor egyszer smind ezen erőltetéstől vércöpés is származik, és ettől a' valóságos évesedő tüdőkórságba való átmenetel.

Megismérhetni a' mellnyálkásodást abból, hogy a' Betegek az időnek változásakor, kivált esős és ködös időben, könnyen elrekednek, és a' legcsekélyebb mozgások miatt is a' lélekzetők elfogódik, a' mit a' lehellőcsőben meggyült torhának tulajdonithatni. Legtöbb torha választódik el reggel valamelly folyvást fojtogató krákogás közben. Igen könnyen járul hozzá hurut is, a' mi a' nyavalya menetelét sietteti. Szüntelen köhögés között leginkább reggel és estve vettetik ki a' torha, a' mitől a' Betegek erejüket fogyni érzik, elsóványodnak és ételkivánásokat elvesztik. Egyébként jól érzik magokat, és ezért olly igen gondatlanok a' magok állapotja iránt. — Lassanként a' haj asztükórságha vagy szárazbetegségbe men által: a' torha genyetségesfélévé lesz, hideglelés mozgások állanak elő, az erők mindég jobban fogynak és a' mértékletlen izzadások és hasmenések végtére a' többi erőt is elemészlik. Legtöbbnyire az elsóványult Betegek utóljára meg is

dagadnak, az arczulatjuk becsik, mint a' holtaké 's a' t. . míg végtére a' halál ki nem szállítja őket. A' mellnyálkásság leggyakoribb 's legkönnyebben az olyan személyekre jön, a' kikkel a' gyenge mell már velk született, a' nyálkafolyásra hajlandók, és a' hürutnak gyógyításával nem gondoltak: továbbá a' görvényes (scrophulosus) személyekre; a' meghűtés és elnyomott hörkigözülgés, vigyázatlanul elüzött bőrkiütések, köszvény és csúsz után 's a' t.

A' mi a' gyógyulás' reménységét illeti, legtöbb függ azon időtől, a' melyben az orvosi segédelem kerestetik, mert ha már sorvadás van jelen és a' nyavalya már igen sokáig tartott, akkor már alig látszik valami remény a' gyógyuláshoz. A' szabadon lehelhetés, és nem bő, iz nélkül való torha még jó jel, ellenben a' sós vagy édeses ízű kivetett torha, és mindennapi hideglelés, rosztal jövendölnek.

A' ki a' mellnyálkásságát el akarja hürítani, előbb az okait keresse fel. Néha önként támad az olyan személyeknél, a' kik a' görvényben szenvednek, és ekkor legjobb ezt a' nyavalyát orvosolni, a' miut alább tanítani fogjuk. — Ha a' mell' torhássága más valamely bajtól függ, akkor előbb ezt kell gyógyítani, mert így a' mellnyálkásság sokszor magától is elenyészik. Ha vérköpés volna egyszer'smind jelen, akkor ezt kell az utóbb leiratandó mód szerint orvosolni. — Ellenben mikor az elnyomott izzadtságtól vagy elüzött bőrkiütésektől származott, akkor legjobban ajánlhatni a' meleg fürdöket, a' testnek melegen tartását és a' bőrnek flanéllal döröltetését, melyet előbb fenyőmaggal megfüstöltek, az elhajtott ruhet és hasonló kiütéseket pedig az által kell ismét a' bőrre hozni, hogy a' Beteg magát újra kitegye a' bőrkiütés' ragadványjának.

Így kell cselekedni, midőn más nyálkafolyások rekedtek meg, és mellnyálkásodást okoztak, p. o. az

elállott vagy állított nyálkás aranyeret, ée. ismét megindítani, hogy az abból eredett utóbbi mellnyavalya elmúljen. — Midőn végtére a' szóban lévő baj olyan személyeket bánt, a' kik sok enyeges lisztételekkel, krumplival, ée. élnek, roszul emésztenek, és hasdugulásra hajlandók; ilyenkor gyöngé hashajtó szerek, másféle diæta vagy életrend, p. o. húsételek, böven megfűszerezve, és mértékletes borital, ée. lesznek hasznosak.

Mikor a' betegség csak nem rég' kezdődött, a' Beteg magát jó erőben érzi, és csak mellgyengeségről panaszkodik, kivált a' járás, felhágás ée. közben, akkor mellerősítő szerek vétessenek elő. Ide tartozik főképpen az izlandiai zuzmó 's egynéhány mások.

Legnagyobb változást okoz mindazáltal a' Betegekben, ha lakásokat felcserelelik. Nevezetesen a' hegyes vidékek és magas lakások, a' hol a' levegő legtisztább, és a' hol a' tüdőkörságosak legroszabbul vagynak, használnak legtöbbet a' mellnyálkásságból szenvedőknek. Ha valamely kiütő göresös keh is van jelen, akkor orvos hivattasson, de a' lábfordók is használtassanak. — Néha imitt vagy amott a' tüdő meg is gyűlad kisebb helyen, szűrő fájdalmak jelennek meg, kivált a' mélyen lehelléskor, és vérhuzások a' kivetett torházban; ilyenkor gyengítő diæta, és olajos nyálkás falyú mondatel mellett orvos kívántatik. Itt az árpavíz, lenmagthéa, maholafőzet, zabkásalév, tojásital és effélék hasznosak.

Tavaszkor a' mellnyálkásságból szenvedőknek ajánlhatni, főképpen a' savó és fűkurákat különösen taraczkból, pityangból, turbolyából, petrezselyemből, füstikéből, de még leginkább a' zsázsa ételt. A' gyümölcsökből legjobbak a' szamóca vagyis földieper, ribizke, cseresnye és szőlő.

A' melly Beteg a' melljében esiklandást vagy karczólo érzést veszen észre, éljen édes szerekkel, millyenek: a' szedernedv, muroknedv, pipacsszirup, ée: Ha már sorvadás van jelen, akkor tápláló eledelokkal kell élni, legjobb a' tej, a' kikenél hasmenést nem okoz; Szágo, és szálep, vízben, téjben vagy húslévben.

7) Füladozás, szűk mellűség. (Asthma).

Füladozónak neveztetik, a' ki a' melljében a' lehel-léskor valamelly gyötrő, szorongató érzést tapasztal, mintha öszve volna szoritva. Ez a' baj koronként szokott erőszakos megtámadásokkal vizatérni, és azután ismét elmúlni vagy enyhülni, és, a' mint vagy nedves vagy száraz köhögéssel van egybekapcsolva, nedves vagy száraz füladozásnak mondatik.

Az okai külömbfélék, hol hypochondria és hysteria, vízkórság, bővérűség, elakadott húgyelválasztódás, hol makacs hasbelj dugulások, poros helyeken tartózkodás, ércgözök az olvasztóhulákban, közönséges testi erőtlenség, görcs, ée. néha elnyomott lábizzadások és bőrküütések, hirtelen begyógyult fekélyek, megrekedt hónapszámfolyás, meghülés, a' szeszes italokkal való visszaélés és elmeháborodások is okozhatják.

A' komorkórság és szünádra okozta füladozásban a' gerjesztő nyavalyákat kell orvosolni az utóbb előadatandó rendszabások szerint, a' mikor a' szűkmellűség is magától megkisebbedik. Az olly pillantatokban pedig, mikor a' támadások megjelennek, a' mi leginkább valamelly puffasztó étel, vagy meghülés ée. után szokott történni, a' szenvedőnek adjanak egy pipitérből klisztért, és belsőképpen Hoffmann' csepjeit czukorban, egynéhány borsos ménta olajjal készült pogócskákat kivált a' szünádrás fejérszemélyeknél. A' bővérűségtől szármozott füladozásban az érvógást fogja az orvos javasolni vagy egy meleg lábfordő is ajánltat-

ható, — a megrekedt aranyeret, ha füladozást okozott, ismét meg kell indítani. Úgy a megrekedt havi-tisztulást is.

Ha a vizzellett rekedése volt oka a szűkmellűségnek, húgyhajtó szereket jó elővenni, hogy a Beteg hasvízkórságba ne essék. Eledelül alkalmasak a petrezselyem, spárga, ée., italul a fenyőmagthéa, belső szereket az orvos fogja rendelni.

A makacs dugulásokat hárítsák el klisztérekkel, és haslágító táplálószerekkel, milyenek, a főtt szilvák, és tisztított borkő vízben iva.

A kinél a füladozást a belehellett por okozta, mint a kövágóknál, molndróknál, pékekuél és vendéghaj vagy parókacsindlóknál, az szívja magába a lágyító szereknek párját, p. o. a bodza-, mályva-, mahola-théát, ée. és a köhögést ne háborítsa, míg az nedves, és a mellett nem hantja.

A belehellett ércgőzőktől eredő füladozás, milyen az öntőhutákban dolgozókat szokta néha bántani, italul tejet, zabkásalevet, ökörfarkkóró virágból főtt théát, mondatejet, lenmagthéát, mahola főzetet (Decoctum), czukros vizet, ée., eledelül tej és tojásételeket kíván. Ha mellgyengeség is vagyon jelen, akkor a mellnyálkásságban ajánlott herbaték lehetnek hasznosak u. m. izlandiai zuzmóból, csészeszárny' és higviricz gyökérből, kevés ániss-, bürövény-, és ániskapor magvakból.

A csupán görcs okozta füladozás ellen az Orvos fog görcs ellen való szereket rendelni.

Az elnyomasztott bőrkiütéseket és lábizzadásokat a közönséges és lábfordók, vagy ha ezek nem használnak, új megfertőztetés által szükség visszatéríteni, — a vigyázatlanul begyógyított fekélyre pedig szerek által kell újra szert tenni, és mesterséges fekélyeket támasztani.

Ha végre a' fúladozást valamely elnicháborodás vagy a' részegítő italokkal való visszaélés szülte, akkor semmi által sem kerülhetni el jobban az új támadásokat, mint ha a' Beteg az ártalmas indulatoskodást eltüvoztatni és a' szeszes italok' szeretetét meggyözni iparkodik, — és ellenben néha valami Hivesítőt, p. o. egy pohár limonádét, ée. iszik.

8) Boszorkány vagy lidércz nyomás.

Ez a' baj csak alva támadja meg az embert, és nem egyéb, nélkz lehellésnél, a' mikor is a' Szenvedőnek úgy tetszik, mintha a' melljét valamely állat nyomná össze. Azt véli, hogy ébren vagyon, holott az egész történet tulajdonképpen csak nehéz álom. Az oka, a' gyomornak megterhelése, sűrű vér, és a' hanyatt fekvés igen alacsony fejlyon.

Az arra hajlándó személyek ne egyenek késő este, és ne sokat: ne igyanak semmi szeszes italokat, hanem vizet, és ha a' vérok igen sűrű, a' vízbe tisztított borkövet, cukrot is tethetnek. Ha a' megrekedt aranyér, megdugúlt havifolyás, vagy visszaüzdött lábizzadás okozta volna ezt a' bajat, akkor ezeket kell magok módjok szerint orvosolni. De azonkívül még a' jobb oldalon való alváásra is kell az e' bajban szenvedőknek magokat szoktatni, és fejjel magosabban feküdni.

9) Fojtó vagy fúlasztó nátha.

E' nyavalya tulajdonképpen a' két utolsónak, a' mellnyálkásságnak és különösen a' fúladozásnak is a' kimenetele. Véletlenül jelenik meg valamely abbéli támadás, sokkal erőszakosabb az előbbieknél, a' lehellés megrövidül, igen hörög és gyakorta el is marad; a' Beteg, ha bővérű, arczában elkékül mint a' megfojláskor; vagy halovány, mint az ájulásakor, ha beteges és a' támadás valami más októl, p. o. csak görcstől

szarmozott. — A' gyotródás, melyet a' Beteg ilyenkor tapasztal, kimondhatatlan, és gyakorta a' természetnek ezen irtóztató erőlködését, a' levegő' bélehelhetésére, a' Beteg' képén és lélekzétvételein is megismérhetni.

A' fojtó náthától megtámadott Betegnek orvosoltásakor soha sem kell elfelejteni, hogy itt az élet mindég veszedelemben forog, és hogy minden, a' minek történni szükség. gyorsan történjék. A' melly Beteg a' megtámadtalás alatt a' képében elkékült vagy elszederesült, ez bővérűséget jelentvén, néki orvos kell, ki, hihető vért fog bőven eresztetni. E' mellett a' melljéről a' nedveket más távolabb részekre tödítani is föltte jó és hasznos. Ezen okból a' Beteg lábtaipait két segéd-ek által kemény kefékkel folyvást szükséges vakartatni, legalább fél óráig, addig pedig egy meleg lábfordót kell készíttetni, a' mellybe, hogy erősebb legyen, három vagy négy lat mustármag hintetik. A' melljére ragaszszanak egy szélesen és vastagon felkent mustáros tésztát, és addig hagyják ott, míg a' bőrt jól meg nem vörösítette. Ez a' mustár tészta leginkább ott hasznos; a' hol igen erős görcs is van jelen. — Azonkívül a' Beteggel forró boreczet' gőzzét kell beszívatni, a' mi legkönnyebben úgy esik meg, ha egy abba mártott ruhadarabot tartanak az orra alá. Lehet még a' kezeket és karokat is, ha a' kefélt lábak, mára' vízben úznak, flanállal erősen és folyvást dörgöltetni. — Továbbá azon kell lenni, hogy a' Beteg egy izgató klisztert kapjon, p. o. meleg sósvizből. — Mihelyest nyelhet, azonnal megeztromozott bodzaherbatét adjanak neki, hogy hasznos izzadás üthessen ki rajta, a' mit semmivel sem pótolhatni ki.

Végteére intek minden embert, hogy az ilyen támadásnak elháríttatása után mindég Orvoshoz folyamodjék. Mert néha olly mélyen rejtezik a' nyavalya' oka, hogy ezt a' nem orvos éppen nem találhatja ki,

és gyakran elharítani még is könnyű. De mivel mégis, ha ismeretlenül marad, mindég szintolly könnyen, minden itt adott regulák mellett is, halált okozhat, minthogy a' fojtónátha mindég egy legveszedelmeseb nyavalya marad; tehát ezen esetben azzal nem gondolni annyi volna, mint az étellel játszani. — Ha a' támadást a' nyakban meggyült igen bő torha okozná, és ez gátolná a' lehellést, mint a' mellnyálkásságnál, és a' támadás szerencsésen elmúlt, ekkor Orvos által rendelt hánytatószer leghasznosabb; ellenben pedig a' támadáskor magánosan vétetve ritkán munkálkodik, és ha munkál is, szintolly hamar vonhat maga után halált, mint jobbúlást.

10) Mellgyúladás és oldalsó nyílalás.

A' mellgyúladás különböfélé: különösen az igazi és ál mellgyúladásra osztódik fel. Az elsőnél valamely igen szűró, nyílaló fájdalom vagyon jelen az egyik vagy mind a' két melloldalban, a' mélyen lehellés lehetetlen, a' hideglelés nagy, az érverés kemény, erős és gyors, a' kivetett torhában imitt amott vér látszik. Az ál mellgyúladásban ellenben minden történetek gyengébbek, semmi hideglelést vagy csak igen csekély mértékben vehetni észre.

Az igazi, valóságos mellgyúladás leginkább, s gyakran járványképpen, jelenik meg a' kemény telekben, kivált mikor metsző keleti szelek járnak, és főképpen a' fiatal, izmos, személyeket támadja meg. A' nyavalya erős fázással kezdődik, mellyre forróság következik, ez folyvást tart, és rendszerint csak reggel kisebbedik meg valamennyire. Ekkor a' Beteg arcza igen piros, és nem feketik olly jól az egyik oldalán, mint a' másikon. A' nyelve is legtöbbször nagyon vörös, nem igen nedves és többnyire egy kevesse reszket a' kiújtáskor.

Ezt a betegséget okozzák az erős szelek, a testnek nagyobb megeröltetéseivel hideg levegőn, p. o. a futás, tánczolás, é. által, kivált ha utána mindjárt nyugvás következik, a szokott vérfolyásoknak megrekedése, és végre a hideg ital a test felhevültekor.

Már a gyúladás akár a tüdőt érte, akár a mellhártyát, a gyógyítás mindég ugyanaz marad, és csak az aival járó hidegleléshez képest lesz különböző.

Ha a hideglelés gyúlasztó, akkor a nyavalya valamely rövid rázóhideggel kezdődik, melyet szembetűnő forróság vált fel. E hideglelés támadáskor, néha előbb is, a Beteg a melljében nyílalásról panaszkodik, kivált a lehellés és köhögés alatt, és csak ritkán áll elő ez a nyílalás hosszabb idő után. A lehellése megrövidül, minthogy a fájdalom miatt nem mer mélyen belehellni. Az érverés rendszerint kemény. Néha a forróság alatt a Beteg félre is beszél, de ez nem olly fontos és már az érvágás után el szokott múlni.

Egészségre változik, ha a Beteg izzad, a vizellete sűrű, savós, nála orrvérfolyás, más elakadt vérfolyások, bő torhakivetés mutatja magát, vagy valamely köles himlőütke rajta, a mikor a hideglelés türethetőbbé, a forróság kisebbé és az érverés természetesebbé lesz. Ellenben az igen gyors, kicsiny és kihagyó érverés, sötétpiros pöfledt arc, álomkórság és valamely nyúlós véres nyálkának szüntelenvaló kivettetése rendszerint fölöttébb roszt jelentenek. Ha a nyavalyával helytelenül bánnak, akkor a tüdő is megevesedik, és tüdőkórság s ebből halál származik.

Az orvos által meghatározott, ollykor ismételt érvágás és nadályrakás mindég első szer léend. Elég ha erre az érverés puhábbá és a mellbéli nyílalás kisebbé lesz. Az érvágás mindég azon a karon történik, a melynek oldalán a fájdalom legnagyobb, és csak ak-

kor a' lábon, ha megrekedt havitisztulás vagy aranyer okozta volna a' mellgyúladást.

Azonkívül a' Beteg olajból és arabiai gummiból vízzel 's cukorral készített ál mondatéjjel éljen.

E' mellett csak vékony leveseket fűszerszám nélkül ehetik, és csak nyálkás italokat, p. o. lenmagthéát, drpavizet, maholagyökérrel vagy ökörfarkkóróvirággal főtt vizet, ée. ihatik a' Beteg melegeskén. A' mellnyilalásnak és hideglelésnek elenyésztök után, a' mi a' véreeresztésre hamarjában következik, az italok még folytatódnak, de az orvosság kimarad, és helyette a' Betegnek fehérmálva szirupot adhatni ottan ottan egy fél vagy egész kávékalónnal a' szájába, hogy azt lassan nyelje le; ez által a' torka, mellje nedvesebbé lesz, a' torha, könnyebben vettetik ki és a' nyavalya jobbra fordul. A' torha kivételével a' mályva', bodza', vagy szikfű' virágjaiból készült théák' langyos gőzei is, ha bélehelletnek, igen előmozdítják.

Azután jó darab ideig foképen a' testnek felhevülésétől és meghűtésétől szükséges őrizkedni. Ha valami köhögés maradna még utóbb hátra, akkor görcs ellenes, és fülolvasztó érozszereket fog az orvos rendelni.

Végre ha valahol újra valamelly nyilalás jelennék meg a' mellben, akkor legjobb mustártésztát tenni fel a' fájdalmas helyre. Így kell cselekedni mindennemű mellgyúladásokban a' felgyógyulás' ideje alatt.

Az epés hidegleléssel járó mellgyúladásnál, a' medőn az elsőbnek minden jeleit tapasztalhatni, millyenek a' vastagon beborított nyelv, étel nem kívánás, nyomás a' szívödörben, a' száznak kedvelten szaga, a' szokott ételektől való irtózás, a' szokott kiüresedésekben való rendtelenség, akadozás, ée. miként a' gyomorbéle és epés hideglelésről utóbb elő fogjuk adni, az orvosi segedelem különböző, ahozképest a' mint a' gyúladás, vagy az epés hideglelés előbb

voltak jelen, Az epés hideglelést a' maga természete szerint kell orvosolni, valamint a' gyúladást is.

Valamint itt, úgy kell a' nyálkás vagy taknyos hidegleléssel egybekapcsolt mellgyúladásnál is cselekedni, a' mint vagy az egyik vagy a' másik hatalmasabb.

Az ínhidegleléssel járó mellgyúladás még az előbbieknél is veszedelmesebb, és ezt mindég orvosra kell bízni.

Hogy a' Beteg' feje könnyebbüljön, annak lába' talpaira zakkásából vagy kölesből csinált meleg pépet borogassanak, ha nagyon eszelösködnék a' lábikrákra széles mustártesztlát, úgy felváltva a' homlokára és nyakszírtjára is, a' hol azt csak addig kell hagyni, míg a' részeket meg nem vörösetti, és egyéberánt, ha a' gyúladás már kisebb vagy el is múlt, a' nyavalya úgy orvosoltatik, mint a' tiszta ínhideglelés. Még egyszer említem, hogy soha sem jó, egy illy súlyos, és könnyen halálos nyavalyát Orvos nélkül gyógyítai hátkodni, és én az elébb adott rendszabásokat csak azért hoztam fel, hogy a' Beteg, ha Orvost későn vagy éppen nem lehetne kapni, minden segítség nélkül ne maradjon, és a' velebáúók 's rajta segíteni akarók valami rossz hibát addig is el ne kövessenek. Az efféle mellgyúladásokra jöhető, gyakorta halálos utóbbi nyavalyákon is jobban tud egy Orvos segíteni, mint ezt másoknak értethetővé lehetne tenni.

A' meggyógyulás után is még sokáig őrizkedjék a' volt Beteg a' sok beszélestől, hideg, kivált estvéli levegőtől, a' zordon szelektől, és az emészthetetlen és hēvítő ételektől és szeszes italoktól. A' szobát az első 14 napok alatt ellagyni mindég veszedelmes,

11) Vérköpés, véres Keh.

Ez a' nyavalya, mellyben a' köhögéssel világos piros hig vér vettetik ki. fölötte rosz kedvezésü, és szokott késérőtársa utóbb a' tüdőkórság.

A' tüdőkórságos szüléktől származott, gyenge benyomott mellü, és határok közzé szorultt pirosságot mutató orcájú személyek esnek legkönnyebben vérköpésbe.

Az okok, mellyek vérköpést gerjesztenek, és a' mellyeket az orvosláskor is leginkább kerülniök kell a' Betegeknék. a' következendök: Minden a' mi a' melljöket megerölteti, mint az éneklés, kiáltozás, kurjongatás, muzsikaszerek' fuvása, a' tánczolás, futás, ugrálás, nehéz terhek' emelése, grádicsokonvaló felhágás, ée. a' porok' bélehellése, a' mellre arányzott ütés, esés, nyomás. Ritkább esetekben a' vérköpést a' szokott vér folyások' megrekedése is okozza, p. o. a' havitisztulásé, orrvérfolyásé, aranyereké, ée. Végre néha örökségképpen terjed tovább, és a' mellnek egészségtelen alkottatásától függ, a' mikor az ifjúkori esztendőknben szokott megjeleni.

Ha a' vérköpéssel valamelly szúrás is van jelen a' mellben, és a' Beteg igen hővérü, akkor eret fog az Orvos vágatni a' karján, és csak akkor a' lábán, ha a' nyavalyát a' havi tisztulás' vagy aranyér' megrekedése okozta. E' mellett a' Beteg a' legnagyobb csendességben legyen, fonszóval ne beszéljen, ne kiáltson, és ne nevessen, kerülje a' fölöttébbi szobameleget és hevítő tollas ágyakat, semmi hevítöt ne egyék, ne igyék és csak nyálkás savanyított italokkal éljen, p. o. főtt árpavízzel, mellyhez citromlé vagy a' jó ízig vegyítve. Csak a' nagyobb köhögéskor kell kevesebb savanyakkal élni hogy általok a' vérköpés ne nerekedjen. A' lábördök és eltérítő hashajtó klisztérek is igen hasznosak.

Ellenben ha a Beteg semmi fájdalmat nem érez a melljében, ha fúladoz és nem bővérű, akkor az érvágást és savanyakkal élést abba fogja az Orvos hagyni, helyettök csupán nyálkás italokat és klisztéreket használni, és ha szükséges, legföljebb egy hólyaghuzó flastromot a mellre feltenni, és a Beteggel vékony leumagthéat gyakorta itatni.

Azonkívül a vérköpésnek mindenik nemében a testi és különösen az elmebeli mozgástól, indulatoktól is fölöttébb kell óvakodni, és a köhögést görcsszéllesztő, és érczemű fölolvasztó gyógyszerrel fogja az Orvos gyógyítani.

A kávé't s egyéb hevítő italokat és fűszeres ételeket fölöttébb kell kerülni. A lábfordók is, hogy a nedveket a mellről eltérítsék, gyakorta igen fogantatosak, csak a meghűléstől szükséges ekkor magát óvni. Azért legjobb addig az ágyat jól megmelegíttetni, a fordóból kivett lábakat is meleg ruhával tisztán ledörsölni, meleg gyapjúkapczákat rájuk huzni, és így néhány óráig csendesen az ágyban nyugodni. Itt azonban megjegyzést érdemel, hogy sok bővérű személyeknél a meleg lábfordók és a talpaikra tétetett meleg borogatások a vért igen felpesdítik, s azért nem nékiesek valók.

Mikor a vérköpéssel nem gondoltak, vagy az már sokáig tartott, és már valamelly genyetséges torha vetetik ki, akkor tüdőkörsággal van a dolgunk, mellyet a következő szám alatt leírt módon kell orvosolni. A mi a diétát (életrendet) illeti, a vérköpésnél minden nehezen emészthető és dugító ételeket távoztatni kell, és csak vékony meg nyálkás táplálószeret jó választani. Ide tartoznak: a vékony metélt, a ris és aprókása, dara, szágo, zabkása, ée. de ezeket is, mint minden más ételeket és italokat, nem tanácsos igen

melegen elkölteni. A' Betegeknek fonn kell ülniök és állaniök, és hives, tiszta levegőben tartózkodniök.

12) Tüdőkórság, tüdővészés.

Ezen általjában veszedelmes, 's végtére mindig halálos nyavalya, melly ellen minket a' természet még semmi védelemre nem tanított, rendszerint az előbb leirt mellnyálkásságra vagy a' tartós vércöpésre szokott következni. Egy szüntelenül gyöttrő köhögés, mellyel fölötte sok genyetséges néha véres torha vettetik ki, a' főjele eme' sínlődésnek, a' lappangó hideglelések, igen szembetünő sorvadás, éjjeli izzadások és hasmenések a' mellnek elfogódásaival és mindig rövidebbülő lehelléssel egyetemben, nem sokára a' Beteget, a' ki a' maga meggyógyulását haláláig reményli, a' sir' mélyére vezetik. A' szava lassanként rekedtebbé, érthetelennebbé és végre egészen is hallatlanná leszen, valamint a' Betegnek a' beszéllés is fölöttebb terhére van a' szorongató füladozás miatt.

A' tüdővészésre természetesen hajlandók mindazok, a' kiknek özvényomult vagy ferde melljök, hosszú, vékony nyakok, kiálló vállapoczkájik vagynak, hirtelenül felnöttek, és az orcájiknak bőre gyenge, fejtér, és középen igen piros szokott lenni.

Nagyobb veszedelemben forognak még, a' kiknek már a' Szüléjök e' nyavalyában szenvedtek, és a' kikre ez örökségképpen szokott tovább szállni. Nem kell azonban gondolni, mintha csak a' leirt testalkotásnak, vagy a' kik a' tüdőkórságot örökségképpen nyerték, volnának annak alávetette, mert a' legegészesebb, legjobb mellü ember is tüdőkórságossá lehet, p. o. a' rosszul gyógyított mellgyüladás, köhögés és más mellbéli bajok után, az igen erősen tánczolás után, kivált ha valaki hideget iszik, az igen meleg levegőről igen hidegre menés, ée. után.

Már előbb említém, hogy az Orvosok még semmi oly szert nem ismernek, mellyel a' tüdőkörsógot meggyógyíthatnák, és azért az egész segedelmé az Orvosnak e' nyavalyában csak abban áll, hogy annak gyors menetét lassítsa, tartóztassa és a' Beteg' kínjait enyhítse; de leginkább azokat, a' kik a' tüdőkörsóra természetesen hajlandók, ennek kiűthetésétől mindenkorig, vagy legalább addig, a' míg lehet megoltalmazzák.

A' diätetikai rendszabásokat, mellyeket az utolsó tekintetre nézve a' Betegnek megtartania kell, a' vérköpsérről való értekezésben találhatni fel; t. i. legfőképpen a' mellyek mindenféle megerőltetéseit kell távoztatni, továbbá minden hevítő és igen fűszeres ételeket és italokat. A' tojásból, tejből való és nyálkás ételek, mint p. o. a' ris, vékonymetétek, aprókása, ée. kevés hús, minden gyenge új fozeléknek (a' répát, káposzta, és hüvelyes veteményeket kivéven), gyümölcs és hasonló eledelék ajánlathatók, és italképpen valamely gyenge, nem hevítő, tiszta barnasér leghasznosabb.

A' kikkél már sorvasztó hideglelés jelent meg, azok rendszerint a' szokott ételektől idegenkednek, és inkább hivesítő és savanykás táplálószeret ohajtanak, mellyek között az érett bogyós gyümölcsök és a' citromsavany zakkáslévben vagy más nyálkás italokban a' legjobbak. Egyszer'smind tápláltatásúl, megfőtt szálepét, szögöt, főtt vízbe kevert tojássárgáját cukorral, és más hasonló szereket is javasolhatni; másoknak az írő esik legjobban, mert ez a' torkokat megnedvesíti, a' torha' kivettetését segíti, és mellette jól táplál is. A' zabból és árpából, megfőzött tarackgyökérből és savóból készített italokat is némelylek haszonnal itták ebben a' nyavalyában. Végtere a' mellnyálkásság ellen irt herbaté is, ha vele magánosan éltek, igen sokat használt a' tüdőkörsógosoknak, és nyavalyájokat esz-

tendőkig is feltartóztatta, az egyéberánt helyes életrend mellett.

A' nyavalyának utolsó időszakában a' Betegek gyakorta semmit sem vesznek magokhoz, szemlátomást fogynak és így végzik osztán, magokkal, a' világgal, az Orvossal és a' körüllevőkkel meg nem elégedve, az előbb leírt történetek között többnyire néhány hetek sőt néha kevés napok múlva, nyomorúlt életüket.

A' tüdőkórosok, a' mint tudva van, igen jól érzik magokat a' tehénistállóban, és ez, nyavalyájok gyors menetelét akadályoztatja. Egy kevés mozgást mindeniknek javasolhatni, csak asztal után nem, mert ilyenkor azt mindég szorongatások követik: Továbbá a' búslakodást kerülni, s ellenben mindég felvidülést kell keresni, és minden testi öröködést is elmellőzni. A' szoros ruhákat, mellyek a' mellet öszvenyomják, és minden indulatoskodást messze kell kerülni.

Némelly szerek, mellyek még a' tüdőkórosokban imitt amott hasznosaknak dicsértettek, e' következők: Az ugorkának frissen kinyomott leve, és a' turbolya' leve, mellyből egy cészényit leginkább vékony borjúhús - vagy tyúkhúslével reggel iszik a' Beteg. Az öszveroncsolt taraczkgyökér' levének is hasonló erőt akartak tulajdonítani. De a' kik e' végre a' makkávét ajánlják, igen botlanak, mert ezt, nehezen emészthető lévén, a' tüdőkórosok nem bírják meg. Többet használnál bizonyval a' nyavalya' elején a' kecsketéj' itala és egy utána való sétálás reggelenként, de ezt nem kell ám a' test' elbágyadásáig folytatni. — A' lehellőcsőkórosokban (Luftströhrenschwindsucht) végtére, mellyet leginkább a' Beteg' szavának mindjárt elejénte való eltompulásából, a' nyakában lévő állandó ingerlés, csiklandás és vakaró érzésből ismérhetni meg, és különböztethetni a' tüdőkóroságtól, a' héringtéj' mondatott legbi-

zonyosabb szernek, azonban az újabb próbatételek eme tapasztalásnak ellenmondanak.

Minden tehát, a' mit cselekedhetni, csak a' történetek' könnyebbítésében áll. Mikor a' köhögés igen erőszakos, olyankor mézből, tojássárgájából, és arabiai gummiből készült nyalúi való orvosság a' legjobb. Végtére a' tüdőkörságosak szobáji mértékletes melegségük és a' füsttől, portól mentek legyenek.

II.

A' HASNAK ÉS BÉLCSATORNÁNAK NYAVALYÁJI.

1) Étél nem kívánás. Émelygés.

Ha a' mesterséges táplálószernek' nagy számát gondolóra vesszük, mellyekkel az ember a' mi korunkban, midőn az ételeknek és italoknak bevitelét nem úgy tekintik, mint csak testünk' tápláltatására és föntartására szükséges dolgot, a' maga inyjét csiklandozza; nem fogunk csudálkozni, ha az emésztetlenség és étél nem kívánás többször előfordúl, melly által az emberi testnek legfőbb munkálkodásai akadályt szenvednek. — Az étél nem kívánás sok nyavalyáknál is megjelenik, mint nyavalyabéli jel; de én ezen étél nem kívánásról itt nem szóllok; mert ez a' nyavalyának, mellytől függ, elenyézésével mindég el szokott múlni. Itt csak azon étél nem kívánásról van a' szó, a' melly minden más nyavalyán kívül, csupán a' helytelen életmódnak saját következése.

Vagynak olyan emberek, a' kik szüntelen gyomorémelygésről és étél nem kívánásról panaszkodnak, és ezt nálók csak a' rendellen életmód okozza.

Vagy nem ettek 'n ittak az olly személyek annak idejében, vagy emészthetetlen eledelokkal éltek, vagy végre igen sokfélével és olyanokkal, a' mellyek különböző erővel bírnak, és egymással jól öszve nem férnek. Végtére még akkor is emésztetlenség származik, ha ebéd közben az ételek' clozlatására és megemésztetésére szükséges nyál és gyomornedv a' sok italok által fölötte megvékonyíttatik, és így a' meghatározott célra elégtelen lesz.

E' bajnak gyógyítása a' gerjesztő okok' természetétől függ. Hárítsd el az okot és így a' következé-énck is el kell múlni! — Azért szükséges, hogy a' Beteg a' gyomornak időt engedjen, a' benne emésztetlenül maradt eledelnek feldolgozhatására és kitakarítására, és olyan életrendet tartson, melly által a' gyomor újra meg ne romoljék. Az első gyógyítás tehát a' koplaltatás. Mind addig nem szabad a' Betegnek eledellel élni, míg csak természetesen meg nem élhezik, és ekkor is csak ollyan táplálószerkehez nyúljon, mellyeket könnyen megemészthet. A' táplálékok' mennyiségén kívül számba kell venni még azoknak választását és készítése-ésők' módját is. Mennél egyszerűbbek és természetese-ésők' az ételek, és mennél csekélyebb mértékben él a' Beteg velök, annál könnyebben meghírja őket a' gyomor, és így annál könnyebben feldolgozza, és megemészti. — Harmadszor az evés' idejére kell vigyázni. Szükséges, hogy kiki bizonyos időtájban szok-ésők' enni, és ne kövesse azok' példáját, a' kik, akár kell akár nem, mindég falnak, vedlnek. Negyedszer a' Betegnek foglalatosságát is, mellyet üz, tekintetbe kell venni. Legjobban emészt az, a' ki naponként sokat mozog, az illyen a' nehezebben emésztődő ételeket is könnyebben túri. Azok pedig, a' kiknek foglalatosságával ollyan mozgás nincs egybekötve, mindennap' egy darab ideig, ha hivataljok engedi, testöket legalább

járás által hozzák mozgásba. Ezen okból soha sem jó, kevéssel az alumnimevés előtt enni vacsorát, hanem ennek mindég valamivel korábban kell esni, mert a testnek vizerányos fekvésekor az emésztés leglassabban men véghez. — Evés közben soha sem kell sokat inni, és legtölyebb csak egy pohár jó gyomorerősítő bort hajtani fel. — Ha mind ezen vigyázás mellett sem történék jól az emésztés, akkor a gyomor' tájkját egy-néhányszor napjában dörööljék meleg flannelal, hogy a gyomor' munkássága erősödjék. Végre a Hoffmann' gyomoreszeppjeit is elő lehet venni, melyekből egy órával evés előtt 10-től 15 cseppig nyelhetni el. Még egyszer említem, hogy így csak akkor kell cselekedni, ha csupán és egyedül az étel nem kívándással van dolgunk, és ez nem valamely más betegségnek a története, symptomája.

2) Gyomorégés és fölöttébbi éhezés.

Gyomorégésnek mondatik egy a gyomorból a nyelöcsön a torokba felmenő égető érzés, mellyel ha már megrögzött, és valamely különös új gerjesztőök járul hozzá, utóljára holmi vizes nedvesség bőfög fel, mellynek olly csipös savanyú íze van, hogy a fogakat is megtompítja, és azonkívül ollyan szaga és íze mint az avas vagy megromlott kövérségeknek.

A gyomorégésre mindég az életrendbéli hibák adnak alkalmatosságot, kivált a nehezen emészthető zsíros, kövér ételekkel való élés, mellyek sokáig a gyomorban hevernek, előbb mint megemésztetődhetnek. Ez utolsó okból leginkább a gyenge gyomorúaknál vétetik észre. — Az orvoslást az okok határozzák meg. Mikor a gyomorégés a gyomorban lévő savanyúságtól függ, akkor minden savanyúkat és a mi savanyúságot csinál, el kell kerülni, foképpen a nyálkás és téstás ételeket. Midőn ellenben a szájba feljövő iz és szag

kozmás vagy avas, akkor különösen a' zsíros, kövér eledelektől kell tartózkodni. Az előbbi esetben hasznos a' Magnesia, kávékalananként, véve, az utolsóban pedig néhány lehámozott keserű mondolákat jó enni, mikor a' baj valakire jó. Azonban ezek a' szerek csak a' gyomorégésnek megtámadásaikor érnek valamit, minthogy a' jelenvaló alkalmatlanságokat háriíthatják el, de magát a' nyavalyát, vagy gyomorégésre való hajlandóságot meg nem gyógyítják. E' végre használathatók a' keserű gyomorerősítő szerek, mellyek a' gyomor' gyengeségén, mellytől nyavalya ered, és fontartatik, legjobban segítenek. Illyenek a' *Gentiana*, a' *Trifolium fibrinum*.

A' fölöttébbi éhezés annyiban atyafias a' gyomorégéssel, hogy az is a' gyomorgyengeségtől, és az ételeknek hibás megemésztődéséből veszi származását. De néha a' fölöttébbi torkosság csupán szokássá vált, — harmadszor azt a' beteges és rágó gyomornedv okozza, melly az éhezéshez hasonló érzést szül a' gyomorban, az első esetben, mikor a' nagyehetőséget a' gyomorgyengeség nemzi, a' mit abból ismerhetni meg, hogy a' bevett eledelék mindjárt, vagy legalább nem sokára ismét kitakarodnak, (vagy a' szájon vagy végbélen által), akkor úgy kell cselekedni, a' mint a' következő szakaszban fogjuk a' gyomorgyengeségnél tanítani. — a' kinél a' sokehetőség szokássá vált, az uralkodjék magán, egyék naponként kevesebbet, és ha a' gyomra erősen dolgozik, csak nehezen emészthető ételeket, mellyekkel az több ideig vesződhessék. — Ha a' gyomornedvek hibás minémiségétől volna, akkor ezen elfajulás' természete vezesse a' gyógyítást. A' veltgyak-
 rau járó savanyú felbőfögések ellen savanyoltó szereket, p. o. magnesiát vagy szénport kell elővenni, — ha a' felbőfögés csipős, rágó, akkor a' nyálkás és olajos ételek, p. o. zabkásalév, mondolatéj, ée. használ-

nak, a' hashajtásra szokott személyeknek jó ilyenkor is hashajtókkal élniek, hogy a' gyomrok kitisztúljon. Mint háziszerek e' végre, a' Bétsi hashajtó ital vagy egy lat Szennalevelekkel főtt aszalt szilváknak a' leve elég ismeretesek. A' hol végtére a' nagyehetőség az elűzött vagy visszaverődött bőrkiütésektől származik, ott ezeket kell ismét a' bőrre kihajtani, vagy mustártésztaival, melly a' gyomor' tájékára tétetik, vagy újabb fertőztetés által. Utoljára a' megbetegült résznek előbbeni állapotját kell erősítő gyomorcsappék által ismét visszaállítani.

3) Gyomornyomás — Gyomorgyengeség.

A' gyomorgyengeség kétféle lehet, és hol a' gyomornak érzékeny voltában, hol pedig inkább annak munkátlanságában áll. A' gyomor érzékenyebbsege igen gyakorta előfordul az innyavalyákban, különösen a' komorkórságos és szünádrás személyeknél, úgy a' köszvényben és néhány más betegségekben. E' baj csaknem mindég a' gyomorgörösnak a' kezdete, a' mellyé kicsinyenként szokott átalváltozni. En azért a' gyomornak ezen érzékeny voltát itt egészen elmellőzöm, és róla csak a' következő szakaszban a' gyomorgörös' orvoslásánál fogok szólni.

Ellenben a' gyomor' munkátlansága valami más; ez abban áll, hogy a' gyomor a' bévett, legkönnyebb eledeleket sem emésztheti meg, azért ezek abban változatlanul vagy igen keveset változva maradnak vagy így mennek el ismét. Az okát majd a' testnek közönséges gyengeségében találjuk, az elerőtlenítő nyavalyák, vérelvesztés, a' mértékletlen nemi gyönyörködések után; majd az erőtlenység csak egyedül a' gyomorban vagyon, és függ a' rendetlen életmódtól, a' mint ez a' Gazdagoknál legtöbbször tapasztaltatik. Ugyanaz származik a' szécs italokban való mértékletlenségtől a' minden négy,

öt, vagy hat hetek múlva Némelyektől bevetetui szokott hánytató vagy hashajtó szerektől, és némelly orvosságokkal, ée. való visszaéléstől. Néha végtére azt a gyomornak valamelly helybeli baja vagy talán valamelly részének megromlottsága is okozza, és ez kétségkívül a' legveszedelmesebb és legkevesbbé gyógyúlható gyomor gyengeség.

Legkönnyebben gyógyúl az olyan gyomorgyengeség melly a' gyomor' megterheltetéséből származott, és még nem sokáig tartott, holott ellenben a' hoszü ideig tartó mindég nehezen gyógyíttatható; mert ennél hamar életműves sérelmek fejtődnek ki a' gyomorban. Az Eszeniszomok' gyomorgyengeségében is végre kevés jót reménylhetui, mert az emésztés miatta néha végképpen elromlik.

A' gyomorgyengeség mindég csak kicsinyenként származik: ha tehát azt sikeresen el akarjuk háritni, mindjárt elejente kell hozzá látni, miuccelötte a' legfölsöb lepscöre hágná. Kikötöjja magát különösen mind azon behatásoktól, mellyek ezen nyavalya' okai között előszámláltattak, tartson helyes életrendet, és ne éljen előbb gyomorerösítő szerekekkel, míg a' gyomorban lévő ártalmas holmik és emésztetlen táplálószerék belöle ki nem takarítottak. Csak azon esetben, ha történetből valakinek a' gyomrában valami étel nyomást okozna, lehet minden előrekészület nélkül napjában 10-töl 15. cseppig való keserü gyomorcseppeket bevenni, és a' mellett igen hasznos, a' gyomortdjéket is kívülröl egy darab flanelal döröslöi. — Ellenben a' gyomornak nagy érzékenységekor, és a' boriszáknál, örizkedni kell a' kiüresítő szerektöl, mert ezekre néha sok rosz következhetik.

A' gyomorgyengeség' gyógyítására a' rendes diaeta vagy életrend többnyire elegendö. A' gyenge húsételek és jó levecek legalkalmatosbak, ellenben a' répa és ká-

posztaneműeket egészen távoztatni kell. A' Beteg szokják bizonyos időtájban asztalhoz ülni és enni, igyék evés után egy pohár jó gyomorerosító bort, és tegyen mértékletes testi mozgásokat, de ne fogjon mindjárt tele gyomorral a' dologhoz, melly miatt a' gyomra öszve nyomattatnék és az emésztés akadályoztatnék. A' meleg italok, kivált a' théa és kávé ártalmasok, helyesebb valamelly keseru úszta barua sert vagy jól megfűszerezett meleg sert inni. Jeles hasznuk a' keserű csinált borok is.

A' gyermekeknek e' végre ajánlhatui a' Rhebarbara tinkturát, húsztól harmincz cseppig. Mikor a' gyomorgörcs a' gyomor meghülésétől támadott, akkor egy mustártésztát kell vetni azon tájékra. Minden gyomorerosításban jók véglére a' gyomorflastromok, mind az ismért aromatis flastrom, vagy a' Klepperbeiné, mind az otthon készítették. Az utolsókat így lehet csinálni: Végy két evő kalányi reszelt kenyérhéjat, továbbá megtört fenyőmagot, mezei és olasz kömény magot, mindenikből fél kalánnal, fahéjat, újfaszert (Rucgawürz), gyömbért fűszerszegfüvet, mind egyből egy kis kávé kalányit, fahéjvirágot (Zimmtblüthen) és szerecsendiót, mindenikből fél annyit, keverd mind öszve, tedd egy czintányéron az izzószen fölé és önts hozzá annyi veresbort vagy rozségettbort, hogy meleg péppé váljék, mellyet újjuyi vastagon vászonra kenj, és olly melegen, a' mint csak tűrhetni, tedd a' gyomortájékra. Ha ez a' flastrom megszárad, újra meg lelut, mint előbb, nedvesíteni és megint felteni, a' mnek igen jó haszna szokott lenni.

4) Gyomorgörcs.

Ezen nyavalya többuyire az éppen előbb leírt három emésztésbéli bajoknak következése szokott lenni, és kicsinyenként mindég magosabb lépcsőre hág. A'

fájdalom a' szívgyödörben érzett nyomással kezdődik, de végtére olly erőszakossá léssen, hogy az egész gyomortájékot elfoglalja, és ollyan érzést okoz, mintha a' gyomor mindenünnen öszveszoríttatnék. A' Beteg kezei és lábai mintegy elhálnak, a' homlokát hideg veriték fűdi, valamelly erőltető ökröndés áll elő, a' mikor a' hátában lévő fájdalom egész a' vállapoczkákig terjed, sőt a' lélekzetvételt is nehezíti. Midőn a' nyavalya magosbra hág, valamelly csipős savanyú, vizes nedvesség hűfög fel a' gyomorból, és ha a' nyavalyabéli támadás igen nagy és sokáig tart, még ajúlások és rángatózások is járulnak hozzá. — A' gyomorgörcsbeli támadások elejéntén csak ritkán jönnek, de utóbb nem csak gyakortább jelennek meg, hanem sokkal nagyobb erőszakossággal is, úgy hogy egy támadás fél, sőt egész napig is eltart. E' baj legtöbbször hasdugulással jár, a' mi a' támadásokat még inkább nagyobbítja.

A' gyomorgörcs nem annyira veszedelmes, mint inkább fájdalmas, és ha a' gyomorban élet műves hibák nincsenek jelen, a' czélarányos életrend mellett és az újabb okoknak eltávolítása által, és ha még igen sokáig nem tartott, legtöbbször hamar el lehet ismét hártani.

A' gyógyítást mindég az okok szerint kell elintézni, mellyek a' gyomorgörcsöt gerjesztették. Ha ezt valamelly epés ok támasztotta, a' miut néha meleg nyárban történik, úgy hogy a' Beteg' nyelve sárgás mocsokkal vonódik be, a' szája' ize keserű és felbűfögés, hányásra erőltetés vagyon jelen, akkor a' River italát fogja az Orvos rendelni.

A' támadásnak elmúltá után közönségesen valami hánytató vagy hashajtó szert rendel az Orvos az epés tisztátalanságoknak a' gyomorból való kitakaríttatásokra, a' mit a' görcsök' támadásakor soha sem kell cselekedni.

Ha a' gyomorgörcs a' meghűtéstől származott, akkor távoztatni kell a' hideg italokat, a' gyomortájkot naponként többször lanállal megdörögölni és repülő Kámforkenetet bekenni.

Mikor a' gyomorgörcsöt a' szelek okozták, olyankor a' puffasztó ételektől kell órizkedni: a' hasat kliszterekkel megnyitni és a' görcs' jelenlétekor is néhány borsos méntapogácskát bevételni vagy borsos méntahtéát itatni.

Az elnyomott vagy megrekedt aranyértől vagy havitisztulás miatt következett gyomorgörcsben hasznosak a' meleg lábfördők és olajos kliszterek. Meleg fürdöket tenni fel ilyenkor a' gyomor' tájékára igen ártalmas, valamint a' Hoffmann' csepjei. Tincturae Valerianae; melly szerek ellenben a' vén nem bővérű személyeknél igen jól illenek.

Ha geliszták vannak a' gyomorban, mellyből azok néha ki is vettetnek, senki se éljen mindjárt giliszta-hajtó szerekkel: hanem előbb téjkliszterek által csalja azon férgeket ismét a' végbél felé, és azonban a' hagyma', mustár', tormá' és effelek' ételével üzze le a' gyomorból. Csak ekkor vehetni be osztán haszonnal valamely gelisztaszert, a' mint utóbb tanítani fogjuk.

A' gyomorban lévő savanyúság ellen ajánltathatók a' gyomorégésnél dicsért szerek. A' diaeta az utóbbi esetben olyan legyen, mint a' gyomorégésnél mondatott.

Az elüzdött v. beverődött bőrnyavalyákat és lábak' izzadását a' közönséges és lábfördők által kell ismét a' bőrre kihajtani, és ha ez nem elég, a' testet a' ragadványnak kitenni.

A' kóborló csúsz ellen, melly a' gyomorra vetődven benne görcsöt okozott, nincs jobb, mint mustár tésztát tenni fel a' gyomor' tájékára és ezt melegen tartani. Belsőképpen semmit sem kell adni, és igen könnyű, nem izgató diactát rendelni.

's ezek között főképpen a' len vagy kendermag' vékony thédja, kivált ha a' Beteg olyan ételekkel is él, melyek valamennyire vizellethajtók, p. o. spárgával, petrezselyemmel, fenyőmagthéával, ée.

Ha az okáddást valamelly bezáródottsérvés okozza, akkor úgy kell cselekedni, a' mint ezen bajnál előadjuk.

A' hányásnak egy más neme az Eszemíszomokat szokta megtámadni; ebben csak kevés, sovány és könnyen emésztődő eledelkkel kell élni, és ezt is csak az éhezéskor. A' szeszes italokkal való bő élest naponként kevesebbre kell szállítani, mert egyszerre félbeszakasztani nem tanácsos. A' könnyebb húsételek még legajánltathatóbbak. — A' gyomoreroőtlenességétől származó okáddást úgy kell gyógyítani, a' mint azon nyavalyánál leírtuk. A' komorkórságos, szünádrás és terhes személyeknél előforduló hányásról utóbb lesz szó, csak melleleg említem, hogy itt valamelly gyenge borsos méntaherbaté gyakorta tisztént segíthet. — De a' hol a' gyomor meg van gyúladva 's ennél fogva nem csak minden étel és italok visszavetelnek, hanem az orvosságok is; ott Orvos szükséges, hogy a' Beteg' bővérüségéhez képest nadályokat hattól tizig a' gyomor' tájékára rakasson fel, és a' pióczaszúrásokat még egy óráig vérzeni hagyják, és mandola olajból, meg arabiai mézgából vizes cukorral készült fattyú mondolatéj nyújtasson gyakorta a' Betegnek.

Vékony leveseken és nyálkás italokon kívül semmivel sem szabad élni.

A' melegítő gyomorflastromok minden más esetekben hasznosak, néha a' lábfordók is, kivált a' bővérű személyeknél, a' hol a' hányást a' gyomor véredényjeinek igen tele voltak okozta.

7) Elsoványodás, elszúradás.

Az elsoványodás vagy sorvadás az a' nyavalya, melly miatt az ember minden bévelt eledelek mellett is, naponként soványabbá lesz, és a' teste mint valamely élőfa elszírad vagy elfonnyad, és napról napra több erőt vesz fel. Ettől a' tüdőkórságot meg kell különböztetni, mert a' közönséges elsovadás, mellyről itt szülök, nem áll valamely résznek a' nyavalyájában, hanem az emberi testben lévő minden természetes munkálkodásoknak az elcsüggedtségökben. A' kisebb gyermekeknél ez a' nyavalya igen közönséges, és különösen a' gyermeki nyavalyák között fogjuk alább leírni Elaszás név alatt.

Elejéntén a' Beteg önműn testén a' húst látja fogy-
ni, kicsinyenként majd az erejét is, míg végtére több idő múlva valamely lappangó hideglelés veszi elő, ottan ottan előkerülő fázással és száraz hévséggel, a' midőn kivált a' tenyerei és lábtalpai igen forrók, és erőtlennítő éjjeli izzadásokkal, mellyek a' testet mindég nyomorultabbá teszik, míg utóljára minden életereje elvész és elhal.

E' nyavalya gyakorta több évekig eltart, és sokakra örökségül száll, és ezeknek azért tulajdonképen soha sem kellene megházasodniok. Néha támad az olly betegségek után, a' mellyek a' testtől sok nedvet vonnak el, p. o. a' sokáig tartott hasmenések, vérhasok, fejr folyás, bő genyetségű fekélyek, giliszták, vérfolyások, mértékletlen nemiközösülések után, — továbbá a' nagy elméleti nyugtalanság, emésztő gondok, rossz és megromlott eledelek és hirtelen' elűzött hőrkütesek után is.

A' jó, helyes életrend sehol nem használ annyit mint itten; mert az orvosságok általában csak keveset tehetnek. Itt ugyanis legtanácsosabb csak erősen

tápláló ételekkel élni, melyenck: a' jó húslevesek, lágy tojások, tej és lisztételek, ris, dara, aprókása, metélt, édes gyökerek és érett gyümölcs. A' mértékletes testi mozgás is hasznos, míg az éjjeli bigyasztó izzadáások meg nem jelentek, ezután pedig mindent, a' mi a' testet felhevítheti, kerülni kell. Azonkívül használ az islandiai zuzimónak, száleggyökérnek, ée. itala is. De mind ezekből csak mindég keveset vegyenek a' Betegek, kiknek zsola és semmivel sem szabad gyomrokat megterhelni. A' kik roszul emésztének, vegyenek be ebéd előtt mindenkör 10 — 15 cseppet a' Hoffmannu gyomorelixirjéből. A' kávé és szeszes italok hevítenek, hideglelést öregbítik, tehát a' nyavalyát is nevelik.

A' testre való gondosság mellett nem kell elfelejtezni a' vidám társalkodásról és elme' felderítéséről is. Ide tartoznak a' vig társaságok, egészséges lakhely és száraz alvószobák, reggeli kísétalások a' most felszántott földekre és mértékletes mozgás. A' keményszékűeknek hasznos a' savó és iróital; de ha reájok hasinenés következik, azonnal félbe kell hagyni. Ha köhögés, torhaköpés, mellyszorulások, vérköpés és más mellybéli bajok is járúlnak hozzá, akkor ez a' tüdőkörságnak egyszer'smiud való jelenlétére mutat, és erre nézve úgy kell cselekedni, a' mint folyebb a' tüdőaszúkórságnál tanítottuk.

8) Belpuffadozás, felfuvódás, szélkörság.

A' helek' felfuvódására való hajlandóság, egy igen alkalmatlan nyavalya, és leginkább a' gyenge emésztő műszerekkel bíró személyeknél észrevétethető. Különösen hajlandók reá a' benn sokat ülők, úgy a' komorkórságosak, külső szabad levegőt kerülok és helytelen életrendhez szokottak. — de foképpen azok, a' kik a' meleg lágyító italokkal visszaélvén onnon emész-

tőerejüket elgyengítették. Igen gyakran a láboknak meghűtése, hideg italok, káposzta neműek, és némelly földi és kertí gyümölcsök is adnak reá okot. Illyenek különösen a hüvelyes vetemények, gyümölcs, ha ezekre valaki iszik, új serek és borok, némellyeknél a tej, másoknál a víz. Igen sok ember szenved a szélkórságos bajokban a has meghűlése miatt.

A puffadásból eredő bajok nem csekélyek, sőt némelly, kivált kövér személyekre nézve fölöttebb kinzók. Azzal füladozás, leírhatatlan gyötörődés, igen nagy szívdobogás, tagok reszkedése, fejbéli bajok, és szoktak, kivált a komorkórságosaknál, nagy mértékben megjelenni, és csak a felbőfőzés vagy szelek elmenése által megkönnyebbülni, a mikor a Beteg szinte újra születettnek érzi magát, még az elobbi bajok ismét vissza nem térnek.

E bajok gyógyítása igen egyszerű, és azt ismeretes szerekkel való és többnyire nem foganatlan. Az első és legfőbb védszer marad mindenkor, a meghűléstől, kivált a lábakétól való őrizkedés, és nedves hideg időben a hideg víz ital távoztatása: továbbá mind azon ételeket és italokat, melyekről előbb emlékeztünk, szorgalmasan kell kerülni, — és harmadszor, ha már a puffadás jelen van, mind azt haszonra fordítani, a mi a belekben meggyült levegőt föl vagy alá kihajthatja. Az utolsókhoz tartozik a hasnak flannállal döröszöltetése, a hol lehet e testnek mozgás által való megmelegítése és a hasra felrakott meleg ruhák. A felbőfőést nem kell erővel kényszeríteni, mert ez hijában való igyekezet és hamar hányásra eröltet, a mi a jelenlévő bajok mellett kétszerte fájdalmasabb, azonban lehet jó erős szikfuvirággal készült klisztérral a szeleket lefelé téríteni. Belsőképpen a Beteg ihaik egy vagy egynéhány lindzsa kertí kömény-, ánis-, cziczkoró-, vagy borsos mentaherbatét, csak nem kell

egészen hozzájok szokni, mert így minden jó hasznok elmúlik vagy kevesedik.

Néha a' puffadásra hajlandó személyek, kivált olyan helyeken, a' hol illendőségből a' szelek' elmenetelét meggátolni kénytelenek, ájulásba is esnek, a' mikor mindeuck előtt szükséges minden, gyomrot és hasat nyomó; szorító ruhákat megtágitani vagy egészen eltávolítani. Ezen eset a' fejrészemélyeknél gyakortább, mint a' férjfiaknál, minthogy ezek a' ruhájikat könnyben megereszthetik, amazok ellenben idegen segítség nélkül és hamarjában ezt alig tehetik. Leginkább a' gyomor' tájékán lévő nyomást kell hamar elhárítani, mert másként az ájulást gutaütés követheti.

9) Hasmenés, (Fosás.)

A' hasmenésről elsöben is azt kell megjegyezni, hogy azt kivált hirtelen' elnyomni néha igen ártalmas. Így p. o. mikor az a' gyomorterhelés és étel nem kívánás után származik, nem sokáig tart, nem gyakorta történik; nem gyengíti hanem inkább könnyebbíti a' Beteg' állapotját, étel kívánást gerjeszt, a' hasnak szokott feszülését megkevesíti, és végtére ha nem csupa haszontalan és fájdalmas székre erőltetésből áll, és valamelly nyálka' vagy vizes nedvesség elmenetelével egybekapcsolva, hanem valóságos ganéjnak kiüresülésével jár, akkor azt olly természeti törekedésnek kell nézni, melly a' nyavalyákat elhárítja, és éppen ezen okból soha sem tanácsos elállítani, hanem inkább előmozdítani, és a' gyomor' újabb megterhelésétől kell őrizkedni. Az utolsóira nézve a' Beteg mind addig semmit se egyék, még valóságos éhesség nem áll elő, 's ekkor is csak kevés, könnyü eledellekkel éljen. — Ellenben ha a' hasmenés már sok ideig tartott, akkor minél előbb kell okosan gátolni, másként a' testet minden erejétől és kivált minden nedvességeitől igcu

megfosztja. A' hasmenés' gyógyítása azonban szintolly különböző, mint az okai, azért előbb ezeket szükséges kifürkészni, ha az orvoslást haszonnal és minden kártétel nélkül akarjuk véghez vinni.

Midőn a' hasmenést emésztetlenég okozta, akkor igen vékonyan kell élni, hogy a' gyomor időt nyerhesen a' még meg nem emésztődött eledlek' feldolgozására, mert másként a' nyavalya csak öregbednék. De más felől a' gyomornak nem lévén elég ereje a' bevett eledlek' megemésztésére, azt erősíteni is szükséges. Erre valók a' Narancshéjcsappok, gyomorelixirek, egy fél pohárnyi Bisóf, és külsőképpen a' gyomorflastromok. Legfoganatosabbak az utolsók, mellyeket így készíthetni: Végy két kalánnyi megtört vagy reszelt kenyérhéjat, — olaszköményt, mezei köményt és fenyőmagot mindenikből fél kalánnal, — újfűszert (Rau-gwürtz) gyömbért, mindenikből egy kávés kalánnyit, és még egy kevés fűszer szegfűvirágot, fahéjat és szerecsendiót, törd össze mindnyáját apróra. Ezt azután keverd mind egybe, tedd egy ezintányérban izzó szén fölé és tölts hozzá veres bort vagy rozségettbort kicsinyenként a' míg csak ezt beiszszá, és pépsűrűségüvé nem leszén. Azután kend fel újnnyi vastagon valami ruhára és terítsd olly melegen, a' mint csak szenvedhetni, a' gyomor' tájkára. Ha megszárad, ismét fel lehet lógyítani és szintűgy melegen feltenni. Ezen rendeléseket nevezetesen akkor is, ha már a' hasmenés megkevesedett, haszonra lehet fordítani. A' dietáról vagyis életrendről utóbb. —

Ha a' hasmenést meghülés okozta, a' mi leginkább nedves időben a' lábak' meghütése miatt történik, vagy az egészségtelen nyirkos lakástól, ée. akkor éppen ellenkezőleg kell magát a' Betegnek tartani. Oltózzék jól melegen, tegyen a' lábai alá szortalpakat, mezítelen hasára egy darab flanét, és semmi hideget ne igyék.

Előbb, mint aludni men, igyék néhány csésze bodza-herbatét, hogy a' kigőzölgés előmozdittassék, és nappal jól megfűszerezett melegsért, hogy a' bélcsatorna megmelegedjék. Csupán eme' rendszabások' megtartása is elegendő a' hasmenés elállítására.

Néha a' hasmenés oka a' nyálkásság, a' mi a' kolompér' és más lisztes, nyálkás és olajos ételekkel, hüvelyes veteményekkel, ée. való élésre szokott következni. Megismérhetni a' nyálkás hasmenést a' szájban lévő nyálkás izból és nyálkaelválasztódásból, a' savanyúságra való hajlandóságból és savanyú felbőfögésekből, továbbá a' kiürületeknek nyálkás minémiségéből. Legtöbbnyire olyan személyeknél jelenik meg, a' kik az előbbi eledel mellett jobbára ülni szoktak. Ennek orvoslása is igen egyszerű. A' Beteg kerülje a' nyálkás eledeleket, egyék marhahúst mustárral, és egyéb fűszerszámos ételeket, igyék egy egy pohár jó bort, és forgolódjék gyakorta kiinn a' szabad levegőben. Így a' nyálkás kiürületek naponként kevesebbednek, a' hasmenés kisebbedik és az előbbeni egésség tér ismét vissza. De ha a' további vele nem gondolás miatt a' hasmenés meggyökereznék is, mint néha, fél esztendeig vagy hosszabban is tartana, akkor vegyen a' Beteg reggel és estve egy fél kávékannányi Columbogyökér port egy fél pohárnyi veres borban, a' melly legtöbbször az ilyen legmakacsabb hasmenést is elállítja.

Végre ha a' hasmenést a' meggyültt epe okozá, a' mire a' szájban lévő keserű izról, sárgán bevont nyelvéről, sárga, rúgos, és vizes székürületekről, továbbá az egy időkori fej és haslújáról ismérhetni, ekkor éppen nem kell a' hasmenést elállítani, hanem inkább egy hashajtó szert headni, hogy az epe kitakaríttassék. Főzzenek e' végre 20—25 aszalt szilvát egy latszenalevelekkel, vízben, a' mellyből a' Beteg igyék korán

reggel egy fél csészényit, és ezt cselekedje harmad napon is ha a' hasmenése el nem múlt. A' hevítő eledelek, bor, kávé és fűszerek távoztassanak, és helyökbe vékony nyálkás ételek, úgymint ris és árpakásalevesek, tétessenek. Némellykor az orvos tudtával Ilánytatószer is jó venni, ha l. i. emelygés, ökröndés, ros szájiz és hányásra való hajlandóság is van jelen; de ezt soha sem kell orvosi rendelésen kívül bevenni, és azért én is annak rendelését itt készakarva mellőzöm el. Ugyan is az agyvelő' állapotjától, és attól, valjon nincs-e a' Betegnek sérvése, úgy a' mellének hogylététől, testalkotásától, a' talán jelenvaló terhéségtől, ée. olly sok függ, hogy azt egy nem orvos éppen nem határozhatja meg, ki vehessen be hánytatószer, ki nem?

Az életrendre nézve kerülni szükséges a' kemény és nehezen emészthető ételeket, és inkább köményes levekkel, kivált borjúhús és tyúkhúslevesekkel élni. Ha hasfájás is volna jelen, ezt a' szikfűthea el szokta háritani, vagy, ha a' hasmenés még igen tetemes, a' zabdarathéa. A' hason valamelly széles gyapjukötőt hordozni, a' lábakra meleg gyapju vagy pamutharisnyúkat öltetni és általyában a' testet melegen tartani, mindég hasznos. A' nyálkás hasmenésben jó, hébekorba néhány egész vagy nagyjából tört borszemeket lenyelni. Elmúlván a' hasmenés, erősítő és jól tápláló életrendet kell követni, és mellette a' testet is mértékletesen mozgatni. — Köz italul szolgálhat a' zab vagy riskása' nyálkás föttleve, az árpa vagy kenyérral fött víz, vagy csupa fött víz, mellybe kétszersült vettetik. A' meghülésbéli hasmenés meleg italokat kíván, nevezetesen borsos méntával, szikfűvirággal, melisszával készült théákat. —

10) Vérhas.

A' Vérhas egy, hideglelős mozgásokkal egybekapcsolt, mindenkorú székre erőltetés; mellyel egyszerűsmind keserü szájiz, mocskos nyelv, étel nem kívánás és undorgás is szokott jelen lenni. A' Beteg az emésztétét akarván letenni, a' mi igen metsző hasfájdalmakkal szokott járni, töle ritkán men el egyéb, egy kevés nyálkánál, melly imitt amott véres vonásokkal vegyes, sőt néha csupa vér üresedik ki, 's ez gyakorta 24 óra alatt százszornál is többször történik. A' nyavalya igen veszedelmes és némellykor kevés napok múlva halált okoz. Csak ritkán vétetik észre a' vérhas máskor, mint nyáron és az ősz' tájban, leginkább ha az igen forró nappalra következő hideg estvekor valóki, nagyon fel lévén hevülve vagy igen porén öltözködve, magát meghűti.

A' nyavalya' elkerülhetésére tehát szükséges, a' felhevült testet minden nemü meghűtéstől őrizni, a' földre nem fekünni, hideget nem inni, igen porén nem öltözni és a' levegőfolyásnak magát ki nem tenni. Legroszabb itten az, hogy a' vérhas néha ragadós és a' hasürítményeknek csupa szaga ilyen járványt (epidemiát) okoz. Ennél fogva tehát az egészséges gyermekeket, mert leginkább a' gyermekeket támadja meg ez a' betegség, soha sem kell a' vérhasban szenvedokhez közel eresztetni, és a' kiürült emésztetnek budós szaga, a' mennyire lehet, kevesíttessék, a' mit úgy tehetni, hogy az e' végre használt edényt félig, porrá tört faszénnel megtöltik, azután befödik, és azonnal kiöntik, Árnyékszékre nem kell a' Betegeket kieresztetni, mert az ott lenni szokott levegőfolyás a' nyavalyát rendszerént öregbíti, sőt ennek visszatérésére, a' meggyógyulás után is sokáig okúl szolgálhat.

A' vérhasban sinlódókra nézve elkerülhetetlenül megkívántatik a' melegen tartás; mindjárt ágyba kell tehát őket küldeni, számokra meleg szobáról gondoskodni, őket bodzaherbaté által megizzasztani, és minden hideg élelmet tőlök távoztatni. Legjobb nekik a' vékony lenmagthéa: ha pedig ettől undorodnának, akkor sűrű riskása, őrpakása, zabkása vagy hasonló leveket, egy tojás' sárgájával féleresztve, kell velök ítatni. Minden hevető italok, a' kávétól az égettborig, ártalmasok, valamint minden kővér és nehezen emészthető eledel is, ellenben a' sötalan tyúkhuslév, a' borjúlábakkal és legföljebb még az ürühussal főtt levek, ha a' főnnuszó zsír rólok lemerítettik, megengedtetők. Ha hideglelés forróság van jelen, akkor a' hüvesítő mondatéj a' legjobb ital. A' hasra szikfüvirágból és zabkásából készült borogatások tétesenek fel olly melegen, a' mint a' Beteg csak szenvedheti. Igen fogatosok azonkívül a' dugító, fájdalomenyhítő, nyálkás klisztérek keményítőből. Ebből vétetik t. i. két kávékalánnyi, és egy kis hideg vízbe áztatódik, ekkor forró lenmagthéát öntvén reá. E' klisztérek a' Betegnek mennél tovább magában kell tartania, ha pedig hamar kimennének akkor kevés váratra ismét adni.

Ha egyszer'smind a' gyomor is el van romolva, és a' nyelv igen mocskos, akkor gyakorta hányás is áll elő, mellyet langyos vízital által segíthetni; utóbb a' hányás többnyire árt,

Hogy a' Beteg, a' kit mindég gyenge izzadásban kell tartani, magát a' székürítéskor meg ne hűtse, olyan edényt legjobb szerezni, a' mellyet az ágyban alája dughatni.

Ha ezekre, a' vérhas el nem mulik, akkor orvosi segítséget kell keresni, — ellenben ha a' hideglelés elmarad, a' fájdalmas erőltetés a' nyálkás véres székürítésművekkel együtt kevesedik, és csak valamely gycn-

gító hasmenés marad még néha hátra, akkor igen hasznos némelly izgató erősítő szer. Cascarillahéjből, Colombo és rhebarbara gyökérből porrá törve, késhegyenként minden 3—4 órában.

Midőn a' vérhassal veszedelmes in és rothasztó hideglelés van egybekapcsolva, a' Beteg eszelősködik, csendesén és félig nyílt szemekkel ott fekszik, semmire sem ügyel a' mi körülöttök történik, ée. akkor egy tapasztalt Orvoshoz kell folyamodni, mert ilyenkor a' veszedelem nagyobb hogy sem azt Orvos nélkül meg lehetne gyógyítani.

Még a' betegség' elháríttatása után is egy darab ideig a' javasolt magatartást és élet rendet folytatni kell, különösen nyálkás szerakkal, millyenek a' vékony húslevesben főtt ris, árpakása, dara, metélt, zabkása, ée, tojás' sárgájával össze habarva, továbbig élni, mindenféle meghűléstől őrizkedni, és este a' szabad levegőben mulatást utóbb is sokdig kerülni.

11) Has dugulás—keményszékűség — Hasszorulás.

Fölötte szembetünő, mennyire különbözzenek az emberek egymástól a' bélkiüresedésre nézve, az egyiknek ugyan is naponként egy vagy két izben is van széke, másnál ez csak minden harmad nap' jön elő, a' nélkül hogy ezt vagy amazt, némelly kisebb bajokat kivéven, betegnek lehetne tartani. Legtermészetesb azonban, ha a' széküresedés mindennap' egyszer történik, holott ellenben azok, a' kik ritkábban üresítik ki a' magok' beleit, holmi bajoknak vagynak kitétetve. E' külömbségeknek az oka függ a' külömböző testalkotástól, melly tekintetben mind azok, a' kik igen heves, keyés nedvességü testtel bírnak, a' székürítésre nehezebben és ritkábban, ellenben pedig a' pöfledt, erős és bő nedvü testtel bíró személyek arra többszor

és könnyebben ösztönöztetnek a' természet által. A' mit egy felől a' természet művel, ugyanazt műveli más felől a' szokás és életmód. Némelly emberek olly helytelenséget követnek el, hogy a' végbél kiüresítésre való ösztönt elmulatják, sőt elnyomják, a' mikor osztán ez az ösztön több ideig hallgat, és lassanként a' természetes belüresedésekben ama' rendtelenség jelenik meg nálok. 'Fovábbá természetes, hogy az ollyan személyeknél, a' kiknek foglalatosságok a' polgári életben igen fáradtságos, a' kik tehát sokat izzadnak, és mellette keveset isznak, a' miből a' testnek ama' kevés nedv-sége származik, a' belek nehezen és ritkán üresedjenek; — végre ugyanez történik a' Nagyihatóknál is, mert minden szeszes italok a' testet kiszáraztják, és mind azoknál, a' kik hasdagító és kiszáraztó ételekkel, fejrkenyérrel, és élnek.

A' gyógyítás egyszerű, és mindég a' keményszé-
kűség' oka szerint intéztetik. De bár melly könnyű legyen is többnyire ezen bajnak elhárítása, mégis gyakran az arra való hajlandóságot tartósan megorvosolni igen nehéz, a' mi néha az egész életmódnak megváltoztatását szükségessé teszi. A' hol a' hasdugulás igen makacs, úgy hogy belőle fontos bajok támadjanak, mint p. o. hasfájdalmak, a' vérnek a' fej felé todulása, étel nem kívánás, sőt talán hányás is, ott gyorsan segítő szereket kell a' hasdugulás ellen fordítani. Ezt teszik egy felől a' klisztérek, mellyeknek hasnyitó tulajdonságát egy két kalánnyi sóval vagy egy darab benne felolvasztott szappannal nevelhetni; más felől hasnyitók: némelly ételek és orvosságok, p. o. az aszalt szilva, főtt alma, a' tisztított borkő vízben bevétetve, vagy egy lat keserűső, és végre egy lat szennalevéllal főzött aszalt szilváknak a' leve. Azoknak, a' kik a' beleknek ritka és nehéz üresedésekre nem természetesen hajlandók, hanem azt a' hibás életrend által tették

csupán tulajdonokká, olyan éledelekkel szükséges élniök, a' mellyek éppen ellenkezőt művelnek; ilyenek a' könnyű gyümölcsnemük, az édes gyökerek és gyenge zöltségek, ée. A' Dohányzóknak legtöbbszörre, ha reggel egy pipát kiszívna, könnyű székök szokott lenni, másoknál ezt a' kávé okozza, ismét másoknál azáltal történik, hogy reggel a' kávé irósvajjal jól bekenet zsemlyével iszszák. Mindazok végtére, a' kiknél a' bélkiüresedés természet szerint igen kevés és ritka szokott lenni, éljenek sok vékonyító italokkal, igyanak limonádét, és a' széküresedésére való ösztönnek soha se álljanak ellen, hanem tüstént és mindég engedjenek neki. A' kiknél a' hasszorulást az emésztésbéli gyengeség és a' bélszatornának restsége vagy munkátlansága okozza, ott a' széküresedést igen előmozdítja a' testi mozgás és a' hasnak erős dörögtetése a' kéztényérrel, vagy még jobban flapállal.

12) Hypochondria, Komorkórság.

Ez a' férjfinemet csaknem egyedül illető betegség-forma, egy részszerint testi és pedig göröcsbéli, részszerint lelki nyavalya, és többféle okoktól, de főképpen az emésztőműszerek' munkálódásainak megakadályoztatásaitól függ. Midőn az emésztőműszerek' gyengeségétől származik, a' mi leggyakrabban az ülő életmódhoz szokottaknál tapasztaltatik, akkor a' gyomor' megtöltekor minden bajok nagyobbodnak; a' gyomor' tájéka igen felemelkedett és minden nyomás iránt érzékeny, a' melly érzékenység a' komorkórságnak főbb gradicsain az egész hasban is elterjed. Csak az igen könnyen emészthető eledelek mellett lehet a' hypochondriás személyeknek meglehetősen egészségök. A' bevett eledeleket meg nem emészthetvén a' gyomor, több napokig változatlanul maradnak, és étel nem kívánásra; gyomorgöröcsre és nyomásra adnak alkalmat. A' bélürü-

letek többnyire mindég nagyon sötét színtűek és fölötté bűdösek, de néha makacsabb hasdugulás is van jelen, a' melly minden bajokat szembetűnőleg öregbít, és erősen munkáló hashajtószerök által háríttathatik el. Vég-tére a' terhes szélkölíka is néha nyugtalanító inbéli történeteket támaszt, de a' mellyeket minden föl vagy lefelé kimentt szél megkönnyebbít, és kevesít. Máskor a' komorkórságosak tele vagynak nyálkával, a' szájköba valamelly nyúlós nyál szívároq, vagy naponként a' hányás által vettetik ki nagy mennyiségben, leginkább reggel éhomra. Másoknál ismét különösen a' máj van megdugulva. Ez utolsókna! leginkább szembe tűnik az emésztetlenség, sárga színű arczat, sárga foltok a' melljökön és néha nyilván látszó sárgakórság. A' vérnek nyugtalan-sága, szívdobogás, szorongató álmak, torokszorulás, boszorkány nyomás, randuló mozgások alvás közben és más hasonló jelenetek állanak elő az Egyiknél kisebb a' Másiknál nagyobb mértékben kifejtődve, és kivált nyugtalan éjeket okoznak. — De néha az érzékek is sokféleképpen csalódnak, mert a' hypochondristák külömb-féle dolgokat látnak, harangozni vagy hasonló zajgást hallnak, e' vagy ama' holminek egészen más ízét, egészen különös szagát érzik, söt némelleyek a' nagy hidegben melegségről és viszontag panaszkodnak. — Vég-tére az efféle Betegek csaknem szüntelenül a' magok' betegállapotjáról gondoskodnak, mindenféle nyavalyákat képzelnek és magokat azokban sinlődni vélik, tőprenkedők, félékenyek, ijedősek, bizodalmatlanok, és gyakorta igen elkeresednek, ha az ő halgatag véleményeiknek valaki ellenmond, vagy hitelt nem ad.

A' komorkórság' kezdete, folyamatja és vége nagyon külömböző, néha az ifjúkorban jelenik meg legelőször és a' férjiskorig ellart, néha utóbb mutatja magát, és csak a' halállal végződik; harmadszor végre hulmi más nyavalyába mehet által, vízkórságon, sorvadáson,

máj keményedésen és egyéb veszedelmes betegségeken végződhetik.

Némellykor a' Hypochondria örökségképpen látszik által szállani, de annak igazi oka mégis alkalmazint tulajdonképpen csak az atyától a' fiúra szálló test-szerkeztetésben vagon. — Leginkább a' kövér potrohás személyek, a' kik ülő életmódot követnek, vagnak e' nyavalyának alávetette, kivált ha melancholiás temperamentumúak, és ezek között ismét azok legtöbbször és legnagyobbban, a' kik arcukat sápadt, testük felpöfödte, és hajok sötétszínű. A' vidám társaságban néha igen is jókedvűek, de ismét hamar elkomorodnak. — Úgy azok is, a' kik a' huzamos gondolkozás által eszüket igen megerőltetik, és egészségtelen levegővel élnek, leghamarább eme' nyavalyába esnek, valamint a' zabolátlan indulatú, kárt vagy szégyent vallott szerencsétlenül szeretett, sok gondokkal terhelt személyek is, 's a' t. Gyakorta az a' hasbéli részeknek, fodorháj mirigyeknek, a' májnak és lépnek megdugulásai és keményedései is okozzák.

A' gyógyulás reményje azoknál, a' kiknél a' hypochondria valamely testi nyavalyából származott, nem örökségül szállott, még nem sokáig tartott, mindig biztatóbb, mint az ellenkező esetben.

Az orvoslását e' nyavalyának soha sem kell a' Betegre magára hagyni, mert ő éppen nem ismeri a' maga baját, hanem ma ebben holnap ismét más betegségben véli magát lenni. De ritkán is gyógyul meg a' komorkórság tsupán orvosságok által, hanem mindég a' jó életrend és illendő magatartás által, melly tekintetben eme' következő közönség és rendszabásokra lesz hasznos ügyelni:

A' Beteg sokat mozgassa testét a' szabad és egészséges levegőben, és kivált az ebéd után és az alvni menetel előtt ne üljön és foglalatoskodjék olyan

dolgokkal, a' mellyek huzamos fejtörést kívánnak. A' testi mozgást pedig soha sem kell elmulasztani, hanem naponként gyakorolni, és rossz időben is valamely házi munkálkodás p. o. fűrészelés, éa. által kipótolni. A' Gyengélkedőknek a' kocsizás és lovaglás hasznosabb a' járkálásnál; kivált a' lovaglás már sok hypochondristát meggyógyított. Az ételekre és italokra nézve távoztatni kell minden hevítő és lankasztó italokat, valamint minden puffasztó és nehezen emésztődő táplálószerket is, nevezetesen a' hüvelyes veteményeket, és e' helyett éljenek inkább húsételekkel és jó ital vízzel. A' téj és lisztételek szintoly kevéssé jők, mint az ugorka és dinnyék, ellenben a' mustár, torma és a' hazai kevésbbé hevítő fűszerek minden hypochondristának igen hasznosak. A' barna és fehér ser' ártalmas; de igen nagy könnyebbülést szerez gyakran egy teli find'sa borsos ménta herbaté.

Különös figyelemmel kell lennie a' betegnek a' belkiüresedésben való jó rendre is, mert ez igen sokat könnyebbít az ő bajain. Továbbá őrizkedjék minden indulatoskodástól, és különösen a' nemiosztón' mértékletlen kielégítésétől. A' bús, kedvetlen személyeket vidámitani és vig társaságokba kell vinni igyekezni, A' hol a' komorkórsógnak okai nyilvánvalók p. o. hasbéli dugulások, a' gyomorban lévő savanyúság, puffadásbéli bajok, belek' elnyálkásodása, ée. ott ezeket annak rende szerint szükséges elhárítani: legtöbbet használ ilyenkor a' Carlsbadi fordókkal élés, a' honnét igen el is híresedtek. Ugyanezt mondhatni a' máj' nyavalyájiról is. Mikor a' Betegen a' gyomorsavanyúság, haspuffadás, hasszorulás, hányás, hasmenés és más hasonló bajok alkalmatlankodnak, akkor az e' nyavalyák ellen folyobb javasolt szerekkel éljen. A' bővérü személyeknek használnak a' lábfordók és a' néha néha történhető vérelesztések.

13) Bélhányás. Misericere.

Ezen olly veszedelmes mint undorító nyavalya áll a' bélszatornának visszás munkálódásában, mellyet mindig a' heleknek makacs megdugulása okoz. Kezdődik valamelly egyszerű többnapos hasszorulással, a' melly annál terhesebbé lesz, mennél tovább tart. Mivelekkor semmi szelek sem mehetnek ki a' véghurkán, azért fölfelé keresnek utat, 's ez okozza ama' bűdös felhőfogést. Ehez járul aztán émelygés és minden gyomorbanlévő ételeknek kiokádása, és végtére valóságos ganéjokadás. Ezen kiürületeknek saját szaga szüntelen a' szájban érződik, és új émelygés által ismét új hányásra erőlteti a' szenvedőt.

A' bélhányás legtöbbször a' koros személyeket támadja meg, és szerencsére ezeknél is legkevesebbé veszedelmes; mert vannak példák, a' mellyek bizonyítják, hogy négy hétig is eltartott, és a' Beteg még is meggyógyult. A' fiatal és kivált vérmes személyek, a' kiknél a' bélhányás általában súlyosabb és igen nagy hascsikarással jár, nem állják ki olly sokáig, hanem reá nem sokára gyűladás vagy inbeli történetek következnek, mellyek a' Beteget, ha gyors segítség nem érkezik, rendszerint megölik. Ugyan ez történik mindenütt, a' hol a' természetes hasüresedés hamarjában vissza nem állíthatatik.

E' nyavalya' főokát találjuk kiváltképpen a' bezáródott sérvésekben, belck' öszvebonyolódásaiban, elszűküléseiben, vagy görcsös öszvehuzódásaikban, a' lenyelt kemény testekben, mellyek veszedelmes dugulásokat okoznak, (leggyakrabban a' lenyelt gyümölcsmagvaktól), és végre a' száraz és megkeményedett emésztet által megdugult belekben.

A' gyógyítás abban áll, hogy a' szükséges hasüresedés megéint helyre állíassék. Ezt néha a' kliszterek,

néha pedig a' bevett orvosságok által vihetni véghez. A' klisztéreknek egyszer'smind görcsoszlatóknak is kell lenniük. Ilyen a' pipitér, mellyhez 3 vagy 4 kalánnyi lenolaj vegyítetik. Legalkalmatlanabb környüállás, hogy néha görcs nagyon jelen, melly a' klisztér' bevitethetését gátolja. Egy ilyen esetben én a' nyavalyát egyszer valamely igen egyszerű háziszserrel háritottam el, azáltal t. i., hogy egy hosszú és vékony gyertyát a' véghurkába toltam és annyira becsusztattam, a' mennyire csak lehetett, míg el nem olvadt. A' betegség' oka a' bélcsatorna' legalsóbb részében lehetvén, így az sikossá lett és a' dugulás ezáltal elhárított. — De ha azt valamely bezáródott sérhész okozta, akkor semmi sem használhat, míg a' sérhész vissza nem tétetik, ezen okból szükséges mindjárt Seborvosért küldeni.

Egy a' leghathatósb' szerek között a' bélhányásnál a' langyos fordó, kivált a' klisztérek' és hashajtók' használtatása után; mellyre a' has már többször megindult. Még a' légnyító borogatások is lenmaglisztból, zabkásából és szikfüvirágból, gyakorta igen hasznosak, A' hol a' hasnak valamely tájkán égető fájdalom jelenik meg hidegleléssel együtt, ott az orvos hihetőleg vérszopókat fog fölrakni, a' fájós helyre, hogy a' fenyegető bélyüladás megelőztessék.

Olyan esetek is említettnek, a' hol nem a' meleg, hanem a' jegeshideg fordók, úgy a' megtört jéggel, a' hóval és hideg vízzel való borogatásai is a' hasnak, kezeknek és láboknak, vitték véghez a' kívánt gyógyülést. Ezt én általjában ugyan nem ajánlhatom, csak ott, a' hol már minden egyéb szerek haszontalanok és a' Beteg' élete kész veszedelemben forogna, lehetne elővenni, de természetesen az orvos tanácsa után. — A' bélhányás' elhárítottatása után még sokáig nagyon szükséges vigyázni a' dietában. Az eledelek könnyen emésztethetők, hasnyitók legycnek, és kevésből álljanak.

14) Kólika, köldöksömör.

A' kólika egy, hol hidegleléssel, hol e' nélkül járó fájdalmas érzet a' hasban, melly gyakran más betegségekhez kapcsolódik, néha pedig mint különös nyavalya magánosan jelenik meg. Azzal együtt mindég hasmenés vagy hasszorulás van jelen, melly kettő közzül a' hasmenéssel járó a' legszelidebb, a' hasdugulással lévő pedig sokkal fájdalmasabb és veszedelmesb. — Ha a' köldöksömör sokáig tart, és rajta segíteni nem lehet, akkor ahoz inbéli történetek is járúlnak, mellyek végtére valódi inrángatódzásokká fajulhatnak.

Legtöbbnyire a' kólika származik a' meghüléstől, és már ebből is kitetszik annak orvoslása részszertint. A' Beteget melegen kell tartani, vele valamelly meleg, görcsoszlató italt, p. o. Iszíkfüvirág théát itatni, — a' jelen való hasdugulást lennaggal fűt vizből készült klisztérrel elhárítani, és még zabkásából és szíkfüvirágból való borogatásokat a' hasára alkalmaztatni, vagy repülő kenettel dörölni, és osztán egy flanéldarabbal befűdni, részént hogy meleget tartson, részént pedig, hogy a' többi ruhák el ne kenődjenek, mert így azokat nehéz lenne jól kimosni.

A' szélkólikánál, mellyet a' jelen lenni szokott puffasztó bajjoktól neveztek így, a' hastakarók igen felfúvódtak, a' fájdalmak kóborlók, és nagy gyötrődéssel 's nyugtatlansággal járnak. Ezek a' bajok, ha a' Beteg alúl szeleket nem bocsáthat, még nagyobbodnak, ellenben pedig kisebbednek. — A' szélkólika csak azoknak veszedelmes, a' kik sérhésben szenvednek, mert ezek attól könnyen megnevekednek, és leggyakrabban a' hasnak fölöttébbi érzékenységekor jelenik meg 's így a' komorkórságos és szünádrás személyeknél. Az alkalmobéli ok: vagy meghülés, vagy a' puffasztó eledel-
lekkel élés, kivált ha utána a' test keveset mozgattatik,

Leghamarább segít a' hasnak flanelal dörzsöltetése, a' folyebb említett bekenések és klisztérek, valamint is a' vörös hagyma evés, melly a' szeleket üzi. A' hasra tétessenek melegített ruhák vagy fodók, és italul adasék szikfűvirág vagy borsos ménta herbaté. A' nyavalya' legfájdalmasabb pillantatjában csaknem tüstént való könnyebbülést szereznek némely az orvos által rendelendő görcsellenes, és kábító cseppek.

Sokkal kinzóbb a' szélkólikánál az epés köldökcsömör, mellyet az étel nemkívánás, sárga mocsokkal bevont nyelv, keserű böfögések, keserű szájjíz és valamelly nyomó érzés a' szívödörben szokott bélyegezni. Ez a' kólika többnyire epés hidegleléssel van egybekapcsolva, és tartós haszorulással, melly a' nyavalyát még súlyosabbítja. Itt először a' kólikát kell görcsoszlató szerekkel enyhíteni, és azután az epés tisztálanságokat orvos által rendelt hánytató vagy hashajtó szerekkel kiüríteni, azon törvények szerint, mellyek az epés hidegleléseknél vannak feljegyezve. Az olajos, görcsoszlató klisztérek itt is legtöbb könnyebbülést szoktak szerezni.

A' kólikának harmadik neme, melly a' vérnek a' hasfelé való erőszakos tödülésében áll, és azért igen gyakran bélgyüladássá válik, az úgy nevezett vérkólika. A' fájdalmak a' vérkólikában reudkívül nagyok és égetők, a' has fölöttébb érzékeny, a' legkisebb nyomáskor is, a' vizellet tüzes piros, az úbrázat és kezek sötétveresek, az érverés teljes és feszes, 's közönségesen egyszer'smind hasdugulás is van jelen. Mikor a' vérkólika fiatal és bővérű személyekre jő, akkor azonnal orvost kell hívni. Azonban hasznos a' Beteggel tisztított borkövet czukorral vízben itatni, és neki nyálkás olajos klisztéreket fecskendni be. Mivel ezen veszedelmes nyavalyát leginkább a' szokott vérfolyásnak elakadása okozza, p. o. a' havitisztulása és aranyereké,

szért a' mustározott lábferdők is ajánlathatók, ellenben az orvos tanácsa mellett az érvágáshoz folyamodjanak, a' kik ezt eltalálták mulasztani és hozzá szoktak. Tavaszkor hasznos a' fül- és savókúra, és erre nyáron erősítés végett a' vasferdők mind a' mesterségesek mind a' természetesek p. o. Bártfai, Pymonti, ée. Ha a' vérkülika a' 3dik és 5dik hónapban terhesekre jő, akkor eret kell rajtok a' karon vágni, hogy időtlen szülés ne következék.

Utoliára még egy neme is van a' kólikának, melyet az eledelekkel lenyelt ón, vagy bélehellett óngözők okoznak, és az ónkólikának nevezetlik. — A' betűszedők, festők, cinöntők, fazékasok és néhány más művészek és mesteremberek tehát attól leginkább támadtatnak meg. Az ónkólikában a' hasürületek, melyek a' fölöttébbi hasduguláskor csak igen ritkán történnek, hasonlók a' kecske vagy juhganéhoz. A' kólikafájdalmak egyszer'smind igen erőszakosak és legéreztetetőbbek a' köldök' tájékán, a' melly által szinte a' hátgerinczig behúzódik. A' hideglelés ritkán fontos, ám de az élet igen lenyomatva látszik, a' Beteg erőtlen, a' nyelve mocskos, a' szája száraz, a' szomjusága epesztő, a' szava akadozó, és az érverése többnyire alig éreztethető — néha a' kezek és lábak is fájdalmasak, sőt inrángatódzások, és végtére szélütés is származik azokban. Ha a' nyavalya szükséges szerekekkel nem orvosoltatik, akkor a' szélütés az érzésekre, és utoljára az egész testre is elterjed, és halál tejezi be a' nyomorult éltet.

Gyógyulást reménlhetni a' nyavalya' helyes orvosoltatása alatt, ha a' hasüresedések természetesekké válnak, a' kólikafájdalmak enyésznek, a' száj és nyelv tisztává és nedvessé, a' húgy ellenben zavarossá leszzen, és megszáll.

Az orvoslásra megkívántatik, hogy sok olajos szereket vitassenek a bélsatornába, azért hasznosak az olajos klisztérek, az olajos nyálkás italok, kivált a lenmagthéa, a melegfürdők, mellyek a görcsöt kevesítik. Ezen betegségnek többi orvoslását egészen orvosra kell bízni.

15) Bélgyulladás.

E nyavalyának olly nagy hasonlatossága vagyon a gyomorgyuladáshoz, hogy azt különösen leírni nem szükséges. Ugyanazon féle fájdalom, melly csak a hasnak más részében érződik, s lakozik, éppen azon orvoslást kívánja, mellyet a gyomorgyulladás; az olvasót azért oda utasítom.

16) Haskér gyulladás.

Erről is azt mondjuk, a mit az előbbiről. A Betegek a legkissebb tapintást sem szenvedik a hasokon. Az orvoslás is az előbbivel egyez. Soha sem kell pedig ezen nyavalyákban az orvosi segedelmet elmulasztani.

17) A Bélférgek. Giliszták.

A gilisztáknak három nemei betegíthetik meg az embert kiváltképpen, úgymint a bélgiliszta, a végbélkukacz, s végtére a galandféreg, mellynek ismét több fajai vagynak.

Hogy valakiben giliszták vagynak, megismérhetni, ha azok az emésztettel együtt vagy azon kívül is kiürösednek és a következő jelekből: A gilisztás személy arcúlatja halovány, szemei körül kék, az étellettől undorog, a szájában sok víz gyűl össze, az orra és végbele viskét, gyakorta tüsszen, az orra alsó része és felső ajaka pirosabb és valamennyire dagadt, a szemei a világosság iránt érzékenyebbek, nyugtala-

nül alusznak, ha olyan ételeket esznek, mellyeket a' giliszták nem kedvelnek, millyen a' torma, vörös és foghagyma, mustár, retek, heringsaláta, ée. akkor magokat rosszul érzik, a' hasok potrohos, sokat esznek a' nélkül hogy testek egyébütt gyarapodnék, és nyugtalan alvások közben gyakorta feljéduék, szorongató álmaik vagynak.

A' végbélkukaczkok gyakran aereggel takarodnak ki az emésztettel, a' véghurkában az említett viszketést ezek okozzák leginkább, és számosan vannak jelen. A' bélgiliszta ellenben az orrban okoz viszketést, a' köldöktájékon valamelly saját fájdalmat, azonkívül a' szájban sok víz gyül össze, az ábrázat halovány és a' húgynak téjféle minéműsége szokott lenni, A' galandféreg miatt szenvedők végre tapasztalják mintha valami gombolyag tekertetnék össze a' hasokban, és ottan ottan hirtelen szurásokat éreznek, a' hasok pulladt, néha előjűlnak, szédelegnek, inaik gyengék, reszketnek, sőt néha a' körség is gyotri őket, s a' t. Bizonyosak a' galandféreg' jelenlétéről csak akkor lehetünk, ha anuak néhány darabjai takarodnak ki.

Leginkább azok a' személyek szenvednek a' giliszták miatt, a' kik sok lisztes ételeket esznek, p. o. kenyeret, hüvelyes veteményeket, kolompért, ée. Néha egész házuépek mintegy hajlandóbbaknak tapasztaltnak e' nyavalyára.

A' giliszták ellen intézett orvoslásnál vigyázni kell, hogy a' gilisztazűző szerek ne adassanak olyankor, midőn a' giliszták, mellyek rendszerint a' belek' alsó felében tartózkodnak, gyomorban másznak fel, és, oda fészkelvén magokat, hideglelést, görcsöket, hányást és egyéb fontos bajokat gerjesztenek. A' giliszták akkor szoktak fölfelé mászni, ha alábbütt nem lèlnek elég eledelre; ide kell tehát a' nekik tetsző táplálékot beviinni, ha a' gilisztákat kártétel nélkül akar-

juk kitakarítani. E' végre téjklisztereket szükséges adni, mellyek a' gilisztákat lecsalják, és ellenben olyan ételeket enni, mellyeket a' bélférgek nem szenvedhetnek, p. o. tormát, retket, héringet, mustárt, foghagymát, veres hagymát, ée. Így lehajtván a' gilisztákat, azután hátrán és haszonnal lehet a' gilisztatűző szereket elővenni. Néha a' borsos pogácsák' ételére is mennek ki giliszták, máskor a' lenyelt egész citrommagvaktól. Nem lévén eme' házi szereknek foganatjuk, az orvoshoz kell folyamodni.

A' végbélben tartózkodó kukaczkok ellen a' kliszterek leghasznosabbak, p. o. megfőzött foghagymából, sósvizből, eczetből, mésvizből zabkásaléval. Mind ezek és más hasonló gilisztatűző szerek legtöbbet használnak hold töltekor, akármit mondjanak 's mondottak is ez ellen.

A' galandféreg a' legerősebb szereket kívánja meg, de a' mellyeket nem minden test állhat ki. Ebben igen sok függ a' testalkotástól. A' legjobb, legszelidebb és legczélarányosb szer a' következő:

Mikor a' galandféreg éppen legnyugtalanabb, előtte való estve akkor a' Beteg ne egyék mást vékony levesnél. Más nap' reggel pedig vegyen be két nehezék porrá tört páfránygyökeret, és két óra mulva megént annyit. Ezután minden félórában egy evő kalányi Ricinusolajt 4—6szorig. Ha erre a' galandféreg csak darabonként vagy nem is men el, akkor ezen cselekvést hold' töltekor ismét meg kell újítani.

Mások a' mandoláktól is, ha valaki belőlök napjában sokat és nyolcz vagy tíz keserűt is azokon kívül eszik és ezt több hetekig folytatja, látták a' galandférget kitakarodni.

Az erősebb szereket elhalgatom; ha az előszámláltak nem használnának, orvos által kell másokat reudel etni; igen veszedelmes ezeknek alkalmaztatását

nem orvosra bízni. Az erőszakos hidegleléses nyavalyókban a' giliszták gyakran önként is kimennek, 's pedig leglőbbnyire dögölve.

18) Végbél előesés, véghurka le'szállása.

A' végbél' előesése csak nem mindég gyengeségtől származik. Ritkán vétetik egyedül észre, hanem igen gyakran a' bégyasztó nyavalyákkal, p. o. a' sorvadással jelenik meg, vagy más fontos betegségek után, az erők visszatérése előtt. Csupán az asszonyoknál tapasztaltatik ezen előesés a' testnek egészséges korában, akkor t. i., ha nálok a' szülés alatt valamely, a' segglyukig erő hasadás talált történni. Végtere az olyan gyermekeknél tapasztaltatik leglőbbször, a' kiket a' hasmenés és vérhas igen sokáig járt, vagy a' kik sorvadásban sinlődnék, mint különösen az anyatáj nélkül neveltett, és, igazán kimondva, megzabált, torkig tömetni szokott gyermekek.

A' mi a' gyógyítást illeti, azt az elsoványodott személyeknél és orvosolhatatlan nyavalyáknál soha sem vihetni tökéletességre. Más betegségek után, kivált a' hasmenés után, a' végbél' előesése ismét helyre áll, mihelyt a' nyavalya' elenyésztével az erők újra visszaszerződtek. De néhol a' gyógyulás' ideje igen sokáig tart, és a' Betegek igen sokat kénytelenek tűrni ezen baj miatt. Illyenkor tehát a' végbél' lankadt állapotján kell segíteni, hogy a' maga rendes helyén maradjon, és különösen azon igyekezni, hogy annak zárizma (Sphincter muſci) öszve huzódhasson és öszvehuzódva tartassék. Ezt legjobban vihetni véghez az öszvehuzó szerek által, melyek egyenesen az ellankadt részre alkalmaszatnak. Illyenek a' fiatal tölgy-, füz-, vagy vadgesztenyefa' héjjával több ideig főtt vizek. Már a' Beteg vagy egy azokba mártott ruhára ül mezítelen testel, vagy, mivel ez alkalmatlanabb és hamar meghülést okozhat,

borogatásképpen fordítja haszonra Legegyszerűbben ez így esik: egy darab vászon vagy gyolcs öszvehajtogatatik hat 's több rétéleg is egy kis tenyér nagyságra, azután ama' folyóságba mártatik, egy kevéssé kinyomattatik és így a' véghurkára tétetik, a' hol kötővel erősítettik meg. De azon öszvehajtogatott ruhát napjában többször meg kell nedvesíteni. Ha a' végbél' zárizma egy darab ideig nyilva marad, lehet kivált a' vérhas és hasmenés után, a' columbogyökér' crös főzetjéből klisztéreket is, de csak fél fecskendővel és inkább hidegen adni.

A' felnöttek a' kicsuszamlott, végbélt magok is vigyázva visszatolhatják: ellenben a' gyermekeket homlokott valamely ágyra kell fektetni, fejjel és lábbal valamivel magosabban, hassal pedig mélyebben, a' midőn a' véghurka önként visszahúzódik. Ha pedig ez nem történik, akkor egy darab gyenge vászon bemártatik len vagy faolajba, de ne ám! tisztított lámpaolajba, és vele vigyázva a' végbélnek előbb az egyik széle, azután pedig az egész karimája bényomattatik, a' mi igen könnyű. A' ki a' végbél' leszállása miatt szenvedett, vagy még szenved, őrizkedjék, a' nagy erőlködésektől az emésztet' kiüresítésekor; a' sok megeresztő, meleg italoctól, kivált a' theától, és végre az olajos, meleg ellágyító klisztérektől. Legjobb ital itt a' tiszta, keserű komlóser.

19) Mértékletlen elhízás, fölöttébbi kövérség.

Ha meggondoljuk mind azon alkalmatlanságokat, mellyekkel a' kövér ember vesződik, a' ki a' maga sok kövérsége miatt alig mozoghat; és számba vesszük, mint kellessék ez által az egészségnek is romlania, ha az emésztés a' testi mozgás által nem segíthetetik, — sőt végtére ha megfontoljuk, mint háborgattatik általa

az alvás, akadályoztatik a' lehellés, és nehezítettnek általjában minden természetes munkálódásai a' mi testünknek, — kevés léend a' ki velem abban meg nem egyezik, hogy a' testnek fölöttébbi elhízása, a' mi más-ként kelletinél nagyobb egésségnek látszhatnék, nem egyéb nyavalyánál.

Így elhízni leginkább azok szoktak, a' kik erős testi mozgásokhoz lévén szokva, egyszerre csendes és ülő életet élnek, továbbá főképpen a' nagy serivők, és végre leggyakrabban a' phlegmaticum temperamentumúak. Az okaiból ezen nyavalyának már az orvoslásra is könnyű rátalálni. Mind azok, a' kik a' meghízásra igen hajlandók, gyakorta és sokat szinte az elfáradásig mozognak, debben sokáig ne heverjenek, ser helyett vizet igyanak, és így éljenek, hogy testök csak igen mértékletesen táplálódjék. Az elléle személyeknek tehát a' hasútelek kevésbé valók mint a' növényi eledelek: Jő a' ritkábban evés is, utánna a' sok járkálás, vagy ha ez lehetséges nem volna, a' lovaglás vagy kocsizás. Ha végre a' beteges kövéredés a' hasban lévő dugulásoktól származik, akkor nincs hasznosb a' Carlsbádi és hasonló fürdőknél, a' vékony diaeta, és erős testi mozgások mellett.

III.

A' MÁJ' ÉS LÉP' NYAVALYÁJI.

1) Májgyulladás.

Legtöbnyire a' cholericus embereknél nagyobb elmeháborodások után és melegt's egyszer'smind nedves esztendőknben véteik észre, valamint a' nagyivóknál is, és a' mechanikus alkalmak, p. o. a' máj' tájékára lett ütések, esés, taszítás, ée. után. A' Beteg érzékeny szu-

rdásokról panaszolkodik a' jobb oldalában a' rövid bordák alatt, mellyek minden lehelléskor fájdalmasabbak, és csak a' hanyatt fekvést engedik meg néki. Gyakran sárgakórság és epés hasmenés járul hozzá, és a' vizellet sötét, igen veres színt vesz fel. Ittálul ajánltatható a' vízben felolvasztott tiszta borkő. A' többi szükségessé lehetökröl az addig elhivatott orvos fog gondoskodni.

2) Májkeményedés.

A' májkeményedés szokott kimenetele a' májgyulladásnak és oka a' rosz emésztésnek, mert az epe kevés mennyiségben és rosz minémiségben van jelen. Megismérhetni a' májkeményedést a' jobb oldalon a' bordák alatt éreztethető vagy tapintatható keménységből, az ott lévő fájdalomból, ha erősebben nyomattatik, az üléskor tapasztalt alkalmatlanságokból, a' valamivel nehezebben emésztődő eledelökkel való élésre következő gyomornyomásból és gyomorgyengeségből, a' kemény székürületekből, sárga arcszínöböl, és végre az utolsóval egybekapcsolt szembetünö elsoványodásból.

Az orvoslás nagy figyelmet kíván, és azért mindég az orvos igazgatása alatt történjék: csak néhány életrendbéli regulákat akarok még adni, hogy a' Beteg tudja magát általjában mihez tartani.

Minden nehezen emésztődő eledelöket, mellyek a' jó epe' nemléte miatt fel nem oldozódnak 's így fel sem dolgoztathatnak, p. o. a' gombákat, osztréákat, ée. szorosán kell távoztatni. Ellenben igen hasznos, tavaszkor a' fris kinyomott fülevekkel élni, kivált azon növényekéivel, mellyek a' májban lévő dugulások eloszlatásáról híresek. Ide tartozik különösebben a' Pitypang. E' mellett mértékletes testi mozgásokat is kell tenni, meleg szappanos fordökkal élni, a' mellyek szintolly hatalmasan oszlatják a' megkeményedett mirigyeket, millyen a' máj. Hasznos továbbá a' flanállal való dör-

sülés a' máj' tájékán, a' mi által a' nedvek' forgósa gyorsítottatik ezen belső részben és keménységének eloszlása előmozdítottatik. Lehet a' dörsülés előtt a' flanált füstporral be is füstölni, és így alkalmaztatni, a' mi által a' májnak mai is nagyobb munkásságba hozatnak.

Utoljára fölötte hasznos ezen nyavalyában még a' sokszori és további kocsikázás, mert ezen gyenge megmozdítást a' megdugult és keményedett májra nézve semmi ki nem pótolhatja. A' lovaglás is, de a' nyavalya' elején és annak nagyobb mértékében csak a' lassú és csendes lovaglás lehet hasznos következtű.

Az öltözetben minden nyomást és szorítást kerülni kell, és minden elmeháborodástól őrizkedni, foképpen boszankodástól és epekedéstől; mert ezek a' nyavalyát nem csak fölötte nagyobbíthatják, hanem gyógyíthatatlanná sőt egyszerre halálossá is tehetik.

3) Sárgaság, sárga betegség, sárgakórság.

Sárgaságnak nevezzük azt a' betegséget, mellyben az epeének az epehólyagból a' belekbe való menetele meg van akadályoztatva, az tehát a' vérbe vétetvén fel, tőle az egész test' színe megsárgul. Ez a' szín a' bőrnek leggyengébb 's így legátlátszóbb részein tűnik leginkább szembe. Az igen nagy mértékben lévő sárgaságban a' bőr igen sötét 's szinte barna színt vesz magára, és ilyenkor az barnakórságnak mondatik. Némellykor a' vizellet, veríték és nyál is megsárgúlnak, valamint a' szem is, úgy hogy a' Betegnek minden tárgy sárgának tétzik. A' sárgakórságot legtöbbszörre mindég szelek bántják, és hasdugulás, éppen azon okból, mivel az epe, ez az emésztést legjobban segítő szer. hibózik. Ennél fogva a' bélürületek sem sárgák, hanem fehérek, és kevésbé bűdösek. A' Beteg az ételt nem kívánja, a' bőfögés, hányás bántja ötet; minden tagjaiban bágyadtságot, asztal után gyomornyomást,

és a' szivgödörben nagy érzékenységet tapasztal. Az izzadság csaknem mindég meg van rekedve, a' bőr száraz, és hol borzadás hol forróság futja el. Ha ilyenkor a' nyavalya nem orvosoltatik, akkor néha valamely lappangó hideglelés áll elő, melly a' Beteget kicsinyenként elhervaszítja 's végre meg is halaszítja.

A' nyavalya tartása nem egyenlő: néha folyvást tart, és napról napra nevekedik, máskor elmulik magától, de rövid idő múlva ismét vissza tér, és így gyakran tízszer is visszajő, míg az okát el nem hárítják. (A' kisdetek' sárga betegsége egészen más okokból származik, és maga egy különös nyavalya, mellyről utóbb leszen szó).

A' sárgaság' orvosoltatásakor az okokat kell előkeresni, és ha jelen volnának, elhárítani, és mindent, a' mi azt táplálhatná, eltávolztatni. Kerüljen tehát a' Beteg minden elmeháborodást, meghülést, igyekezzék a' megszokott vérfolyásoknak megrekedését elmellőztetni, ha ez okozta volna nyavalyáját, 's a' t.

A' hola' sárgakórság a' gyomorban és bélcsatornában lévő tisztátalanságoktól függ, vagy a' harag és bosszankodástól származott, a' Beteg vegyen be hánytatót, vagy hashajtót a' mit csak az orvos meghatározhat, mellyre a' nyavalya gyorsan el szokott múlni.

Midőn a' sárgaság koronként tér vissza, és annak ismét megjelenéskor a' Beteg valamely tompa nyomó fájdalmat érez a' jobb oldalában, akkor azt a' görcs okozza, a' honnan annak gyógyítását orvosra kell bízni.

A' mi a' diaetát illeti, hasat melegen kell tartani, a' máj' tájékára egy darab flanét vagy melegített ruhákat rakni és a' lábak' meghülésétől őrizkedni. Némellykor a' sárgasággal a' májnak gyúladásféle állapotja van egybekapcsolva, mellyet a' májgyúladásnál említett szűrő fájdalomból ismérhetni meg. Ezen esetben elmúlhatatlanul orvoshoz kell folyamodni.

Mikor előzőtt vagy visszament orbáncz okozta a sárgaságot, egy mustártésztát kell azon helyre vetni, a' hol az orbáncz előbb volt. Ha pedig meghűléstől származott, akkor, a' Beteg maradjon ágyban, igyék boldzahrhatét, és azon legyen hogy mértékletes izzadásba jöjjön, és ha ez nem történék, üljön naponként meleg fürdőbe. Az elnyomott hörkiütésekre következő sárgaságnál, amazokat kell a' bőrre csalni ismét.

A' viselős as-zonyok sárga-ágát a' gyermeknek a' májra ható nyomása szokta okozni, és mivel ezt a' terhesség alatt eltávolítani nem lehet, csak ritkán gyógyítható; de a' gyermekágyban majd önként el szokott enyészni.

Ha gilisztáktól származik, azokat kell az előbb tanított módon kihajtani.

Midőn a' sárgaság hypochondrikus és szünádrás személyeken a' hasban lévő dugulásoktól támad, akkor a' Carlsbádi és hasonló fürdők legjobbak. Kívülről a' máj tájékára tett terjékflastrom, és a' szikfűvirággal készült kliszterek tapasztaltattak jótévéőknek. Ha hideglelés is van jelen, akkor a' Betegnek a' szabad levegőben is kell mértékletesen mozogni, és könnyen emésztendő eledelkkel élni. A' hevítő és kivált szeszes italokat szorosán kerülje. A' hol végtére a' sárgasággal epés okadás, keserű szájjal és hasonló felbőfögések vannak jelen, ott a' Szelteri víz enyhíti legjobban a' mellék-bajakat, 's el is szokta hártani.

4) Lépszúrás, lépnyilalás.

A' Lépnyilaláson értetik valamely szuró fájdalom a' bal oldalban, melyet azok szoktak érezni, a' kik az erős futás vagy más igen fárasztó testi mozgások által magokat megerőltették. Következik a' vérnek nem csak a' lép, hanem más belsőrészek felé is történt erőszakos tödulása miatt. Elenyéz:zik pedig ez a' fájdalom,

mihelyest a' szenvedő csendesen tartja magát; úgy az oldaloknak feszes megkötöttségére is meg szokott enyhülni, de csak néhány pillontatokig. Az ebéd vagy vacsora után tett erős testi mozgásokra leghamarébb következik lépnnyilalás. Ritkán támadja meg az olyanokat, a' kiknek a' hasok szabadon és az emésztésök helyén van, holottellenben azok, a' kik hasszorulásra és egyéb hasbéli dugulásokra hajlandók, legtöbbször és akár-melly mértékletes testi mozgáskor is panaszkodnak miatta. A' kire tehát ez az alkalmatlan inkább mint veszedelmes baj gyakorta szokott jönni, rendeltessen magának orvos által olyan szereket, mellyektől a' hasa megtisztuljon, és minden benne lévő szorítások és dugulások elháríttassanak, így attól több ideig menten fog maradni. A' puffasztó ételek is okozzák ugyan azt, főképpen a' fű és káposztaneműek, a' héjastúl megevett alma és körtvély, kivált ha réd isznak. Az ilyen eledeleket azért mint ártalmasokat itt kerülni kell.

5) V é r h á n y á s , v é r o k á d á s , f e k e t e k ó r s á g .

Feketekórságnak vagyis nyavalyának mondatik ezen betegség akkor, ha a' belekből jövő vér nem hányás által a' szájon, hanem alúl a' végbélen által takarodik ki. E' nyavalyát gyakorta korán és előre megjelentik főképpen a' gyomorbeli bajok, étel nem kívánás, felbőfögs, szorongatás és szemszirkázások. E' tünetnyek a' nyavalyát gyakran több hetekkel sőt esztendőkkel is megelőzik, hozzájuk járúl még valamelly édeses és émelygös szájjíz, a' torok vagyis nyeldeklő öszvehuzódik, és végtére a' vérhányás áll elő. Némellykor eledelek is vettetnek ki, ha ilyenek a' gyomorban voltak. Az alúl elmenő széküresedések is fekete vérből állanak, és szinte szurok neműek.

Egyszeri vérokádással a' bajnak majd soha sem szakad vége, hanem az mindég több ízben fordul elő-

A' hányás előtt és után a' Betegek igen fájdalmas lépszurásról szoktak panaszkodni, a' kezeik holthidegek, arcuk halovány, mint a' halottaké, reszketés, hideg izzadság és ájulás tapasztaltatik rajtuk. Az egész betegség csak abban különbözik a' vérköpéstől, hogy a' vér nagy, legtöbbször fekete színű, darabokban, és nem köhögéssel, hanem okádás közben vettetik ki. A' hányás után a' nyavalyás igen megkönnyebbülve érzi magát, a' nagy szorongatás elmúlik, és az ájulások sem jelennek meg többé; de több vagy kevesebb idő múlva más új, hasonló támadás tér vissza, sőt némely esetekben p. o. a' havitisztulás' vagy aranyerek' megredésekor, ezen támadások mindég, éz utolsók helyett; bizonyos időre jelennek meg. — Néha a' vér az orrból is jöhet, innen hátra a' torokba lefolyhat, és így vettethetik ki utóbb hányás által; de ezt vérhányásnak vagy fekete nyavalyának nem nevezhetni, és ettől már a' lépnválalás' nem léte által is különbözik, valamint az ájulás' és egyéb már említett előjeleket' jelen nem voltak által.

A' Vérhányás leginkább olyan személyeket támad meg, a' kik komorkedvűsége hajlandók, sárga ábraratszínűek és fekete hajjal birnak, és a' kik hasbeli részeiknek dugulásaikban szenvednek, főképpen a' hypochontristák is, és a' kiknek önnön foglalatosságai a' szabad levegőn való mozgást ritkán engedik meg. A' vérhányásra hajlandóknál egy kis meghülés, csekély életrendbéli hiba, általában a' legkissebb alkalombeli ok már elégséges azon nyavalya' előhozására. — A' szünadrás asszonyoknál a' vérokádás mindég görcsféle természetű. Ezt végtére még az erőszakos megrázódások p. o. a' bévett hánytatószertől való okádás, vagy a' szüléskori nagy erőlködés, ée. is okozhatja.

Az orvoslásnak elintézése mindenkor attól függ, valljon a' támadás jelen vagyon e, és mihez kelljen a'

támadás alatt nyúlni. Ha a' vérhányás boszankodás miatt származott, a' gyomorban sok epe vagy on, már epés felbőfűgés, okádás és sárga mocsos nyelv volt előbb jelen, akkor egy, két evőkalányi citromnedvet nyelethetni le a' Beteggel, hogy az epe' csipősségét kissebbitse; néha ugyanazon hasznót teszi egy csésze zabkásalév, tej, iró vagy mondatéj is. Midőn valaki pióczákat nyelt le véletlenül, a' mi könnyen megesik, ha azokat a' szájba, inyre 's a' t. alkalmaztatják, ilyenkor nincs jobb, mint egy pohár sósvizet felhajtani. Ha anuak előtte sok savanyúság volt a' gyomorban és gyomorégés, akkor néhány kávé kalányi magnesiát kell bevenni vízzel kevertelve. A' hol a' vérokádás a' megrekedt havitisztulás vagy folyó aranyerek miatt származott, ott a' jól meleg lábfürdők hamuval és sóval vagy mustárral megerősítve, hasznosak. A' terhes asszonyoknál a' vérhányás gyakran a' szülési fájdalmakkal kapcsolódik össze, kivált ha a' gyermek' fekvése rossz, és ezen esetben szülészhez kell folyamodni, a' ki a' szülésnek minél előbb véget vessen. Néha a' vérhányás valamely igen fájdalmas lépszűrés által jelenti magát, és ekkor orvos leszen szükséges. Csak nem minden esetben igen könnyebbíti a' nyavalyát, ha a' lábikrákra egy mustártészta és a' gyomortájéokra egy terjékflastrom tétetik. Az üvegpohár feltétele is hasznos némellykor. Legjobban elkerültetik a' vérhányást a' mindennapi testmozgás, közönséges fürdők és ha a' has' ürülései naponként gondosan eszközöltetnek. A' vérhányás után legjobban málnaecetet vízzel inni. Ha pedig a' hányás nem szűnik, akkor hóval és jéggel, vagy nyáron ecetes vízzel kell a' gyomor' tájékát borogatni. — Azonban a' vérhányást a' lenyelt mérgek is okozhatják, és ekkor a' bő tej és iróital közben azonnal orvosért kell szaladni.

Az egész támadás alatt a' Beteg a' legnagyobb testi és lelki csendességben legyen, kerüljen minden indula-

toskodást, és egy szót se szólván nyugodva feküdjék. A' lábaira tegyenek meleg palaczkokat vagy ruhákat, igyék csak hideget, egyszerre keveset, de többször.

Mindég tanácsos a' nyavalyában orvoshoz folyamodni, ha mindjárt a' támadás már elmúlt is, mert könnyen újra visszatér. A' gyökeres orvoslást csupán tanult orvos viheti véghez; a' mit a' nem orvosnak tudni szükséges az, hogy veszedelem' idején a' Betegen segíthessen, míg orvosérkezik. A' főokok legtöbbször oly igen el vannak rejtve, hogy azokat a' nem orvos ki nem találhatja, és így homályban tapogatóván, többet árthatna mint használna. A' támadás után mindég jó, a' Betegnek egy megnyitó klisztért székfűvirághéából adni, hogy a' has szabadon legyen, és a' belekben lévő vér kitakarodjon. Erre a' Betegek mindég nagy könnyebbülést éreznek. Az életrendben arra kell nézni, hogy a' Beteg csak vékony leveleket és semmi nehezen emészthető eledelket ne kárpón, de ezen levelekben ne legyen sok fűszerszám. Kávét, théát, bort és általában akármilyen meleg és hevítő ételeket és italokat az orvos' helybehagyása nélkül a' Beteg magához venni ne merészeljen. A' szobalevegő hűves, és az ügybeli takarók könnyűek legyenek. Azért nyáron helyheztesenek a' szobába jéggel tele vedreket vagy sájtárokot, hogy a' levegő kellemetesen meghűvedjék. — Mivel pedig az orvoslás mindég valamely gyenge hashajtóval kezdődik, 's mivel a' baj is a' makacs hasduguláskor legkönnyebben, a' mindennapi székürüléskor ellenben nem oly hamar tér vissza; ebből önként következik, hogy a' Betegnek minden hasdugító eledelket kerülnie kelljen.

IV.

HIDEGLELÉS NYAVALYÁK.

A' hidegtelelésekről általjában.

A' hidegtelelés rendszerint fűzással kezdődik, melly néha több ízben visszatér, 's a' mellyre forróság, gyorsabb szívverés, olly érzés mintha a' test öszve volna verve, nyugtalanág 's többnyire fejfájás is következik. Minden hidegtelelés nyavalyákban örizkedni kell a' nagyon bő hús, sajt, tojás, és mindenféle zsiros lisztes és hevítő eledeltől. A' Beteg igyék megfőtt vizet, kerülje az erősebb mozgásokat, gondoskodjék mindennapi széköresedéséről, és tiszta szobalevegőről, mellynek melegsége a' Reaumur' hőmérőjén 10—14 grádusnál többet soha se mutasson. Legjobb matráczokon fekünnie. Az alkalmatlan látogatásokat és sok beszéllést sem lehet javasolni. —

1) Forró, vagyis gyúlasztó hidegtelelés.

Ez a' hidegtelelés leginkább a' bönedvü'segyébként egészes ifjú embereket fogja elő, és csak ritkán az öregebbeket. A' nyavalya kezdődik valamelly erős hidegtelelssel vagyis fűzással, de a' melly nem könnyen tart egy óránál tovább. A' fűzást valamelly égető, az egész testre elterjedő, száraz hévség vagyis forróság váltja fel, a' midőn a' szemek csillognak és az ábrázat igen megpirosodik. Az érverés tellyes, kemény és igen gyors, az orr száraz, a' szaglás hibázik. A' nyelv is fölötté piros, az ajakok is, és a' nyelv vagy igen kevéssé vagy semmit sem mocskos. Az aluvás nem jön, vagy igen nyugtalan, valamelly nyomó fejfájás van jelen, és az erek, kivált a' fejben, nagyon vernek. A' szomjúság szinte kielégíthetetlen, a' lehellés mély és nyugdelló.

Izzadás nincs jelen, a' vizellet igen csekély mennyiségben ürítetik, nagyon veres, de tiszta. A' székürület kemény, és néha több napokig sem történik. Rövid alvások közben a' Betegek gyakran félrebeszélnek, felijedeznek, a' mit a' fej felé töduló vér okoz.

A' forró hideglelés legkönnyebben támad, ha száraz szelek fujnak, a' szesz, részegítő italokkal élés után és száraz télben. Legtöbbször a' meghülés után jelenik meg. A' fejjerszemélyeknél néha a' havitisztulás' megrekedése után.

Igen hasznos a' Betegekre nézve, ha az orrok' vére bőven megered, testök mindenütt mértékletesen izzad, és a' vizelletök sűrű, felhős, mert ezen jelenetekre a' nyavalya óránként kissebbedik. A' helyes orvoslás mellett ritkán félhetni veszedelemtől; kivéven ha más veszedelmes nyavalya is volna együtt jelen, vagy a' forró hideglelés más nyavalyába menue által, p. o. mellgyúladásba, 's a' t.

Ezen betegség orvoslását orvosra szükség bízni. Igen jó jel, ha az érvágás után a' hideglelés mindjárt kissebbedik, a' bőr megnedvesül és a' fej könnyebbedik.

Közönséges italul megfőtt vizet citromlével és cukorral lehet adni, de ne hidegen, hanem lágymelegen, vagy málnaczetet főtt vízzel. Ha a' fejfájás nem enyhül, a' Betegnek csináljanak meleg lábfördőt mustárral vagy hamuval és sóval, vagy borítassanak a' lábtalpaira zabkásapépet olly forrón, a' mint csak elszenvedheti. A' talán jelenlévő hasszorulás lenmaggal főtt, vagy székfüvirágthéából és lenolajból készült klisztérekkel hárittassék el. Ha az izzadság megjelenni nem akarna, a' Beteggel néhány findzsa bodzaherbatét itassanak, mellyhez, ha nem izzasztana, minden findzsába egy kávéskalányi bodsaízt vagyis liktáriomot adhatni.

A' Beteg' szobája se igen meleg se igen hideg ne legyen; hanem csak mérsékelt, valamint az ételeit is

mértékletes melegen kell néki adni. Az enni kívánó Betegnek csak kevés vékony levest, zsemlyével vagy fehér kenyérrrel, vagy cziberéket, főtt vízből, citromlével, ée. készítettve adhatni. Érett gyümölcs, kivált savanykás cseresznye sem árt, sőt igen hasznos néki.

A' felgyógyulásakor nincs a' Betegnek orvosságra szüksége, de igen helyesen cselekszik, ha a' most előadott módon él és tartja magát egy darab ideig. Leginkább örizkedjék a' meghuléstől, és mind addig a' szobában maradjon, míg az előbbi egészségét vissza nem nyeri, sőt azután is kerülje az erősebb testi mozgásokat, tánczolás és hasonlót több ideig.

2) Epe és gyomorhideglelés.

Ez a' hideglelés, kivált tavaszkor, nyáron és őszszel leginkább az elgyengült emésztés, egészségtelen életrend, meghülés, ée. miatt szokott származni. A' betegséget magát különböző jelemek előzik meg, p. o. hágyadtság a' tagokban, kivált a' csuklókban vagy ízületekben, húzó fájdalom a' vállak között, étel nem kívánás, undorodás kivált a' húsételektől, fejfájás, szédülés, hasfelfuvódás, szorulás, ée. E' jelemek inngy tartván egy ideig, végre előáll a' hideglelés többnyire valamelly gyenge borzadással, a' melly néha több ízben tér vissza. Ezen borzadásra mértékletes forróság következik fejfájással és igen nagy szomjúsággal. Az alvás nyugtalan és szorongató. A' hideglelésnek sajátága az, hogy alább hágy: közönségesen estve támadja meg erősebben a' Beteg, egész éjjel tart és gyenge izzadással végződik; nappal az egészségbeli állapot sokkal jobb. — A' mi a' gyomorbelti és epés hideglelés' különös jeleit illeti, azok e' következők: a' nyelv fehér vagy sárga moecokkal van bevonva elejétén, és több lassanként sötétbőre sőt barna színűvé változik. A' szájiz nincs helyén, kellemetlen vagy keserű, a' gyomor emelyeg és

a' tájékán valami nyomo' érzés tapasztaltatik. Mikor a' gyomor igen tisztátalan, akkor okádozás és hányás is van jelen. A' nyög sárga, zavaros és sűrű szálladékok tesz le. Némelly ritka esetekben a' gyomorbeli tisztátalanságok lefelé keresnek útát és a' felbőfögés, ökrendezés és hányás helyett hasmenés áll elő. — A' hideglelés támadáskor a' lehellés is többnyire megnehezbedik, de a' hidegleléssel együtt reggel ez is szűnik.

Az okai ezek: a' hashajtó szerekkel, szeszes italokkal való visszaélés, igen bő hűsétel, nedves és igen meleg idő, meghűlés és elmeháborodások.

A' jobbulás kulömbféle kiüresedések közben történik, úgy mint erős hányás, hasmenés, izzadás és igen sűrű, felhős vizellet után. A' hol ezek a' kiürületek meg nem jelennek, és a' gyomorban lévő tisztátalanságok orvosok által sem takaríttatnak ki, ott mindég károsan hatnak be, a' történeteket neveli, és a' gyomorhidegleléshez utóbbi belüli hideglelés járul, 's egy igen veszedelmessé lesz.

Az eddig előadottakból is láthatni már hogy az orvoslásnál kiváltképpen a' gyomorban és belekben lévő epés vagy más tisztátalanságokat kelljen kiüresíteni. Így az ok elháríthatván, az okozott nyavalya is elenyészik; azért a' hideglelés is megenyhul, ha csak ahhoz már valami más betegség nem járult. — De nem mind egy ám, azon ártalmas dolgokat a' kár hogyan és a' kár mikor üríteni ki, mert a' helytelen velebánás hamar megroszabbíthatja a' nyavalyát. — Azért is azoknak kiürítését orvosra kell bízni. Az efféle kiürítések után a' nyelv megtisztábbul, az ételek jobban kívánatnak, a' hideglelés szűnik és az egész nyavalya nem sokára elenyészik. Ha a' hasmenés, melly gyakorta magától megjelenik, a' Beteget igen elgyengítené, igyék nyálkás italokat, nevezetesen zab vagy árpa kása' levet-

De nem mindég fordul így a' nyavalya jobbra, hanem a' hideglelés néha továbbig tart, a' nélkül hogy u' természet az útát, mellyen a' kiüresítés leghasznosabban történhetik, megmutatná. Ez legtöbbszörre az erőtlenedett testben vétetik észre, a' melly gycugébb, hogy sem a' nyavalyán fordíthatna, és a' gyomorban lévő tisztátalanságokat a' kiüresedhetésre elkészíthetné. Illyenkor még az orvos se merészeljen hánytató és hasajtó szereket adni, hanem nyúljon olyan orvosságokhoz, mellyek előbb a' belek' tisztátalanságait megérelleljék és a' kiürítésre alkalmasakká tegyék. Ezen szereket addig kell venni, míg ama' jelek, ökreendezés, felbőfögés és hányás, vagy haskorrogás és hasmenés, meg nem jelennek.

Míg a' nyavalya tart, a' szobalevegő tiszta és valamennyire hűves legyen. Kivált nyárbán igen hasznos e' végre, eczetbe mártott ruhákat aggatni fel a' szobában, a' mi által a' levegő igen megőriztetik a' romlástól. Az italoknak is savanyúnak kell lenni, valamint a' savanyúcska érett gyümölcs is többszörre igen jól esik az illyen Betegeknek. Egyébaránt élhetnek vékony húslevesekkel, galamb' vagy tyúk' melljével savanyú levesbe csinálva, és zsemlyével. A' melly Beteg az ételt még nem kívánja, azt éppen nem kell arra unszolni, hanem csupán levessel tartani. — Végtere ha már a' nyelve megtisztul, az ételkivánsa megjö, jól alszik, de még erőtlen, akkor némelly keserű szerek alkalmasak.

A' Beteg minden éhessége mellett is mértékletes legyen, húst valamit, de növényeledelt keveset egyék. Délben ihatik egy pohár jó óbort (NB. ha a' hideglelése már egészen elmúlt). Az erők' szaporodását igen elősegíti a' helyes diaetán kívül a' szabad levegővel élés is. — E' nyavalya néha másba mehet által, vagy ahoz egy második kapcsolódhatik; ha ez megtörtént, a' nyavalya hamarjában és tökéletesen el nem enyészik,

a' Beteg igen bágyadtan érzi magát, vagy hasonló gyanús jelek mutatják magokat, akkor tüstént orvosi segítség után kell látni, nehogy a' Beteg nagyobb veszélybe essék.

3) Nyálkás vagy taknyos hideglelés.

A' nyálkahideglelés a' gyomorbélitől abban különbözik, hogy ott az epés tisztátalanságok helyett a' torokban, szájjban és a' kiürületekben, nyálka vagyon jelen. A' nyavalyát étel nem kivánás, minden táplálékoktól való irtózás, felbőfögés, fehér mocsokkal vastagon bevont nyelv, szappanfélé iz a' szájjban, igen zavaros vizellet, sáppadt ábrázatszin, ée. előzik meg. Mennél tovább tartanak ezen előjelek, annál inkább szenved a' gyomor, majd felbőfögés, hasmenés vagy szorulás, puffadások, a' hasnak felfuvódása, gyomor-nyomás következik, és néha giliszták is mennek el. — Végre a' többszöri borzadást felváltó forróságghoz hideglelés járul, a' melly főképpen a' hő izzadás által a' Beteget igen elemtleníti. Estre mindég legnagyobb, ellenben reggel a' Beteg megkönnyebbül. Három, négy hetek előtt a' nyálkahideglelést nehéz elűzni, igen ritkán végződik két héttel. Ezen egész idő alatt az ábrázat valamennyire dagadt és egy kevesse kékesnek tetszik. Mikor a' nyavalya egésséggé változik, a' vizellet valami téglaszinű seprút tesz le: ha pedig inbeli vagy rothasztó hideglelés járul hozzá, akkor csaknem mindég, még a' legjobb orvosi velebánáskor is halállal végződik.

Nyálkás hideglelésbe leginkább az olly személyek esnek, a' kik keveset mozognak, többnyire mindég ülnek, poffadt, felfűjt testtel bírnak, (nevezetesen a' fehérsér ivók) és mellette rosszul táplálódnak, kivált sok krumplit esznek. Továbbá azok, a' kiknek arcok

fejér és felduzzadt, lakások nedves, és phlegmás temperamentumúak. Az asszonyok arra inkább mint a' férfiak, és a' gyermekek inkább mint a' felnőttek, hajlandók. Az eros hashajtókkal visszaélés, romlott eledel, új épületekben lakás, és meghülések szoktak reá legtöbb alkalmat nyújtani. Sőt ősszel néha járványképpen is uralkodik a' mocsáros vidékeken.

A' másként egészséges és közép korú testben még legkevesebb veszedelemmel jár ez a' nyavalya; ellenben ha vele bő, ragadós izzadás, csaknem folyvást egyaránt tartó hideglelés; nagy bogyadtság, mindenek iránt való kedvetlenség, fejkábultság és mértékfölötte igen hüdös kiüresedések vagynak jelen, akkor igen félelmes.

A' gyógyításnál a' mellékes környüállásoktól függ igen sok: a' Beteg feküdjék térés, száraz és tiszta szobában és fehérruháját gyakran változtassa, minden nyálkás ételeket s' italokat kerüljön és ellenben jól fűszerezett, hideg vagy legalább hütött eledelkkel éljen. Közönséges italul legalkalmasabb a' borsosmenta vagy mezei köményherbaté, egy kevés bor, és ételül bőven fűszerezett és kivált sós húslevek. Egy kevés kávé semárt. Általjában az eledel annál jobban esik, mennél ingerlőbb: azért héringgel, szardellákkal és effélékkel is megkínálhatni a' Betegeket.

Ezen dietai szerekkel a' betegség meg nem orvosoltatik, a' patikabelieket pedig orvosra szükség bizni.

Kiürítő szereket soha sem kell nagyobb mennyiségben adni, hanem csak annyit, hogy naponként két széküresedés következék.

Megtisztítottván a' gyomor a' nyálkától, azután keserü gyomorerősítő orvosságokat kell rendelni, de jó ezeket is olyan szerekkel öszvekötni, mellyek a' nyálka megszaporodását gátolják.

Az ekképpen orvosoltatott nyavalya két hét vagy három múlva legtöbbször jobbulni kezd. Ellenben ha rossz velebánás miatt vagy az elgyengült személyeknél inbéli jelenetek, vagy az előbb említett tünetmények adják elő magokat, akkor ismét orvosért kell sietni, mert nagy veszély fenyeget. Az ilyenkor tovább tartó gyomorgyengeség ellen ama' gyomorflastromokat lehet elővenni, mellyeket följebb a' gyomorgyengeségnél javasoltunk. Az ingerlő eteledekkel élést a' meggyógyulás után is igen tanácsos folytatni. A' nyálkás, enykes ételeket 's italokat legtovábbig kell kerülni.

4) Hurut- csúsz- és nátha hideglelés.
(Catarrhal-Fluss- und Schnupfenfieber).

Ez a' hideglelés kétségkívül a' legcsekélyebbik, és mindég csak a' náthával és huruttal szokott járni. Tulajdonképpen róla különösen emlékezni nem is volna szükséges: de éppen az illy csekély nyavalyánál botlanak az emberek legtöbbször 's így ártanak is, azért erről is egy két szót. A' hideglelés kezdődik leginkább náthával: de a' gyúladás néha még alábbra is terjed, a' torok meggyúlad, és a' nyelés fájdalmassá lesz. Rendszerint úgy vélekedtek, hogy a' hurut hideglelésben az embernek magát igen melegen kell tartania, holott éppen ez árt, a' hideglelést nagyobbítván és fejfájást okozván; de a' másfelől a' hidegtől és hideg szelektől is kell őrizkedni, mellyek legtöbbször ezt a' hideglelést nemzik. Továbbá kerülni kell a' levegő' mértékletének változásait: nem jó hirtelenül a' melegről hidegre és viszontag futkározni, hanem hűves szobáról gondoskodni. A' melegítő és izzasztó szerek is hasonló tekintetbe vétessenek. A' nyavalya' kezdetén ezek soha sem alkalmasok, hanem inkább a' hűvesítő ételek és italok haszonra valók. A' nátha ugyanis a' nyálkahártyának gyúladásában áll, a' náthahideg tehát gyúladás-

tohideglelés, és mint a' gyúlasztoludeglelésben a' Betegnek itt is huvesen kell magát tartani, ha a' gyúladást nagyobbítani és a' nyavalyát rosszabbítani nem akarjuk. Azért az első három négy napokig a' limonádé ital legcélerányosabb. A' szobában zárkodást sem kell éppen szükségesnek vélni; mert a' csendes, mértékletesen meleg levegő még előbb való. Végtere némelyekben azon előítélet is van meg, hogy a' fordók és lábfordók a' hurutos hideglelésekben ártalmasok, holott éppen itt hajtanak nem kevés haszuot, ha velök vigyázva élnek. A' fordónek ugyanis langyos melegségűnek kell lenni, és míg a' Beteg abban ül, addig az ágyát és fejérruháját jól átmelengetni. A' kádban annyi víz legyen, hogy az a' testnek legnagyobb részét fedje. Egy fertály óráig foródrén a' Beteg, a' testét meleg kendővel jól megtorli és szárítja, fejérruháját is hamar felölti és valami egy óráig az ágyba fekszik, a' hol a' teste gyengén gőzölög. Így fognak a' lábvizek is használni, ha fejfájás volna jelen. Csupán a' hónap-számos fejérszemélyek, aranyérrel bajlódo férjfiak és lábköszvényesek ne éljenek velök. Az utólsókra nézve hasznosabb a' lábtalpakat zabkósával borogatni, mert ez a' podagrát, a' már szinte muló félben lévő is, nem olly könnyen gerjeszti fel. Azonkívül őrizkednie kell a' lábak' megnedvesedésétől, új meghülestől és a' nehezen emésztődő eledelektől, a' ki a' hidegleléstől és vele egybekapcsolt náthától vagy huruttól minél előbb meg akar menekedni.

5) Rázó, vagy el elhagyó, vagy váltóhideglelés.

Nincs reá szükség a' váltóhideglelést környülállásosan leírnom, minthogy azt kiki ismeri, és a' benne lévő szembetünő különbség minden más hideglelés nyavalyáktól könnyen megismérteti. A' mi olly igen szem-

betűnik, az, hogy a' támadások között mindig tökéletes egészség látszik jelen lenni, és minden támadás három különböző állapotokra oszlik.

Az első, (minden új hideglelés támadáskor, a' fázás, mellyben a' körmök elkékülnek, a' bőr' fülseje borsókássá lesz vagy is borsószik, és az orr' hegye meghidegül. Az állak vaczognak a' fázás alatt, a' lehelés megnehezedik, az érverés kicsiny és a' vizellet világos tiszta. Ásítózás, nyújtózkodás, fejfájás és nyakszirtfájás, restség, étel nem kívánás és borzadozás előzik meg minden illy új támadást. A' fázás rendszerint fél, vagy egész óráig is eltart, és csak ritkán nyúlik három óráig, a' midőn osztán forróságba men által, mellyben a' nyavalya' jelei legszembetűnőbbek és legerőszakosabbak. A' fejfájás rendkívül megnagyobbodik, az ábrázat feltüzesedik, a' szemek megveresülnek, néha fájnak is, de a' bőr a' forróság' végéig szárazon marad, a' melly négy, hat és legfolyebb nyolcz óráig szokott eltartani. — Ezután következik végtére az izzadás, a' melly szintűgy több óráig tart, többnyire két annyi ideig mint a' forróság. A' bőr meglágyúl és nedvesül, az izzadság pedig legtöbbször ragadós, savanyú és csipős. Ha az izzadás félbeszakad, akkor a' Beteg nem érzi magát a' legközelebbi támadásig olly jól mint azelőtt, és a' következő hideglelési támadás ilyenkor erősebb. — A' váltó hideglelés' tartásának ideje soha sem bizonyos; a' ki rendetlenül él nyavalyájával nem gondol, vagy rosszul gyógyíttatik, annak egészsége sokáig elromolva maradhat.

A' visszatérő támadások határozzák meg a' váltóhideglelés' nevezetét. Ugyan is ha naponként ugyanazon óra körül tér vissza, nevezetik mindennapinak, — ellenben harmadnapinak, ha minden nap' jő vissza, Utoljára vagyon negyednapis is, t. i. a' melly két napig marad el. Ezek rendszerint legmakacsabbak 's erősebbek.

A' váltóhideglelés' oka legtöbbszörre a' megromlott emésztésben, vagy a' hasbéli dugulásokban található. Megjelenik a' nedves, egészségtelen és változó levegőkör, kivált tavasszal és ősszel, a' gondolkozó erőnek igen nagy megerőltetése, elmeindulatosság, erős kiürítő szerek, vissza vagy eluzott bőrkiütések, ée. után. A' posványos vidékeken rekkenő hévségkörtámadó váltóhideglelések hamar gonoszlélévé válnak, rothasztó hidegleléssel kapcsolódnak össze, fölötté veszedelmezekké és a' kevesbbé figyelmetes orvosláskor halálosokká is lesznek gyakorta. De legtöbbszörre a' váltóhideglelés, ha egyszerű, egészséggé változik. Csak ha a' Beteg a' gyógyuláskor magára nem vigyáz, gyomrát elrontja, helytelen szerekkel él, 's a' t. csak akkor mehet által más nyaralyákba, mellyeknek elháríttatása hol egészen lehetetlen, hol pedig legalább sokkal több fáradságba, vigyázatba és gondolkodásba kerül, mint az előbb megvolt váltóhideglelése.

A' gyógyításkor az okait kell elhárítani igyekezni a' váltóhideglelésnek; a' Beteg egészséges levegőben és lakhelyen tartózkodjék, kerüljen minden indulatostokodást, az alvás és fönlétele nézve, valamint a' nyugalom mozgásba is helyes mértéket tartson 's a' t. A' tulajdon orvoslás kétféle, úgy mint a' hidegleléskori és az elhagyáskori.

Hogy a' hideglelés' támadása igen erőszakos ne legyen, előtte néhány órával a' Beteg semmit se egyék, mert a' hidegleléskor az emésztés háborgattatik és külfömbféle bajok támadnak.

Mihelyt a' fázás reá jott, a' Beteg fekiüdjék ágyba és igyék néhány findzsa meleg borsosménta- vagy gyenge szikfűvirág herbatét, és várja be a' forróság érkezését. A' forróságkor kerüljön minden hevítő szert, és tartsa magát inkább hűvesen, igyék hűvesítő italokat, árpavizet citromlével, limonádét, málna-

nedvet főtt vízben, vékony de jól megtisztult sert vagy kőficzt, ée. hidegecskén. Ha a' vér igen a' fejre tódul, a' fejfájás igen nagy, az erek keményen vernek, kivált a' halántékokban, a' szemek tüzesek, és kidülledtek, 's a' t. akkor meleg zabkásapépet kell a' lábtalpakra borogatni, hogy a' vér leszálljon és a' bajok kisebbedjenek, melyeket a' fejre tódult vér okozott. — Az izzadás alatt maradjon a' Beteg csendesen és várja meg végig, és csak akkor vegyen fel más fejjéruhát, ha fázni kezd. — Azután élhet a' Beteg nyáron, vízből, citromból és zsemlyéből készült cziberével, télen pedig főtt gyümölcselel.

A' hideglelés elenyészte utánkori velebánás ezzel éppen ellenkező. A' hideglelés támadás alatt egészen békét kell hagyni a' nyávalyának, és csak annak elmúltával foghatni hozzá.

A' Váltóhideg tulajdonképpen nem saját hideglelés, hanem csupán azon sajátsággal bír, hogy kimarad vagy meg megszűnik. — Egyébaránt mint elhagyó epehideglelés, nyálkahideglelés 's a' t. jelenhet meg, és a' gyógyítást is úgy kell intézni, a' mint ezen nyávalyáknál mondatott. Az életre vágyó Beteg éljen könnyen emészthető ételekkel, és ne vélje, hogy a' koplálás által a' Váltóhidegen kiadhat, sőt ellenben ezt azáltal még neveli, midőn a' maga testét és kivált emésztő erejét így gyengíti. E' mellett szükséges, hogy a' Betegek annyi és olly erős testi mozgást tegyenek, 'a' mennyi tőlök kitelik; mert erre gyakorta elműlik a' váltóhideglelés, kivált ha semmi belső októl nem függött, hanem csupán valamelly egésztelen mocsárlevégtől vagy más külső befolyásoktól származott. Midőn a' Váltóhideg nem nagy, és a' gyomorban lévő epétől vagy nyálkától ered, akkor emezeket kell elhárítani, a' mint az epés és nyálkás hideglelés alatt eloadtuk, és így a' váltóhideg mintegy hét vagy ki-

lencz kitorések után magától elmarad. — Ha ez nem történik, akkor egy mindenképp előttem ismertetett szert vehetm elő. Főzzenek meg másfél vagy két lat kávét két lindzsa vízben addig, míg a' víznek lele ki nem gőzölgött, ekkor tegyenek hozzá egy evő kaláunyi ciz-tromnedvet, és négy vagy hat órával a' hideglelés előtt itassák ki a' Beteggel. Ha erre sem maradna el a' hideglelés, akkor orvoshoz kell segedelemért folyamodni. Ő kivüle senki se merészseljen chinát, tölgyfahéjat, fűzfahéjat és egyéb hasonló öszvehuzó és dugító szereket a' Váltóhideglelés ellen használni, mert csak ő itélheti meg egyedül a' vélek élhetést, mellytől könnyen gyógyíthatatlan sárgakórság, megkeményedések, vizi-betegség és hasonló halálos nyavalyák származhatnak.

6) Inbeli v. Időges hideglelés. Hagymáz.

Az inhideglelés olyan személyekre jő a' kiknek testök meg van gyengítve, és a' kik megromlott levegővel, eledelekkel, és szoktak élni. Ennélfogva igen könnyen támadhat a' Hagymáz mocsáros, posványos vidékeken a' nagy napforróságkor, hadi időben, ha a' holttestek sokáig el nem temettetnek, a' nagy Kórházakban 's a' t. Továbbá minden helyen, a' hol sok ember lakik együtt, sanyarú időkben, éhségkor, a' rossz kenyértől és egyéb megromlott eledelektől, kivált ha a' liszt dohos vagy a' gabona kicsirázva volt. — Végtére a' hagymáz olyan személyeket támad meg könnyen, a' kik a' test' nedvességeinek elvesztése miatt igen elerőtlenedtek, p. o. a' vérnek akármiként lett fölöttébbi megfogyása, sokáigtartó hasmenés, a' testi szerelemben való mértékletlenkedés, és végre a' szesz italokkal visszaélés, sok éjjelezés, indulatoskodások, kivált a' bü, bánat és gondok által, mellyek az inak' egész alkotmányát igen elgyengítik.

A' hagymázt megelőző jelek mezek: a' Beteg a' fejében szédelgést, kábúlást, nehézséget és nyomó fájdalmat érez, az egész teste fájós, hágyadt, éjjel nyugtalanul alszik, semmi dologhoz sincs kedve, és a' testét hol horzadás hol forróság futja el. Az ételeket is korán meg kezdi utálni, a' nyelvét fehér moosok borítja, és a' szájában rendszerint nyúlós nyál vágyon. Egy fázással és erre következő erős hidegleléssel kezdődik el osztán ez a' veszedelmes nyavalya.

De a' hagymáz vagyis inkább az inhideglelés két-féle, t. i. vagy lappangó, vagy forró. Az elsőbbitől a' nyavalya' menetele igen csendes. A' Beteg nyugottan fekszik, semmire sem ügyel a' mi körülötte történik. A' mit az előtt szeretett 's kedvelt, azzal most éppen nem gondol. Érzése oly tompa, hogy, ha kérdeztük, magát jó egészségben lenni mondja. A' szava halk, éneklő, késedelmes, vagy oly töredezett, lassú és homályos, hogy azt érteni nem lehet. A' bőre száraz, vagy hideg veriték ül rajta. Az ajakait 's fogait valamely sötétes nyúlós nyálka vonja be, valamint szinte elaszott, egészen száraz, reszkető nyelvét is, melyet legtöbbnyire ki sem nyújthat. A' szemek mindég félíg záródva, és a' Beteg' alvásakor a' szemhéjak néhány lineányira nyitva állanak, úgy hogy közszűk a' szemfejére láttassék. Az érzékműszerek is szűvednek; a' hallás igen tompa és a' Beteg folényire siket, vagy szüntelen fülzúgásról és csengésről panaszolkodik és csak ritkán szokott a' hallás rendkívül megélesedni. —

A' forró inhideglelés vagyis a' hagymáz gyakran az erős, hővérű személyeket is megtámadja minden előjelek nélkül.

Ebben egészen másféle tüneteményeket tapasztalni. A' fej legtöbbnyire szinte tüzel a' forróság miatt, a' szemek kidudorodnak és a' Beteg elgyengült crepi annyira fel vágyanak ingereltetve, hogy az ilyenkor duhosko-

dései alatt több személyek is alig tarthatják meg ölet. Ez egy darab ideig így lévén, míg t. i. a forróság el nem múlik, azután elerőtlenedve és bágyadtan rogyik vissza. Ha néha néha egy pillantatig feleszméledik, akkor leírhatatlan gyötrődésről panaszolkodik. Az érverés különböző, csak nem mindég rendetlen, górcsösen összehuzódott, a forróságkor pedig gyors és keményecske. Az érzőszközők igen érzékenyek. A Beteg az igen nagy világosságot és igen harsány hangokat nem tűrheti. A szaglás rendkívül éles, de néha csalóka is. A nyelv itt is száraz, a szomjuság csesztő (de el is felejtik a Betegek az ivást) és a lehellés szorongató.

Midőn a nyavalya halállal végződik, akkor a Beteg a maga betegségének utólján többé észére nem jő; egy olly kábult állapotba esik, hogy többé szavát sem vehetni. Az ágyában nem marad csendesen lekvé, hanem lefelé csuszamlik. A kezeivel mindég az ágybelin tépelődik, keresgél, a falra felnyúl, vagy a levegőben, mintegy legyekért kapkod. A lehellése meg rövidül, szorongatóvá és a Betegre nézve igen fáradtságossá lesz. Ha folyóságot töltenek a szájába, azt vagy le nem nyeli, vagy, mint valami üres hordóba, olly hanggal esik alá a gyomorba. A has felpuffadt, a szék és vizellet az ágyba ürül, a szemével, mint egy Holt, meredten néz, valamelly sürű veriték üt ki a bőrén, vagy kék foltok támadnak rajta, és végtére csendesen szokott elérkezni a gyors halál.

Mikor a hagymáznak jó kimenetele lesz, akkor a Beteg nem veszi el úgy az erejét, a nyelve nedvesebbé és tisztábbá lesz, mértékletes izzadság terjed el a bőrén, a szemhéjak kilyebb nyílnak, a húgy tiszta és felhős, ha egy darabig áll, a hasürülés igen nagy könnyebbedéssel történik, az érverés egyeránysabbá és erősebbé, az alvás megújítóvá és az érzőszközők munkálkodásaik ismét természetesebbé lesznek.

Ha a' hideglelés nem valamelly dügleletessv egöt-
 to! származik, akkor rendszerint nem ragadós, vala-
 mint a' forró, úgy a' lappangó sem. De ragadóssá vál-
 hatik, ha több Betegek szorúlnak valamelly kis térbe,
 p. o. az ispitákban, a' honnan a' ragadvány, a' melly
 ott képződött, majd meszszebbre is terjed, és legiukább
 a' közép korú embereket szokta előfogni.

Ollyan időben, mikor inhideglelések uralkodnak,
 megmenekedhetni a' ragadványtól, ha az ember jó
 szoros életrendet tart, mindég csak meghatározott idő-
 kor és keveset eszik, az alvás és ébrenléletben is he-
 lyes mértékhez szokik, a' fejét a' fölöttébbi gondolko-
 zás által meg nem erőlteti, magát az égettortól tartózt-
 atja és naponként csak egynehány pohárnyi ó bort
 iszik. Végtére még szükséges, a' szabad levegőn sokat
 mozogni, ha ez nincs megromolva, és a' ragadvány in-
 kább a' Betegek' hajlékából származott. A' Betegek'
 szobájikban borecettelbe mártott nagy ruhadarabokat kell
 felaggatni, a' mitől a' ragadvány legjobban semmivé
 tétetik, és a' Beteg' szobáját gyakorta szellőztessék ki,
 míg ötet más szobába viszik, vagy jól betakarják, hogy
 meg ne hűljön. A' Betegek' lakjába ment Egészséges a'
 nyálát le ne nyelje, gyűjtsön pipára, rágjon kálmos
 gyökeret, szegfűborsot, fahéjvirágot, ée. fűszereket,
 és meg ne undorodjék, mert ez által könnyebben hoz-
 zdja fér a' ragadvány. A' szóját végtére gyakrabban ki
 kell eczettel öblíteni, és az éjjelezéstől őrizkedni. Ha
 valakinek a' feje fáj és az ételt utálja, akkor szüksé-
 ges hogy magának orvos által hánytatót rendeltessen,
 mert ez a' jelenvaló nyavalyaelragadást legbizonyosab-
 ban sikeretlenné teszi. Sőt az inakra is igen jöltévőleg
 hat a' hányáskori megrázatás. Ellenben kerülni kell
 a' Hashajtókat és a' testet lankasztó izzasztást; mert
 mindenik erőlteti a' Beteget és neveli a' Betegséget.
 A' Beteg nyugodt elmével légyen és mindent, a' miről

kérdősködik, szép színben kell neki előadni. Érenek erejével senki se unsozja a' Betegot az evésre, hanem ötöt az ivásra gyakran emlékeztetni igen hasznos. Már az italok is elég táplálók lehetnek ő reá nézve. Választhatni e' végre főt vizet kevés citromnedvvel, és pirított kenyérhéjjal. — vékony, nem zsíros huslevest egy kis fehér borral, melyet akkor legjobb hozzá adni, ha az inhidegletés nem forró, 's a' t. A' tiszta veres bor főtt vízzel kiváltképpen akkor hasznos, ha a' Beteg' hasa nagyon menne, és általa az ereji fölöttébb fogynának. A' hasdugulásokat ellenben lenmaggal főtt vízből, árpalévből olajjal, és egyebekből készült kliszterekkel szükséges elhárítani. Théa gyanánt ajánlatható a' szegfű vagy ányélíka gyökérnek gyengén főtt vize.

Az önként támadó vérfolyásokat minél előbb el kell állítani; p. o. az orrvérfolyásokról, ha mértékletlenné lenne, az orra és homlokra hideg mártott ruhát felrakni; az asszonyi szeméremrészekből folyó vért, vagy a' véghurkából jövőt hideg befecskendések és kliszterek által meggátolni 's a' t.

Ha a' Beteg' feje nagyon kábult és nehéz, szemével meredten néz, igen érzékenytelen és erejiszemlátomást fogynak, akkor mustártésztát kell a' homlokára, nyakszirtjára és lábikrájira váltogatva felrakni, a' mi gyakorta minden szereknél többet segít. Ezen esetben igyék a' Beteg néha egy findzsa szikfű herbatét; a' többi orvosságokat az orvos fogja elrendelni.

Leginkább a' nyavalya' tizennegyedik, huszonegyedik 's nyolczadik napjára kell figyelmezní. A' hol ezen napoknak valamelyikén a' betegség jobbra fordul, a' mi legtöbbször a' bő izzadás vagy sűrű vizellet által esik meg, ott minden hűvesítő italt el kell távoztatni és melisszából, bodzavirágból készült langyos théát

vagy más hasonlót itatni a' Beteggel, a' miáltal a' nyavalya' jobbra fordulása még inkább eszközöltetik.

Intésképpen még említem, hogy a' nemorvos soha se avassa magát valamely inhideglelés' gyógyításába, minthogy ez egy igen veszedelmes betegség, és benna sok olyan környüállások akadnak elő, a' mellyek ezt vagy amazt megkívánják, a' mit a' nem orvos' kezére nem bízhatni. Azon kevés, a' mit róla itt kinyilatkoztatattam, csupán arra való, hogy a' nyavalya' veszedelmességét kiki ismérhesse és így annak idején még orvosi segédelmet keressen. Azonkívül a' szoros diietetikai magatartásról is szóllottam, mellyet a' Beteg körül forgolódnak nem lehet eléggé ajánlani, 's szivükre köfni.

7) Rothasztóhideglelés.

A' rothasztóhideglelés sokban hasonló az inhidegleléshez, kivált az inak' és élet' erejének lecsepült állapotjára nézve; azonban ez a' nyavalya a' maga egész lefolyásában még a' test' nedveinek a' megbomlásra és rothadt megveszésre való saját hajlandóságok által is megkülönbözteti magát. — Ezen betegség elejénten mindjárt ritkán jelenik meg rothasztóhideglelésképpen, sokkal gyakortább járúl inas — kivált hideglelés nyavalyákhoz, midön a' nedves és egyszer'smind hév napok, mocsárlevegő; rothadt párázatok leginkább a' dögök-ből és emberi holttestekből kifejtődöztek, és végre az éhség, mellyben illő eledelekre szert nem tehetni, a' rothasztó hideglelés' származásának kedveznek.

Kezdetben a' bőrön valamely egészen saját forróság támad, úgy, hogy a' ki a' Beteget megtapintja, annak ujjait valamely égető szűrő érzés hatja meg. Gyakran ezen forróság alatt a' Beteg félre beszéll, eszelősködik. Az érzés igen bágyadt, csak nem minden órában változ, de szüntelen' kicsiny és lágy. A' testi

gyengeség fölötte nagy, és önnön tagjainak minden mozgatása olly nehezére esik a' Betegnek, hogy ellankadva rogyik vissza. A' szava elbágyad, érthetetlené lesz, és lélre kezd beszélni. Majd egyszer'smind a' rothadás' jelei is több felül mutogatják magokat. A' test' kiüresedései egy fölöttebb kedvetlen és kiállhatatlan büzt terjesztenek el, nem csak a' szék és vizellet, hanem az izzadság és lehellet is. A' fogakat valamelly ónsziú rothadt nyálka borítja, és éppen ollyan látatik az orrban és szemhéjakon is. A' szemek bágyadtak és jegesek, de ritkán meredtek. Végtére a' feloldozódott vér miatt a' bőrön, a' testnek ugyanazon részén a' külömbféle szíú, hol szürkés, hol vereses, kékes vagy feketés foltok jelennek meg. A' hasmenések is megvéresednek, és más részekből is könnyen valamelly romlott, vizes vér folyik. A' fölöttebbi bágyadtságkor alutó kórság jelenik meg, a' nyelv megrepedezik, igen nagy fejfájás áll elő, hörgés és fájdalmas hascsikarások. Ezen jelenetekkel a' veszedelem óránként nagyobbodik, a' has feldagad, és csendesen adja ki a' rothadáshoz még már éltében közel jutott test az utolsó lehelletét. —

A' nyavalya' lefolyásakor, a' melly legföljebb huszonegy napig tart, A' Beteg teljességgel ntálja a' húsételt, és igen ohajtja a' savanyús eledeleket.

Hogy a' rothasztóhideglelés egészségre változik, akkor a' gyógyulás rendkívül sokáig eltart: a' lábak hónapokig is dagadtan maradnak, sőt néha vízkórság szokott előkövetkezni. Szintolly félelmetesek még a' vérhas és hasmenés is, ha utónyavalyaképpen jelennek meg; mert a' Betegnek megfogyott erejét rövid idő múlva még inkább elemésztik, és legtöbnyire hamar a' bizonyos halálhoz viszik.

Az orvosláskor legelsőben 's leginkább a' tisztaságra kell vigyázni, kivált a' Beteget környékező levegő-

nek tisztaságára. A' Beteg' szobájában lévő levegő legyen inkább hideg mint meleg, és az ablakoknak okosan tett felnyitása által mennél többször újíttassék meg. A' szobában mindég jó eczetbe mártott nagy széles ruhák legyenek felaggatva. A' Betegnek kiürült emésztését mennél hamarébb ki kell vinni, mert ez a' levegőt leginkább megrontja, pestisesíti. — A' tollas ágybélük semmit sem érnek, és azért a' Betegek matráczon feküdjenek és könnyű paplannal födözködjenek. A' húsételek egészen eltávoztassanak, valamint minden kiürítő szerek is.

A' gyógyításra a' Betegnek önnön érzése is vezérel. A' savanyú, a' rothadásnak ellentálló, és izgató, az inak' munkásságát elősegítő szerek és eledetek itt leg-hathatósabbak. Azért olly hasznos illyenkor a' főtt víz citromlével vagy boreczettal, a' savanykás borral kevert víz és a' savanyús gyümölcsök' étele. Az eczetbe csinált gyümölcsök is megújítók és hasznosak. A' test mosattassék néhányszor napjában eczettel és borral, ha mindjárt a' rothasztó hidegleléssel járó saját foltok láttatnak is a' bőrön. Lehet a' savanyú italokat melissa és borsos méntalheával is fel felváltani. Sőt az eczetes klisztérek is jök mind addig, míg bágyasztó hasmenés nem áll elő. Fölöttébb megújul a' Beteg a' málnaeczetes víztől. Ha hasmenés volna jelen, úgy a' fejrbor helyett veressel kell a' vizet vegyíteni, és a' hasra is borba vagy eczetbe és égettborba mártott ruhákat lehet felrakni.

Midön a' fekvés miatt a' bőr valahol kisebesedik, akkor valamelly kiszárító flastromot tegyenek fel, lágy írhára kenven, a' sebes helyre, és ló vagy borjuszorból egy ollyan bőrzött koszorút csináljanak, melyet a' Beteg teste alá téven, a' sebhely éppen annak uregében szabadon legyen.

Lehet a' megvörösödött részeket váltogatva eczettel és égettborral, és ha már kifekélyesedtek, fűzfahéjjal sokáig főtt vízzel is gyakorta tisztogatni. Ha a' test a' fekvés miatt valahol csak most kezd pállani; igen jó alája özbört teríteni.

A' hülyaghuzó flastromokat kerülni kell, mert a' felhuzott helyek hamar megüszögösödnek; mikor a' fej igen szenved és vörösítő szerekre van szükség, akkor mustártésztát kell inkább választani és ezt is csak legfolyebb egy fél óráig a' bőrön hagyni, hogy semmi hülyagot ne huzzon, de a' bőrt megvörösítse.

A' Beteg téres szobában és maga feküdjék, és ha itt sem volna tiszta a' levegő, akkor azt imigy füstöljék ki: Végy konyhasót és csepegtess reá vitriólolajt, és azután egy üvegpálcácskával keverd a' sőt szorgalmasan. De ezen füstölésnél vigyázni kell, hogy tükörök vagy más érczholmik a' szobában ne felejtessenek, mert másként megromlanának. A' fris vízzel tele edények, mellyekbe zöld leveles ágak tétettek, és a' porrá tört faszénnel megtöltött széles serpenyök is ellene munkálnak a' rothadásnak.

Hogy ebben a' fölötté veszedelmes betegségben is orvosi segedelem után kellessék látni, alig lesz szükség említenem; mert még a' nyavalya' elháríttatása után is megkívántatik az ő tanácsadása, minthogy az okos és czélerányos utóbbi orvoslás nélkül még igen veszedelmes nyavalyák fenyegetik a' diszlenni kezdő életet.

8) Lappangó hideglelés.

A' lappangó vagy sorvasztó hideglelések abban egyeznek, hogy semmi meghatározott characterök v. czime-rök nincsen, minden nyavalya után szármozhatnak, hogy a' test napról napra szemlátomást fogy és az erők is egyaránt enyésznek. — A' lappangó hidegleléseknek is, mint legtöbb hideglelés nyavalyóknak, vagynak

előjeleik. Legtöbbszörre a' Beteg elejente a' dolgozást nem kedveli, ha miibe kap, azt hamar ismét abba hagyja, bizonyos belső nyugtalanságot érez, az arczúlatját ottan ottan forróság futja el és valamelly égető érzemény a' kezeit, egyébkor pedig a' képe halovány és be van esve. A' szemci mindég csillogók's mintegy vörösek. Többször napjában elálmosodik; a' feje homályos és hátúlról fáj. Néha ez előjelek hónapokig is jelen vannak, minekelötte a' hideglelés beáll. Ez mindég estve jelenik meg, és más napig tart; délután békét hagy. Éjjelenként mértékletlen izzadás bágyasztja a' Beteget. Utóbb minden nap' kétszer leli ki a' hideg a' Beteget, és ekkor a' test' fogyatkozása gyors lépésekkel történik. A' hideglelés kezdetén jövő tázás mindég igen mértékletes, de az utánna következő forróság nagyon égető, kivált a' tenyereken és a' lábtalpakon. A' vizellet zavaros, felhős és vöröses sepreléket tesz le. — Az ételkivánás még egy darabig helyén marad, és a' szomjúság igen nagy, a' lehellés gyors, kivált a' hidegleléskor. A' lankadtság naponként nevededik. Az orczákon valamelly eleven pirosság láttatik egy helyre szorúlva. Az alvás nem nyugató, és így lassanként egész csontvázzá lesz a' test. Még gyorsabb a' romlás, ha sorvasztó vagy vízkórság is járul hozzá, a' mikor ugyauis a' mértékletlen izzadások és hasmenés a' halált nem sokára elhozzák.

A' lappangó hideglelésre alkalmat nyújt más nyavalyáknak rosszul történt lefolyások és tovább tartása az olyan betegségeknek, mellyek sok nedvek' elvesztésével kapcsolattak egybe, p. o. a' vérhas. Úgy a' tartós iudulatoskodások is különösen a' bú, harag, obajtozás, kesergés, gondok és szerencsétlen szerelem. Továbbá gyakorta, kivált a' gyermekeknél, lappangó hideglelést okoznak a' bélsérgek v. giliszták, és végtére a' nedvek' elfajulása, mint a' fekélyeknél, sebeknél, fenébcu, ce.

A' lappangó hideglelés' tartása igen bizonytalan: néha kevés hónapok elegendők a' testnek 's minden erejének elrontására, máskor pedig esztendők is elmúlnak.

A' lappangó hideglelés' haladásának akadályoztatására vagy talán elhárítására, mindenek előtt szükséges, az okokat elhárítani. Az elüzdött bőrkiütéseket, mellyek nemesebb részekre vetődtek, fürdők, ujbeoltás, ée. által kell ismét a' bőrre visszaidézni, a' vérhasnak, vérfolyásoknak és más nedvpazarló nyavalyának gátot kell vetni igyekezni, — a' bő genyedségül sebeket gyógyítani — és végre azon lenni, hogy azoknak bizodalmaát megnyerhessük, a' kik az indulatoskodás miatt estek lappangó hideglelésbe, őket mulatni, vigasztalni és egyéb vidám indulatokra gerjeszteni. Egyéb nyavalyák, mint p. o. a' fekélyek, giliszták, ée. gyógyíttassanak annak rende szerint, a' mit itt lehetetlen ismét előhozni.

Az ok' elhárításánán, a' lappangó hideg is enyhül és könnyebben gyógyíttathatik. Most legfőképpen arra kell ügyelni, hogy a' hervadozó testben az Elvesztettet kipótoljuk, egy szóval, azt derekasán tápláljuk. E' végre ajánltathatók a' tej és savókúrák, kecskeléj, iró 's a' t. A' zöld ugorkákból kifacsart hüvesítő lév, édes szőlőgerezdek, szeltermiz téjjel, ée. A' kinek gyomra erőtlen, azt erősíteni kell. A' haszorulást, hasmenést és egyéb jelenlévő bajokat megorvosolni, a' mint már előadtuk. — A' húsételek nem, de a' növényi eledetek használhatók; leginkább pedig a' gyomorterheléstől kell őrizkedni, melly a' sorvasztó hideglelést csak nagyobbítaná. Az evés és ivás miudég mértékletes legyen, hogy a' gyomor a' bennlevőt megemésztthesse, és az eledetek bizonyos időben költessenek el. Az erősítő és nem hevítő borok hasznosak, ellenbeu a' kávé rossz. Egyébaránt a' tiszta, jóféle kom-

löser, a' vízben, téjben, vagy húslévben főtt szálep rendszerint igen foganatos. Ugy a' hasat Colóniai vizzel (Eau de Cologne) mosogatni is fölötte jó. —

A' hosszú alvás semmit sem ér, mivel a' testet nem újítja hanem gyengébbíti. Am de a' gondszélesztések, rövid kirándulások és nevezetesen a' délre eső vidékeken lévő fürdőkbe való utazás igen ajánltatható.

A' kire a' lappangó hideglelés örökségül szállott és ugyanazon familiában már többeket is kioltott, annak semmi reménysége nem lehet a' kigyógyuláshoz. Az itt előszámlált rendszabások csupán az életnek még egy darab ideig való nyújtására és a' sorvasztó hideglelés kiütésének késleltetésére szolgálhatnak,

CSÚSZ ÉS KÖSZVÉNYFÉLE NYAVALYÁK.

1) Csúsz, folyosó (rheumatismus).

A' Csúsz egy, gyakorta hidegleléssel járó fájdalom, a' melly egy helyről másuva költözik, a' test minden részeit megtámadhatja és legtöbbször a' meghüléstől származik. A' fogakra vetődött csúsz igen erőszakos fogfájást okoz, mellyben a' fogak' kihuzatása semmit nem használ: ilyenkor azért főképen a' levegőfolyástól, és a' meleg italoknak hideggel való felcserélgetésétől kell őrizkedni. A' fejre szállott csúsz iszonyú fejfájásokat, a' szemre vetődött szemgyuladást, a' mellre tért pedig oldalnyilalást szokott okozni: és így külömbféle bajokat gerjeszt a' csúsz; a' mint e' vagy ama' részre veti magát.

E' nyavalya, mivoltára nézve, az' izmos részeknek gyuladásban áll, és e' szerint kell annak orvoslását is elintézni. A' szoba' melege tehát mértékelt

lőgyen. Köz italul azolgnak a' nyálkásfélék, p. o. zabkása' főzött leva, taraczkgyökér' főtt vize, ris, vagy árpakása nyálka és egyéb hasonlók. Továbbá lehet a' Betegnek lőtt gyümölcsöt, kivált almát és sült szilvát enni, savót iuni, és a' belék' restsége és szorulása ellen savóklisztéretet adni.

A' csúsznyavalya' erőszakossága nem szokott egyenlő lenni. Midőn a' csúszfájdalmak nem igen nagyok, akkor a' szenvedő tagokat mértékletes melegben tartani, gyapjuba vagy macskabőrbe vagy fenyőmaggal füstölt flanelba is lehet takargatni. A' meleg fürdők is igen hasznosak, ha velek vigyázva élnek, t. i. ha a' Beteg utánok a' testét hamar jó szárazon letöröli, meleg fejérruhába öltözik és tüstént melegített ágyba fekszik. Itt jobbára mértékletesen megizzad, és erre a' csúsz is gyakorta elműlik. Ha a' has meg volna szorulva, előbb mint a' fürdőbe száll, vegyen egynéhány klisztért: az eledeleknek is meg kell emésztetve lenniök; mert az asztal utáni fürdés ártalmasabb.

Az igen erős fájdalmaknál, az orvos javaslásából jó néhány köpölyöket rakui fel a' fájós helyre vagy néhány nadályokat. A' magától kiűtő izzadságot egy findzsa badza herbatóval segíthetni elő, mellyre a' csúsz gyakorta megenyhül. — Igen jóltévő a' köleshimlő vagy más bőrkiütés is; de ilyenkor vigyázni kell, hogy az vissza ne üzettesök és belőle fekélyek ne támadjanak. Ezen okból minden gyapjúruhát el kell a' bőrtől távoztatni és helyette meleg len vagy kenderből valót venni fel. A' csúsznak elmulta után, ha még valami gyengeség volna hátra a' szenvedett részekben, azokat befüstölt flanelal kell szorgalmasan dörzsölgetni, a' meghuléstől őrizni, még egy kis ideig langyos fürdőkkel élni és gyakran a' szabad levegőre kimenni.

De ha ezekre a' szerekre és ezen megtartás után sem távozik a' csúsz, akkor a' fogfájásnál a' fülek

mögé, a' fejfájásnál a' nyakszirtra és egyéb részek csúszfájdalmaiban a' szenvedő részekhez minél közelebb, mustórtésztát tegyenek és a' veres helyet tartsák egy darabig izgatva felrakott káposztalevelekkel. Ha még erre nem enyésznek el a' csúsz, akkor csak az orvosra bizzák a' dolgot. — Végtére a' hánytatók is, mellyeket néha több ízben is elő kell venni, jó szolgálatot tesznek, de ezeket szinte orvos által szükséges rendeltetni.

2) Közönséges köszvény.

A' köszvénynek is vagynak, mint legtöbb nyavalyáknak, előjelei, de ezek két félek. Vagy illetik t. i. az egész testnek egészségbeli állapotját, és ekkor étel nem kívánás és mindenféle emésztésbeli bajok, az ideg alkotmányban holmi tévedések és a' vérben nyugtalanság vétetik észre. Más előjelek pedig a' testnek bizonyos részeiben tapasztaltatnak, mellyben utóbb a' köszvény leginkább fejlődzik ki. E' részek váltogatva felmelegülnek vagy meghidegednek, néha megrándulnak, sőt azokon a' külsőbb erek is nagyobb és kitetszőbbek, mint más részeken. Ez előjelek meghatározatlan ideig tartanak, míg, hol kevés napok, hol több hetek múlva a' köszvény előáll, a' mi leginkább éjjel történik, a' midőn a' Betegyet valamely erős fájdalom ébrosztí fel. Ez a' fájdalom mindég nagyobbodik, valamint a' testnek nyugtalansága, és érzékenysége is, úgy hogy még a' szobában való járkálás, az ágybeliekkal fűdőzés és akármely más nyomás, vagy a' legcsekélyebb megrázódás is fölötte terhére esik a' Betegnek és jajgatásra kényszeríti őtet.

Csak igen ritkán betegszik meg az egész test, leginkább a' külön tagok szenvednek, kivált a' csuklók vagyis izhajlások, mellyekről a' betegség is tulajdonképpen neveztetik. De mégis, mivel a' láb és kézköszvényről, far'sábról és arcfájásról egyenként fogunk

szóllani, itt azért csak a' közönséges köszvényről emlékezünk.

Mikor az egész test köszvényben szenved, akkor az egész testben bágyadtság és mozdulatlanság tapasztaltatik. A' hideglelés mindég egyaránt jár a' fájdalmakkal, úgy hogy ezekkel nagyobbodik vagy kisebbedik. A' hideglelés csak könnyű fázással kezdődik és erre következő száraz forrósággal. A' húgy sötét színű és csak kevés üresedik ki. Nappal a' betegség csekélyebb, de este rendszerint nagyobbodik. Így nem tartott a' közönséges köszvény sokáig, a' midőn már daganat származik különböző helyeken, leginkább a' kezeken és lábakon. A' nyavalya három, négy hétig is eltart, de szintolly sok idő kivántatik, míg a' tagoknak előbbi hajlékonyságok vissza tér. A' jobbulás jelei: az egész test megizzadása, a' mi először és legiukább a' szenvedő részeken esik meg, bőven elmenő vizellet, a' mely sok szálladékot vet le, a' bőrnek viszketése a' fájós helyeken, és végtére annak lehámlása.

Az egésség' tökéletes helyreállása után is marad még hátra valamelly hajlandóság a' köszvényre, és annál többször tér vissza, mennél gyakortább volt már jelen, sőt azután még erősebbé és tartósabbá is szokott válni.

Ha valaki a' köszvényt örökségül nyerte szüleitől, magát mindég újabb ártalmas behatásoknak tette ki, vagy a' köszvény rosszul orvosoltatott, akkor ez annyira meggyökerezhetik, hogy gyógyíthatatlanná és holtig tartóvá leszen. Ezen esetben a' Betegen mindenféle emésztésheli bajok, komorkórság, hasmenések, húgy fővény, húgyhólyagkövek, külömbféle indulatokra hajlandó elme, tagmerevedés és a' testének több helyein támadó köszvényesomók alkalmatlankodnak.

A' köszvény szereti a' pöffedt, erős és bönedvű személyeket harmincz esztendő koroktól fogva ötvenig,

a' kikkre az vagy örökségképpen száll, vagy a' szeszese italokban, testi szerelmeskedésben való mértékletlenség, előbb kiáltott módnyavalyák' ée. miatt. A' köszvény' kiütését igen gyakorta az időjárás is határozza meg, és erre nézve a' ködös, nedveshideg és változékony levegő legártalmasabb. E' nyavalyának igen kedvez még a' rossz életrend, a' sokat ülés, a' természetes kiüresedések' felakadása, ée.

Az orvoslás kétféle; az egyik a' köszvénytámadás-kori; a' másik pedig a' köszvény' megszűntekori. A' kinél a' köszvénynek előjelei mutogatják magokat, a' mit azok a' kiket az már többször megtámadott, igen jól ismernek, azok melegebben öltözködjének, a' folyó levegőt kerüljék, az indulatoskodástól és egyéb. fönemlített alkalombéli okoktól őrizkedjenek. Ha emésztő erejük nagyon elgyengülve vagy a' gyomrok megromolva, akkor ezen bajokat kell, a' mint már mondtuk, orvosolni. E' mellett a' Beteg igen szoros, vékony, nem hevítő diaetát tartson, és mindent, a' mi a' nyavalyát nagyobbíthatná, távoztasson, az izzasztó szerekkel való visszaélés fölöttébb kártékony, és csak ott használtathatók, a' hol a' köszvény a' meghülés és meggátolódott izzadság miatt eredett; de ilyenkor is csak a' mértékletes izzadás tehet jót. Az igen bővérű, fiatal és gyúladásokra hajlandó személyeken támadó köszvény ellen hasznos az orvos által rendelt érvágás is, de csak a' nyavalya' kezdetén, mert utóbb többet árt, mint használ. Az eret mindég a' lábon kell felnyitni, mert ezáltal a' köszvény alábbra hajtatik. A' jelenvaló haszorulást nem hashajtók, hanem klisztérek által kell csupán elhárítani: ha csak amazokat orvos nem rendel. Eledeleül ajánlathatók főképpen a' húslevesek, vékony levek, és ha a' Beteg' ételkivánása helyén van, naponként egy findzsa csokoládé is. Az új és savanyú borok nagyon ártalmasok. A' Beteg'szobájának levegője mer-

ékelt, de mégis valamennyire melegecske legyen inkább, mint hideg. Legfőképpen a' meghűléstől, levegőfolyástól és nedvességtől szükséges óvakodni. — Mivel a' köszvény a' tollas ágybelit nem könnyen szenvedheti, azért legjobb matráczokon feküdni vagy szőrös börderekalyakon, és gyapjuba, tengeri nyúlborbe, viasztafotába takarni a' betegrészeket. Nedves külsőszerrekkel soha sem kell orvosi rendelés nélkül élni.

A' belső orvoslást az orvosra kell bízni.

A' köszvény' megszűntekor az izhajlások dörzsöltessenek gyakran és takartassanak befűstölt flanelba. Továbbá éppen nem szükséges a' beteg tagokat kémélni, hanem inkább a' szabad levegőn kinn járni, többször kocsizni. A' szeszes italok rendszerint ártalmasok, de még sem kell egészen eltiltani azoktól, a' kik azokra már rászoktak. Általában a' köszvényeseknek hasznosabbak a' növényeletek, (a' szamócza vagy földi-eper, szőlő, ée.) mint a' húsételek. A' tejet az öregebbek majd soha sem, ellenben a' fiatal személyek igen jó haszonnal ehetik. Az avas igen kövér, zsíros, fűstölt és igen sós ételek nem a' köszvényeseknek valók. Italul a' korosabbak sert, a' fiatalok vizet válasszanak.

A' levegőváltoztatás és utazások a' köszvényes Betegnek mindég jót művelnek, és a' fordókbe utazás gyakran többet segít rajtok, mint a' fordóvíz' ereje.

3) Láb és kézköszvény. (Podagra és Chiragra)

E' két nyavalyában, mellyek tulajdonképpen neu egyebek helybéli köszvénynél, általában ugyan azt kell megtartani, a' mit az utolsó szakaszban javasoltam. Csak néhány, a' lábakat és kezeket különösen illető rendszabásokat, és hasznos intéseket fogok itt még előhozni, a' mellyek imczek:

Minden Lábköszvényes őrizze a' lábait a' megnedvesedéstől és viseljen inkább lőszörtalpokat is a' csizemájiban vagy lábbelijiben. A' kinek a' lábai igen szoktak izzadni, hordozzon azonkívül még gyapjú harisnyákat, vagy takarja be a' beteg részeket gyaratott gyapjúval; a' viasztafota, melly a' bőrt izzasztja, ilyenkor szükségtelen. A' kinek lábai nem annyira izzadnak, rosszul tesz, ha igen a' melege szokik, mert így annál hamarabb 's többször bántatik a' köszvénytől. A' lábfördők a' nyavalyát mindég nagyobbitják, de néha használnak is; t. i. a' mikor a' lábköszvény' elenyésztekor a' köszvény más nemesebb részekre szállott. Ekkor legbizonyosabban a' langyos lábfördők idézik vissza a' podagrát. Az egészségesítő tafotával (Gesundheitstafel) csak azok takarják be a' beteg csuklókat, a' kiknek lábaik semmit sem izzadnak; mert csak itt használtathatik haszonnal és könnyebbedéssel. A' kézköszvény, melly a' fehérszemélyeket is meg szokta látogatni, a' mit a' lábköszvény csak fölöttébb ritkán cselekszik, ugyanazon rendszabásokat kívánja. A' kezeket a' nedvességtől őrizni; meleg kesztyűket viselni és éjjelre flanélal béllelteket felhuzni hasznos és kívánatos. A' mit a' nagyobb melege szokásról előbb mondtam, az ide is illik: meleg időkor tehát a' kezek szabadon legyenek, de, kivált nedves időben, befödessenek, mint tavasz és őszkor, a' mikor a' köszvényféle nyavalyák leginkább uralkodnak. A' kézköszvény különösen még az önfertőztetőket is meg szokta keresni utóbb; azért az illy szerencsétlenekre vigyázó szemmel kell lenni és őket kigyógyítani, minekelőtte rút hibájok beléjük rögzik. — Ha az ujjaknak egyik vagy másik izzók a' köszvénytámadás után mozoghatóságából valamit vesztenek, akkor nem cselekedhetni jobbat, mint azt napjában többször befüstölt flanélal dörölgetni, és gyakrabban mozgatni.

4) Sántitás, sántikálás.

A' sántitás, vagy a' testnek egyenetlen félrehajlásával egybekapcsolt járás igen sokféle okoktól származhatik, mint: a' természetes rosszúl növéstől, az egyik láb' rövidebbségétől vagy elgörbülésétől; ée. De mind ezen és hasonló okokról itt nem lehet szó. Már a' főszakasz' felírásából is, melly alatt a' járásbeli hibák adatnak elő, kikertheti, hogy itt csak azon sántitásról szölluunk, a' melly az embereken, a' kik előbb egyenesen jártak, a' köszvény és csúsz miatt származott. Ezen tekintetben is azonban a' sántitás többféle: elsőben támad a' nyavalyabeli fájdalomtól, — másodsor a' köszvény elmulta után, midőn a' láb még hágyadt és erőtlen, — és végre a' köszvényre is szokott utóbb következni, midőn az izhajlásba valami mészféle részek rakódnak le, mellyek a' mozgást akadályozzák, és ezen utolsó legtöbbnyire orvosolhatatlan.

A' nyavalya' lefolyásakor a' Beteg a' leginkább szenvedő részt nyugalomban tartsa, apolygassa, egyenesen kinyújtsa, gyaratott gypjuval betakarja, és általjában úgy cselekedjék, a' mint a' köszvényről szöllő szakaszban leirtuk. Járkálnia nem szabad és ha még is ezt cselekszi, vele csak a' nyavalyát öregbiteni és a' fájdalmakat fogja legtöbbnyire nagyobbitani.

A' köszvény megorvosoltatása után, azon lábban, a' hol előbb a' köszvény tapasztaltatott, valamelly szembeüő gyengeség marad hátra, a' melly annál nagyobb, mennél tovább tartott benne a' kínzó köszvény. Illyenkor az erőltetett járkálás ártalmas, de az is hibázik, a' ki a' lábát egészen vesztegleni hagyja. A' Beteg tehát feküdjék csendesen; de a' lábait gyakorta fel 's alá hajtogassa, hogy meg ne merevedjenek azoknak csuklóji. Azonkivül a' lábát napjában többször dörösztesse flannelal, mellyet előbb masztix' vagy más füstszér'

füstje járt által. A' lába kicsinyenként ismét megerősödven, néha kevés minutáig (utóbb lassanként tovább is) kezdjen állani, magát kezeivel valamihez tartván, hogy az egész test' sulyja ne essék csupán a' lábára. Imígy szokják a' Beteg kicsinyenként a' járáshoz is, minden megeröltetést kerülven, és a' frottirozást folytatván. Mert az elgyengült lábizhajlásokat elejente fölöttébb megerölteti, akkor ezek csak igen lasson jutnak előbbi egészséges állapotjokra, a' láb megdagad, a' mi olyankor is megesik, ha azt a' Beteg a' levegő folyástól és meghűléstől nem eléggé óvja meg.

Midőn a' láb a' kiizzadt mészféle részek miatt merededik meg, a' mit az izhajlásnak kitetsző csikorgásból ismérhetni, és akkor nyilván érezhetni, ha valaki a' Beteg lábát a' meredű izhajláson alúl fogja meg, és a' hallás által is vehetni észre, már akkor az illy merededség és ettől függő sántítás legtöbbszörre gyógyíthatatlan; a' meleg lágyító fürdők és bekenések, mellyek ama' kiizzadt részeknek felszívódását elősegítik, tehetnek itt még legtöbb hasznot. Az elsők között igen híres a' Töpliezi és ehhez hasonló fürdők. De ezen fürdők és kenetek' rendeltetését mindég legjobban orvosra bízni, mert a' Beteg azok által mégának sokszor árthat is, és kivált a' köszvényt ismét újra feltámaszthatja.

5) Csipőfájás, far'sába.

Ez a' nyavalya nem egyéb mint a' csipővápában lévő igen erőszakos és makacs csüsztfájdalom. Ha ez inkább a' külső részekben vagyon, akkor a' bőrön vernesség és kívülről valami daganat láttatik, úgy a' külső nyomástól is a' fájdalom fölöttébb nagyobbodik.

Mikor a' far'sába valamely nagyobb meghülés, fontos zuzódás, vagy a' természetes vérfolyásoknak elakadása miatt származott; — ha véletlenül és hideg-leléssel, nagy szomjúsággal és csupán a' csipőcsontvél-

pában érződő fájdalommal kezdődik, akkor éles vagy forró csúsz (Rheuma, act.) vagyon jelen, és orvost kíván. Ha a' havi tisztulás vagy aranyérfolyás akadott el, akkor szinte az orvos fog segíteni, e' mellett a' láb maradjon vesztég, és az orvoslás úgy intéztessék, a' mint már az éles csúsznál tanítottuk.

De mikor a' csipőfájással nincsen gyúladás jelen, hanem annak lefolyása csak lassú, és hidegleléstelen, ekkor a' fájdalom a' vápában is érződik ugyan, de innen a' térdig lehat, sőt ritka esetekben egész a' lábig.

A' magára hagyott far'sabát, a' gondatlanság miatt, a' csipőcsontvápában evesedés és csontfene is követheti.

Ha már azelőtt a' testnek egyéb részeiben csúsz volt jelen, és ez vetődött csak a' csipőizvápára, akkor az orvos fogja tudni, mit kellessen tenni. A' meleg fürdők is hasznosak, ha velök vigyázva élnek, t. i. az ágy mellett. A' fürdőből kiszálló Beteg hamar törülje meg magát fájós csipőjét takarja be flanellel és feküdjék tüstént az ágyába.

A' magatartásról, a' Beteg' szobája' levegőjének mérsékletéről, a' külső szerekkel élésről, és a' diaetról 's életrendről általjában, már a' csúsz alatt többet szözlöttünk; és rövidség' okáért az olvasót is oda igazítjuk.

6) Arczfájás.

E' nevezet alatt egy kiállhatatlan fájdalmi miatt rettenetes nyavalya értetik, de a' melly, szerencsére! csak ritkán fordul elő. Az arcznak valamely kis részében igen erőszakos fájdalom támad, leggyakrabban az orr közeletén, a' hol előbb gyakran valami viszketés érződik. A' viszketés után olyan érzés jelenik meg, mintha töket szurnának a' bőrbe, és ezen szuró érzeménnyel valamely húzó fájdalom is kapcsolódik össze az arcizmokban, és ezen fájdalmak lassauként annyira nagyobbodnak hogy a' Beteg szinte kétségbe

csik. A' szurás valamely kijáthatatlan metsző és furdaló érzéssé fajul miutha férgek rágnák, és óskálnák a' csoutokat, és mintha a' hus szaggattatnék le az ábrázatról. Mennél nagyobb a' fájdalom, annál kevesebb ideig tart szerencsére, néha csak minutáig, de néha órákig is. Az arczulat megpirosodik, feldagad, a' fej-és nyakbeli erek erősen vernek, és az érverés a' kézgyökéknél, valamint a' lehellés is lassubbak mind szokás szerint. Illy támadás napjában négy, nyolcz, sőt tizenkétszer is fordulhat elő, néha pedig esztendeig sem tapasztaltatik. Éjjel rendszerint ritkábbak, mint nappal, és soha sem nagyobbak. Az asszonyokra többször jó az arczfájás, kivált a' havi tisztulás' rendellenégeikor és ekkor legtöbbsnyire hasdugulással jár.

A' nyavalya' okaira nézve még az orvosok nem egyezhettek meg, mindazáltal azoknak látszik igazok lenni, a' kik annak okát a' köszvényben vagy csúszban keresik, mivel ez a' betegség gyakran köszvényből ered, vagy ebbe men által. A' visszaüzött bőrkiütésektől, kivált a' visszavert rúhtól is tapasztaltatott már az arczfájás származni. Ritka esetekben pedig a' finom arczinak látszanak betegeknek, kifeszülteknek, nyomattaknak, vagy másként izgattatva lenni.

E' nyavalya fölötté veszedelmes: mert a' kire egyszer rá jó, azt csak ritkán hagyja el egészen ismét. Halál ugyan ritkán következik belőle, vagy soha sem, de a' testet úgy megnyomoríthatja, hogy a' Beteg egészen elsoványodik és lappangó hideglelésbe esik. A' lelki erők is megcsökkennek lassanként, a' Beteg rossz, változó és komor kedvűvé lesz, az emlékezete meggyengül, sőt néha csztelenség is támad miatta.

Az, a' mit az arczfájás orvoslásáról mondhatni, nem kielégítő; mert valamint annak okai úgy orvoslása is még nagy homályban vagyon. Ha valami Vénusbajbéli rossz lappang a' testben, ezt az orvosnak meg-

vallani, és néha segedelmet kell keresni; mert ilyenkor az orvos a' nyavalya' okát tudván, igen sokat tehet. Szintolly jó reményje lehet a' gyógyulás felől annak is, a' kinél ez a' betegség az elnyomatott bőrkiütések miatt származott. E' hörnyavalyákat pedig ismét elő kell csalni, fürdők, a' bőr' dör'söltetése, vörösítő szerek által, p. o. mustártésztát borítván azon részre, a' hol előbb a' kiütés legbővebben volt, vagy végtére, ha mind ez haszontalan lenne, azokat újra be kell oltani. A' hol efféle okokra nem akadhatni, ott az arczfájás úgy orvosoltassék, mint a' hosszas csúsz; mert ettől látszik függni az egész baj. A' Betegek magokat 's diaetájokat úgy alkalmaztassák, a' mint a' köszvény-nél és csúsznál javasoltuk.

INBELI SZENVEDÉSEK.

1) Fejfájás, főfájdalom.

A' fejfájás igen ritkán valamelly tulajdon és magától lévő sok nyavalyaforma; legtöbbnyire más betegséggel függ össze, vagy, ennek symptomája, jelene szokott lenni. Így minden hideglelésben akadunk fejfájásra, és itt nyilvánvaló, hogy ezt a' fejfájást semmi szer el nem háríthatja, ha annak alapja, a' hideglelés és ennek okai előbb el nem hárítottak. — Máskor ismét a' fejfájás a' vérnek a' fejfelé való tolodásától származik, az olyan személyeknél, a' kik igen bővéretek, és a' hol a' lábak' meghülese, haspuffadások, dugulások és hasonló okok miatt a' vér más részekről eltérítettik, menetelében akadályoztatik és a' fej felé

kényszerítették. — Csak ritkán, mondám, jön elő a' fejfájás mint tulajdon és magától lévő nyavalyaforma, azaz, mint tiszta inbeli nyavalya, és ennek orvoslása is egészen különbözik a' más nyavalyákat kísérő fejfájásától. Én mindazáltal mindenikről fogok valamit szólni a' mi a' gyógyítást vagy legalább könnyebbítést illeti.

A' náthával járó fejfájás csak addig igen alkalmatlan, míg a' nátha száraz vagy rekedt. Mihelyest az orr folyni kezd, a' fej is szembetűnőleg rendszerint könnyebbedik. Ezen tehát legjobban úgy segíthetni, ha a' nátha folyóvá tétetik. A' náthakori fejfájás' helye nagyon a' homlokban, mindjárt az orron fülkül, és a' nyálkahártya' meggyulladásában áll. Illyenkor tehát meleg gőzök szivattassanak fell az orrba, hogy a' takony' elválasztódása előmozdíttassék. Ha ez nem elég, akkor lehet néha tobákot (burnótot) is szipákolni, vagy tiszta cukrot, a' melly legillőbb a' Dámákra nézve.

A' hideglelésekben annak orvoslata külfölkéle, valamint a' hideglelések is külfölkélek. Az epés és gyomorhideglelésekben nevezetesen előbb el nem múlik a' fejfájás, míg a' gyomorban és belekben lévő tisztátalanság ki nem ürítették, és így a' többi hideglelés-kori fejfájásokat is csak a' hideglelés' okának elhárítása szünteti meg.

A' bővérűség okozta fejfájás a' vér' mennyiségének megkevesítése által hárítottatik el. Az illyen bővérű személyek tehát koronként az orvosnak tanácsából eret vágassanak magokon. Mikor ellenben nem éppen a' bővérűség, hanem inkább a' vérforgásban való rendetlenség és a' fejfélé tóduló vér okozza a' fejfájást, akkor ezen rendetlenségnek elhárításával a' fájás is elmúlik. A' ki a' lábainak meghűtése miatt kapta a' fejfájást, az a' lábait tartsa melegen és tegye meleg téglákra.

Ha ez nem elég borítsanak a' talpakra meleg pécóket zabkásából, ée. olly forrón a' mint a' Beteg csak szenvedheti. A' haspuffadást és szorulásokat a' följebb mondott mód szerint kell elhárítani, és ekkor a' fejfájás is elenyészik. Mindenütt, a' hol a' fejfájás a' vérnek fej felé tödulásából származik, a' fejet hűvesen, a' lábakat pedig melegen kell tartani. A' meleg és hevítő italok semmit sem érnek, hanem csak a' hűvesítők, millyen a' limonádé.

Midőn a' fejfájásnak oka egyedül és csupán az inakban vagyon, a' fejet szintűgy ártalmas volna melegen tartani; mert a' melegség lankasztó, ellenben pedig a' hideg az in nyavalyás személyekre nézve leghasznosabb. A' szoba tehát inkább hűves légyen. Az erős szagú virágok és egyéb hathatos illatú szerek is ártanak; a' Beteg környékező levegő tehát mennél tisztább légyen. A' Beteg járjon gyakorta és sokáig a' szabad levegőben, őrizkedjék minden fejtűró munkától, mély gondolkodástól és akármelly indulatatoskodástól is. Főképpen árt a' bú, gond, szerencsétlen szerelem, becsületsértődés ée. Ha a' fejfájás igen nagy, akkor csak az orvos segíthet. Igen sokat használhatnak a' lábfordók is. Vég-tére javasolhatni a' Betegnek a' Hoffmannu' cseppjeit is, mellyekből napjában néhányat czukron vehet be. Az erősebb szagszerek rendszerint ártanak, azért azokat el kell távoztatni, mert csak az érzékenyebb, görcsökre hajlandó személyeknek valók. Ha még a' testben valamely más iubeli nyavalya, vagy közönséges Ingyengeség vétetnék észre, akkor ama' szerek semmit sem használnak, hanem előbb ezen általános lugyeugeséget kell elhárítani, és e' végett orvoshoz folyamodni. Általjában a' vidám társalkodást, könnyű dietát és fris levegővel élést kinek kinek ajánlhatni; ellenben minden kellemetlenséget a' Betegtől távoztatni kell; mert ebben

áll fele az orvoslásnak. Az inak' gyengesége felsegített-
vén, a' tőle függő fejfájás is elmúlik.

2) Részegség, ittasság.

A' részegségről szólván, nem hozom én elő ama'
károkat, mellyek a' hevítő italokkal való bő és gyakori
élés miatt háromolnak az emberi testre; mert azok'
száma rendkívül nagy, és nem csupán a' gyomor, ha-
nem a' testnek minden részei, sőt a' lelki erő is része-
veszen belőlök: itt én inkább csak azt adom elő, mi-
ként kelljen valamelly Részegedettel bánni, hogy ismét
hamar észére térjen. A' részegségből eredő rosszaknak
előszámláltatása haszontalan arra nézve, a' kit abból
egy részeg ember' látása ki nem gyógyít, — és hogy
annak, a' ki ama' károkat magán tapasztalni nem akar-
ja, a' szeszes italokkal élést abba kelljen hagynia, úgy
is kiki tudja, ha itt elő nem hozzuk is bővebben.

Éppen nem mindegy sokszor, ha vallyon a' részeg
emberen segíteni kelljen é' inkább, vagy, a' mint leg-
többnyire szokták, ötet nyugodni hagyni, míg részeg-
ségét kialussza, mert a' nagyon bővérű személyek ittas
állapotjokban igen ki vannak tételve a' gutaütésnek.
És a' részegítő ital is természetesen többet árthat, ha
annak behatását a' testre csendesesen engedjük munkálni,
mint ha azt, mindjárt a' kezdődő részegedéskor, a'
mikor még nagyobb részént a' gyomorban vagyon, in-
nét eltávoztatni igekezzünk.

A' részeg embert fejvel magosan kell fektetni, hogy
a' vér az agyvelőre fölöttébb ne rohanhasson és guta-
ütésre alkalmat ne szolgáltatasson. A' hányásra mindég
jelenlévő hajlandóságot, a' Részeggel langyos vizet itat-
ván, elő kell mozdítani, hogy valóságos okádás követ-
kezzék. A' hányás után, vagy ha ez nem történik, nincs
jobb, mint vele egy teli findzsa fekete kávé felhajtat-
ni, a' mitől nem sokára ismét kijózanodik. — A' cse-

kélyebb ittasság ellen, egy keserű mandolát enni, hasznosnak mondatik.

3) Álmodlanság, nemalhatás.

Az álmodlanság soha sem jö magától, hanem mindig más nyavalyabeli jelenetektől függ. Így a' hideglelés Betegek éjjel semmit sem vagy csak kereset alusznak, mivel akkor a' hideglelési támadások mindig legnagyobbak. A' fájdalmas betegségekben a' Beteg a' fájdalmak nem hagyják alunni, és a' vér' nyugtalanságakor, az indulatoskodáskor vagy más okokra következő alvást legalább is szorongató álmodozások és hirtelen felijedezések szaggatják fölbe.

Minden esetben örizzkedni kell az álomhozó szerektől, mert soha sem hasznosnak, ellenben már igen sok szerencsétlenséget okoztak. Ha megtörténik is, hogy a' testet elkábitván álmodt szeressenek, mégis azt legtöbbnyire igen elbágyasztják, mert a' Beteg az ilyen álomból mintegy kábultva ébred fel vagy elnehezült fejjel mint az ittasság után a' Részegek szoktak, minden tagjaikat nehezen bírják, töprenkedők és egészen ellankadva érzik magokat. A' kis gyermekek az úgynevezett nyugtató cseppekkel igen kis mértékben való élés után is sokszor fel sem ébrednek, melly szerencsétlenséget én már kétszer tapasztaltam. — Midőn valaki az elmebeli nyugtalanság miatt nem alhatik, hasznos a' gondszélesztés, okos bátoritgatás és az indulatokon való győzedelm; a' bővérű személyeknél, ha a' vérök igen a' fej felé rohan, azt a' magat módja szerint fogja az orvos gyógyítani, de a' lábfordók, minden hevítő ételektől s italoktól való óvakodás, és a' megtisztított borkönek itala vizben is jök. A' gyermekeknel leginkább, de a' Fel nőieknél is, nem sokára (ha a' hasok kemény szokott lenni) egy lágyító és feloldozó klisztér után nyugalmat s álmodt látunk megjelenni, p. o. a' lenniag'

föttvizéből mellyhez, ha maga széket nem csinálna, egy kalánnyí konyhasót is adhatni.

4) Ájulás, elájulás.

Az ájuláson értetődik az éltető munkásságnak hirtelenvaló de mindég csak kevés ideig tartó elcsünése. Hirtelen elgyengülés előzi meg, és eszméletlenség, elhaloványodás, fölötte halk és gyenge lehellés, lankadt érverés és minden külső behatások iránt való érzéketlenség, kísérik az ájulást. — Ennek különböző grádicsai is vagynak, a' mint a' Beteg' érzékenysége és eszmélete inkább vagy kevesebbé megcsökkenet vagy egészen is megátolódott.

Leginkább a' gerjedékeny személyek hajlandók az ájulásra, tehát különösen a' fehérnép és gyermekek, mindazáltal a' bővérű személyeket is gyakran meglátogatja. Azonkívül sokféle nyavalyákban is előfordúl, a' testnek fölöttébbi megerőltetése után, éhomra vagy a' gyomor' üres létekor, az elme' felháborodásaiakor és az elbágyasztó hasmenés és vérhasban.

A' osekély ájulásoknál kevés segedelemre van szükség; mert legtöbbnyire, ha a' személyet szabad friss levegőre viszik és ruházatit megeresztgetik, el szokott múlni. Ezt főképpen a' fehérszemelyeknél tapasztalni, a' kikre leginkább és osupán ama' balgatag szokás, a' szoros fűzés miatt látjuk legtöbbször jönni.

Minden más fontosb ájulásoknál a' Beteget visarányosan egyenesen kell fektetni, a' mi csak a' testét valahol nyomja, szorítja és a' vérforgást gátolja eltávoztatni, és néhány csepp vizet vagy eczetet a' képre locsolni. Úgy a' halántékokat, homlokot, és kezeket is hasznos, jó boreczettel mosogatni.

Az erős ájulásoknál a' Betegbe levegőt befujni akar-ni, balgatagság és ezt soha sem kellene cselekedni; mert a' befujt levegő soha sem a' tüdőkben, hanem a'

gyomorba men, és a' más ember' tüdejiből kijövő levegő már meg van romolva, és minden éltető erejétől megfosztva. Azonban a' lábtalpoknak huzamos és erős keféltetése és a' tagoknak posztókkal vagy átfüstölt flannelal való döröszölgetése ajánlatható.

Ha az Előjult igen bővérű és az erei fel vannak dagadva, akkor a' seborvos jóváhagyásából, kinek jelenlétele ezen munkatételre úgy is szükséges, az érvágás igen szükséges, ne hogy a' Beteg a' guta megüthesse. Magához térvén, adjanak neki vizet citromlével, fektessék ágyba hogy valamennyire megizzadjon. A' gyengeségtől származó ájulásoknál a' Nyavalyásnak jó, bort eresztetni a' szájába, és a' feleszméléskor tápláló eledeleket, p. o. huslevest tojás' székivel adni neki.

A' gyomor' megterhelhetése, vagy ártalmas ételekkel élés, vagy végre a' dohányzás miatt támadó ájulások meglehetősen meleg vajasvízel töltsenek a' szenvedő' szájába, okádhatós végett, a' mi itt igen hasznos. Azután pedig mennél rendesebben kell élni.

Mikor az ájulást a' fölöttébbi szobameleg, vagy valamely kellemetlen bűz okozta, akkor önként következik, hogy az ablakokat kinyitni és friss levegőt legyen szükséges beeresztetni.

Némolly személyek az érvágáskor is elájulnak, a' mi az inak' gyengeségének vagy félelemnek jels. Itt ha az érvágás nem éppen, szükséges azt abba kell hagyni; ha pedig megkívántatik, akkor a' Beteget egyenesen kell fektetni, az ér' nyílását néha befogni, hogy a' vér lassanként folyjon ki, és a' test annak megkevesedését olly igen ne érezze. Hasznos még a' Betegnek előbb egy kalányyi bort is adni a' szájába, és ezt az érvágás alatt még egyszer, vagy a' környüldállásokhoz képest többször is cselekedni,

5) Szélütés, taguelesés, inaszakadtság, bénaság.

Az emberi test e' vagy ama' részczuek bénulásót t. i. azon állapotját, mellyben az akarat szerint való mozgathatás lehetetlen, következni látjuk, hol a' guttaütésre vagy más inbeli nyavalyákra, hol a' csúszra és köszvényre, vagy pedig az izhajlásokban lévő kártékony sebekre vagy más bajokra. A' szél az egész testet is megütheti, de többször csak az egyik felét éri, sőt akármelly külön rész is megbénúlhat, a' melly osztán rendszerint hidegebb mint az egészséges, és az szembetünölog feldagad, ellenben vagy elsóványodik.

A' szélütés' okai igen sokfélék, és ezekből határozhatni meg annak gyógyúlható, vagy gyógyúlhatatlan voltát. E' nyavalya legtöbbszörre orvosolhatatlan, ha azt valamelly a' keresztcsontra vagy gerinczokra esett ütés, vagy igen erős zuhanás vagy lebukás, mellytől az agyvelő és inak' megrázódtak, találta okozni: ellenben a' hirtelen meghuléstól, erőszakos indulatoskodástól, igen nagy fájdalomtól és bágyasztó hasmenésektől származottan lehet talán segíteni. A' köszvényben szenvedett 's utóbb e' miatt megmerevedett tag' bénaságáról rendszerint kevés jót reménylhetni, mivel illyenkor az izhajlásokban szinte mindég valami mésznemű részek rakódtak le, mellyek a' mozgást gátolják, és miattok az erővel meghajtott tag' csuklójában holmi csikorgás hallattzik.

Az inaszakadtságot mindég az okokhoz képest kell orvosolni, és ugyanazok szerint a' Beteg' magatartását és diaetáját is elintézni. Az igen bővérű Betegen az orvos rendeléséből mindég jó eret vágni, mert erre már gyakorta igen megkevesedett a' szélütés. Az elme' nyugtalansága miatt származó taguelesésben a' Beteget felderíteni, vidám társaságokba vinni, gondjait minden-

képp' szélesíteni, és minden ötlet kedvelenifhető tárgyakat távoztatni kell. Az inaszakasztó hasmenések a' legerősítőbb ételeket és tápláló szereket, leginkább pedig húslevest riskásával és hasonlókkal, kívánnak meg. — A' köszvényben leginkább a' nedvességektől és folyó bekenősektől szükséges őrizkedni, mert ezek által a' még gyógyúlható bénaság gyógyúlhatatlanabbá és a' főbaj, a' köszvény, még nagyobbá válhatik.

A' szélütés ellen legközönségesebbek, és legfőbbek a' külső szereket. Ide tartozik a' lábnek csepübe való takargatása, mellyre előbb száraz és porrá tört illatos füvek egy kevés széltördelt kámforral együtt hintetnek. Továbbá nevezetes külső szereket, a' nemesb gyantáknak, és némelly növényeknek 's keverékeknek gőzei is, millyenek: a' maszti, borostyánkő, tömjén, fenyőmag, és füstölőporok. Harmadszor ide tartozik a' béna tagoknak dörösztetése vagy frottírozása is, a' mi a' Beteg rész érzékeny voltához képest, hol flanállal, hol kefékkel történhetik. Negyedszer használnál a' szélütötte tagokat zöld csalánnal is megverdesni, ha mindjárt erre valamely alkalmatlan és a' vakarás-kor fájdalmas viszketés és szurás támad is. Ötödször az egyszerű és mesterséges fürdőket is elővehetni. Az utolsókhoz számlálom én a' hangyafürdőket, mellyek a' bénaság ellen igen elhiresedtek. Mindég igen jó jel, ha a' Beteg az inaszakadt résznek hosszában valami hangyamászásához hasonló érzést tapasztal; mert ez bizonyossága az inak' felébredő erejének.

A' nyelv' elesésekor és e' miatt származó nem beszéllhetéskor vegyen a' Beteg mustárt, tormát, szegfűborsot és hasonló szereket a' szájába és tartsa benn sokáig, azonkívül a' fülek alatt a' nyaknak mind a' két felén tegyenek fel mustártésztát, a' helyét tartsák igazgva, vagy újítsák meg ismét. Az Electricitás vagy

villámerő és a Galvanismus is csaknem minden szélütésben igen fogatos.

A' mi a' diaetát illeti, a' lisztes, nyálkás és vizes cledelek nem sokat érnek, de annál többet a' fűszeres ételek 's italok. Kivált egy pohár jó ó bor szinte mindenütt ajánltatható, valamint a' jól készült ser is. Ellenben a' meleg táskásító italokat szükségesképpen távoztatni kell. — A' Beteg megtartására nézve tanácsos, és a' szélütötte résznek is igen hasznára válik a' mértékletes testi mozgás, szabad levegővel élés, kocszás ée. Általában véve a' szoba' melege csak közepszerű legyen, ellenben a' benuított tagot igen melegen kell tartani, és mindég flanéllal betakarni.

6) Nehéznyavalya, kórság, nyavalyarontás, nyavalyatörés.

A' nehéz nyavalya egy erőszakos, közönséges, azaz, a' test' minden részeire elterjedő görcs, a' melly más hasonló görcsnyavalyáktól a' maga egészen saját jelenei által különbözik. Néha a' támadást tulajdon jelek előzik meg, de a' mellyek soha nem tartanak sokáig. Legszokottabb előjelek a' szédülés, gondolatlanosság, tagok' reszketése, fülzúgás, szemkáprázatok és könnyezés, érthetetlen rebegő beszéd, és szomorú kedvűség. A' szív erőszakkal ver, az arcz elvörösedik, némelly arczizmok rángatódzni kezdenek, leírhatatlan gyöttrődés fogja elő a' Beteget, és ezen közben üt ki osztán a' nehéznyavalya. A' kórságos a' hüvelykeit behuzza, fogait csikorgatja, és a' szájából habos nyálot bocsát. De a' legkitünőbb és legsajátabb jelene az eszméletnek tökéletes elenyészte, és érzéketlenség, úgy hogy a' nyavalyások semmit nem éreznek, ha még olly igen lebuknak, és legtelemesben megsértik is magokat. — Némellyeknél semmi előjelek nem mutatkoznak, hanem a' kórságos egyszerre lcesik, a' fejt ide is tova

hínyja, az ábrázatja félre vonaglik, a' szemei elfordúlnak, az erek a' képen és nyakán igen feldagadnak, az ajakai elkékülnek, uyögdelve lehell, semmit lo nem nyelhet, és a' kezeit 's lábait mindenfelé vetegeti.

Az illy kórságos támadás vagy nyavalyatörés nem szokott egy fertály óránál tovább tartani, néha pedig több órákig is eltart egymásután. Vége lévén, a' Beteg feleszméledik ugyan valamennyire, de nem tökéletesen: felkelvén, mámorosan néz körül, de bágyadtsága miatt alig vánszoroghat néhány lépésnyire és egy mély álomba merül, a' mellyből gyakran ötlet minden igyekezet mellett sem költetni fel. A' szemei még ezen alvás után is igen bágyadtak egy ideig, a' képe igen fanyar és a' kedve több napokig komoran marad.

A' nyavalyatörés leginkább a' test' kifejtődzése' időszakasaiban jelenik meg, p. o. a' fogzáskor, a' havi tisztulás' beköszöntésekor és a' férjfiásodás' idején, a' midőn osztán mindég többször tér vissza, gyakorta sok esztendeig egymásután, néha pedig holtig is. Csak ritkán végződik a' nyavalyatörés halállal, és ekkor a' görcsök fölöttébb erőszakosak és fuladást vagy gutaütést vonnak magok után. Az agyvelőben lévő hibák miatt származó nehéz nyavalya mindég orvosolhatatlan. Úgy a' nagyobb Inágok' elroncsoltatásából eredők is, —

A' kifejlés' időszakasaiban az asszonyi nemnél kezdődött nehéznyavalyával gyakorta megtörténik, hogy az, a' viselősségkor megszűnik és a' szülés után sem tér többé vissza. Ellenben néha ugyanaz a' Viselőseken is kiüt, és ekkor a' magzat' nyomásdtól származik; de ez, a' megszülés után kimarad. Ha a' nyavalyatörés a' gyermekekre jó, akkor ritka esethen szokott utóbb is folyvást megjelenni; mert az inak' alkotmányja náluk igen gerjedékeny, és azért a' gyermekek' a' görcsökre hajlandóbbak is: hacsak valamelly szüntelenül

tartó inger nem adna alkalmat a' kórság' újabb kitörésére, p. o. bélférgek.

A' nyavalyarontásra hajlandó személyeknek őrizkedniök kell külömbféle behatásoktól, ha azt el akarják kerülni. Ide tartoznak főképpen minden indulatoskodások, különösen az ijedés és boszaukodás, továbbá a' nagy hévség, hideglelés betegségek, megsértett becsület, az ész megerőltetései, éjjelezések, ée.

Az orvoslással szinte mindenütt igen nagy nehezségek járnak, azonkívül a' Beteg' elméje és esze is veszedelemben forog, 's így mindég fölötte iszonyatos a' nehéznayalya. Ennek gyógyúlhatósága függ a' nemző okoknak elháríttathatóságától. Meunél ritkábban töri ki a' nyavalya a' Beteget, és meunél rövidebb ideig és gyeugébben tart, annál több a' remény a' gyógyúláshoz.

Az előjelek' mutatkozásakor legjobb a' fejnek hideg vízzel mosatása, úgy használ a' nyavalyatörés előtt és egy pohár friss vizital, kivált este az éjjeli nehéz nyavalyában. De ha még kitörne rajta a' kórság, akkor semmit nem kell előlelen hagyni, a' miben a' Beteg megsértheti magát: tegyenek a' feje alá puha vánkost, mert az értelembeli erők semmi által nem szenvednek többet, mintha a' fej a' földön henterg és ennél fogva az agy meg talál rázódni. — Azután minden szoros ruhát meg kell rajta tágítani és a' fogai közzé valamit dugni, hogy a' nyelv meg ne sértessék: de ezt a' nyavalyatámadás előtt kell cselekedni. — A' nyavalyatöréskor a' Beteget egészen magára kell hagyni; a' ta jait fogva tártani, vagy a' hüvelykeit kifeszíteni soha sem tanácsos, mer így a' kórság sokkal továbbig tart. Csak, ha a' szerencsétlen magát körmölni és ütni akarná, lehet és szükséges annak karjait más felé igazítani.

Mindjárt a' nyavalyatörés után borítsanak a' Beteg' talpaira meleg zabkása vagy lenmagliszt pépet, és adjanak neki nyálkás klisztéreket, hogy a' fejről a' ned-

vek lehuzattassanak. Fektessék őtet az ágyban fejfel magosabban, itassanak vele néhány csésze théát, hogy a' teste' kigőzölgése szaporodjék, és így várják hegyógyulását.

A' nyavalyatöréstől szabad időt kell a' gyökeres orvoslásra fordítani. Mindenek előtt ovok kiiktat' titkos szerektől, mellyeket a' Kuruzsolók hordoznak szelylel, és gyakorta tetemes kárt okoznak velük. Elsőben is, a' hol lehet, az okokat kell elhárítani, p. o. a' macacs dugulásokat, gilisztákat, ée. az ellenök tanácsolt szerekekkel. A' gyomor' megterhelteésekor hasznos az orvos jóvá hagyalából egy Hánytató. A' meghűlés után a' Betegget izzasztani, és a' visszaverődött hőrkiütést ismét elő kell csalni. Kiváltképpen ügyelni szükséges az önfertőztetökre, és a' testi szerelemből merülteknek okos mértéket szabni. Az indulatoskodás után a' Betegget jó szóval igyekezzenek lecsillapítani, — az aranyerek' és haritisztulás elakadt folyását pedig musáros lábfordók, az orvos tanácsából a' lábou való érvágás és egyéb másutt előadott szerek által ismét elősegíteni.

Az okok' elháríttatása után lehet osztán a' görcsoszlató szerekhez nyúlni; mellyeket az orvos fogja rendelni.

Ajánltatható még a' macskagyökér' pora, vagy a' narancsfaleveleké is, egy kis ké eskalánnal egyszerre. A' fejer vöröshogyma' kifacsart levele, a' mint mondják, már gyógyított meg nehéznyavalyát. Ha már az értelem is hijánvos valamennyire, akkor jó a' mestersegs sekély. Szintügy a' meleg fordók és a' Villámerő is nagy hírt nyertek a' körság' gyógyításában a' támadásokon kívül.

Ezek a' javasolt szerek nem birhatván a' nehéznyavalyával, orvoshoz kell folyamodni, a' ki még több orvosságokat rendelhet, mellyeket egyebfel re nem bir

hatni, minthogy különös czélből és kivált nagy vigyázattal kell az efféléket adni.

7) Ebdüh, Veszetség, dühös kutya harapás. (Viziszony).

Kz egyik azon betegségek között, a' mellyek ellen még semmi bizonyos és bátorságos gógyszer nem láltathatott, ha már valakin egyszer kiütött.

A' veszett kutya' vagy más állat' harapása rendszerint igen hamar begyógyul és csak ritka esetben marad nyílvá sokáig. Nyílvá maradván pedig, abból vékony bűdös genyedtség szivárog és a' szélei kékesek lesznek. Ha már behegedt, akkor a' sebhely feldagad, néha ismét kifakad és fölöttébb fáj. A' fájdalom lassanként az egész tagra elterjednek, mellyen a' seb vagyon, a' Beteg hógyatságról, émelgesről és étel nem kívánásról panaszkodik, az álma nyugtalan, és szorongató álmodozások szaggatják azt félbe, holmi görcsös jelenetek mutogatják magokat, az érverés megkissebbedik, de fölöttébb is meggyorsul. Végtere az eszmélet is meg kezd gyengülni, a' Beteg gondolat's mélygondolkodásává, vagy töprenkedővé és durczássá leszzen, a' fülei gyakorta csengnek és a' szemei csillogóbbak. Kiütvén végtere a' düh, a' Beteg kimondhatatlanul irtózik a' folyóságoktól, mellyeket le sem nyelhet, mivel olyankor a' nyelögégéje (garat, és hárszing) görcsösen összehuzódik, ha bele valami higság talált menni, és azonkívül iszonyú gyötrődés is fogja elő a' veszni indúltat. Ezen okból a' nyálat sem nyelhetvén le, a' Betegek szüntelen köpdösnek és a' szájok habos nyállal van teli. De legkülönösebb az, hogy a' Betegek halálok előtt legtöbbször könnyen kezdenek nyelni és a' viz' láítását is eltűrni. A' dühbeli támadások soha sem tartanak sokáig, hanem a' Betegek osztán valamely lankadtságban esnek, a' mikor is néha más folyóságokat

nem olly nehezen szoktak magokhoz venni. Gyakran életöknek utolsó pillanatjáig észöken maradnak. Hideg-
lelést csak ritkán vehetni észre nálök, de ellenben az
idegeik olly érzékenyek, hogy a' Betegek se valamelly
fénylő testnek látását, sem a' legkisebb zörgést ki nem
állhatják, főképpen ha ez a' viz' zugásához hasonlít. —
A' vizeletök igen vörös, és kevés, és az erekből ki-
bocsdtott vér egészen vizes. A' szájok és nyelvök egé-
szen kiszárad, és kifekélyesedik. — A' mi ezen rettentő
nyavalyában még legjobb az, hogy, ha egyszer vala-
kin kiütött, csak kevés napokig tart.

A' dühös kutyát ime' jelekből esmérhetni meg:
az állat kedvetlen, a' fejét leereszti és meredten és
kábultan néz körül. A' fülei lekonyúltak, a' farkát
leeresztve a' hátulsó lábai között hordozza, és mindég
homályos, elrejtett helyet keres, kerülni láttatván a'
világosságot.

Ha az állat először az eledeleket nem igen kívánta,
majd a' nyavalya' további haladásakor a' folyóságok-
tól szemlátomást iszonyodik, tőlök távozik, meredt,
mocskos szemekkel fut, száraz, szürke nyelve kilóg,
és mindenhez harapdál, kapkod, a' mi elejébe akad,
és nem szalad, a' mint közönségesen tartják, mindég
egyenesen előre, hanem mindenfelé, de igen eltikkad-
va, míg végre minden erejét elvesztvén kevés napok
múlva megdöglik.

A' melly kutya valakit megharapott, azt be kell
zárni, reá szemesen vigyázni, 's nem előbb megölni,
míg annak valósdgos veszettsége be nem bizonyosodik,
hogy így a' töle megmarrt ember helytelenül ne orvo-
soltassék.

Mint hogy a' veszettség, a' kin egyszer a' veszett
kutya' harapása után valóban kiüt, azt csak nem min-
dég megöli, tehát legszükségesebb a' megfertőztetést,
és ha már ez is megtörtént, a' nyavalya' kiütését meg-

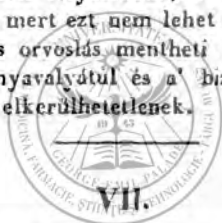
okadályozni. Mindenek előtt azért a' gyanús kutyát be kell csukni és reá szorgalmasan vigyázni, és ha egy ilyen eb valokinek útjába akad, azt ki kell kerülni. Egyenesen menni nem tanácsos, mert a' kutya' menetele is egyenes szokott lenni e' nyavalyában; mindég jobb, kaeskarigósan menni és futni, a' midőn a' kutya is hamarabb elhagyja az előre szaladót üldözni.

A' megmártt szennelyt nem csak helybeliképpen az az. a' sebet, hanem belsőképpen is kell és pedig gyorsan orvosolni, hogy a' nyavalya megelőztessék. Minden legkisebb sériest fel kell tehát keresni a' testen, akár körmölés akár harapásbeli legyen is az; mert abban is lehet dühméreg. Azután a' sebhelyeket jól ki kell mosni lúggal, erős sósvizvel, sóseczettel vagy más hasonló folyósággal, és minden ruházatot el kell vetni. Továbbá szükség van seb orvos után futni, ez által az egész seb' fölbejét ki metszteni, és pedig a' sértés után minél hamarabb. A' ki metszés pedig úgy essék, hogy az a' sebtől legalább is egy fél hüvelyknyire kezdődjön és a' kés valamivel mélyebbre hasson, ha ezt a' szomszéd részek engedik. A' vért el nem kell hamar állni ani, hanem inkább a' vérzést segíteni, ha nem elég nagy volna, a' sebet ütögetvén 's veregetvén. A' sebet által tenni egyenes metszéseket, helytelen volna; mert így a' mérég csak belyebb vitetnek a' sebbe. Ha valakinek az ujjai vannak a' kezén vagy lábán megsértve, azokat legjobb mindjárt levátni, valamint a' nagyobb tagokat is, ha a' seb rajtok igen mély.

A' hol a' seb' ki metszését a' történhető halálos sérelem nélkül véghez vinni nem lehetne, és ha a' seb olyan részen van, a' mellyet le nem vehetni, ott legbátorságosabb a' sebet seb orvos által kiegettetni. Ha ez száraz volna, akkor töltsenek reá puskaport, és gyujtsák meg, még pedig egymásután három, négy ízben is, mert az alul lévő puskapor, megnedvesedvén, mindjárt előszörre fel nem

lobbanik. Ezt tehát legjobb valamelly széles tüzes vassal tenni, a' melly a' sebet egészen befogja, sőt a' környülállásokhoz képest azt többször felnyomni. — Így vagy amúgy bánván a' sebbel, azután ezt kössék be terpetines irral (Ungventum digestivum), és több hetekig hagyják bőven evesedni. Ha a' seb be találna hegedni, azt kinyissák vagy nagyobbíták etető szerekkel, p. o. pokolkövel, vagy borítsák be olly vászon darabkákkal vagy kérovel, a' melly előbb egy fél font lecesepegtetett vízben eloszlott 15, 16 grányi pokolköolvadékjába mártatott. Ezt napjában legalább háromszor kell cselekedni.

Mindjárt a' sebnek ezen orvosoltatásakor valamelly értő orvoshoz is kell folyamodni, a' ki a' belső gyógyítást elintézte; mert ezt nem lehet soha másra bízni. Csak eme' kettős orvoslás mentheti meg az embert ettől a' rettentő nyavalyától és a' bizonyos haláltól, mellyek másként elkerülhetetlenek.

LÉLEKNYAVALYÁK.

1) Melancholia, mélaság, búskomolyság.

Búskomoly embernek mondatik, a' ki mindég egy, legtöbbsnyire szomorú gondolon tündök, és helytelen ítéleteket teszen, mellyeknek helytelenségéről ötet a' szembetünőbb 's legvilágosb elleuokok és bizonyosságok által sem győzhetni meg. És ha néha meg lehet is ötet arról győzni, vagy, minekelötte a' nyavalya egészen kifejtődnek, másképpen láttatik is gondolkozni, mindazáltal csak hamar az előbbi gondolat forog ismét a' fejében, és naponként inkább megrögzik nála. Némelly melancholikusok olly beszédesek, hogy másokat szóllani sem hagynak, folyvást magok csacsogván.

Ez a' nyavalya igen ritkán támad hamarjában, hanem legtöbbször csak lassanként, és leggyakrabban az elmére ható husító befolyások miatt így p. o. tapasztaltatott már ugyanaz, a' szerencsétlen szerelem, megsértett bethűletkezés, holmi reményekben való megcsalódás, ée. után származni, és szinte halálig tartani. Azonban támadhat a' hasbeli nyavalyáktól, kivált a' nemesebb részeknek megkeményedésétől, epékövektől 's a' t. máskor ismét a' visszaverődött börtnyavalyáktól, a' szokott vérfolyásoknak elakadásától, agyvelő hibájtól és hasonló okoktól. Végre a' huzamos és mértékletlen gondolkodás', az önförtötzetés' és a' testi szerellemmel való visszaélés' következtése is szokott lenni.

A' különböző okokra nézve a' Búskomolyság is külömbféle. Így a' kik a' Sz. Irásnak valamely homályosabb helyeit olvasgatván, rajtok sokat erőlködve is gondolkodnak vagy más nem földi és tőlünk emberek-től megfoghatatlan tárgyokról sokáig feszesen elmélkednek, p. o. örökkévalóságról, ée. azok hamar valóságbeli rajoskodásba esnek. A' szerelmes mélaságot ellenben a' szerencsétlen szeretés okozza. Az agynak nyavalyáji és az értelembeli erőnek fölöttébbi megerőltetésök tévelygő képzeletekre adnak okot, úgy hogy a' Beteg magát oktalan állattá, vajjá vagy viaszszá változottnak véli, és ezért a' napfényt kerüli, ne hogy elolvadjon, 's a' t. A' búskomolyság tehát csaknem annyiféle, a' mennyifélék az okai, a' mellyektől származik.

A' Beteg' tökéletes megjobbulása felől a' remény szinte mindig megcsal: minthogy a' tapasztalás szerint a' lelki nyavalyák között a' búskomolyságot legnehezebb gyökerestől kiirtani; sőt nehezebb, mint az örültárgyat vagy szilaj tébolyodást: azonban, igen sok függ az okoktól is. A' megöröködő vagy líról líra szálló

mélaság rendszerint minden gyógyításnak ellent áll: Könnyebb az orvoslás ott, a' hol az ok mulékonyféls volt p. o. ijedés. Az öregeken és a' hosszas betegségek, p. o. orgános hibák után származó melancholia kevesebb reményt nyújt, mint a' fiatal személyeken támadó. Továbbá a' búskomoly fejérszemélyek is könnyebben gyógyúluak meg, mint a' férjfiak.

Általjában még ott a' reménység nem vészett el, a' hol a' test még egészséges, és a' búskomolyság' okai elháríttathatók, p. o. ha azt a' visszaverődött bőrkiütések és természetes vérzések' elakadások gerjesztették. Elleuben az legtöbbnyire holtig tart, ha a' test sorvadván még más gyógyíttathatlan nyavalyák is vannak jelen, úgymint vizkórság, orvosolhatatlan sárgaság, hasbéli megkeiményedések, 's a' t. —

Valamint tehát a' Beteg' gyógyúllhatása az okoktól függ, úgy ezeknek az orvoslásba is befolyások vagyou, mert ismét nagy halgatagság volua, minden búskomoly Betegeket egyképpen gyógyítuú akarni.

Ennélfogva a' sok és mély gondolkodás miatt búskomolyakká letteket mulattatni, vig társaságokba viuii, utazásra felbízattui, 's így észrevétetlenül kell búskomolyságokat elszéleszteni. A' hasbéli dugulások miatt mélaságban esteken legjobban segít az erős testi mozgás, különösen a' járás, kocszás, de leginkább a' lovaglás általjában e' mellett úgy kell magát kinekkinek tartani, a' mint a' komorkórságnál monduúttuk.

A' lábak' elnyomatott izzadások miatt származó melancholia ellen legjobbak az erős lábfördök; és így az elakadt havítisztulást is megént el kell indítani. Mikor a' búskomolyságot visszaverődött ruh vagy más hór nyavalya okozta, a' Beteg éljen meleg közönséges vagyis egész fordökkel, és tegye ki magát a' bőrkiütés' ragadályjának. —

Azonkívül gondoskodni kell, hogy a' testben semmi dugulások ne történjenek; (a' szék, vizelet, és izzadáás' kiválasztódását szükséges elő mozdítani,) — hogy a' Beteg körül lévők okosan és ügy viseljék hozzá magokat, hogy annak bizodalma't megnyerhessék, — és hogy végtére annak minden szükségeit kielégítsék, mindenét tisztán tartsák és jól gondját viseljék. A' melly Beteg olyan állapotban vagyón, hogy a' Carlsbádi fürdővel élhessen, ezek néki ha a' melancholiát hasbeli torlódások okozták, bizonyosan nagy hasznára válnak.

Orvos nélkül a' melancholiai gyógyításába senkinek sem kellene avatkozni, mert először: a' nyavalya' kezdetekori gyógyítástól legtöbb függ, és azután: az orvos hathatós, de azért az ahoz nem értőnek kezében veszedelmesb szereket is vehet elő, mellyeket a' nem orvos előtt fel nem fogózhetni, minthogy velök élni nem tud, és így többet ártana mint használna.

2) Elme vagy szív háborgások.

Az elme' háborgásai igen különbözök és sokfélék, és legtöbbnyire a' kiáltott viszontagságokból veszik eredetöket. Azon elmeháborgásokról, mellyekre testi nyavalyák adnak okot, itt semmi szó nincs, mint p. o. hypochondriáról, hanem csupán azon meghatásokról, mellyeket a' kesergés, ohajtozás, szomorkodás, szerencsétlen szerelem' következései, ée. miveltek valaki szívében. Az olvasó könnyen átlátja, hogy itt az orvossigokkal keveset művelhetni, ellenben a' Betegnek hasznos foglalatoskodtatása annak kedvét legjobban felderítheti. Mulatozás, vig és kellemetes tárgyú könyveknek olvasása, vidám társalkodás, ée. ilyenkor legtöbbet segíthetnek. Igen kell vigyázni, hogy a' Beteg' ohajtá'ának vagy szeretetének tárgyát senki ne alázza, mert ez anuak elméjére bizonyosan kártévoleg hatna. Ha ezen tárgyra szert teüni lehetetlen volna, akkor

néki valamelly kedves foglalatosságot kell keresni, vagy benne más hajlandóságot okosan gerjeszteni, hogy elméleti nyugtalansága lecsendesedjék. De még egyszer említem, hogy a' ki a' Betegget elfélékre akarja fogni, annak olly személynek kell lenni, a' kit az örömet lát és vele örömet társalkodik, — a' háborgós elméjével okosan bánják és annak gyenge érzelműségét kímélje, — és cselekedetének és fáradozásainak célját vele még csak no is sejdíttesse ha a' Beteg körül végbe vitt munkálkodásainak foganatját akarja látni, és magát annak kedvében végig megtartani. Annak okáért mindég olyanok bánjanak a' Beteggel, a' kiket ő szenvedhet és szeret, p. o. biztos barátjai, testvérei, szülői, s a' t. Ha ezek a' Beteg' szívét valamennyire felvidíthatták, éppen ne véljék őket még ekkor meggyógyultnak. Sokáig kell arra vigyázni és vele gondosan bánni, ha azt nem akarjuk, hogy, a' mi igen könnyen megeshik, ismét előbbi nyavalyájába visszabukjék, a' mellyet osztán másod ízben vagy soha sem, vagy csak igen nagy bajjal háríthatni el.

VIII.

A' SZÍVNEK ÉS EDÉNYEKNEK NYAVALYÁJI.

1) Bővérűség, Vérmeesség.

A' sokat ürgő forgó személyek nem egy könnyen szenvednek a' bővérűségben, ellenben annál gyakrabban a' henyélők, és azok, a' kik otthon ülni, és jól megrakott asztaloknál szoktak lakozni kevés gond mellett. Következetei eme' bővérűségnek: igen piros arcz, minden mozgáskor vérpezsgés vagy vér torlódás, tagokban való nehézség, lomhaság, szédelgés, ec. sőt

Milyenképpen a' bővérűség gutaütést és halált is okozhat, ha ellene nem dolgoznak és az életmódot egészen meg nem változtatják.

Minden tekintetben hibásan vélekednek azok, a' kik általában a' bővérűség ellen a' vér' megkevesítését javasolják érvágás és köpölyök által; mert a' kieresztett vér nem sokára ismét kipótólódik, és ha ekkor mindég a' vért akarnók megkevesíteni, úgy majd minden két hétben arra lenne szükség, és ekkor sem lenne utóljára már legkisebb haszna is. A' falusiak ritkán szenvednek bővérűségben 's ennek következeiseiben, tehát igyekezni kell általában azoknak életmódját követni. E' pedig abban áll, hogy a' szabad levegőben minél többet forogjunk, takarékos és egyszerű diéta-hoz szokjunk. Különösen szükséges a' has' kiüresedéseire ügyelni, és a' diétát is ehhez képest alkalmaztatni. Illy többféle tekintetben kiváltképpen ajánlhatni a' nyers és főtt gyümölcsöt, a' melly a' hasat tisztítja, jó nedveket csinál, a' testet hüvesíti és a' sűrű vért vékonyítja. A' bor és serített egészen abba kell hagyni, mert mindenik erős mozgásba hozza a' vért és különösen az utóbbik azt sűríti: azért ezek helyett a' víz választassék. Továbbá a' bővérűeknek igen hasznos a' salátával és eczettel élés, ellenben a' lisztes és tejes ételek, valamint a' hüvelyes vetemények, hús és puffasztó eledetek is, p. o. a' répa, kúposzta, ée. ártalmasok. Még a' hosszú alvás, henyélés és sokat ülés is árt, ezeket azért kerülni kell. Ha mégis vértorlódások és szédülés tapasztaltatnának, akkor úgy kell cselekedni, a' mint utóbb a' szédelgésnél fogjuk tanítani.

2) Sz i v d o b o g á s.

A' szivdobogást], mellyet kiki tapasztalásból ismérhet, nem kell mindég nyavalya gyanánt venni, hanem gyakorta csupán természetes környüállásoknak tulaj-

domitánf. De a' hol nem így, hanem nyavalya képpen jelenik meg, ott elég fontos, és figyelemre méltó. Midőn a' szívdobogás csupán az erős testi mozgások, p. o. futás, tánczolás, ugrálás után 's a' t. következik, akkor abból magából ritkán származik valami rossz; mert a' nyugalom után önként el szokott múlni; minden nyugtató szerek, italok, ée. itt méreg gyanánt volnaak. —

Úgy de; a' szívdobogás, az elmének sok, vagy minden felindulására is megjelenik; így jelenik meg az öröm, félelem, ijedés, szerelem, ée. után; meucél nagyobb ilyenkor a' szenvedelem, annál erőszakosabban ver a' szív. — Ha ez éjjel nappal egyaránt 's folyvást tart, úgy, hogy a' szív verését a' ruhán által is érezhetni, sőt a' mezitelenített testen szemekkel is láthatni, akkor ez valóságos szívnyavalya, és ekkor kiki őrizze magát minden hevítő ételektől 's italoktól, és folyamodjék, bajainak megkönnyebbitése végett, valamely orvoshoz, ha ez magát a' nyavalyát el nem hárithatja is. —

A' hol a' szívdobogás a' visszaverődött bőrnyavalyák, kivált rosszkor elűzött ruh után támadot, ott a' bőrnek döröltetése, fördés, vakarás által kell azokat ismét előcsalni, és a' hol szükséges, be is oltani. — Igen sok izben még a' szokott vérfolyások' kimaradása miatt is származik: p. o. az olyan személyeknél, a' kiknek többször orrok' vére folyt, vagy az aranyérben szenvedőknél, és olyan fejrészemélyeknél, a' kiket a' havitisztulás igen gyengén vagy nem jókor jár. Az első esetben az elállott vért prüszköltetők, az orrnak csiklandása, vagy lágyító füvek' gőze által, p. o. bodza vagy szikfűvirág herbaté' párájával, melyet egy alkalmas tölcseren az orrlukakba igazíthatni, szükséges ismét folyásba hozni. A' már két esetben pedig hasznosak a' meleg lábfordók, felfördök, a' lábaknak melegen tartása, és a' savanyú ételektől 's italoktól

való őrizkedés, minthogy ezek a' vért még inkább visszatartják.

Végtére sokan, kivált a' bővérű személyek arról panaszkodnak, hogy gyakorta, leginkább asztal után, és néha máskor is, a' nélkül, hogy valami hevitövel éltek, vagy legkisebb testi mozgást tettek volna, sőt gyakorta alvás közben is a' szívök' igen dobog és e' miatt felébrendnek, és ez különösen akkor történik, ha valamivel többletettek, gyomrokat megtöltték, vagy az ültözetjek valamivel szorosabban állott rajtok. Úgy a' kemény hasürületek, a' belek' lomhasága, benn szorúlt szelek, ée. miatt is néha megjelenik ezen alkalmatlan szívdobogás. Az illy személyek soha se egyenek sokat egyszerre; és a' hasdugító, puffasztó eledeleket kerüljék. Azonkívül éljenek tisztított borkövel készített 's főzött aszalt szilvával.

Ezeknek a' viz és ezukros-viz, ha szeleket nem csinál, úgy a' limonádé és néha egy pohár vékony mondolatéj is, legjobb ital; a' bor és ser pedig árt. Ha ez sem elég, akkor orvost tanácsoljon a' Beteg, őrizkedjen a' mértékletlenségtől, kivált ha izmos testű, piros arczu és rövid nyaku, az erőszakosb testmozgástól, ha a' gutaütés' martalékjává nem akar lenni. Azonkívül még néha az erőtlen, hypochondriás, szünádrás és felgyógyulni kezdő személyek is, a' kik súlyosb nyavalyákban szenvedtek, holmi leírhatatlan szorongatásba esnek, mellyhez szívdobogás is járúl. Ezekre nézve a' följebb javasolt szerek nem használnak, hanem a' főnyavalyának elmúltával és az erök' helyreállása után önként a' szívdobogás is elmarad. Ilacsak más környüllállások nem kívánnák, itt az érvágást abba kell hagyni mert inkább árt.

Néha kivált a' gyermekeknél a' bélférgek vagy giliszták is okoznak szívdobogást, 's ekkor ezeket kell eltávoztatni.

3) Orrvérfolyás.

Az orrvérfolyás olly közönséges tünetény, hogy azt sokan sem ártalmasnak se nyavalyának nem ismérik; azonban ha igen hő, az életet csakugyan veszedelmbe döntheti.

Néha az orrvérfolyást a' vérnek a' fej felé rohanása, szemek' szikrázása, fülzúgás és az arcnak elvörösödése szokták megelőzni, melly előjelekre ha gondot fordítanak, a' vérzést el is lehet kerülni, vagy legalább veszedelmetlenné tenni. De ha velök nem gondolnak, akkor a' vérfolyás vagy cseppenként, vagy sugárosan bugyog ki, hol az egyik, hol mind a' két orrlíkből, azonban az illy előjelekkel járó orrvérfolyás ritkán fenyegeti az életet. De ha a' rothasztó és inhideglelésekben vagy az ideges hörnyavalyákban jelenik meg, akkor nem könnyű azt elállítani, és gyakorta szinte halálra vérzenek a' Betégek. — Az orrvérfolyás' elkerülhetésére, szükséges a' szeszies italoktól, erőtetett gondolkodástól, erős kiáltozástól, kurjongatástól, nevetéstől, énekléstől, a' portobáktól és más prüszköltöktől, a' lábák' meghűtésétől őrizkedni; azon kell igyekezni, hogy a' szokott vérfolyások el ne akadjanak, és a' Beteg elméje fel ne háborodjék, kivált meg ne ijedjen 's meg ne szégyenüljen. Végre mind azokat el kell távoztatni, a' mellyek a' vér szabad forgását akadályoztatják, különösen az erős fűzést, a' szoros nyakravalókat, valamint azt is, a' mi a' hasat megdugíthatja vagy szeleket okozhat, 's így a' vért a' fejre tódítja.

Az orrvérfolyás' elállítására megkívántatik először az okokat elhárítani, a' mellyektől származott. Ha p. o. a' vérnek fejfelé rohanását a' melegebbé fűtött szoba okozta, a' Betéget hűvesebb helyre kell vinni, a' hol a' vért a' meleg lábsördök, és különösen az együtt lévő hasduguláskor vagy a' megrekedt aranyé' jelenlétkor,

meleg lágyító kliszterek által lefelé lehosszen téríteni, A' hol a' veszedelem nagy, ott az orvos talán a' lábön eret is fog vágatni, a' mire az orrvérfolyás rendszerint eláll. — A' rothasztó és inhideglelésekben, ha a' mértékletlen orrvérzés az életet fenyegetné, külső eszközökhez is folyamodhatni, p. o. a' Beleggel eczetet és vizet az orrába felszívatni, vagy kívül azokba mártott ruhákat borogatni az orra és homlokra, a' nyakszirtra hideg vizet feaskendeni, locsolni, ée. Veszélyben forogván az élet, sietve valamelly spongyja darabot vagy ruhatépest kell elővenni, arra finom porrá tört timsot hinteni, és így a' vérző orrlikba rinui.

Általában az orrvérfolyáskor a' Beteg magát mindig hűvesen tartsa, a' lábait pedig melegen, azért hasznos a' hűves szobákban a' lábakat meleg fődőba dugni, vagy melegtéglákra rakni. Minden testi erőlködést és megrázódást el kell itteni távoztatni, tehát az erőszakos beszélést, éneklést, muzsikaszert fuvást is. Egyébránt minden valamivel nagyobb orrvérfolyást orvosra kell bízni.

4) Aranyérbeli bajok. (Haemorrhoides).

Az aranyér alatt értetődik a' végbélnek vérzése, melyet szinte mindig sokféle alkalmatlanságok előznek meg. Hajlandók erre mind azok, a' kiknél a' hasban lévő vérforgás rendetlen, a' mi elejénteá különböző emésztésbeli bajokra ad alkalmat. Az aranyérré való hajlandóság gyakran egész familiáknál megvan, úgy hogy annak minden tagjaira is elterjed.

Az aranyér' megindulását sokféle bajok előzik meg, különösen keresztcsontbeli fájdalom, viszketeg és égés a' véghurkában, véreresomók a' végbél körül, nemiközösülésre való üsztön, a' szeméremrészek' viszkedése, nyálkaelválasztódás, ée. a' mellyek egymást váltogatják fel, míg a' vérzés be nem áll. E' mellett a' ki-

urult emésztet majd mindig kemény, és a' székörese-
 dés fájdalmas szokott lenni. — Néha a' vér csak csep-
 penként mén el, de néha bővebben is, több iczénként,
 és ekkor a' tájdalmak is legtöbbször megenyhülnek.
 Midőn csak nyálka takarodik ki a' végbélen és vizellő-
 cson által, akkor ezt nyálkás aranyérnek mondjuk,
 mellyel jobbra a' gyomornak és hélesatornának elnyál-
 kásodása van egybekapcsolva. Ellenben vak aranyér-
 nek mondatik, ha semmi vér sem folyik, ez gyakran
 holtig eltart, a' nélkül hogy folyóvá lenne, vagy való-
 jában vérzenék. Néha az aranyér másuvá is vetődik
 p. o. ha a' benne szenvedő hideg köre talált ülni vagy
 hideg vízbe mártott ruhákat rakatott fel 's a' t. a' mely-
 ből aztán tüdővérzés, orrvérfolyás, vérhugyzás és a'
 szeméremtest² vérzése, sőt vérokádás is származik.

Ezen aranyérbeli bajok leginkább a' korosabbakat
 veszik elő, ritkán az ifjakat, és inkább a' férfiakat
 mint az asszonyokat.

Az alkalombeli okok közé tartoznak: a' kevés
 mozgás, gőrbén ülés, fűszerszámos ételek, szeszes ita-
 lok, erős lovaglás és kocsizás, ée.

Az aranyér' gyógyításakor először az okokat kell
 elhárítani. Ha a' hasbéli dugulásoktól származott, akkor
 ezeket szükséges a' leírt mód szerint megorvosolni, a'
 mire különösen jó a' Carlsbadi, Füredi és hasonló für-
 dők. Néha a' végbél felé tóduló vértől támad, és ilyen-
 kor minden szeszes italokat, és a' mi a' vért hevíthet-
 né, távoztatni kell.

Mikor a' gyúlasztó hideglelésekben vér folyik a'
 végbélből, azt el ne állítsuk; mert ez választja meg
 leginkább a' nyavalyát, azért a' savanyú ételek és italok
 olyankor szorosán kerültsenek, vagyha a' vér a' testi
 erök' elakadása miatt nem folya elég bőven, az orvos
 néhány nadályokat is fog fölrakni a' véghurka körül; de

nem magokra az aranyerekre, mivel ez gyakorta inrágatódzásokat okozhat.

A' vak aranyereknél, a' végbélnek szuro' s égető fájdalomai gyakran egyedül és csupán az össze roncsolt lenmag' főzetjéből csinált klisztértől is elmúlnak, de a' főtvizett előbb meg kell szűrni.

A' rothasztó és más gonoszféle hideglelésekben, valamint az igen elgyengült személyeknél is, az aranyerek gyakorta igen vérzenek, és így veszedelmesekké lesznek. Csak ekkor szabad orvos tanácsa után a' vér-folyást erővel is meggátolni, felrakott jég, hó, hideg víz, eczet, ée. által. Mivel itt a' végbél igen erőtlen, a' Timpógyökérnek meghűlt főttvizéből való klisztér gyakorta igen hasznos, de legszemebetűnőbb hasznának ilyenkor a' hideg folyóvíz fordók.

Ha a' végbélen lévő sebből, csötekélyből vagy más sérelemből folyik vér, akkor még seb orvoshoz is kell folyamodni.

Az aranyeres személyekre jövő igen alkalmatlan görcsök a' magok módjok szerint orvosoltatnak. Ha pedig az aranyerek' vérzése el volna rckedve, ezt meg kell indítani, hogy még több baj ne származzék belőle. E' végre hasznosak az egész és lábfordók, lovaglás és más erős testi mozgások, meleg klisztérek, és hasonló lechuzó szerek p. o. végbélre tett meleg borongatások. Belsőképpen a' vérnek kívánt folyását elősegítik a' tiszta borkő, mellyet kávékalánnal vehetni be kétszer napjában. Általában ezen por, vízbe vegyítve, az olly Betegeknek is jó, a' kik aranyerek mellett hasszorulásban vagy keményszékésben szenvednek.

Egyébaránt az aranyérben szenvedők ovják magokat minden nemű felhevüléstől, és kivált a' lábaiknak meghűtésétől; de a' sokat ülés sem nekik való. Továbbá üljenek kemény székeken, vacsorájának korán és az indulatoskodást, éjjelezést, s' croszakos gondol-

kozást kerüljék. A' meleg italokat és puffasztó ételeket soha ne kedveljék.

Az úgynevezett hajtó orvosságoktól, áloepiluláktól, kolocinttól, szagos Borókától 's egyéb ilyen szerektől, mellyeket a' huru'solók az aranyér ellen ajánlanak, szintűgy kell őrizkedni, mint a' kávétól, erős boroktól, égettbor neműektől, puncstól 's efféléktől.

5) Szédelés, fejszédülés.

A' szédelést valójában nem tarthatni tulajdon nyavalya alaknak, hanem csak valamely beteges állapot' jelenetének; azonban ez gyakorta olly fontos, hogy olvasóimat arra figyelmetesekké tenni szükségesnek véltem.

A' súlyos nyavalyák után, és ha a' test sok vért vagy más szükséges nedveket vesz el, 's néha elme' felháborodásai után is a' test' felegyenesítésekor elég-szer áll elő szédülés, de ez csupán az elgyengült élet' és inak' ereje miatt származik, melly az elsőb esetekben a' csendesen fekvés, erősítő szerek és tápláló ételek 's italok által, az utolsó esetben pedig a' testi és lelki nyugalom által ismét elműlik. — De a' bővérű személyeknél már veszedelmesebb. Ezekre gyakran a' szédülés a' legnagyobb testi nyugváskor is reájok jő, és pedig olly hirtelenül, hogy legtöbbnyire egyszeribe lerogynak, a' nélkül, hogy valamihez fogódzhatnak. Mások ellenben azt megsejditik, kivált a' szemnek kápráadásából, a' tagok' reszkedéséből és a' lábak bágyadságából, és így jó előre leülhetnek vagy fekhetnek, minekelőtte a' szédülés ájulássá válik. Sőt némellykor arra gutaütés is következik, kivált az igen bővérű 's egyszer'smind rövid nyakú személyeknél.

Ollyankor, ha a' szédülés igen vörmes személyekre jő, és gyakorta, mindig orvos és érvágás kívántatik. Az elszédult személyt tegyék ülő helyzetbe, készítse-

nek neki meleg lábvizet, a' halántékait és orcát mos-
sák jó eczettel, és itassanak vele olyan vizet, melly-
ben liszta borkő és cukor van felolvasztva, hogy a'
hasa is tisztuljon: egyszer'smind küldjenek seborvosért
is, a' ki a' Beteg' lábán eret vágjon, és a' környüld-
lásokhoz képest hat, nyolcz, sőt tíz unczia vért is
eressen ki.

A' hypochondriás személyeknél gyakran a' bélsze-
lek gerjesztenek szédülést. Itt klisztért kell adatni, és
a' Beteggel néhány csésze borsos menta théát itatni,
hogy a' szelek kihajtassanak. Azonkívül távoztatni kell
minden puffasztó eledeleket is. A' bővérü személyek'
dietajáról és magok tartásáról már előbb szözlöttünk.

6) Gutaütés.

A' gutaütés igen különbféle, és pedig vagy töké-
letes vagy tökéletlen. Tökéletesnek mondatik, ha tüs-
tént halállal végződik, tökéletlennnek, ha a' testnek
csak főmunkálódásai vannak elgyengülve. Ezen utolsó-
hoz mindég béuultság vagyis inaszukadtság járul, a'
melly igen különböző; t. i. hol az egyik testoldal,
hol a' tagokat fogja elő. Mindég a' gutaütésbeli táma-
dást holmi jelek szokták megelőzni, és ezek között a'
szédülés legbizonyosabb 's legjelentőbb. A' Betegeket
valamelly belső nyugtalanság, szembetünő szorongatás
és maradhatatlanság fogja elő, az érzékeik eltompul-
nak, a' szemeik a' tárgyakat helytelenül és homályo-
san adják elő, hallások hibássá lesz, tagjaik reszket-
nek és végtére eszméletüket is elvesztik. A' beszéllés
gyakran megakadályoztatik, és a' Betegek' szája, mint-
ha valamit rágnának, mozog, azonban csendesen ülnek
és merően valamelly pontra néznek, egy 's ugyanazon
helyen. Mennél jobban közelít a' gutaütés, annál in-
kább elcsúful az ábrázat, az orcák megpirosodnak,
az egész arcz felduzzad, és a' vérnek a' fej felé való

erőszakos tödulására mutat. Az ábrázat színe is hirtelenül változik, 's végtére halálhidegség terjed el a' kezeken 's lábakon.

Ezen előjelek gyakran csak kevés napokig tartanak, némelly esetekben pedig több esztendőig is, változó erőszakossággal, a' legmagasb polczra azonban mindég a' támadás előtt kevéssel hágnak, melly mindenkor a' nyelvnek igen szembetűnő mozoghatlansággal kezdődik. Egyszer'smind a' tagokban valamelly húzódás áll elő, és nyomó fejfájdalom, szívdobogás és az arcizmoknak vonaglásai és játszása tapasztaltatik. Hirtelenül megszűnik azután az eszmélet és érzés, sőt a' tagoknak akarat szerinti mozgások is. Az elhidegült kezeken és lábakon sokszor hideg és tapadó veríték üt ki, a' szemek meredtek vagy behunytak, 's néhány perczekig a' lehellés és érverés is el áll. Kicsinyenként a' tökéletlen gutaütésnél mindenik újra elindul, de az érverés lassú és a' lélekzet hortyogó marad.

Ha ezen állapot így nem sokáig tart, hanem az eszmélet, szőlhatás és lassanként a' tagok mozgása is visszatér, akkor rendszerint tökéletes helyreállást reménylhetni, melly a' jótékony közönséges izzadás, vagy más kiüresületek közben történik. De igen ritka eset, a' hol a' gutaütésnek valamely maradványját észre nem lehetne venni: csaknem mindég bénultság marad hátra, a' Betegnek egy vagy több részeiben. Ezen bénultság vagyis szélütés hol a' nyelvel, hol az ábrázatot, vagy más részeket, de leggyakrabban a' testnek egyik egész felét, 's ezen különösen a' kezét és a' lábat éri, mellyel a' Beteg aztán mindég kalimpózva lépik. Legkellemetlenebb a' gutaütésnél, ha tüstént halált nem okoz, még az, hogy annak egy ilyen támadással soha sem szakad vége, hanem utóbb ismét visszatér, míg végtére lassankint minden testi 's lelki erőt leront, és az embert a' halál martalékjává teszi.

E' fölötté veszedelmes nyavalya' orvoslásakor mindig azon kell ügykezni főképpen, hogy a' gutautés elmellőztessék, és, a' hol ez már megesett, annak újabb visszatérése megakadályoztassék. De ezen orvoslás nem annyira orvosságok, mint inkább a' jóválasztott és czélerányos diaeta és hasonló magatartás által történik. — Legjobb rendszabás erre nézve mindég a' mértékletesség, mind az evésben és ivásban, mind az elme' gyakorlásában, mozgásban és veszteglésben, ébrenségben és alvásban. Leginkább ovja magát a' Beteg estve a' gyomor' megterhelhetésétől és a' borral vagy más szeszes italokkal való éléstől; sőt még maga a' serital is okozhat gutautést. Szintügy őrizkedjék a' Beteg az elme' felháborodásaitól és indulatos felbuzdulásoktól. — A' hosszú alvás ártalmas, és a' mértékletes testi mozgás hasznos. A' nagy hideg is, de még inkább a' fölöttébbi hévség, ártalmasok. Semmi ruha ne szorítsa vagy nyomja a' testet, mert ez hasdugulást, ée. okoz, a' vért a' fejfelé tödítja, és így a' gutautést sieteti. A' hörkiütéseket senki ne mérészelje a' testről hirtelen' elűzni, hanem lassanként belső alkalmas szerekekkel gyógyitassa.

Az érvágás, mellyet csak az orvos rendelhet, rendszerint könnyebbülést szerez, de csak rövid időre: legjobb haszna vagyon, ha más megszokott vérfolyások akadtak el, p. o. orrvérfolyás, aranyerek, haviúszulás, ée.

Fördökkel soha nem kell igen melegen élni, mert a' vér igen a' fejfelé szorúl és a' veszedelem kettősödik. Ellenben jó néha a' fejet hideg vízzel mosni. A' folyóvíz ferdökkel éléskor a' Beteg soha se ereszkedjék lassanként a' vízbe, hanem az clore történt okos meghűtözés után egyszerre mártsa az egész testet vízbe, és ott szüntelen mozogjon.

A' hirtelen begyógyúlt fekélyeket a' magok mód-
jok szerint kel kipótolni vagy újra kifakasztani. A' fej-
elfogódáskor hasznos, a' talpakra meleg zabkásapépet
borogatni, a' has' szorulásaiban pedig néha néha gye-
nén nyitó klisztéreket adni.

Ha ezen diätikai velebánás a' gutaütés' jeleneinek
elhárítatásokra nem elégséges, akkor orvosra kell az
egész bajt bízni. Miként orvosoltassanak a' hátramaradt
szélutések, már folyebb előadtuk.

IX.

A' NYÁLKA ELVÁLASZTÓ ÉLETMŰVEK NYAVÁLYAJI.

1) Undokfolyás, ondokfolyás, kankú.

Az undokfolyáson értetik a' húgycsőből való nyál-
ka kifolyás, a' melly különböző okokból származhat-
tik, a' franczün vagy vénusi ragadványon kívül. A'
franczús és nem franczús kankúnak orvosoltatása fo-
lőtte különbözik; az elsőt mindég orvos által gyö-
gyitassa a' Beteg, valamint ezen módibetegség' minden
formájit is, a' nem franczús undokfolyást ellenben né-
mellykor a' Beteg orvosra könnyen szert nem tehetvén
maga is megorvosolhatja, ha tölem adandó szabásokra
ügyelni fog.

A' jöfőle undokfolyás a' gonoszfélétől abban ku-
lömbözik, hogy abban semmi szembetűnő gyúladás
nincs jelen, a' húgycsőnek külső nyílása nem vörös,
hogy a' nemzötagnak meredései nem fájdalmasok, és
a' húgy a' vizelléskor nem okoz olly nagy égetést és
szurásokat. A' kicsepegő nyálka valamennyire sűrű,
nyúlós és fehér, de néha sötétebb és sárgálló színt is
mutat, úgy hogy inkább a' genyedtséghöz hasonlít

Az illy nyálkafolyás könnyen támad a' buja személyeknél, a' testi szerelemmel való bővebb éléskor, az önfertőztetés után, de a' nyálkás aranyereknek a' húgycsőre átvetődése miatt is származhatik. Legmakacsabbnak látszik azon undokfolyás, a' melly köszvény természetű vagy az elnyomatott sömör után ered, minthogy itt a' főnyavalya nehezen orvosoltatható. A' nyavalya' mulásának reményje sem egyféle: mert némellykor minden orvosság nélkül is önként elmúlik, máskor ellenben a' leghathatósb szerekek a' legjobb diéta mellett is ellent áll. Ez néhol az oknak minémüségtől, másutt pedig a' nemzörések' beteges gyengeségétől függ. A' gyógyulás annál nehezebbé lesz, mennél tovább tartott a' baj és a' testnek mintegy másik természetévé vált. Igen kellemetlen továbbá, hogy a' meggyógyulás után gyakorta ezen baj csekély okokra, p. o. vizeltető ételekkel vagy italokkal élésre, nagyobb meghevülésre, bujagondolatokra, ée. visszatér, melly miatt a' húgycső annyira ellankad, hogy gyakran több esztendei orvoslás is haszontalan.

A' gyógyításkor mindég az okokra kell tekinteni. Ha a' nyálkafolyás a' húgycső laukadt vagyis pethudt állapotjából származott, mindent el kell távoztatni, a' mi ezt gerjesztheti vagy nagyobbíthatja. A' petyhudtséget megismérhetni a' nemirészek' halvány színéből és a' tökszacskónak lágy függéséből. Különösen az önfertőztetésnek el kell maradni, valamint a' testi szerelemben is mértéket tartani, orvosságul igen hasznos a' petrezselyem, zellerlé.

Gyakran az örömmel, majoránával, fűrtös lavandulával, réti koménnyel, ée. főtt vízzel is hasznosan mosatnak a' nemirészek, ha ahhoz vorös bor is vegyítetik. A' hideg lábfordók (de ezekkel a' lábizzadásra hajlandók ne éljenek) és a' uemitagoknak veres borral, kolóniai vízzel vagy égetborral való mosások is sok

jót tesz. Másutt meg a' repülő írnek a' középhusba (gátba) dürsöltetése szokott használni, az az, a' nemzotagok és végbél között. E' mellett szükséges, hogy Beteg tápláló és erősítő ételekkel és italokkal éljen, a' szabad levegőben mértékletes mozgásokat tegyen, sőt néha lovagoljon is. Egy pohár vörös bort is ihatik.

Mikor a' nyálkás kankúval nagy érzékenység is van jelen, akkor mind ezen szerek ártandók, és a' nemzöosztönnek akárminő izgattatása, valamiut a' szeszese ételekkel 's italokkal való élés is tilalmas. Ezen esetben a' nemzotagok fürösztessenek naponként néhány-szor langyos téjben, mellyet utóbb mindég hüvesebben 's végre hidegen is lehet alkalmaztatni.

Ha az ondőfolyás az elnyomatott aranyérnek, visszaverődött köszvények és más nyavalyáknak a' következo vagy a' húgycső' helybéli betegességének és megromlásának, akkor azt maga a' Beteg soha se orvosolja, hanem inkább bízza nyavalyáját a'hoz értő orvosra, másként hamar holmi vizellésbeli bajokba eshetik, mellyek holtáig tarthatnak.

2) Vízkórság, vizibetegség.

E' nevezet alatt értetődik a' víznek a' bőr alatt a' reczeszövetben, vagy a' testnek külömbféle ürgeiben történt meggyűlése. A' mint a' vizes nedvesség e' vagy ama' részben gyűlűszve, a' betegség is külömbözö neveket kap. A' vízkórságot megismérhetni általjában annak a' résznek feldagadásából, a' mellyben a' víz meggyűlt, továbbá a' daganatnak lötyögő mozgásából, a' bőrnek tesztás minéműségéből a' kezeken és lábakon, mellyben a' benyomott újnak nyoma visszamarad, és végtére a' beteg résznek külömbféle bajjaiból.

Műdön valamelly szabad hasvízkórság akad előnkbe, az az, ha a' víz a' hasban gyűlt meg, akkor az altest feldagad, az ételkivánás megkevesedik, az

elme kedvetlen, az arcz elhalaványúl, a' test elsoványodik, és a' Beteget szelek és hasdugulás bántja. A' húgy vörös szálladékot tesz le. Mivel a' víz a' hasban vagyon, tehát a' húgyholyag' tájéka legelőször emelkedik fel, és a' víz' lotyogása csak akkor lesz észrevétehető, mikor a' daganat már a' koldúkig ér.

Általában a' hasvizekórságot nem könnyű elhárítani, azonban mégis néha elsül, kivált ha annak okait megismérhetni és eltávoztathatni. — A' gyógyítás a' víznek kiürítése által men végbe, és a' különböző módon, hol vizellethajtó, hol izzasztó, hashajtó szerek által, hol pedig ollyak által, mellyek a' nyavalya' okát elhárítják, és végre a' hasasapolás által is. Mikor a' víz valamelly súlyos nyavalyák után a' gyengültség miatt gyült meg, akkor a' vizekórságot gyakran egyedül az erősítő szerek is elhárítják. A' hánytatószerek is fogatosak néha, de ezek felől mindig az orvost kell előbb megkérdezni. Az izzasztó szerek közzé tartozik főképpen a' meleg bodzaierbáté, úgy a' bodzaizis, mellyeket öszve is vegyülhetni, továbbá a' füstölt flanelba való takaródzás és meleg tollas dgybelikkel való fódözködés. A' hashajtókhoz számlálódik a' tiszta borkő, és a' vizeltetőkhez a' gyalog fenyőthéa.

A' Bőrvizekórságban először is a' lábak kezdenek dagadni, és csak apródonként terjed el a' daganat az egész testre. Az illy Betegek csak könnyen emésztődő ételekkel élhetnek, és inkább merőkkel mint higakkal, továbbá vizellethajtó elegekkel, minők a' spárga, petrezselyem, zeller, retek, vöröshagyma, torina, foghagyma s a' t. Azonkívül hasznos a' sok testmozgás, száraz lakhely, meleg levegő és gyakor kocsisás. A' bodzaizis, gyalogfenyőthéa, a' masztixal, borostyánkővel, fenyőmaggal füstölés, és a' bőrcuk dörstetése legjobb szerek.

Ha a' húgy hővebben ürül ki, vagy izzadás által a' daganat kissébbedik, akkor a' segítő szerekkel még hosszú ideig kell élni, hogy a' vízkórság elműljék.

Vagynak még igen sok szerek, kivált pilulák, mellyeket itt 's ott a' vízkórság ellen adogatnak el; de ezen, legtöbbnyire erőszakosan munkáló szerektől kiki őrizkedjék, ha veszedelemba nem akar esni, és egészségét végképpen elrontani.

A' hasvízkórságot megismérhetni azon nyilvánosság lotyogásból, mellyet érezhetni, ha az ember az egyik tenyerét a' hasnak egyik felére tevén a' másikkal a' túlsót lassan veregeti. Általában itt ugyanazon szerek és rendszabások illenek a' diatára és életmódra nézve. Egy háziszser, melly a' vizet már többször kihajtotta, dlla' vajban sült vereshagymának, melly vizellethajtó erővel bír, minél melegebben való feltételében a' hasra. Hasznos a' hasat átlüstölt slanállal is dörgölni és takarni, azt langyos faolajjal kengetni, és valamelly meleg jól odaillő haskotót hordozni.

Ha a' hasvízkórságnál a' hasban meggyült vizet semmiképpen nem lehetne belső szerekkel kiüríteni, és ellenben a' daganat nagyobbodik, akkor valamelly orvost kell megkérdezni a' mesterséges lecsapolás felől, mellyel a' Betegét gyakorta sok esztendőig eléltethetni. Sőt voltak olyan vízkórságosak is, a' kiket hatvan, hetven izben is megcsapoltak, de egyébként a' csapolás után a' vízkórságnak másféle gyógyítása is könnyebben elsül.

X.

A' HÚGYKÉSZÍTŐ ÉS NEMI RÉSZEK
NYAVALYÁJI.

1) Vese' és húgyhólyag' gyúladása.

Az elsőbbik nyavalyánál a' Beteg a' derekában vagyis vékonyában (ágyékában), a' hátgerincztől oldalvást érez igen nagy fájdalmakat; a' másodiknál pedig hasonló szuró fájást a' nemzőtagok fölött. A' vizellet cseppenként nagy fájdalmak közt ürül ki, vagy el is akad. Legszükségesebb itt mindjárt orvost hivatni, a' kinek eljötté előtt eret nem szabad vágatni, ki, ha erre a' fájás tüstént nem múlik el, pioczákat is (mint a' gynomrgyuladásnál) fog rakatni. A' nádályok' feltétele előtt a' felsőbb szeméremszőreket (fant) le kell borotváltatni. Itálul szolgálhat valamelly vékony lenmagthéa.

2) Nehézvizellés és Húgyrekedés.

E' nevezet alatt azon nyavalyabéli állapot értetik, mellyben a' vizellet' kifolyása megakadályoztatva van, fájdalmas, vagy egészen megrekedt. Rendszerint mindig valami nyavalyája vagyon a' húgyhólyagnak, 's ez okozza ama rendtelenségeket, és a' testnek egyenes állásakor a' feszítő, széthuzó és szuró fájdalmakat a' hólyag' tájékán. A' nem igen kövér Betegnél a' nyavalyás, többnyire dagadt 's megvastagodott húgyhólyagot kívülről is tapinthatni. A' hol a' baj már régi, ott a' fájdalom mind a' két oldalon fölfelé szinte a' bordáig terjed. Ha a' húgyhólyag megdagad, így ez, a' végbelet nyomván, székszorulást, kölikát, szeleket, étel nem kívánást, okádást, ájulásokot, 's végtére inbeli történeteket, vagy sorvadást is támaszt. Sőt hirtelen halált is okozhat, ha az igen erőszakos fájdalmak egyszerre hamar elmúlnak: ez történik mikor a' hólyaghoz üszög

ít. A' Beteg akkor valamely pukkanást hall, 's érez, melyet a' hólyag' elszakadása okoz, a' midőn a' halál is arra következik.

A' húgykiüresedés' ezen akadályoztatásának okai igen sokfélék; hol a' méhnek helytelen fekvése az asszonyoknál, majd hólyagkövek, a' húgycsőt összenyomó szomszéd részek' daganatai; hol fekélyek, megkeményedések, magában a' hólyagban lévő daganat, hólyagsérések, melyeknél a' hólyag is a' sérvés zacskóval együtt becsipődött, és a' húgycsőnek nyavalyáji. — Továbbá származhatik a' hólyag' erőtlenségétől és összehúzó erejének fogyatkozásától, vagy a' görcstől, mint a' hypochondriás és szünádrás személyeknél, a' foghideglelésben lévő gyermekekénél, a' buja és fajtalan személyeknél és a' szerelemben való mértékletlenkedés után elégszer megesik. Végére a' vizelet' kifolyását még a' meghülés, elűzött köszvény és bőrkiütések, továbbá a' giliszták, és a' hólyag' gyuladása is nehezíthetik.

A' hol a' húgycsőt valami daganat nyomja, vagy a' vizelet' kifolyását hólyagbéli kövek gátolják, ott esür-
csülyüt (kathétert) kell a' vizeletcsőbe dugni, mellyen a' húgy kifolyjon, a' mit általában mindig szükséges cselekedni, ha a' húgy már több ideig ki nem került. A' meleg egész és fél fürdők ezen esetben leghasznosabbak. Ezen fürdőket kiváltképpen ott is használhatni, a' hol a' húgy görcsök miatt akad el, a' midőn a' zabkásából és lenmaglisztból de leginkább a' sarga kásából készült borogatásokat is lehet minél melegebben alkalmaztatni a' hólyag' tájékára. Korisbogár flastromot soha sem kell elővenni, mert a' húgy még inkább elreked tőle. Ha a' hólyagot szél ütötte meg, 's azért nem húzódhatik össze, akkor a' hólyag' tájékát dörösljék kézzel, vagy frottírozzák átfüstölt flanállal, a' Beteggel itassanak fanyal kukorcza' leveleiből öntött théát; továbbá itt még az Elektricitást (villámerőt) is elővehetni,

a' hólyag' tájékát mosogathatni kámforszeszszel, kolon-
niai vízzel, és használhatni a' természetes, vagy a' hol
ez nem lehet, a' mesterséges vasfordókat is. — A' gi-
liszták miatt lévő húgyrekedésnél olyan orvoslást kell
követni, millyent a' gilisztákról szölvő szakaszban
ajánlottunk.

Ha a' hólyaggyulladásban volna, a' mit a' hólyag-
tájéknak égető szuró érzékeny fájdalmas voltából, ki-
vált az újjal való nyomáskor, nagy forróságból, kemény
érverésből és a' fájdalma'knak a' görbén ülés'kor való
megkissebbedéséből ismerhetni meg, akkor ezen állapot
a' mondott mód szerint orvosoltatik. Azonkívül igyék
a' Beteg nyálkás italokat, p. o. lenmagtheát, ris és
úrpakásalevet. Vége lévén többnyire a' gyulladásnak,
lőgyító füvekből készült borogatásokkal lesz jó élni,
de illyenkor a' hólyag' tájéka ne legyen igen érzékeny,
mert másként a' borogatást nem állhatja ki.

3) V é r h ú g y z á s,

Néha éppen nem könnyű megismérni, vallyon a'
vizelletbe valóságosan vér vegyült e, vagy a' húgynak
magának legyen e' olly vörös színe, millyenre az, né-
melly táplálószerektől és különbféle orvosságokkal való
éléstől, valamint némelly forró hideglelésekben is vál-
tozni szokott. Mindazáltal annak miben létéről csak
ugyan holmi késértések vagyis próbatételek által bizo-
nyosságra juthatni. A' bele mártott ruhák a' véres húgy-
tól megvörösednek, és a' húgynak magának is tulajdon
vörös színe legyen. A' nem véres húgy elejénte világos,
és a' vérszín csak az állás közben fejlik ki szembetü-
nőbbképpen. A' nem véres húgy a' tűzön tiszta, ellen-
ben pedig sűrű, zavaros, rostosforma és valamelly
feketés seprű ülepedik le belőle az edény fenekére.

De sokkal nehezebb meghatározni, mellyik részből jöjjön a' vér, a' húgycsőből, hólyagból, magtartókból, húgyvezetőkől vagy a' vesékből e?

Ha a' vér a' húgycsőből jő, a' mint p. o. a' megrekedt aranyérnél néha megesik, ezt mindég megismérhetni, mert ilyenkor a' vér mindég húgy nélkül folyik ki. Ez a' vérzés azonban néhol az erősebb undokfolyáskor, heves elhálás, önförtöztetés, a' nemirészek' megütődése ée. után is megjelenik. A' hólyagból eredő vérzés-kor a' hasnak alja és a' hátgerincez vége fájdalmas, a' kezek és lábak hamar elhidegűlnek, újulások állnak elő, és a' vér mindég már darabos aludtvér vagy rostok képpen takarodik ki, a' mellyek néha a' húgycsőt is elrekesztik és húgyelakadást okozhatnak. — Ha a' vér az ondó tartókból folyik, akkor ez mindég valamelly gyönyörködtető érzéssel történik, a' vesékből és húgyvezetőkől (húgyvezédekből) folyó vér pedig vizellésbeli bajokat, a' csipőkön folyó fájdalomt és feszülést okoz 's a' t.

A' vérhúgyzás' főoka csaknem mindég a' húgykésztő részeknek gyengeségében, vagy aranyerek' megrekedésében vagyon, 's ezt mindeniket leginkább az öreg embereken tapasztalhatni; mindazáltal az erős lovaglás, vizelletet fölöttébb hajtó ételek és orvosságok, belső képtelenségek és nyavalyák, hólyagkövek, ée. is támaszthatják. A' gonoszféle hideglelésekben; a' hol néha szintűgy előjön, a' főnyavalya' elhatárcztatását voltaképpen látszik eszközölni.

A' hol a' vérhúgyzást a' húgyedények' lankadtsága, vagy a' kicsapongások okozzák, ott ezen részeket erősíteni szükséges. Erre való a' fanyal kukojtzával öntött théa: a' 'sálya, földiborostyán, cziczikóró. ée. A' nemitagoknak a' korácsok' oltóvizével való mosatások, hideg fürdők, a' jó vörös bornak mértékletes itala, és 's mellett a' vizelletűző szereknek szorgalmatos ellá-

voztatása. Szükségben lehet ezelbe mártott ruhákat vagy havat is rakogatni a' nemirészekre. Ha mind ezek haszontalanok, akkor fiatal tölgyfahéját kell erősen megfőzni 's ebből félfördöket csinálni, és timsós savót iddógálni. Ez úgy készül, hogy egy kis kávé kalánnyal megtört tiszta timsót az ember egy icze tejbe vet, ezt meghagyja aludni, a' savót leszűri, és kicsinyenként megissza.

A' vérfolyás' elmúltával olyan szerekek kell élni, mellyek a' lankadt részeket megerősítsék. Természetesen itt őrizkedni kell minden]elgyengülhetéstől p. o. az ezt okozható nemiközösüléstől, önförtözettől, lovaglástól és kocsizástól 's a' t.

Mikor a' vérhúgyzás, köszvényes vagy csúszbéli nyavalyákkal jár, akkor távoztatni kell minden hólyaghúzó flastromokat, és a' mustártésztát helyettök használni, mert a' körös bogárflastrom maga is már vérhúgyzást gerjeszthet. — Ha a' vér, a' mi ritkán történik, olly bőven folyna, hogy e' miatt a' Beteg' élete veszedelemben forog, akkor minczen jobb mint a' nem tagokat jéghidegségű vízbe tenni vagy ezel öntözgetni. Néha a' csupa nyomás is a' húgycsőre, elégséges a' vér' elállítására. Midőn a' húgycső az aludtvér miatt megreked; azonnal orvoshoz vagy seborvoshoz kell folyamodni; mert itt már kevés idő alatt is igen nagyá lehet a' veszedelem.

Legzélsezerűbb italok a' mondolatéj, frás, mosajtott olajok, p. o. dió-, len-, és makolaj. — A' hanyatt fekvést kerülni kell.

4) Húgyfolyás, vizelletfolyás.

E' nevezet alatt értjük a' test' hirtelen elsorvadását a' sok vizelés miatt. Nem csak minden táplálórészek a' testben, hanem a' testnek feloldozódott részei is valamelly czukoranyagos vizelletté változnak, a' melly

iszonyú bőséggel takarodik ki. Melly gyorsan haladjon elő az elsoványodás, abból ítélhetni meg, hogy egy illy Beteg körülbelül 24 óra alatt hat font ételt és italt vesz magába, holott addig 36—40 fontnyit vizell. Így a' testnek minden ereje nem sokára elenyésczik, úgy hogy a' Beteg többé fel nem állhat. A' lelki erők is megcsökkennek és a' Beteg' értelme eltompúl. A' bőr merevény, durva; a' szomjuság kiolthatatlan; a' Beteg' szava elgyengül és valamelly lappangó hideglelés vet véget rövid idő mulva az életnek. Ha más hideglelés nem járul hozzá, akkor az egész nyavalya a' tökéletes eloszlásig esztendőig tarthat, egyébként pedig gyakran igen hamar végződik. Leginkább a' férjfiak látszanak benne szenvedni és pedig akármelly korban is; továbbá fiúrol fiúra is látszik szállani.

Az okait leljük a' tobzódásban, a' hasbeli életműveknek elgyengült állapotjában, vizellethajtó ételekben és orvosságokban, kivált a' fehér serben; feslettségekben, erőszakos rázódásokban a' lovaglás és kocsizáskor, és. ünfertőztetésben, elrekedt vér folyásokban, bőrkiütésekben, köszvényben, hurutban 's a' t.

A' gyógyításkor valójában a' Beteget igen kevéssel biztathatni, mert rendszerint mind elhalnak, és ha az egyik vagy másik egy kis időre javulni látszik is, ez csak a' halálnak tovább huzódása: nem sokára újabb rosszabbulás következik, melly az életnek véget vet. A' fesletteletű emberek, vének és Iszokok legnagyobb veszedelemben forognak; mert könnyen reájok jó a' lappangó hidglelés, melly az ő életöket és betegségeket megrövidíti.

A' ki ezt a' nyavalyát meg akarja gyógyítani, először az okait háritsa el és tegye árthatlanokká. Minden kicsapongásoknak el kell maradniok, a' Betegnek meleg, tiszta és száraz levegőben élnie és inkább hús, mint növény eledelkekkel élnie. A' fehérsert, bort, vaniliát,

csokoládét és hasonló hajtó, hevítő és kivált a' húgykészítő és vivő műszereket izgató italokat teljességgel távoztatni kell. Ha elnyomott bőrkiütések okozták ezen nyavalyát, azokat meleg fürdők, sőt Másról való beoltás által is a' bőrre kell igyekezni hozni. A' gyógyítárról magáról, a' melly igen a' mellék környülállásoktól függ, és a' mellyben a' szereket legkiváltképpen a' magok munkálatja szerint hol nagyobb, hol kisebb mennyiségben kell adni, a' Betegnek magának semmi további hasznos világosítást nem nyujthatunk. Itt azonban valamely ügyes orvoshoz szükséges folyamodni, a' ki, ha meg lehet, alkalmas segedelmet nyujtson. Nekem elég legyen, hogy a' betegségnek igen veszedelmes voltát említettem, és mind arra figyelmessé tettem a' Beteget, a' mi neki ártalmas, és így a' nyavalyát nevelheti és a' halált sietteté.

5.) Húlyagkőben vagy fővényben szenvedők' bajai.

A' vizellet a' maga vegyülésében némellykor annyira különbözik a' természetestől, hogy egészen más folyóságnak lenni látszik. Az olly vizellethől földes részek ülepednek le, mellyek a' húgyhólyagban valamely nyúlós nyálkánál fogva, a' melly, gyakran szintűgy a' vizellel együtt folyik ki, egyberagadnak és húgyhólyag kövket alkotnak; ezek a' Betegnek kimondhatatlan kínlódást okoznak, mellyet legtöbbsnyire csak seborvosi munkatételek, vagy a' halál háríthat el. Legjobb segedelem elejente, ha azon földes vagy fővényes anyag (matéria) a' vizellel együtt kitakarodik, minekelőtte még valóságos kövé változnék. A' már jelenlévő kő sokféle bajokat gerjeszt: a' húgyhólyagot izgatja és sértegeti, azért a' húgy gyakorta véres, — a' húgycsőt bedugja és a' vizellet' elmentét akadályozza, — alkalmat nyujt a' húgyhólyag' gyüladására, beteges

változásaira, p. o. megvastagodására, evesedésére, 's ennél fogva a' sorvasztó hidegletésre és halálra.

Néha pedig a' kövek a' vesékben vagynak, a' midőn a' fájdalom' helye följebb az oldalakban tapasztaltatik ésmélyen lehat az altestbe vagyis hasba. Némelykor a' Beteg szüntelenül a' húgyzásra ösztönöztetik, néha mikor már folyik ismét megreked és újra folyani kezd, ha a' Beteg banyatt fekszik. Más esetekben a' Betegek a' vizellöcsőben csiklandást tapasztalnak és székre eröltetődnek.

A' húgybeli fővény és közsármozás némelyeknél valóságos nemzetségi beteges hajlamdóság, valamint a' köszvény és podagra is adhat reá okot, és eme' nyavalyákkal együtt jelenik meg. Végre a' húgyhólyagba véletlenül tévelyedett idegen testekre is leülepednek az említett földes részek. Így tapasztaltott p. o. hogy a' húgy valamelly énom haj vagy szőrszálat melly a' hólyagba tévedt, kéregképpen vont be, a' melly szüntelenül vastagabbodván végtére kövé nevededék.

Ha a' húgyban fővenyt veszünk észre, akkor mindenek előtt szukséges a' könek szármozását meggátolni és a' fővenyet kitakarítani, 's a' húgy' folyását szabadon és akadály nélkül föntartani. Eztörténik főképpen a' valamennyire vizeltető szerek, p. o. fenyőmagthéj által. Ezenkívül ajánlhatni a' számóczával vagyis földieperrel, mézzel, megtejezett Selter vízzel, mészvízzel, Carlsbádi vízzel és végtére a' fanyal kukojeza' leveleiből üntött théával való bö élést, a' melly utolsó fővény és könyavalyákban igen elhíresedett, minthogy annak italától gyakorta fővény és apró kövecsek is hajtattak ki a' vizellettel. A' hol a' kő már nagyobb, hogy sem azt ki lehetne hajtani, ott azt ki kell vágatni ahoz értő sebörvos által. Kiváltképpen őrizkedjék a' Beteg és c' nyavalyára hajlandók, az új horokkal és

sajttal való élestől, mert mindenik nagyobbítani látszik a' kőszármazásra való hajlandóságot.

Amaz terhes bajoknál, melyeket a' hólyagkövek okoznak, legszembetűnőbb könnyebbülést szerez, ha a' Beteg vékony lenmagtheát, zab vagy árpakásalevet, jó kövér tejet iszik és hasonló nyálkás ételeket 's italokat vesz magához, és ha a' hanyatt fekvéskor a' keresztcsont' tájéka magosabban áll. — A' férjiaak ezen nyavalyára hajlandóbbak, mint a' szérszemélyek, kik abban ritkán szenvednek, minthogy nálok a' hugytső sokkal rövidebb és tágabb, mint a' férjiaaknál, és így az apró kövecsek vagy fűvény is a' vizelettel együtt előbb kimosódhatik.

AZ ÉRZÉKMŰSZEREK' NYAVALYÁJI.

1) Szemgyengesség. Gyenge látás.

Ha a' szemet igen megerőltetik, ha a' látóideg megbetegül, szemgyúladások, fejsébek, vagy a' fejre erőszakos vérrohanások történtek volt, vagy a' szemre elnyomott bőrkiütések vetődtek, és más hasonló okok voltak jelen, akkor a' látóerő megkisebbedik, a' mi gyakorta minden további alkalom nélkül is a' később korban előfordul, és éppen ezt a' látóerőnek megkisebbedését értem én a' szemgyengesség alatt. Néha ezt a' meghülés is okozta, a' midőn hihetőleg a' mértéklet' hirtelen változásának kártékonyága a' látóinra (nervus opticus) hatott leginkább. Végre az olyan személyeknél is, a' kikben sok gilisza volt, vétetett már észre szemgyengesség nagy mértékben, de melly a' giliszták' jökori elháríttatása után, magától is önként el szokott ismét műlni. —

Rendszerint először csak az egyik szem szokott meggyengülni, a' mi folyvást nagyobbodván végre fekete hályoggá változik, melly egy orvosolhatatlan vak-ság. De gyakorta még ez sem elég, hanem, ha a' látóerőt gyengítő ok tovább tart, idővel a' másik szem is elgyengül, és ez is, mint az első, lassanként a' fekete hályog miatt elvakul.

Mennél kevesebbé huzódik össze a' szemfény a' be-le hirtelen eső világosság' sugáraitól, annál rosszabbul vagyon már a' szem.

Legjobb reményt nyújt még az olyan szemgyengeség, a' melly csupán a' nagy erőltetésből származott; ellenben ha az ok belső, a' melly, mint a' szemeknek megeröltetése és foglalatoskodtatása, kivált télen a' gyertyavilágnál, nincs annyira hatalmában, akkor a' remény mindég csekélyebb, és csak akkor várhatni a' látótehetségnek megtarthatását, ha a' szemgyengeség okát el lehetett háritani, mielőltöz az még igen el nem hatalmazott.

Valamint minden szem nyavalyáknál, úgy itt is védeni kell a' szemet a' portól, füsttől, durva levegőtől, igen nagy világosságtól vagy tüztől, 's minden nagyobb erőltetéstől.

Az orvoslás legelőször is az ártalmas okok' elháritását sürgeti. A' szemet a' nagyon megeröltetés-től őrizni, és nyáron sétálás közben a' zöld réteken, mezőkön legeltetni tanácsos. Igen árt a' napba, villámlatba nézés, úgy a' vízre, jégre és hóra nézés is, ha ezekre nap süt, és általában minden igen fényes tárgyra. Téli estvéken soha sem jó, gyertyázás által a' szemeket megeröltetni, és ilyenkor is zöld gyertya vagy szemernyővel kell a' világító sugárok' behatását mérsékelni. — Ha a' gyenge látás a' fejnek valamelly erős megrázattatására következett, ekkor legelőbbrre az orvos által rendelendő érvágás, vagy a' halántékkúra

felrakott pióczák leghathatósb 's legcélszerűbb szerek, úgy a' lábfordók, izgató klisztérek, a' fejre tett hideg borogatások ée. A' gilisatákat kihajtani, a' köszvényt és bőrkiütéseket ellenben előbbi helyökre szükséges visszahozni, ha a' szemre találtak vetődni és benne gyengeséget okoztak. — Elhárítatván így a' kártékony okok, azután inerósító külső szereket is vehetni elő. Ide tartoznak a' czukorfüstölések és erősítő szemvizek. Az elsőbkek imígy történnek: izzó, nem füstölgő szénre tiszta czukor hintetik, mindenütt valamely vászoudarab tartatik fölbe, mellyet a' füst jól átjárjon, ez osztán hat sőt nyolcz rétűen is öszvehajtogatatik és melegen a' szemre tétetik. Ezt legjobb estve a' lefekvéskor cselekedni, a' mikor a' hálósüveggel a' füstölt ruhát le is szoríthatni. A' millyen a' füstölés, szintolly egyszerű a' szemviz is. Vesz t. i. az ember egy szemkádaeskát, a' szemforósztlására, azt tele tölti lecsepegtetett Ánis Kaportvizzel (Aqua foeniculi) mellybe négy, öt csepp Colonial vizet (Eau de Cologne) is eresztelteni, és így a' viz téjszínűvé lesz. Ezen vízbe forósztelik már a' szem, és néhány másodperczekig nyilva benne tartatik, és osztán a' szempillák gyorsan ki 's be nyitogáltatnak, hogy a' viz a' szemet mindenütt érhesse. De ezt napjában többször kell cselekedni.

A' fejnek hideg vízzel mosatása (de nem ám a' testnek felhevültekor vagy izzadásakor!), a' fülek mögé tett mustártészta, izgató tobák' szípákolás is igen hathatós szerek.

A' diaetában mindent kerülni kell, a' mi a' vért a' fejre tödithatja, dugulást és has szorulást okozhat, és általjában az okok' minémüségéhez képest magát tartani. Ennél fogva távoztassék el mind az, a' mi a' köszvényt rosszabbítja, ha a' szemgyengeséget ez okozta, 's a' i.

A' többi szoronyavalyókat készakarva mellözöm el. no hogy a' nem orvos eme' legérzékenyebb részt orvosolgatni akarván másnak vagy magának drtson, mert a' szem' nyavalyójit csak a' leggyakorlottabb orvosi szem ismérheti meg jól.

2) Nehezen hallás.

A' nehezen hallás' és siketség' okai igen szármosak és külömbfélék. Ered hol a' külső füljárat' bedugulásától, p. o. a' megkeményedett fülzsir, bele tévedt testek, magvak, kinövések, habarniczák (polypus) által 's a' t., hol a' belső részeknek, mellyek tulajdonképpen a' halló élet művet képzik, nyavalyájuktól, hol pedig a' kaponya', agy és általában a' szomszéd részek' betegségeitől, p. o. csontfenétől, agyban meggyült víztől, vértől vagy genyedtiségtől, megkeményedéstől ée. Azonkívül a' fejre eseti ütések vagy más erőszakos fejsértések is meggyengíthetik a' hallást. Továbbá a' siketség' okaihoz tartozik a' hallóin betegessége vagy elhalása, a' mint ez a' súlyos inbéli szenvedések p. o. gutaütés, inhideglelés, a' felhevült testre ható hideg szél után elégszer megtörténk. Végtére a' gyermekeknek nehéz fogzásokkor, nagy torok és fülmirigy gyúladásoknál, és a' lábizzadás' elnyomatása és eluzott bőrkiütések után is tapasztaltatik.

Néha a' nehezenhallás az időváltozáskor ismét megújul, és megént magától elműlik, de néha holtig is eltart. Mindazáltal a' legroszabb, de igen közonséges kimenetele ezen nyavalyának a' gyógyíthatatlan siketség. Valljon az elsőt várhatjuk vagy az utolsótól félhetünk e, ez mindég az ok' minéműségétől függ; a' hol ezt elhárítani lehetellen, ott a' nehezenhallást is szintűgy meg nem gyógyíthatni, mint a' siketséget meg nem előzhetni.

A' gyógyítás úgy intéztetik el, mint a' gyengült látásnál. Az agyrázódások, agygyúladások, orvost ki-

vánnak, minden hevítő és a' vért a' fej felé tódító eledelek' eltávoztassanak és hűvesítő diæta adasson. A' külső fül' dugulásain legkönnyebb segíteni. Ha valamely kemény test vagyon benne, akkor inkább seb-
orvost kell hivatni, a' ki azt finom fogóval vagy más alkalmas szerszámmal kivegye, mert az ehez nem értő ugyan azt még beljebb tolhatná, és így azt majd nehezen, vagy, daganat járulván oda, ki sem lehetne húzni. Szintúgy a' seborvos' dolga a' külső fulben lévő kinövéseket és polypusokat is elhárítani, a' mi vagy húrral vagy selyem fonállal való lekötés által men véghez, vagy ollóval lemetszés által.

A' hol a' fül a' megkeményült fülzsir miatt dugódik be, és így a' hallás megromlik, ott azt gőzök által kell meglágyítani, és aztán torma fülkakánkával kivenni. E' végre bodza, szikfű, málna, ziliz vagy ökörfarkkóró herbaté fordítatik, az edényre, ha már megfőttek, egy tölcser födetik, és ezen által a' gőz a' fülbe bocsátatik. Azután a' fül szárazan letörülletik, és rubával beköttetik, hogy meg ne hűljön. Az inbéli szenvedéseknél hasznos a' fejnek hideg vízzel mosatása, beteg fül mögé tett mustártészta, mellynek vörös helyét sokáig kell izgatni, továbbá a' szörmadzaghuzás és mustártészta a' nyakszirton, és végre a' villámerő vagyis Elektricitás, de a' melly mindég az orvos' felvigyázása alatt okosan alkalmaztassék, mert a' vigyázatlan alkalmaztatás könnyen siketséget vonhat magaután. A' diaetára nézve, a' mit az előbbi szakaszban mondottunk, ide is illik.

3) Fül-fájás, fülzaggatás.

Ez, egy saját fájdalom a' fül' belsejében, a' melly különböző okoktól származhatik; hol a' gyúladás' következése, hol pedig egy egészen saját koralak.

A' gyúladás' jelenlétekor erős hidegtelelés, az egészen fejnek elfogottsága valamely fölötteerőszakos furdaló, égető és kopogó fájdalommal együtt vétetik észre. Ilyenkor orvos által rendelt ér vágás, a' fül mögé tett piócák, izgató lábfordók és klisztérek, és a' fülnek minden külső ártalmas behatásoktól való megőrzése leg-többet használ.

A' tulajdon fülszagatást leginkább a' meghűlés, a' hevült testre ható huzólevegő és a' nyílt ablakokban való ülés okozza; mindazáltal a' leghátulsó fogok' kihasadásakor is gyakorta szármozik. Mind a' két fül-fájást könnyű megkülömböztetni. Mikor a' meghűlés után támad, akkor mindég nátha vagy csúsz, hurut, a' mandolák' megdagadása, nehezen nyelés vagy nyakmerevedés is jár vele, — elleuben ha a' fogak' hasadásától vagyon, akkor a' kihasadni akaró fog' helyén tapasztalt fájdalom is erre mutat. A' fülszagatást magát nem kíséri rendszerint hidegtelelés, de azonban járulhat hozzá történetből valamely hurutos vagy más hidegtelelés.

A' fül-fájás' ezen nemében a' nedvességtől őrizkedni kell, és azért a' fülbe gőzt ne eresszenek; többet használ az egész testnek melegen tartása, fülnek bekötetése és gyenge izzadás, mellyet a' Beteg a' bodzaherbaté ital és egyéb izzasztó szerekekkel segíthet elő. — Azonkívül a' meleg lábfordóket is igen ajánlhatni, és ezek sem elegendők a' fül-fájás' elállítására, akkor mustártésztát tegyenek a' fül mögé,

Végtére még néha a' fülbe tévedt bogarak, vagy férgek, kivált az úgynevezett fülbemászók is okozhatnak fül-fájást. Ilyenkor azokat mennél hamarább ki kell venni vagy megölni. A' hol őket láthatni, ott mindjárt valamely kis fogóval, vagy megfordított hajtővel vétessenek ki. Ha pedig a' bogarat elérni nem lehet, akkor dohányfüstöt bocsássanak a' fülbe vagy

tölcseren által, vagy pedig csupán bele fűtán. Ennél még jobb, néhány csepp friss mondola vagy faolajt ereszteni a' fülbe, mellynek alatta a' bogár vagy féreg hamar elhal. Mások e' végre pamutot vesznek, belőle egy kis hengercsét csinálnak, erre mézet kennek és így a' fül' külső járatjába dugják. A' bogarak és férgek a' méz felé sietnek és többnyire hozzá ragadnak ha a' mézezett pamut nyolcz vagy tiz perczek után a' fülből kivéttetik. —

Vége lévén a' fülfájásnak, a' fület még sokáig őrizni kell a' levegő' folyásától, és vagy bekötve vagy pamuttal gyengén bedugva hordozni, mert a' kit egyszer megkeresett, azt többszor is könnyen meglátogatja.

Utoljára arra intek még kiket, hogy a' fülébe csipős olajokat és szeszes vizeket soha se' hacsásson; mert ezek a' hallásnak ártanak, és a' fület fölöttébb izgatják, úgy hogy a' fájdalom a' legkisebb alkalomra is visszatér, ámbar néhány pillantatig azt megtompítani látszanak.

4) Fulfolyás, folyó fülek.

Gyakran a' fullfájáskor valamely vizes nyálkás, vagy valamely sűrűbb, a' genyedséghez csak nem hasonló nedvességet látunk a' fülből kifolyni; mindazáltal itt semmi különös orvoslásra nincs szükség, mivel ezen kifolyás a' fullfájással ismét el szokott múlni,

De ezenkívül még a' górvényes, mirigybetegségű, az evésben rosszul szoktatott gyermekek is, és azok, a' kik az ehagában vagyis angoly betegségben szenvednek, gyakran bajlódnak a' fullfolyással, melly néha olly rágó, hogy tőle a' fül is minden szomszéd részek ki-sebesednek. Ilyenkor a' gyermeket szorgalmasan kell forosztani, először csak tiszta, azután szappanos vízben, mellybe utóbb háromszínű violafüvet, és végre majoránát, mezei köményt, urmot, kálmosgyökeret ée. is

főzhető vagy áztatható. A' hasát mindég nyitva kell tartani. a' gyermeket a' szabad és egészséges levegőre vinni és ott mulattatni, — egy szóval, a' főnyavalyát kell igyekezni elhárítani és a' nedveket megjavítani, így aztán a' fülfolyás is el fog múlni. Ha a' kifolyó nedvesség igen izgató, úgy hogy tőle a' fül' és nyak' bőre kisebesedik, vagy ha igen bűdös, akkor meleg légy befecskendések által kell a' füljáratott napjában néhányszor kitisztogatni.

Végre, de ritkábban, ezen fülfolyás a' felnőtteknél is megjelenik, kivált a' fülnek meghűtése után, a' midőn a' fül' környére csúsz votódik és a' nyak megmerevedik. Illyenkor az orvoslás egyszerű, valamint a' csúsznál. A' nedves és hideg levegőt tehát kerülni kell, a' fülre szikfüvirággal töltött zacskókat kötni, a' nyakra pedig flanelt tekerni, melyet előbb, a' mint már előadtuk, jól befüstölni is lehet. Ha mind ezek sem használnak, akkor csak egy van még hátra, t. i. a' folyó fül mögé mustártésztát kell feltenni. A' húzott hólyag' helyét pedig felrakott káposztalevéllek által tartsák nyitva egyúchány napig, vagy ha az elsőnek helye begyógyult, ismét újat tegyenek fel.

5) Orrdugulás szagtehetetlenséggel.

Igen természetes, hogy mind az, a' mi az orr' nyílását bedugja, mindég a' szagolhatást is megkevesítse, akár légyen ez gyúladás, akár az orr' nyálkahártyájának fellágyulása, mint p. o. a' náthánál, vagy valamely idegen test dugja be az orrot 's több esélék. Azonban szerencsére a' szagolhatást ezen esetekben mindég helyre állíthatni, ha egyébaránt az orrnak részei meg nem romlottak. Nehezebb, 's csaknem mondhatni, gyógyíthatatlan az olyan szagtehetetlenség, mely a' szaglóiának szélütéséből, megsértődéséből, elromlásából és sebhedtségéből származik. A' gyógyítás is az

okokra nézve különbözik. A' nátha a' melegen tartás által rendszerint hamar elmúlik magától, 's ekkor a' szaglás is megtér. Ha idegen test ment be az orrba, és mindjárt ki nem huzattathatik, kivált ha az, a' nedvességtől feldagadott, p. o. a' nagy borsó, bab, ée. mellyeket a' gyermekek játszás közben gyakran az orrokba dugnak, akkor seborvost kell hivatni, ki azt az orrnak és szaglásnak megsértése nélkül szétdarabolhassa és kivesse. A' seborvosi segítség szükséges akkor is, ha polypusok vagy más kinövések termenek az orrlikakban, a' hol kimondhatatlan kinokat szülnék, és ha bántatlanul hagyatnak, az ábrázatot egészen elrontják vagy legalább eléktelenítik, lappangó hideglelést okoznak és így még halált is. A' ki az orrában ilyes mit vesz észre, semmit se késsék seborvoshoz lo-lyamodni, annál inkább, mivel kezdetben a' polypus kiirtatása mind fájdalom nélkül való, és egy reá hurkolt fonál által történik. Ha a' szaglás az inhideglelések, gutaütés, fejsébek vagy fejrázódások után gyengült meg, de egészen el nem enyészelt, akkor még az izgató tobákok napjában többször de kevés mennyiségben szivattatván fel, az inakat felélesztethetik és a' szaglást megjavíthatják.

6) Sandaság, kancsalság.

A' sandaság is különböző; okoktól függhet: néhol származik a' látóinra való nyomástól p. o. fejevizkór-ságban a' viz' nyomásától, az agyban lévő megkeményedésektől 's a' t., máskor pedig ellenben egyedül és csupán a' szokástól függ. A' sandaságnak csak ezen utolsó neme jöhet itt szóba; mert az elsőbb mindaddig gyógyíthatatlan, míg az, a' mi a' látóinra nyomja, el nem háríttatik, a' mire nem könnyen tchetni szert. A' szokásra nézve pedig inteni kívánok minden szülöket, hogy gyermekeikre vigyázó szemekkel legyenek, és

ezen csunya hibára őket szokni ne engedjék. Gyakorta az ostoba dajkák, vagy kis testvérjei biztatják fel a' gyermeket, hogy sandítson, és ezt annyiszor ismételik, míg arra a' kisdéd utóbb reá nem szokik. Sőt olly gondolatlan szüléket is láttam, a' kik magok tanítgaták gyermeköket sandítani; de meg is adták ezen balgataknak gyönyörködésöknek az árrát. mert annyira reá szokott a' sandításra, hogy arról többet elszoktatni nem lehet.

A' gyógyítás abban áll, hogy a' gyermeknek egy pápaszemet csináltat az ember, de üveg nélkül; mert az üveges a' gyermek' elestekor ezt megsérthetné sőt meg is vakíthatná. A' pápaszem pedig úgy csináltatik, hogy az egészséges szemre szolgáló karikába semmi, a' sanda szem előtt lévőbe pedig hódog eresztetik, mellynek a' közepén egy kis kerék lik legyen. Elejénten nem kell a' gyermeket ezen pápaszemmél ide 's tova futkosni hagyni, hanem csak mikor csendesen ül, míg ahhoz jobban hozzá nem szokik. Ezen kívül mást nem cselekedhetni.

7) Folyószeműség, csipásság.

Hendszerint a' szemhéjak' ezen mértékletlen nyálkaelválasztását, (mert ez értetődik a' folyószeműségen), valamelly csekély szemhejgyulladás szokta megelőzni. A' szem a' világosság iránt igen érzékeny, a' szemhéjak' szélei megvörösödnek, feldagadnak és igen égnek, igen szárazak is és viszketnek, a' mikor a' dörösléstől nagyon kell őrizkedni. Néhány nap mulva a' gyulladás ismét megkisebbedik, az égető érzés megenyhül, de a' szemhéjak daganatja megmarad, és valamelly nyálka nedvesség folyik közzülök, melly a' genyetséghez hasonló, leginkább pedig a' szemszegletekből, mellytől a' szem reggel olly erősen beragad, hogy kinyitni sem lehet. míg a' csipa langyos téjjel vagy vízzel le nem mosatják.

A' kifolyó nyálka hol fehéres, hol inkább sárgás vagy zöldes színu, néha olly csipős is, kivált ha egyszerűsmind valamelly korhely nyavalya is volt jelen, hogy az orca' bőrét feleszi, gyuladásba hozza, megvarasítja és az egész arcot elosufítja. — A' kifolyó nyálka' mennyisége mindég a' baj' kiterjedéséhez képest vagyon: mikor csak kevés szemhéjmirigyek voltak meggyuladva, akkor a' kifolyó nyálka soha sem bő, és viszontag. Végtere a' nyavalya hol csak az egyik szemet, hol pedig mind a' kettőt is megtámadja. —

A' tartása sem mindég egy ennek a' bajnak; a' fiatal, tiszta és ifja személyeknél, a' kőknel egyéb ok nincs jelen, gyakorta már néhány hetek mulva megszunik ez a' nyálkaelválasztódás; holott ellenben hónapokig sőt évekig is eltart a' vén személyeken, görvényes gyermekeken vagy más egészségtelen személyeken. Ha sömör, korhelynyavalyák, vagy elnyomott bőrkiütések szülték a' folyó szeműséget, akkor a' gyuladás gyakran az egész szemre elterjed, ha a' Beteg orvoshoz nem folyamodik, és mindent nékie ki nem vall, sőt gyógyíthatatlan vakságot is okozhat. — Még a' szemeknek fölöttébbi megerőltetése is p. o. az éjjeli sok gycertyázás, varrás, himzés, ée. által, támaszthatja ezen nyavalyát, azért kiki látja, hogy itt a' szemet kémélni kell, hogy a' látás meg ne romoljon.

A' remény ezen bajnál nem enyészik el egészen, ha ezt csak helybéli ingerek, világosság' behatása, por' ée. okozták. A' hol más nyavalya fekszik alapúl, ott csak ezen nyavalya' elháríttatása után enyészik el a' folyószeműség. Az egészséges vérű fiatal személyeknél a' gyógyítás legkönnyebb.

A' gyuladás' idejekor, midőn a' szemhéj szélek még vörösek és igen fájdalmasok, a' Betegnek csak könnyű eledelkkel szabad élni, minden hevítő tápláló szerektől kell őrizkednie, kivált a' szeszes italoktól.

hasát légyan és nyitva tartani, lábfordókkal élnie, mellybe mustórt, vagy hamut és sőt is tehetni. A' gyúladás nagyobb lévén, azt orvosra kell bízni. E' mellett sötétes szobában maradni, szemernyőt hordozni, és a' szemet meleg téjjel, bodza vagy mályvathéával áztatni szükséges. Ezt mind addig kell folytatni, míg a' szem nedvesedni nem kezd, és a' fájdalom a' gyuladással együtt el nem enyészik.

Egészen ellenkező orvoslás szükséges a' nyálka elválasztódáskor, midőn azt egészen orvosra kell bízni.

XII.

A' SZÁJÜREG NYAVÁLYÁJI.

1) Fogfájás.

Egy a' legretteendőbb nyavalyák között a' fájdalomra nézve, a' melly ellen már számlálhatatlan orvosszerek ajánlottak, de a' mellyeknek egyike sem enyhíti meg mindenütt a' fájdalmakat, sőt inkább többben azokat igen nagyobbítják. Ez onnét van, mert a' fájdalomnak igaz okát nem tudják mindég bizonyosan, vagy legalább mindegynek tartják, a' fogfájásnak akár ez akár ama' formájában segített az ajánlott szer. Fölötte nagy a' különbség ugyan is, mikor a' fog maga is beteg 's így a' fájdalom' oka, vagy a' fogak egészségesekek, és a' fogfájás valamelly más bajtól származik, p. o. a' csüsztól. Ha a' fog maga beteg, akkor ezt legtöbbször szemmel is láthatni, jöllehet néha a' fog' gyökeréből már sok elromlott, a' nélkül, hogy azt szemlélni lehet. De biztosabb, fogfájás' nemére ügyelni. Ha az csak egy fogban kezdődik, és változatlanul azou egy helyen marad, nem megyen néha más fogba, ha

a' fájós fog igen érzékeny a' tapintáskor, a' hidegség és melegség iránt, nem terjed el egész fogsorra, ha végre már többször is ugyan azon fog fájt, akkor ezen fogat mentől előbb ki kell húzatni, de erre valamely ügyes seborvost válasszon kiki, olyant, a' ki a' fogat csak azért húzza ki, mivel hibás, nem pedig az egyébként épet is egy két garasért minden előrevaló megvizsgálás nélkül. Az erős olajok, Coloniai víz, rúm, égettbor, ée., mellyeket annyin ajánlanak, megtompítják ugyan egy pillantatig a' fájást, de nem sokáig tart, és érthetnek is, ha ezen erős holmik a' többi fogokat is érik. Ha valaki amaz ismért Cajeputolajt akarja használni, abból egy tseppet eressen az üres fogba, vagy avval megnedvesített pamutot tegyen a' fog odvába.

Egészen másként kell bánni a' csúszheli fogfájással. Illyenkor nem csak egy fog szenved, hanem egyszerre egész egy vagy két sor fogat is megtámad a' fájdalom. Leginkább a' tagok' szaggattatására hajlandó személyeknél jelenik meg, a' fej vagy lábak' meghűlése után. A' fájdalom néha egyéb részeket támad meg előbb, mellyekből elenyészvén a' fogakra vetődik. Ezt úgy kell orvosolni, mint a' csúsznál mondottuk. Az ember magát melegen tartsa, a' fogára semmi erős szert ne tegyen, a' száját zárja be, hogy a' hideg levegő bele ne mehessen, az arcját a' fogak' tájékán kösse be, és éjjel a' fejét ne tegye tollas vánkosra, hanem egy ló- vagy borjuszőrrel kitömött párnácskára. Ha ezen diacetikai magatartás nem volna egyedül elégséges a' fogfájás elháríthatására, akkor legjobb a' fülek mögé mustártésztát ragasztani kivált azon fül mögé, a' melly felén a' fájós fog van. Lábfordókkal a' fogfájás ellen élni, mint sokan szoktak, soha sem ajánlhatom általjában, mert a' fogfájást gyakorta fölötte megnagyobbitják. Igen vigyázva kell bánni a' viselős személyeknél elokcrulni szokott fogfájással, a' melly sem a' rossz

fogtól, sem a' csusztól nem támad, hanem az inak' megbomlásától vagy megváltozott munkásságától; sokat ez ellen nem cselkedhetni, legjobb magát kinekkinék úgy viselni, hogy a' fogakra semmi ártalmas befolyások ne hathassanak. A' fogat itt, ha hibás volna sem kell kihúzni, mert már vagynak példák, hogy e' miatt az anya' legnagyobb kárval, a' magzat a' terhesség alatt a' méhből kihajtott.

A' szoptató személyek is gyakran iszonyú fogfájásban szenvednek, nevezetesen hol a' gyengébbek, a' kik a' szoptatást ki nem állhatják, hol pedig az erősebbek is, ha sokáig szoptattak és a' gyermek olly erősen szopik, hogy az inakra is elhat. Ha ezeknél a' fogfájás el nem akar múlni, vagy más inbeli történetek is jelennek meg, akkor legjobb a' szoptatással felhagyni; mert az anya csak úgy szoptathat, ha ez ártalmára nincsen. Ha már a' gyermek legalább három hónapos, akkor azt anyai emlők nélkül is felnevelhetni; egyébként, a' hol a' környülállások engedik, dajkát is fogadhatni a' kised mellett, a' mi a' gyöngye gyermeknek igen javára esik.

2) A' foghúsnak nyavalyúji.

A' fogfájásnak korántsem mindég a' rossz fogaknak vagy csúsznak következése, hanem gyakorta csak a' fogakat környékező hús beteges, és a' Beteg ollyankor ezt is fogfájásnak nevezi, a' mit tulajdonképpen foghús fájásnak kellene nevezni.

A' foghús' betegségei különbözlők, még is abban mindnyájan megegyeznek, hogy a' foghús lágyabb, már akár legyen az taplós akár feldagadt, könnyen vérző, ée. Ha, mikor valami hozzá ér, vérzik, akkor vegyen a' Beteg a' szájába gyakran hideg vizet, és öblögesse vele a' fogait, és adasson magának valamely összehúzó erősítő izgató fogtisztítóport, a' millycuckjmac

a' Patikában készen is vagynak. De a' fogkefélést abba kell hagyni, és inkább spongyával (szivacsos) tisztítani a' fogakat. — A' kinek a' foghúsa igen vastag, taplósan feldagadt és nagyon piros, úgy hogy a' beszélléskor nem csak csunyaúl látszik, hanem a' kemény ételekbe való harapáskor érzékenyen fáj is, — az csináltassa meg magának ime' szájvizet, mellytől a' foghús nem sokára megerősödik, keményeb' s érzetlenebbé lesz és természetes pirosságát visszanyeri.

Végy Latka-tincturát, egy latot.

Zsályavizet, tizenkét latot.

Kalánfűspiritust, hat nehezéket.

Vegyítsd össze, és többször napjában végy belőle a' szádba, és öblítsd vele több perczekig a' foghúsodat, lenyelni semmit sem kell belőle. Még a' hideg vizet is, mellynek hasznát mi még a' foghús' nyavalyájinát kevésre becsüljük, ilyenkor ajánlani lehet.

Ha végtére a' foghús csunyaszínű, undorító moe-
kos, és a' fogakat valamelly sárgás vagy barnás nyálka horítja, akkor ez mindég a' tisztátalanság' jcle. Ez okozza, hogy a' foghús lassauként mintegy elsovad, és aztán a' fogak' gyökerei félig kiállanak. Igen gyakorta csupán ez a' fogak' tisztaságával való nem gondolás oka a' szájbűdösségnek, eme' megundorító nyavalyának. Ezen esetben a' száját minden órában tiszta vízzel ki kell mosni, öblíteni, de leghathatósabb marad mindég ama' rothadásnak ellenálló és foghús javító 's gyógyító fekete fogpor, melly Perubalzammal és hársfaszénnel készült, és a' mellyet szintűgy a' Patikákban már készen kaphatni. Némellyeknél a' foghús igen hajlandó a' gyűladásra, és ezek különösen arra vigyázzanak, hogy foghúsok felfakadása után abban esőfelyek ne származzanak, a' mellyek ellen mindég orvosi segítség szükséges.

3) Inytoplósság, sebes vagy fekélyes száj, ée.

Ez a nyavalyaforma az újszülött gyermekeknél leginkább tapasztaltatik ugyan, de rendszerint nem olly veszedelmes, mint a' felnötteknél, minthogy ezeknél nem magányosan hanem igen gonoszféle hidegletéssel szokott megjelenni, a' mikor aztán közönségesen a' halálnak, legalább igen nagy veszedelemnek a' jele. Az mi az orvoslást illeti, attól kevés függ; nem az iny-rothatás hozza t. i. a' veszedelmet, hanem a' veszedelem hozza azt, ennél fogva elmúlik önként mihelyt a' nyavalyás állapot jobbra fordul, a' nélkül, hogy ellenben a' Beteg egy hajszájnyival is jobbulna az iny-taplósság' megorvosoltatása által, ha ezt mindég teljesíteni lehetne is.

De ha mindjárt az iny-rothatás' elhárítottatása által a' betegség veszedelmessége el nem hárítódik is, arra még is szükség vagyon, mert egyébként folyvást valamely kellemetes sőt gyakran fájdalmas érzést, és az orvosságoknak 's eledeleknek izetlenségét és romlását is okozza. A' Beteg, ha még elég erőben vagyon, öblögesse a' száját és torkát erős zsályaherbatéval, meleg vörös borral, meleg eczettel, ée. Ha pedig ezt már nem cselekedheti, akkor a' száját be kell kenni egy fapálczácskára kötött és egyenesen a' végén elvágott ruhalepés csomóval, az illy esetet Boraxból és mézből álló keverékbe mártván.

Az újszülött gyermekeknél e' nyavalyában megkívántatik főképpen a' tisztaság és czélszerű táplálás.

XIII.

CSONTOK NYAVALYÁJI.

1) Csontfájás, csontfájdalmak.

A' csontfájás egyik legbizonyosabb ismértető jele a' buja senyvnek, vagy vénusi nyavalyának. Elejétén azon csontokban jelennek meg, mellyek a' bőrhez legközelebb vagynak, p. o. a' könyökben, mellcsontban, váll lapoczkában, nyakperecz csontban, a' fejben és lábszár csontokban. Hol egy, hol több helyen kezdődik ez a' fájdalom, azonban nappal csak csekély, de éjjel, ha már a' Beteg az ágyban eléggé megmelegedett, igen kínzó, és szinte kiállhatatlanná válik, és semmi nyugvást nem enged. A' Betegnek úgy tetszik, mintha férgek rágnák a' csontjait vagy késsel áskálnák. Némelly személyeknél olly iszonyú lejtájásképpen (Migräne) áll elő, hogy az ember rettegve nézi ötet. — Így tartván egy ideig a' csontfájás, azután a' csontok feldagadnak, és ebből erednek ama' rongató s pusztító csontdagantok és csontkinövetek.

Mivel ez a' nyavalya a' vénusi nélkül elő nem jő, tehát annak főorvoslása is a' franczúéval egyezik. Az utolsó nyavalyát valakinek magának gyógyítani, legnagyobb vakmerőség volna, és azért ezen iratomban sem adtam annak helyet, hanem bizza magát kiki orvosra. — A' vénusi nyavalyában pedig a' csontfájdalmak legtöbbsnyire csak a' bőr' munkásságának elnyomattalása után jelennek meg, és ez arra tanít minket, hogy mindig olly szereket vegyünk elő, a' mellyek valamennyire izasztók, a' Boroszlán vagy farkashárshéj, keserűes szár-, édesgyökér és olaszköménybol álló herbathé hasznosnak tapasztaltatott lenni, mellyet megfőzvé naponként kelletik inni.

Ila ez nem segít, és az orvos is a' nyugtató szereket hijában adja, akkor a' csontfenétől félhetni, és azért mely metszéseket kell tenni egész a' csontig, a' mire hirtelen könnyebbülés származik. Lehet a' fájdalmas helyre, kivált kezdetben, valamint a' csontdagadatokra és csontkinövetekre, a' repülő kámforiret is bekenni, a' mellyre gyakran nyugalom következik.

A' hol franczius csontfeur támad, ott a' csontok többnyire igen hamar elromlanak, és ilyenkor nem jó késni, hanem tüstént orvosi segedelmet keresni, hogy a' rettenetes baj tovább ne terjedjen.

2) Csont törések.

A' mit az éjjeli csontfájásról általjában mondtam, itt is helyet lel, t. i. a' nem orvos azt maga nem orvosolhatja, hanem orvosra bizza, itt pedig seborvost hívasson. A' csont törések helyes orvosoltására és gyógyulására nem elég csak az elvált részeket ismét egymáshoz tenni és öszveforrasztani, hanem az öszveforrasznak úgy megcseni, hogy a' megsérült rész a' maga előbbi formáját és erősségét újra visszanyerje. Pedig a' csont töréseket úgy orvosolni, hogy a' megsértett részben semmi éktelenség ne maradjon, nem olly könnyű és nem mindenütt lehetséges. Csak a' ki az eltört csontok fekvését ismeri, tudja azokat ismét illő helyzetbe tenni és mind azon akadályokat eltávoloztatni, a' mellyek a' gyógyítást ellenzik. De ha tudná is a' nem orvos az elvált részeket a' magok helyes fekvésébe visszatenni, olly alkalmasan azokat öszvekötni 's bekötni még sem tudja, hogy azon jó fekvésökben megmaradjanak. Gondolóra vévén az ollyan csont töréseket is, a' hol a' csontdarabok elváltak, a' mellyeket aztán el kell venni, úgy valóban nehezen fog kedve jöni egy nem orvosnak, az illy gyógyításba avatkozni.

A' ki szerencsétlenségére valamely csontját eltörte, az a' megsértetett részt mennél csendesebb fekvésben hagyja, míg a' seborvos elérkezhetik. Egybe állítván és kötén a' seborvos az eltört csontot, a' Beteg még jobban igyekezzék csendesen lenni, hogy az összetett részek ismét el ne váljanak egymástól.

Megismérhetni a' csont törést abból, hogy a' Beteg a' megsértett részre nem támaszkodhatik, hanem, ha ezt akarná tenni, a' sértés szembetűnik. Rendszerint még egyéb tünetények is kísérik a' csont töréseket. Néha görcsök vagy igen nagy fájdalmak állnak elő, ha t. i. valamely ideigsértődött meg, másutt igen nagy gyűladás és seb hideglelés. Végtére imitt anott szembetűnő vértorlódások is látszanak, ha t. i. valamely ér elszakadt vagy szétzuzott. Mikor a' töréssel valamely külső seb is vagy jelen, akkor a' gyógyítás mindég sokkal nehezebb. Altaljában a' csont törések a' fiatal személyeknél sokkal előbb meggyógyúlnak, mint a' már korosaknál, annál hamarább, mennél vékonyabb volt az eltört csont.

Hogy a' beköttetés után gyűladás és daganat ne támadjon, a' Beteg semmi hevítőt magához ne vegyen, hanem csak vékony ételeket és vizes italokat. Az igen vérmes embereken a' fenyegető gyűladáskor orvos rendeléséből eret kell vágni.

Azonkívül arra is kell vigyázni, hogy a' Betegnek folyvást puha székürületei legyenek, és azért főtt száraz gyümölcse is élhet. A' puffasztó, nehezen emészthető és füstölt eledeleket távoztatni szükséges, va'amin a' szeszes italokat is.

3) Csontfene.

A' csontfene egy rontékony csontfekély, a' melly nem csak a' külső megsértetések után, hamar a' görvényes gyermekeknél is, minden hasonló külső ok nél-

kül szokott származni. Ha valamely seb által a' csont megmeztelenedik, és természetes színét elveszti, megsárgul, barnul 's végtére elfeketededik, akkor ez rendszerint a' csontfene' jele. De a' csontfene külső sebnélkül is származhatik, úgymint a' csonthártya gyuladása után, vagy ha a' csont fölött valamely nedvesség gyűl össze, a' hol osztán, mihelyest a' csont szenved a' hús által evődik és külső fekély támad. A' kifolyó materia sötét barnás színű, és olyan a' tépet is vagy a' mivel héköttetett. A' tapogató szonda alatt a' csont darabos, hoporcso; és a' fekély körül lévő hús puha, csunya színű, és nem frisnek tetsző. Az egész seb'szaga hasonlít az ő szalonnáéhoz. Gyakran ezek a' fekélyek begyógyulnak ugyan, de minden külső ok nélkül rövid idő múlva ismét kifakadnak, és ez a' környülállás még jobban gyaníttatja a' jelenlévő csontfenét.

A' csontfene' gyógyítását is seborvosra kell bízni, mert nem orvosolható minden Beteget egyenlőképpen, hanem a' seborvosnak a' gyógyítást mindég a' seb' látogatja, kiterjedése, helyzete és egyéb környülállások szerint kell intéznie. Mind a' gyermekeknél mind a' felnötteknél a' csontfene' fő orvosoltatását belső szervekkel szükséges végre vinni, és ezeknek adataikat (dósisaikat) a' Beteg' korához, teste alkottatásához, 's végtére a' csontfene' okához alkalmaztatni.

A' hol a' csontfene idején megismértetett és okosan orvosoltatott, minekelötte igen messzire haladott volna, ott a' gyógyulás gyakorta kevés idő alatt megtörténik; de azután is őrizze magát a' Beteg a' szenvedő résznek kora megeröltetésétől, hogy a' baj újra meg ne rosszabbúljon, minekelötte a' gyógyulás még tökéletességre nem ment.

Jöllehet ezen utolsó nyavalyák mindég orvosi vagy seborvosi segedelmet kívánjanak, mégsem mállozhatnak

al egyiket is, minthogy szükséges az olvasókat az efféle nyavalyák természetéről is tudósítani, hogy azokat csekélységnek ne vegyék, és idején orvos után lássauak.

XIV. BÖRNYAVALYÁK.

1) A' bőr' felrepedezése.

A' bőrnek felrepedezése, a' melly kiváltképpen a' nagy hidegkor és durva évszakaszokban tapasztaltatik, egy igen kellemetlen, valamelly feszítő és fájdalmas érzettel járó baj. Leginkább az elfagyott kezeken véte-
tik észre, a' mellyekről utóbb fogok csak értekezni, — és az ajakakon. Származik a' bőrnek száraz volta vagy ugyanannak merevénysége miatt, a' mit különösen ne-
vel az is, hogy azok, a' kiknél előfordul, az ajakaikat nyálokkal megnedvesítik. Ezen megnedvesedés és a'
külső durva levegő által a' bőr' merevénysége nagyob-
bodik és a' felrepedezés szaporodik. E' környülállása'
helyes orvoslást önként mutatja: a' bőrt meg kell lá-
gyítani, a' mit holmi zsiradékokkal vihetni véghez;
tehát a' felrepedezett ajakat szőlőirrel, cacao vajjal,
kimosott írósvajjal, és effélékkel bekenni, ellenben őriz-
kedni, hogy a' bőr rajtok meg ne feszüljön egyszerre,
p. o. a' nevetés közben, és nyállal sem kell őket meg-
nedvesíteni.

De nem csak az ajakakon repedez fel a' bőr, ha-
nem a' testnek más részein is, mellyeket a' külső levegő
érdekel, t. i. az orczákon és kezeken. Azonban az utolsó
részeken nem vehni észre olly mély repedéseket, mint
az ajakakon, hanem csekélyebb mértékben, a' mit bőr'
érdességének nevezünk, de a' melly természete szerint
nem egyéb, mint szintúgy a' felsőbőrnek (főlbőrnek)
száraz és merevénny volta. Azoknak, a' kiknek a' bőrök

így eldurvúl, hasznos reggel egynéhány órával előbb mosni meg kezeiket, mintsem a' levegőre kimennek, és akkor is ne kemény küti, hanem folyóvízzel. Még jobb mindenkor a' mosdó vizhez még egyebet is venni a' mitől a' bőr meglágyúl. Illyen szer, a' melly egyéb-aránt is legjobb tisztító eszköz, a' Mandolakorpa, a' maga lágyító, nyálkás olajos részeinél fogva.

Minden szeszes, erős és sok repülő olajokkal terhes mosdóvizek, millyen a' koloniai víz, vénus' teje és más illy nevezetűek, a' bőrnek repedezett állapotját rosszabbítják, ha még olly igen ajánltatnak is, hogy jobban elkeljenek, tulajdon készítőjiktől 's Eladóijiktól.

A' kezeket sokkal jobban lehet oltalmazni, mint-hogy azokat nem vagyunk kénytelenek kinn hordozni, hanem keztyűkkel is védhetjük a' külső durva levegő behatásától.

Ez a' baj csak a' gyermekekre jöni szokott bőr-kiütés, a' melly így támad: Elejente kis pürsenések mutatják magokat, főképpen a' homlokon, a' halántékokon, arczákon és az állon, a' mellyek megtelvén azután felpattannak, és valamelly enyves fojóságot öntnek ki, mellyből vastag var lesz. E' var alatt mindég több illy nedvesség választódik el, ez is kifolyik, és így mindég tovább terjed, néha az egész ábrázatra is. Sőt néha az ótvarat a' gyermek fejének csak egyik felén venni észre. A' kisdetek igen sokat állnak ki ezen kiütés égető viszketése miatt. Hideglelés nincs jelen. A' baj' meddig tartását sem határozhatni, mert némelykor hamar elenyészik, holott másut fél esztendeig, sőt továbbig tart. Csak ritkán jelenik meg ugyan azon gyermeknél kétszer, lassanként ismét magától elenyészik, és, ha a' gyermekek nem vakarták fel igen körmeikkel, semmi helye sem szokott hátra maradni.

Ezen nyavalyában nincs mitől félni, noha némelly esetekben a' kis Beteg' arcza iszonyuan el van is rútítva, úgy hogy a' var néha a' szemhéjakra is elterjed és a' szemek vörösek; mert mindég elmúlik a' baj lassanként magától, és azon kevés esetekben is, a' hol több évekig tartott, legalább az első fogaknak kifakadások után begyógyúl.

Néha a' kiütés hamar elmúlik, ha a' gyermeket más életmódra fogják, p. o. ha a' sokáig szopott gyermeket elválasztják, vagy, ha még igen gyengék, más dajkát fogadnak nekik. Belsőképpen a' gyermekekkel Háromszinü violafüvet, olasz kömény magvat, és édes gyökeret lehet itatni, a' melly igen hasznos és az egész bajt nem sokára elűzi. Vegyítsd 's messd össze, azután főzd meg herbaténak. Ha ez a' théa segít; a' var kiszárad és lehámlik. Mikor elejente a' kis hólyagocskák sok evességet bocsátanak, akkor jó a' korpavizvel vagy meleg téjjel való gyenge mosogatás. Ha a' var igen kövér és vastag, és alatta sok gyenyetség gyűl meg, akkor azt be lehet napjában többször sótalau vajjal kengetni, a' mitől a' var leválik, és az alatta lévő bőr, ha előbb meleg téjjel lemosatik, gyakorta megszárad. A' meleg tejet használhatni ott is, a' hol a' szemek az olyan eves nyálkától betapadnak, és a' gyermek azokat reggel fel nem nyithatja. Ha ezt elmulasztjuk, akkor a' gyermek a' szemeit erővel nyitja fel, 's e' miatt néha vörössé, gyúladttá lesznek, és a' szem veszedelembé jöhet. Igen kellemetlen, ha az illy var a' hátán terjed el, mert a' gyermekek miatta nem fekhettek jól, a' ruhájok hozzá ragad, és minden mozduláskor egy darab var fejlék le. Itt a' varat kiváltképpen ezüstséges, kimosott vajjal bekenni, hogy részént a' kemény nyirkos var leválják, részént pedig a' fejjéruha, a' Beteg' alkalmatlanságára és fájdalmára, bele ne ragadjon. Leválván a' var, a' bőrt osztán mézvízzel kel tisztogatni

és a' sebes helyeket is vele megnedvesíteni, mert így hamarább megszáradnak.

Ha a' kiütés ezen szerekre nem kisebbedik, sőt talán még nagyobbodik, akkor orvosra léssen szükség, kivált ha az orr, szemek vagy más nemes részek vannak betapadva, a' mi a' gyermeknél a' lehellést, látást, ée. akadályozná.

A' jobbuláskor és gyógyulás után a' gyermeket őrizni kell a' durva és hideg levegőtől, egészséges és jó eledellekkel tartani, és a' bőrét gyakrabban téjjel vagy korpavizzel, kivált mandolakorpáéval mosni, a' melly utolsó a' bőrt nem csak tisztítja hanem gyengíti és légyítja is.

3) Hévség vagy izzadási belső pörsenések, bibiresök.

Olly bőrkiütés, a' melly leginkább a' fiatal férfi személyeknél tapasztaltatik, és rendszerint a' homlokon, az ábrázaton általában és a' nyakon látszik. Az ifjú leánykákra is, noha ritkábban, elszármozik: és ezeknél legsűrűbben, és gyakorta csupán a' nyakon. A' kiütés áll apró vörös pörsenésekből vagy bibiresökből, a' mellyek fájnak, ha a' homlok izzad és a' kalap rajta van. E' bibiresökon utóbb valamely állatszó hólyagocská támad, mellybe lassanként valami sűrű, genyetséggféle nedvesség gyul, de ismét magától elszárad, minden ripacs vagy sebhely (Merbe) nélkül; néha mindazáltal sokáig valamely sötét piros folt marad vissza, a' melly a' hideglevegőkor jobban szembetűnik. — A' test alsó részein pedig ez a' kiütés soha se vétetik észre.

Az okok, mellyek ezen kiütést gerjesztik, sokfélék: de legmakacsabbak ezek a' pörsenések, ha a' szülekről jutott a' gyermekekre. Azonkívül a' vitézebb borivokon is gyakorta láttatik, és általában mind azo-

kon, a' kik igen buján élnek, semmi rendes életmódot nem tartanak, sokat tánczolnak, vagy akármiképpen sokat izzadnak, mindenféle mesterkéltséggel természetlen és nehezen emésztődő eledelök által emésztőerejököt megromtják, gyomrokat elgyengítik és rozsz táplálónedvet szoktak készíteni. Végtére nyáron is igen közönséges hajaz, a' nagy hévség idején, kivált a' férfiak homlokán, a' hol az izzadság mindég legnagyobb és a' kalapa' bőrt nyomja.

Gyógyítószerül különbféle mosdó vizek ajánltatnak, de ezek egyedül nem elégségesek, hanem előbb az okokat kell elhárítani. A' Nagyíthatók p. o., a' kik az ivást el nem hagyják, bár mint mossák, dörösjék is a' bőroket, még sem tisztul meg. A' kik rosszul emésztenek, a' gyomor erejét kell jó állapotba hozni, rendes diaetdt tartani és a' szabad levegőn sokat mozogni, ez által az emésztés megjavul, és a' nedvek dugulásai elmúlnak.

Csak az okok elhárítása után lehet a' helybeli képpen alkalmaztatandó szereket elővenni, A' hol semmi okra sem akadni is, jó, előbb hashajtót venni be, mert a' belekben lévő tisztátalanságok ezt a' bőrküütést tartóztatják és szaporíthatják. A' férfiaknak különösen a' folyóvízben fürdést ajánlhatni. Mosásra legalkalmasab a' keserű mandolatéj, vagy csak a' mandolakorpa; mert némellyeknél csupán azért támadnak efféle pörse-
nések, mivel a' hőr igen érzékeny a' szappan iránt. Más orvosok a' felomladosott részeket eczettel és vízzel tanácsolják mosni. — Azokra nézve, a' kikenél ez a' kiütés az ábrázatot annyira elborította, hogy mások előtt utálatot gerjeszt, megjegyezzük, hogy a' kiütést más nem látszó részeire is téríthetik a' testöknek. Így én ez előtt gyógyítottam egy ifjú embert, a' kinek arcán ez a' kiütés igen bőven volt. Ennek a' hátát és nyakszirtjét én naponként egynéhányszor flauállal vagy kefével dörösztettem, s nem sokára az egész kiütés ide

vette magát. Kevés idő múlva az egész ábrázatja megtisztult, és hashajtó szerek és folyóvízben való fordés által végre a' hátáról és nyakáról is eltűnt.

4) Májszinű foltok.

E' foltok, mellyek többnyire a' mellen, nyakon és karokon jelennek meg, barnás sárga szíuük, bizonytalan nagyságuk és formájuk, hol kicsinyek, hol nagyok, hol külön állók, hol egybefolyók. Ezen foltoknak sokféle okaik vagynak, és némellykor egészen ártatlanok, 's csupán a' bőrcuek és sejtes szövetnek hibáji, máskor ellenben nagy veszedelemre mutatnak, vagy legalább súlyosabb nyavalyákra. Meg szoktak jelenni a' vizelösség alatt és a' mint közönségesen vélik leginkább akkor, ha a' méhben teanymagzat van, de a' mi nem mindég igaz. Illyenkor azokat elűzni nem lehet, hanem néha már a' terhességkor néha pedig, és bizonyosan, a' gyermekágyban enyésznek el. — Másodszor a' havitisztulás' és aranyerek' folyásának felakadásakor is előjönnek, de a' helyredlött folyással el is tűnnek. — Végtére leggyakrabban a' májbetegségeknel és a' szünádrás személyeknel. Az első esetben addig tartanak, a' meddig a' májnyavalya, az utolsóban pedig gyakran hólyag is, legalább míg a' nemzésre való időszakasz tart. Csak a' szünádrás személyek szabadulhatnak meg tőlök a' tengervízben való szorgalmatos fordés által; egyéb szerek, a' legdicsértebbek is, sikretleneknek tapasztaltattak eddig azok ellen.

5) Sömör.

A' somor kulombféle, és legtöbbször sokáig tartó és makacs bőrnnyavalya. Megkülömböztetjük uevezetesen a' jólétet vagy szárazat és a' nedves vagy nyirkos somort. Kezdodik leginkább valamelly hólyagos kiütéssel, a' melly lassankéut elszárad és varrat hágy ma-

ga után, mellynek lehámlásával is még sokáig foltos marad a' bőr. Főképpen közönséges a' száraz, pikkelyes sömör, mellytől az egész bőr' színe megdurvul. Leggyakrabban a' fehérszemélyekre jő, kik phlegmás és rest temperamentominal bírnak, és pedig, a' mint látszik, csaknem mindég a' meghülés után. A' test' minden részein támadhat, különösen a' csecsbimbó' udvarán is, és a' legcsekélyebb döröslésre is, a' mit az alkalmatlan viszketés miatt alig kerülhetni el, fölötte égetőleg fáj. Rendszerint több hónapokig eltart, és a' mi legrosszabb, őszkor és tavasszal ismét vissza szokott jőni. A' sömör okai igen sokfélék, t. i. meghülés, emésztésbeli hajak, a' külömbféle kenőcsökkel visszaélés, a' gyapjuból való 's egyéb durva holmiken való alvás, ée. Legkönnyebben megkapják a' finom, gyenge bőrű, 's így a' szőke és vöröshajú személyek. A' nagyon vérmes és a' hypochondriás személyek is gyakran megsömörösednek.

A' gyógyulást a' szellemi először a' helyes diaeta, azután a' czélszerű belső orvoslás, és az okoknak elhárítatása, 's végre a' beteges részekkel való jó velebánás. — A' diaetára nézve meg kell jegyezni, hogy a' zsíros, kővér avas és füstölt eledelek ártalmasok; úgy a' hevítő és kivált szeszes ételekkel 's italokkal való élés is, és inkább a' hűvesítő diaeta, és cukorviznek itala ajánlatható. Az okokra nézve pedig, a' bővérű személyeken az orvos rendeléséből eret kell vágni, a' megromlott emésztést helyrehozni és mindent eltávolítani, a' mi a' bőrt különösen izgathatja. Tavaszkor hasznos a' nyers vértisztító füvek' levét inni, máskor pedig megtisztított borkövet vízben. A' beteg helyeket végtére mossák meg néhányszor napjában langyos vízzel, és a' nedvesség' leszárításakor a' ruhával való erős döröslést távoztassák. Ha az egész színén a' testnek hasonló sömörfoltok vagynak, akkor legjobb a' korpával folt

vizben fürödni, ellenben a' szappannal való mosást kerülni. A' sömört hirtelen elhasztó szerektől kiki őrizkedjék, mert mindég belső nyavalyák, leginkább vak-ság és siketség szokott erre következni.

6) Köleshimlő.

E' nevezet alatt értetődik a' felsőbőrnek valamely, köles szemekhez hasonló kiütése; a' melly egyedül szinte soha sem jelenik meg, hanem igen gyakorta más nyavalyák mellett vétetik észre, 's ekkor a' bőrt durvává, darabossá teszi. A' köleshimlő különbféle, p. o. vörös vagy fehér, a' színére nézve; vizes, eves, vagy tejes köleshimlő, a' mint a' hólyagocskákban lévő nedvesség vízhez, evhez vagy tejhez hasonló, 's a' ti. Ezen utolsó csupán a' gyermekágyban történik, ha a' tej elválasztódása meg van gátolva. A' köleshimlő akár-melley hideglelést is kísérheti, és néha az egész nyavalya' tartásakor láttatik a' bőrön. A' megjelenésekor észrevétethető történetek nem igen nevezetesek: legtöbbszörre t. i. valamely mértékletes hidegleléssel üt ki bő izzadás közben és a' bőrnek viszkető szurásával, a' mellyet leginkább a' homlokon, ujakon, háton és a' czombokon érezhetni. Néha pedig mellszorulás és szívdobogás is előzi meg. A' gyermekágyas személyeken gyakorta támad a' gyermekágybéli folyásnak elnyomattatása után vagy a' tejnek rendetlen elválasztódásakor, és ilyenkor a' kiütés igen kövér és egy galambtojásnyira is nő némelley hólyagocska, a' mellyben valamely téjféle nedvesség vagyon, és ekkor a' jelenlévő nagy hideglelés mellett valóban igen veszedelmes nyavalyának tekinthetni a' köleshimlőt.

Már a' köleshimlő akárminő legyen, de mindég legsűrűbben az olyan részeken üt ki, a' mellyek legmelegebben vagynak, és így legbővebben a' csuklok' vagyis ruhajlások' belső felén.

A' patéostól, a' mely gyakran a' rothasztó és pestisféle nyavalyákban kevéssel a' halál előtt láttatik, a' köleshimlő abban különbözik, hogy ez a' bőrön felemelkedik, amaz pedig nem. A' csúsz és köszvényes nyavalyákban a' köleshimlőnek kiütése rendszerint nagy könnyebbülést és fájdalomenyhülést okoz, holott ellenben, annak elenyészése a' meghülés miatt, mindég igen veszedelmes. — A' köleshimlő nem tart egyaránt, néha kevés napok múlva is leszárad, kivált ha nem volt az egész testen elterjedve, de rendszerint hét napig szokott maradni, és azután elenyészni. Arra is intek mindenkit, hogy azt, a' mjennél több, köleshimlőnek ne tartsa vigyázatlanságból, noha ebben a' botlás igen könnyű, p. o. ha a' köleshimlővel kanyarú vagy skárláthimlő jelenik meg. Megismérhetni a' köleshimlőt a' már előadott ismértető jeleken kívül még az ilyenkori veritéknek savanyús szagából is. Miként különbözzék a' skárlát, kanyarú és egyéb hörkiütésektől, azt ezeknek egyenként való leiratásokból fogja kitanulhatni az olvasó.

Leggyakrabban vétetik észre tavaszkor, a' gyengébb testalkotásuaknál, sokat benuülőknél és a' nyocsáros tájékokon. Vallyon ragados e, még bizonyosan mindenütt el nem határozható. Az iuheli hidegleléséknél a' fejer köleshimlő megjelenése nagy veszedelmre szokott mutatni.

Ha az epés nyavalyákban a' köleshimlővel mértékletes hasmenés van jelen, akkor ez jó jel rendszerint, holott ellenben az iuheli betegségeknel rosszat jelent. Mennél szárazabb a' nyelv, mennél iukább magán kívül van a' Beteg, mennél hajlandóbb a' vérfolyásokra, és mennél többször ered el az orra' vére, annál rosszabb. Rosz az is, ha a' köleshimlő igen mélyen vagyon a' bőrben, és nem akar kijönni. Ha valamelly nyavalyafordulás köleshimlővel történik, és a' Beteg erre meg-

könnyebbedik, akkor az izzadást kell némiképpen bodzaherbaté itallal segíteni; ellenben pedig a' beteg igen melegen ne tartassék, hanem csak mértékletesen. Egyébaránt a' köleshimlő különös orvoslást nem kíván, hanem csupán a' főnyavalya vétetik tekintetbe, a' mellyel megjelenik.

7) Csalánhimlő, Csalánkórság.

Nevezetét onnan vette, mivel ez a' kiütés a' bőrt ollyanra teszi, mintha csalánnal veregették volna meg. A' mikor támad, igen nagy és alkalmatlan viszketést okoz, és a' vakarás után valami kevés égető érzést. Ez a' bőrkiütés mindég csak egyet egyet fog elő, és nem ragadós.

A' csalánhimlő is többféle; a' midőn a' bőr, a' kiütésbeli foltok között, igen halovány, nevezetik Porozellánhidegletésnek (Porzellanfeber). A' csalánkórság' kiütése történik gyenge hidegletős mozgásokkal leg-többnyire igen hamar és veszedelem nélkül, legalább harmadnapig. Legsűrűbben szokott látszani a' mellen és a' karokon. Néhány napig így állván, azután többnyire szintolly hamar elenyészik, mint támadott, és ha valami szédelés vagy ájulás van is az elenyészésekor jelen, ez még sem tesz semmit is. Némellyeknél a' bőrnek viszketése a' kiütés' elmulta után is tart. Semmi lehámlás sem vétetik észre. A' csalánhimlő leginkább tavaszkor támad, a' férfji személyeken ritkán, de annál gyakortább az asszonyokon és gyermekeken. Okai közösen a' meghülés és meggátolt bőrkigőzölés, szeszes italokkal élés, és néha ollyankor is előjön, ha valaki az ételektől megundorodik, mellyek ellenőre vannak, vagy természetével egészen ellenkeznek. Így támad p. o. Némellyeknél, ha rákat, osztrecákat esznek; a' mint mondják.

Ez a' nyavalya rendszerint nem veszedelmes, de még is igen alkalmatlan vendég a' belső szorongatódzás, szüntelenvaló viszketés és nem alhatás miatt. — Néha a' csalánkórság igen súlyos betegségekkel jár, de ekkor is csak a' főnyavalya okozza a' veszedelmet. — Minden veszedelmellensége mellett is azonban vigyázni kell, hogy a' testbe vissza ne verődjék, mert ebből káros következtések származhatnak.

A' hol a' nyavalyát hasdugulások okozzák, ott a' Betegnek klisztéreket kell adni, vékony levesekkel ötöt éltetni, és minden nehezen emésztődő eledeleket attól távoztatni. Ha pedig a' bőr' kigőzölgésének meggátolásából származott, akkor bodzathéval mozdítottassék elő az izzadás, a' mi többnyire nagy könnyebbülést is szerez. Végre azon kell lenni, a' mi legszükségesebb, hogy a' levegő' mérséklete egyenlő legyen; egyébaránt ezen orvoslás mellett nem félhetni semmi rosztól is.

8) Hólyagos köleshimlő.

Igen ritkán tapasztalják ez a' nyavalya a' jól tápláltatott és tisztán tartott gyermekeknél, és ha megjelenik is nálok, ismét fölültegyorsan elszárad, és olly apró, és kevés, hogy legalább tőle nem félhetni. Ellenben leggyakrabban a' csecso nélkül neveltetett gyermekekre jő, és pedig azért, mivel ezek nem a' legégségesebb táplálószeret kapják, és illyeket is sokszor mértékletlenül, a' honnét valamint más betegségekre úgy erre is az illy kisdetek hajlandóbbak. Néha ugyan a' maga tulajdon anyjától szoptatott gyermek is igen bőven üt ki, de itt a' tisztátalanság miatt leginkább, mert a' hol a' gyermeket naponként csinosan tartják, és ötöt, valahányszor elcsnyítja magát jól megtörlik, és ha igen megizzadt, nedves ruháit neki meleg, 's szárazakkal cserélik fel, ott a' hólyagos köleshimlőre nem könnyen akadunk. — Ez a' bőrfelhólyag-

zás mindég köleshimlővel van együtt, és a' kölespor-
 senések között egy tögombnyi hólyagocskák láttatnak,
 a' mellyek folyvást nagyobbodnak, míg egy nagy bor-
 sónyira nem nevedtek. Elejénte mindég átlátszó ned-
 vességgel vannak teli, de ez mindég sűrűbbé lesz és
 végre, mikor a' hólyagocskák már elég nagyra nőttek,
 téjszínre változik. Illyenkor, és ha a' hólyagocskák
 jól megtelve emelkednek fel a' bőrön, majd azok el-
 pukkannak és a' nyirkos nedv belőlök kiömlik. Most
 kezdődik még a' gyermek' főgyötrelme: mindenütt, a'
 hol az említett hólyagocskák állottak, a' bőr sebes és
 fáj, ha a' ruha hozzá ér, a' fehérruha erősen oda ragad,
 és azért a' gyermek leveleztetése igen különös vigyá-
 zást 's ügyességet kíván. — A' gyógyítási migy men vég-
 be: a' gyermeket, ha nem szopik, táplálják jó elede-
 lekkel, és ezekkel se tömjék gyomrokat teli. Ezen
 pont felől a' hely'szűke miatt bővebben itt nem írhatok,
 de olvasóimnak, a' kik e' felől többet akarnak tudni,
 nem ajánlhatom eléggé eme' munkát: Ueber die künstliche
 Auffütterung der Kinder ohne Mutterbrust; von Dr. Fried.
 Ludw. Meißner. Leipzig bei Hartmann. 1822. — A' helyes
 tápláltatáson kívül még a' bőrről való gondoskodást
 sem kell felejtleni. Az elgyengült bőr tehát tisztán tar-
 tassék és illatos süvekkel készült fördőkkel erősíttessék.
 Főroszszék a' gyermeket egyszer vagy a' környülállá-
 sokhoz képest kétszer napjában mezei köménytheában,
 de a' leszárítás és törléskor vigyázni kell, hogy a'
 szegény gyermeknek sok fájdalmat ne okozzanak. Leg-
 jobb a' testét valamelly száraz puha ruhával, mindenüvé
 kicsinyenként oda nyomva, gyengén leszárítani. Az oda
 ragadt ruhát előbb kívülről meg kell nedvesíteni 's
 úgy gyengén levenni. A' fordés után, hogy a' ruha is-
 mét oda ne ragadjon, be lehet az igen kipállott helye-
 ket korpafüpporral (Lycopodii semen) hinteni. — Azon
 kívül a' gyermekszoba' levegőjét tartsák tisztán, a'

gyermek' hasát pedig lágyan; így a' nyavalya hamar el fog múlni.

9) Szeplő, Ragya.

Ezen ismértes bőrfoltok ellen, a' mellyek gyakran télen elmulnak, legalább meghalaványabbodnak, és nyáron ismét előjönnek, és a' mellyek leginkább 's csaknem egyedül csupán azokon vétetnek észre, a' kiknek szőke vagy vörös hajok vagy on, igen nagy számú mosdóvizek és egyéb szerek ajánlottak már, de a' mellyek többnyire csak télen segítenek, t. i. mikor a' foltok magoktól is megfehérednek; a' mi eléggé bizonyítja e' szereknek csekély hasznosságát. Legjobb, a' szeplőket elkerülni, a' mi az által történik, hogy az ember nedves arcczal verőfényre ne menjen, a' verítéket ábrázatjáról letörli, és a' mi kivált az asszonyokat illeti, napernyőt hordoz. Ezenkívül lehet a' mosdóvizbe eczetet is tölteni, vagy ezzel a' foltokat néha bekenni, mert ez a' szer csupán az, a' mellyről bizonyosan tudni, hogy a' szeplőt megszünteleníti. Egyebek még más szerről is ugyan ezt állítják, a' melly minden patikában találhatik és Oleum tartari per deliquiumnak mondatuk. A' viselős személyek, a' felakadt havitisztulással vesződő leányok és a' megdugult aranyerű férjsiak is megszeplősödnek. Az első esetben a' szeplő a' szülés után elmúlik, a' másodikban pedig a' szokott vérfolyások' ismételi eleredések után. —

10) Méhjel, anyaméhjel.

A' méhjelekről ugyan azt mondhatom, a' mit a' szeplő felől előhoztam, az ellenök ajánlott szerek t. i. legtöbbször haszontalanok. A' szeplőktől ezek abban különböznek, hogy a' gyermekkel szoktak a' világra jönni, hogy sötétebb színűek és nagyobbak, a' bőrön felemelkednek valamennyire, és a' testnek akár-

melly részcin megjelenhetnek, az elfüdüzötteken is, a' hol szeplőt soha sem láthatni, minthogy ez rendszerint csak az orron telepedik meg. — A' méhjeleket bizonyossággal csak étetőszerrel háríthatni el; de tanácslom, hogy ez mindég csak az orvosra vagy seborvosra bízattassék, mert néhol veszedelmet is okozhatnának. —

11) Vörös himlő (Øðthjón). Vöröske.

Fölötte mehez a' nem orvosra nézve, a' bőrkiütéseket csupán az ő vörösségekből és a' foltok' formájából megismérni, a' mire az orvosok is sok tapasztalás által jutnak el; és ezt leginkább a' most következő három nyavalyaformákról állíthatni.

A' vöröske leggyakrabban csak fehérszemélyeken és gyermekeken támad, felnőtt férfiakra csak igen ritkán jő. Nem igen nagy hidegleléssel kezdődik, a' mely közben a' kiütés megjelenik. A' Betegek először bágyadságról panaszkodnak, az ételt nem kívánják, gyomrok émelyeg, a' szemhéjaikban égető érzést tapasztalnak, kezeik forrók, és kivált éjjeleik nyugtalanok, álmatlanok. Némellykor a' hideglelés igen mértékelt, máskor ismét olly nagy, hogy a' Beteg eszén kívül is beszél. A' hörön a' foltok azonnal meglátszanak, de még nincs bizonyos formájok, hanem hol kicsinyek hol nagyok, és a' nyavalya' vége felé mindég jobban kiterjednek. A' hideglelést nyakfájás is kíséri, a' mely a' nyelhetést gyakran egészen lehetlenné teszi, de néha igen csekély, kivált ha a' hideglelés gyenge. Az arczon soha sincs sok kiütés, sőt gyakran semmi sem, de egyébaránt a' test mindenütt piroslik. — Ha valaki a' bőrt az ujjával nyomja, akkor, míg a' nyomás tart, az megfihéredik mint a' skárláthimlőnél, de utána tüstént elotúnnak a' vörös foltok. A' bőr ebben

a' nyavalyában egészen sima a' tapintáskor, ha csak köleshimlővel nem jár, a' mi elégszer megesik.

Hat, nyolcz vagy tiz nap mulva a' vörös himlő elenyészik, a' nélkül, hogy vörös foltok maradnának hátra. Az utána következő bőrhámlás nem történik olly nagy darabokban, mint a' skárláthimlőnél, de nem is olly korpaformán, mint a' kanyaróknál.

Általjában ez a' nyavalya leghasonlóbb a' skárláthideghez, de nem illy veszedelmes és nem vonz maga után vizkórságot; azonban rosszféle hideglelések is járulhatnak hozzá. Az orvoslás is csaknem ugyan az. A' Betegnek mértékelt melegségű szobában kell feküdnie, folyvást gyengén izzadnia, a' mit bodzaherbaté itallal segíthetni. A' szükséges hasürülésre is kell ügyelni, és, a' hol nincs, klisztéretet alkalmaztatni. Piócákra soha sincs szükség, mint néha a' skárláthideglelésnél, mert nem könnyen származik gyúladás. — Ha a' hideglelés gonoszfélévé lenne, a' Beteg sokat eszeleösködne vagy érzékei igen el volnának tompúlva, akkor orvostól kell tanácsot kérni; mert ez a' hozzájáruló hideglelés saját orvoslást kíván. — A' Felgyógyulóktól mindent távoztassanak, a' mi nékik árthatna, kiváltképpen a' meghüléstől őrizték őket, nevezetesen pedig a' lábakétól.

12) Kanyaró.

Rendszerint csak egyszer támadja meg az embert életében, mint a' csécs vagy is himlő, és nem olly kivétel nélkül, mint ez. A' kanyaró járvány képpen szokott uralkodni és pedig legtöbbször tavasz és őszkor a' jelenvaló időjárás határozza meg aztán a' hideglelés' gonoszféleségét. Ez a' nyavalya úgy kezdődik mint a' hurut. A' nyelés, melly a' skárlát és vöröshimlőnél olly bajos, itt egészen szabad, de a' lehellőműszerek szenvednek. A' Beteg'orra rendszerint megdagad, gya-

korta prüszszénik, és valamelly száraz, igen alkalmatlan köhögés van jelen, a' szemei égnek, könyeznek és igen érzékenyek a' világosság iránt.

A' kanyaró áll apró világospiros foltocskákból a' bolhacsipésekhez hasonlókból, de a' bőrön valamennyire felemelkednek. A' formájok ezen foltoknak nem mindég kerek, hanem néha meghatározatlan is. Mind-egyik kanyarófoltocskáuk a' közepén egy vörös dombocska vagyon. A' skárlát és vöröshimlőtől abban különbözik, hogy az ujjal való nyomáskor a' foltok nem enyésznek el egészen, hanem vörösön maradnak. — A' kanyaró Beteg' feje nehéz, ételkivánása elmúlt, és, ha a' kiütés sűrűn támad, az ábrázatja valamennyire felduzzad. Mennél sűrűbb a' kanyaró, annál erősebb a' hideglelés. — A' kiütése után a' kanyaró három napig virárogzik a' bőrön, azután ismét lassanként elenyészik, a' midőn az először jött foltok rendszeren az ábrázaton először is halványodnak el. — Erre következik a' lehámlás, de soha se nagy darabokban, hanem csak liszt vagy korpaképpen. A' lehámlás tart négy vagy hat napig; és így az egész nyavalya tizen-négy napig.

Mikor a' has nem ürül, akkor lágyító klisztért kell adni.

Azon kívül a' bőrt nedvesen kell tartani és a' köhögést enyhíteni, a' mi lágyító szerekkel történik.

A' kanyaró nem olly veszedelmes ugyan mint a' skárlát himlő, de magában mégis igen gonosz nyavalya, a' mellyet mindég orvos által kellene gyógyítani, kivált ha a' hideglelés valamivel erősebb, a' Beteg eszelősködik és igen elsoványult. Az ablakokat be kell lődni, mert a' világosság a' szemeket igen izgatja, és a' Beteg semmi hideget ne igyék, egyébként a' köhögés nagyobbodik. A' kanyaró után gyakorta valamelly nyakacs keh marad hátra, sőt néha fojtóhurut is, a'

mellyet, veszedelmessége miatt, mindég orvosra kell bízni.

Ennyit a' kanyaró felől; az olvasó ebből tanulja megismérni ezen nyavalyát (magának azt gyógyítani vakmerőség volna) hogy idején orvos segedelmet kereshessen.

13) Skárláthimlő, skárláthidegtelelés, bíbor.

Sokkal veszedelmesebb a' skárláthimlő, melly a' kanyaróhoz csak abban hasonlít, hogy az embert életében csak egyszer támadja meg, és szintúgy járványképpen szokott uralkodni. Valamelly fázás vagy borzadással jelenti magát és a' tagoknak bágyadtsága 's lankadtságok által. Ez a' kiütés igen állhatatlan, a' legsekélyebb okokra is elhagyja a' bőrt és más belső részekre vetődik, a' mi többnyire halállal végződik. — A' vele járó hidegtelelés nagyobb, mind minden más börnyavalyáknál és néha az agy is meg gyúlad. Már 24 órányi hidegtelelés után némelly foltok ütnek ki a' bőrön, a' mellyek mindég tovább terjednek, sötétebbekké lesznek, és először ez az ábrázaton, nyakon, mellen és karokon látszik. A' kiütés sima, és nincs, mint a' kanyaró, felemelkedve a' bőrön, de mint ott, úgy itt is feldagad a' bőr, ha a' kiütés igen bő. Ha valaki a' megvörösült bőrt az ujjával nyomja, azután annak helyén néhány pillantatig fehér folt látszik, de a' melly ismét hamar megvörösedik. — A' skárláttal együtt, gyakorta néhány nappal előbb vagy utóbb, nyakgyulladás is jelenik meg, a' melly többnyire szemhetünő, és kivált a' hig folyó holtaknak le nyelhetését nehezzé 's fájdalmasá teszi.

A' skárláthidegteleli járványok leginkább őszkor mutatkoznak, és ekkor egész télen szoktak uralkodni. Legközönségesebben a' tíz esztendon alúl lévő gyer-

meket támadja meg, a' későbbi korban legtöbbszörre a' gyenge asszonyokat és kivált gyermekágyasnékat.

A' nyavalya' tartása különböző, ahoképezt a' mint a' kiütés megjelenik, mindazáltal mintegy hat vagy nyolcz napot számlálhatni, mellyek alatt a' Beteg többszörre dugulásban is szenved. Elmulván ezen idő után a' kiütés, a' bőr megránczósodik és lehámlani kezd, a' mi nagy darabokban szokott történni.

Még a' lehámlás után sem mult el minden veszedelem, mert az utónyavalyák gyakran még veszedelmesebbek. Ezek között legközönségesebb a' vízkórság, és ebből is láthatni, melly szükséges mindég ezen nyavalyában orvoshoz folyamodni, kivált ha gondolóra vesszük, hogy néha a' Beteg most még igen jól érezte magát, és majd kevés óraperczek mulva már elhunyt. A' skárláthimlő veszedelmessége sokat függ ugyan a' járvány' gonoszféleségétől, de azonban a' legjobb féle skárlátnál sem tagadhatni ezen nyavalya' ravasz voltát.

Midőn valakit a' skárláthideg kilel, és orvost nem mindjárt kaphatni, addig is azon kell lenni, hogy a' Beteg meleg szobába jöjjen, megmelegített ágyba feküdjék, melly' eleibe valamelly ernyő állítatik, hogy minden meghülés eltávoztassék. Ittül legjobb meleg herbatét adni, hogy a' bőr gyengén gőzölghessen. A' fejjerruha változtatás igen veszedelmes, kivált mikor a' Beteg bővebben izzad. Mindég tanácsosabb, a' hol lehet megmelegített ruhát dugni a' nedves ing alá. Ha a' vér igen a' fej felé rohan és a' Beteg meg vagyon dugulva, akkor klisztérekkel szükséges rajta segíteni, és mikor a' duhósködése olly nagy, hogy az ember nem tudja ijedtében mihez fogjon, akkor okvetetlenül orvoshoz kell szaladni. — A' gyógyításról többet előhozni szükségtelen volna, mert ezen nyavalyát mindég orvosra kell bízni, és én itt senkinek sem akarok alkalmat adni, hogy maga orvosoljon.

12) Álhimlő vagy csécs, nem igazi himlő.

Az álhimlő többféle, de mellyek oly csekélyek, hogy ezért orvosra ritkán van elkerülhetetlen szükség; mindazáltal igen jó azokat ismerni, hogy tudassák, vallyon a' természetes himlőt valamelly gyermek már kiállotta e vagy nem. De itt a' szoros megkülönböztetés oly nehéz, hogy a' nem orvos erre éppen elégtelen. Csak a' legszembetűnőbb megkülönböztető jeleket számlálom tehát elő. Az igazi himlő legelőször az ábrázaton út ki, az álcécs pedig a' testnek minden részén egyszer'smind; az igazi himlősfakadékok mind megtelnek, a' nem igaziakból pedig sok marad kicsinyen és nem telik meg jól. — A' természetes himlő a' kiütésekor igen nagy égetést okoz a' bőrön, az álhimlő pedig alkalmatlan viszketést. — Amazzal erős hideglelés is jár, emezzel nem. — Az igazi himlők mind egyszerre gyógyúlnak, a' szerint a' mint megjelentek, az álcécsnél pedig gyakran új fakadékok ütnek ki, midőn az első már leszáradtak. —

A' gyermeket őrizni kell a' meghüléstől, ne hagyják őtet a' szobából kimeenni és adjanak néki olyan háziszereket, mellyek a' hasat lágyan tartják, p. o. aszalt gyümölcsöt, főtt szilvát, ée.

Mikor nem tudatik, vallyon a' gyermekén volt e' már igazi himlő, akkor mindég tanácsos abba ténhimplőt oltatni, mert így aztán nem felhetni az elégtelenítő természetes himlőtől. —

15) Ténhimplő, védhimplő.

Még most sincs ez a' leghasznosb találmány elég közönségesen elterjedve, a' mi nem csak minden orvost, hanem akármelly képzett embert is bosszúsággal tölt el, kivált midőn némelly habonás, együgyű és magok előtt okosaknak látszó szüléknek előhozott okait

kénytelen hallani. Az ilyen emberek azt hiszik, hogy a' tehénhimlő minden más nyavalyától is megőrzi, mert ha esztendő mulva üt is ki valamely betegség, már ezt a' tehénhimlőre tukmálják, és meg nem foghatják eszökkel, hogy ezen nyavalya úgy is kiütött volna, ha a' tehénhimlőt be nem oltanák is. Ennek ugyan részént az orvosok is voltak oka, hogy t. i. beteges gyermekekbe is oltottak vagy nem egészen egészségesekből oltának másokba, de ezen orvosokhoz mind azokat kell ám számlálni, a' kik tehénhimlőt oltottak, mint a' Borbélyokat, sőt pásztorokat, ollüköszörülöket s a' t, úgy hogy egy ezen utólsók közül kevés esztendőök előtt, a' nagy számú tőle oltatott gyermekekért, nyilvántságosan is megjutalmaztatott. A' mi időnkben hála Istennek, ez már nem történik, és mivel az orvos a' gyermek' egészségét legjobban ítélheti meg, soha sem fog az oltásra egészségtelen gyermekeket ok nélkül választani.

Legjobb a' gyermeket már nyolcz hetes korában beoltani; mert ilyenkor legcsendesebbek és nem félhetni hogy a' himlőhidegletés a' foghidegleléssel kezdet fogjon. Ennél sokkal előbb oltani nem tanácsos, mert a' gyermek még gyenge, sokkal utóbbpedig veszedelmes, mivel a' természetes himlő a' tehénhimlőt megelőzheti.

Az első napokon azon a' helyen, a' hol az oltások történtek, nem látni egyebet egy kis pirosságnál, a' melly hasonlít a' bolhacsipéshez. Negyed napra már ez a' hely pirosabb és a' közepén egy csomócska vagyou. Otöd napon a' csomócska nagyobbodik, a' hatodikon valamely fakadékká lesz, melly a' hetediken valamely vizes nedvességgel telik meg. A' nyolczadiktól a' tizenegyedik napig a' himlő folyvást nő, megfejedik mint a' tej és nagy udvara támad. Tizenketted napra a' himlőu egy kis var származik, a' melly

megszárad, megsötételek, és lassanként az egész himlőn elterjed. Ezen varral együtt, és a' fakadék körül volt piros udvar elhalaványul. A' var, melly egészen feketére és keménnyé lesz, bizonytalan idő múlva leesik, és csak egy kis rúpacs marad a' bőrön. Ha a' himlő körül lévő gyuladás nagy, és a' bőr' feszülése igen fájdalmas, akkor egy kevés ónirt kenhetni vékonyan valamelly gyölcsera és reá feltenni. — De vannak még hamis védhimlők is, mellyeket azonban könnyű megismerni; ezek t. i. igen hamar végződnek, mindjárt az oltás után kiütnek, és nem mennek olly lépcsőnként a' magok kifejtődzésében, mint az igazi védhimlőkről mondtuk. Ezen esetben a' gyermeket újra be kell utóbb oltani.

16) Rüh, sönnyedék.

E' közönséges nyavalyát, mellyet bizonyosan minden olvasóim ismernek, nem szükséges bővebben és hosszasan leírnom. Valamelly kis hólyagocskák támadnak, a' mellyek fölöttébb viszketnek; és az embert a' vakarásra készitik, kivált melegben és az ágyban a' hó alig lehet kiállani. A' rüh rendszerint a' hajlásokon vagyis izeken támad, kivált a' kézhajlásban és az ujak' izein. — A' rüh osupán az elragadás által terjed tovább, és pedig vagy egyenesen a' hozzáérintés által, vagy a' rühesnek rühdjik, és más holmijik által, mellyekhez azután mások nyúltak.

A' rüh nem egyaránt, de legtöbhnnyire igen sokáig tart, és a' legjobb orvoslás mellett sem lehet veszedelem nélkül hirtelen elüzni. Vannak ugyan olly kenőcsök, mellyek ezt a' kiütést hirtelen elfojthatják, de nem a' legnagyobb veszedelem nélkül. Az erőszakkal elüzött rüh t. i. ezáltal nincs elhárítatva, hanem a' belső részekre vetődik, és most lesz még veszedelmessé,

sőt életközéktátróvá is, holott a' bőrön az egészég' legkissebb kára nélkül sokáig ellehetett volna.

Födolog és a' gyógyításra szükséges feltétel a' tisztaság, mind a' testé, mind pedig a' helyé, a' hol a' Beteg lakik és a' mi körülötte vagon. Ezenokból különösen ajánlom a' fürdöket, valamint a' többszöri ruhamosást és változtatást is, a' mitől igen sok függ. — A' gyógyítást valamelly hashajtóval kell kezdeni, melly végre igen alkalmas az úgynevezett Bécsi hashajtó ital. Azután éljen a' Beteg orvos rendelése után tisztított bűdöskövel. Azonkívül vértisztító fital (Doljstranf) adatik a' Betegnek, és szinto bűdösköböl készült kenőcs dörgöltetik testére.

Ritkán rühesednek még a' gyermekek, de annál gyakrabban a' felnöttek, és ezekenél ismét annál makacsabb, mennél melegebb az éghajlat, és mennél nedvesebb a' lakhely. Legveszedelmesebb a' rüh azoknál, kik gyakorta dagadt mirigyekben szenvednek, 's egy szóval igen görvélyesek (scrophulos) minthogy az ilyenek sokszor elsodányodnak, és sorvasztó hideglelésbe is esnek.

A' diactára nézve meg kell jegyezni, hogy az illy személyeknek a' növényi eledetek hasznosabbak, és ellenben a' csipős, igen sós, füstölt, romlott vagy poshadt táplálékokkal való élés egészen ártalmas. A' mértékletlen evés a' szeszes italokkal visszaélés is megmakacsíthatja, 's hosszabbíthatja ezen nyavalyát. A' durva, gyapju- és dörsölő ruhákat is távoztatni kell, hogy a' bőrt ne izgassák szüntelenül. Mennél jobban megtartatnak ez adott javallatok, annát egyszerűbb lészen a' kiütés, és annál hamarébb enged az említett gyógyítószerkeknek, 's annál kevesebbé árthat a' közönséges egészégnek.

A' gyógyuláskor ama felhozott szerkekkel még egy darab ideig kell élni, ha már semmi sem látszódik is

a' bőrön, és kivált mindennap' fürdeni. Ha a' rüh gondolatlanul elfojtatott, és más nyavalya jelenik meg, p. o. mellbéli baj, gyomorgörcs, szélütés, dörültség, ée. akkor orvoshoz kell folyamodni; mert ha az elhajtott bőrnyavalya vissza nem hozattatik, minden orvoslás haszontalan szokott lenni.

17) Orbáncz, Sz. Antal' tüze.

A' Beteg a' nyavalya' megjelenése előtt azon a' helyen, a' hol ez kiüt, viszketést és feszülést érez, a' melly a' vakarásakor vagy utóbb lassanként alkalmatlan égetéssé válik. A' beteges rész meghevül és a' közepén megvörösedik, a' honnét mindég továbbra terjed. A' megvörösedett rész felemelkedik, és az ujjal való nyomás után fehér folt látszik rajta egy két pillantatig, és a' nyomás után ismét hamar elmúlik. Néha az orbáncz előbbi helyéről eltávozik, és más helyen mutatja magát, a' honnét néha még odóbb költözik. Az ábrázaton lévő orbáncz leggonoszabb; mert ennél a' hideglelés legnagyobb. Többnyire elszokott oszlani, ha rosszul nem orvosoltatik, és pedig már a' heted napon; a' könnyebb esetekben előbb, a' súlyosbakra néhánny nappal későbbben is. A' jobbulás bő izzadással, zavaros vízzellettel, vagy hasmenéssel történik, a' fájdalom' enyhülése, a' veresség' elenyészése és a' felsőbőr' lehámlása közben. — Ritkábban men az orbáncz evesedésbe, a' mit szerencsének is tarthatunk, mert a' genyedtség mindég vékony, rossz és rágó szokott lenni, a' fekély nagy romlásokat okoz, és rút sebhelyet hagy maga után. — Harmadik kimenetele a' megkeményedés, melly többnyire a' vizds gyógyításból ered. — A' nyavalyának negyedik 's egyszer'smind legveszedelmesebb végződése, az üszög (Brant), melly szinte mindég a' nedvek' rothadtfele minémüscgekor jelenik meg.

Mikor az orbáncz a' felakadt vérfolyások miatt azérmazott, akkor a' gyógyulás' elősegítésére előbb ezeket kell megindítani, és ha valamely más nyavalyából következett, akkor ezt szükséges először elhárítani. A' már jelenlévő sebhez járuló orbáncz igen rossz, mert az evesedést mindég 'rontja 's így a' gyógyulást késlelteti. Mikor az orbáncz eszelősködés és nagy szorongatással jelenik meg, ez mindég rossz jel.

Mindég az orbáncznak elosztatására kell törekednünk, de vigyázva, nehogy a' felső részekre vetődjék. Ezen okból minden nedves borogatást és minden hideget félre kell tenni, és inkább szikfü- és bodzavirággal megtöltött vánkoscákat alkalmaztatni; mások a' zacskókat buzalisszal töltik meg, a' mi nem árt ugyan, de nehéz volta miatt az orbánczos részt nyomja.

A' hol az orbánczszal gyúlasztó hideglelés, kemény teljes érverés, vörös ábrázat, csillogó szemek, ée. vannak jelen, ott az orvos kívánatlik. Ha az orbánczon hólyagocskák vannak (fakadékos orbáncz), ezeket fel kell fakasztani, ellenben ha igen kemény és nem akar eloszlani, akkor kenjék be folyúl zsirral vagy sótalan írósvajjal.

Az orbánczot simogatás vagy nyomás általl elhárítani akarni, igen ártalmas balgatagság; mert az orbáncz attól hamar meggonoszodhatik.

Az úgynevezett hólyagos orbáncz is hasonlóképpen orvosoltatik; a' bőrön támadt hólyagokat fel kell nyíltani, és a' nedvességet belőlök spongyával (szivacszal) kiszívatni.

Az evesedésnél mely igen veszedelmes és sokáig tartó, igen szoros és tápláló diatétát kell tartani, minden zsíros, füstölt, igen sós, hevítő, szeszes ételeket 's italokat kerülni, és helyettök gyenge húst, jó leveleseket, riskásalvet és hasonló egészséges és tápláló ételeket választani. — Mikor ez nem elég, vagy ha va-

lamelly megkeményedett orbánoz van jelen, a' melly nem akar megpuhulni; vagy ha az orbáncz veszedelmes helyre vetődött, — ha eszelösködés vagy más fontos történetek mutatják magokat, vagy ha végtére az orbánoz üszögbe men által, akkor a' gyógyítást mindig csak orvosra kell bízni, mert más könnyen kárt tethetne. Az orbánczos Betegnek kint járni, szelelő helyen állani 's a' t. fölötte órtalmas; kiki vigyázzon tehát, mert ha ötször büntetetlen marad is, hatodszor mégis halálába kerülhet.

18) Fejkosz, Koszosság.

Ez utálatos nyavalya csak a' gyermekekre száll, a' felnöttebre csak igen ritkán. Elejénte kis fekélyecskék támadnak a' fej' hajas részén, a' mellyek mindig szélyebb terjednek, szüntelenváló viszketést okoznak, magokból sűrű nedvességet bocsátanak, 's ebből leszzen a' koszos var, melly alatt a' haj mindig tovább halad. A' kosz több félének tapasztaltatott, leginkább megjegyzésre méltó a' jó, és a' rossz féle kosz. A' jófélénél kis hólyagocskák támadnak elejénte, a' küles szemekhez hasonlók, mellyek fehér, pikkelyforma varacsát ábrázolnak, és ezt viaszkosznak is hívják. Ettől a' gonoszféle kosz abban különbözik, hogy mindjárt elejénte nagyobb hólyagocskák támadnak, mellyekből sűrű csipős szagú ev szivárog. Ezek a' fekélyecskék mélyen berögzik magokat, néha a' fejen gyúladást is okoznak, az orbánczhoz hasonló, ez igen fájdalmas és megörökösödött név alatt is isméretes (Erbartind).

A' fejkosz' származásakor 's néha valamivel előbb is, a' Betegek a' fejtakarójikban forróságról és feszüléstről panaszkodnak, 's némellykor a' nyakon a' mirigyek is megdagadnak, de a' mi a' nyavalya' utálatosságát neveli, az, hogy a' tetvek fölötte megsaporodnak. A' kosz' helyén a' haj legtöbbnyire kihull, de a'

kosz' legyógyúlta után ismét megnő. Ha a' kosz a' fejnek az elején terjed el, akkor gyakran a' szemek is szenvednek és a' fülek nagyon fáznak némellykor.

Rendszerint a' rosszul táplált gyermekek és azok esnek ezen nyavalyába, a' kik nem jól emésztenek, vagy a' nyirkos alkotmány' (Lymphsystem) dugulásaiban szenvednek 's azért mindég dagadt mirigyekkel bajlódnak. Ezt a' görvénytől függő, kőszra való hajlandóságot nevelik a' béllett süvegek vagy más meleg fejrevalók is, mert ezek által a' nedvek' folyása inkább a' fej felé igazittatik.

A' fejkosz nem könnyen veszedelmes, de legtöbbször sokáigtartó, alkalmatlan 's utálatos, csak a' sok nedv' elveszelődése, a' nyirok' kiizzadása által, sorvadnak el szembetűnőleg némelly gyermekek. A' nyavalya sokáigtartása által a' gyermekek hamar hátortalanokká is válnak és emésztésük megbomlik.

A' fejkosznál vigyázni kell, hogy vissza ne verődjék; mert ez által gyakorta életet fenyegető jelenetek származnak. Legjobb annak támadását a' tisztaság által megelőzni. De ha már támadott, akkor a' gyermek' hasát indítsák meg minden két hétben egyszer hashajtóval, és itassanak vele vértisztító théát. A' tetvek' hihetetlen megsaporodásának leggondosabb tisztogatással szükséges ellenállani. — A' gyógyítás leginkább a' szoros diaeta' követése által mozdíttatik elő. Mint a' többi hörnyavalyáknál, a' zsiros, füstölt, tejes és lisztes ételket, és minden nehezen emésztendő eledelket kerülni kell; ellenben a' fris kerti zöldségeket gyökereket, ée. ajánlhatjuk. Továbbá főzöttessék a' gyermek gyakrabban; a' meleg süvegeket ée. távoztassák, és hagyják mennél többet a' szabad levegővel élni. Igen sokszor jelenik meg a' fejkosz a' görvélyekkel (scrophulæ), és ekkor ezek ellen is kell az orvoslást fordítani, a' miut folyebb előadtuk.

Kívül a' fejét mossák néha szappanvizzel, és mes-
sék le a' haját a' koszos helyeken. A' tetveket irtják
ki, de nem a' Patikákban lévő kónesökenécsessel, mert
éppen ez a' fejkosznál igen ártalmas, hanem keverje-
nek össze húsz grán kámfort, fél nehezék (drachma)
porrá tört petrezselyem magot három nehezék fejr
kenettel, és adjanak hozzá nyolcz vagy tíz csepp leven-
dula olajat, a' honnét igen hathatós és ártatlan szer
válik. Még a' szokásban lévő tetű mag is ártalmas. A'
kemény koszt puhítsák zsírral vagy sötétan írósvajjal.
Ha a' fej bőre gyúladt, tegyenek fel mindenik fül mög
mustártésztát; a' mitől a' fájdalmak elmúlnak vagy leg-
alább megkissebbednek. Midőn nagy darab kosz levál-
ván valamely genetséges fekélyt hagy maga után,
akkor erre hintsenek faszén port, mellytől a' támadt
nyílt fekély javúl, és annak bűdössége elháríttatik. A'
hol a' kosz igen kemény, ott azt nedvesítsék dohány'
főttvizével, a' mitől a' koszos var le szokott hamar
csni. Ha végre a' kosz igen gonoszféle, és a' hajsza-
lak gyökerei különösen szenvednek, akkor a' kozra
ragaszszauak szurok flastromot, mellyet azután levé-
vén a' koszos varral a' beteg hajszalak is levévod-
nok. De ezen orvoslás igen fájdalmas és nem egészen
bátorságos.

19) Árpaszem, árpakilés.

Igy neveztetik egy a' szembőjak' szélén támadó kis
daganat, melly valamennyire az árpa' magvához hason-
lít. Elejénte kemény és piros, végre valamely eves
nedvességgel telik meg, igen alkalmatlan viszkotést és
feszülést, okoz igen akadályozza a' látást.

Mindjárt elejénten igyekezni kell az árpaszem'
elosztatásán, a' mit a' köz emberek nyálokkal szoktak
cselckedni, 's melly végre a' rózsavizzel vegyített birs-
nyálka is jó, (mindenikbol vévén két nehezéknyit).

Bohunyván a' szemet, ezzel a' vízzel a' szombháj' szélei megnedvesítettnek. — Ha pedig az árpaszem megevesedik, akkor, mihelyt megérik és a' vörössége köröskörül elmúlik, azt egy tövel fel lehet fakasztani, vityázva.

20) Szümölcs, szemőcs.

A' szümölcsök' eltávoztatására különbféle nevetsőges és sympathetikus szerek ajánltattak a' babonás emberek által, de a' mellyek mind haszontalanok, hanem a' szümölcsök vagy történetből elszáradnak önként, vagy erőszakos szerekkel hárittatnak el. A' lekötés ott lehetséges, a' hol a' szümölcs vékony száron ül. Ha a' szümölcsöt nem szoríthatni meg úgy a' fonállal egyszerre, hogy az minden tápláltatástól megfosztassék, akkor az más nap' szorosabban öszvehuzattatik, míg a' szümölcs le nem szárad 's válik. — Lemetszeni is lehet a' szümölcsöt: folyúl t. i. megfogattatik valamely fogóval és felhuzattatik, a' midőn alul egy ollóval elvágatik. Azután a' szümölcsöt be kell kenni pokolkövel, 's így nem egy könnyen nő meg újra. — Harmadszor lerágathatni is a' szümölcsöt étetoszerekkel. De hogy a' lerágatás hamar történjék, előbb a' szümölcs' kemény része levágatik, és így kenettetik be osztán kutyatejjel vagy más étetőszerrel. Ha a' szümölcsök igen puhák 's gyengék, akkor néha más növény nedvektől is elemésztetnek, p. o. a' fecskefű' nedvétől. — Negyedszer égetés által is el lehet veszteni a' szümölcsöket. Valamely vasat t. i., mellynek vége nem szélesebb a' szümölcsnél, meg kell tüzesíteni és ezzel a' szümölcsöt értetni. Itt a' fájdalom ugyan nem kicsiny, de csak kevesig tart, és ez a' mód igen bátorságos. A' kisütött szümölcs helyére azután egy kis flastrom tétetik, mellyre hamar begyógyúl. — Végtére megkenik a' kurusolok a' szümölcsöt valamely lágyító irral, azután meg-

fogják és kiszakasztják; de ez igen fájdalmas és a szűmölcs gyakran ismét kinő.

Utoljára említem azt is, hogy az ábrázaton és kivált az ajkakon vagy szemhéjakon lévő szűmölcsöket senki ne bántsa, mert ebből sokszor arcfene származik. Azért ilyenkor valamely tapasztalt seborvostól lehet kérni tanácsot.

21) Tikszem, tyukszem.

Minden tikszem tulajdonképpen egy lapos szűmölcs, mely a lábujjakon támad, különösen a szűk lóbbelik nyomásától és a forró nyárban való sok járástól. Ezen alkalmatlan terméseket imígy háríthatni el: a lábakat gyakran lágyító meleg fürdőbe kell tenni, a tikszezmről a fölbőrt lefosztani és reá osztán zöld viaszt, vagy az úgynevezett tikszezmflasztromot ragasztani. A tyukszezmét kivágnai csak akkor veszedelmes, ha a lábujjakon folyúl vagy on, mert ilyenkor az inak könnyen megsértethetnek. Hogy vissza ne térjenek, el kell távoztatni minden nyomást, és bő, tág czizmákat viselni.

XV.

KÜLSŐ RÉSZEK NYAVÁLYÁJL

1) Vérkelés, kelés.

E' nevezet alatt értünk valamely kemény, igen megvörösült és fölötte fájdalmas daganatot, mely különböző nagyságú lehet és evesedésbe szokott menni. Rendszerint egy galambtojásnyi és vérrel vegyült evet bocsatanak. Ez a baj valójában a kiütődött vértől látszik származni.

Ezt a daganatot minél előbb evesedésbe kell hozni, mert elszlatni soha sem lehet. E' végre zabdarából

lenmaglisztból és szikfűvirág' porából, egyenlő mértékben pép készítetik, melly keverékhez némelleyek még öszvetört mákfejeket is adnak, ha a' fájdalom igen nagy. Majd a' vérkeles' közepén valamelly puha pont származik, a' melly megfeliheredik, hova tovább nagyobbodik, és rendszerint magától kifakad. Ha ez nem történék, akkor a' vérkeles, megérvén, tövel nyitattik fel minden nagy fájdalom nélkül. — A' hol a' fájás csekély, a' keménység szembetünö és az evesedés késik, ott ezt egy megsült vörös hagyma' feltétele által siettetetheti. A' lágyító borogatásokat tolytatni kell a' geny kifolyta után is, hogy a' hátra lévő keménység eloszolják, és előbb a' nyílást sem kell begyógyulni hagyni.

Ha valakin egyszerre sok kelés támad, ilyenkor mindég közönséges ok nagyon jelen. A' csecsemőknél legtöbbször az anyatélj' minémüése miatt származik, és azért őket vagy el kell választani vagy más dajkát nekik keresni. A' felnőtteknél azt néha a' megromlott emésztés és hasbéli dugulások támasztják, 's ilyenkor a' hánytató és hashajtó szerek használnak. Ritkább esetekben a' sok kelés a' köszvény, görvély vagy más közönséges belső nyavalyák miatt származik, a' midőn egyszer'smind ezeket a' nyavalyákat is kell orvosolni.

2) Bogarak' szurásai, csipései.

A' méhek ritkán csipnek, ha őket előbb nem bízgatják, vagy valaki jószágokkal, állatokkal teli ruházatban nem men közükbe. Ha pedig akárkit a' méh megszúr, azt azonnal vagy üssék agyon, vagy hagyják hogy a' méh maga huzza ki a' sebből a' fülánkját, másként mindég bele szokott szakadni. A' fülánkot, a' hol láthatni, ki kell huzni, mert így a' gyűladás fölötte megkissebbedik. Mindjárt aztán, míg a' daganat nem igen nagy, a' megsértett részt mossák vízzel és eczettel, vagy tegyecek rá nedves és hűves foldet,

melly helyett némellyek nyers friss petrezselyem vagy melisszafüvet is használnak. Őszvetőrt oltatlan mézszel is lehet a' megcsipett részt dörögni, mellyre a' fájdalom egyszerre elenyészni mondatik. A' többi szerrek : a' mákfejekből kinyomott tejes nedv, mellyet a' szurásra kennek ; — az emberi nyúl, mellyel a' csipett rész bemázoltatik, — 's végtére a' fulzsír, mellyet leg-hathatósabbnak mondanak.

Ila valakit egy egész raj támad meg, akkor semmi sem jobb, mint a' vízbe ugrani, vagy igen sötét helyre bújni.

A' darázsok és lódarázsok szurása ellen ama' szerken kívül még az utifű, friss nedvét is dicsérik. A' mérges bogarak szurását pedig valamelly tövel ki kell tógítani, eczettel kimosni és bekötni.

A' szunyogcsipés ellen is a' fűlencsok ajánltatik, de a' szokásbeli faokaj annál sokkal bátorságosabb. A' szunyogot agyon utni a' sebben nem szokjuk, mint a' méhet, mellyet a' benne lévő méz miatt csapunk agyon. Ila a' szunyogot szelni és elrepulni hagyjuk, a' gyógyulás nem lesz uly nagy, mint ha előbb megöljük, mert a' szíjja mélyen a' sebben marad.

3) A' körösbogárflastromtól húzott hólyagok.

Némelly fájdalmakban, és a' szemnek, fulnek nyavalyájiban, ée. az orvos seokta használni a' körösbogárflastromot. Ez, estve feltétetvén, reggelre már hólyagot huz, mellyet a' benne lévő viznek kieresztése végett, egy kis ollóval nyithatni fel. A' begyógyításra legjobb a' szöllőir, fagyú vagy más gyenge zsiradék, icósvaj, ruhára kenettetre és a' kinyitott hólyagra tétetve.

Némelly Betegek, a' kikre sok ilyen hólyaghuzó flastromok tétettek, vagy a' felhuzott helyre azután

gyakran köröshogár por hintetett úgy azok is, a' kik (nem igen dicsegetes szándékból) a' köröshogarakból készült tincturát veszik be, gyakran tapasztalnak a' vízellés közben valamely metsző és égető érzést, a' mi ellen nincs hasznosabb, mint egész napon csak tejet és mandolatejet inni. Végre említem, hogy a' vízkörságosaknál a' hólyaghuzó szerekkel igen kell vigyázni, és nem akármikor vaktában alkalmaztatni, mert néha e' miatt úszóhólyagok támadnak, mellyek halált okozhatnak.

4) Megégetés, megégetéstől támadt hólyagok.

A' tüzes, égő vagy forró hólomik, ha a' testhez érnek, az érdeklött részeket megérintják és veszedelmes sérelmeket okoznak. Ha a' megégés igen csekély, akkor csak valami vörös folt támad, a' melly igen süj és rendszerint fel is hólyagzik. A' nagyobb megégéseknél ellenben a' szenvedő rész tökéletesen megromlik és a' romlott hely igen meg van gyúladva. Ennél fogva a' megégetések orvosoltatása a' gyuladásokétól nem igen különbözö. Az égéstől megvörösedett részre kenjenek égett-bort, kámforspiritust vagy terpentinolajat, mennél többször, vagy, ha lehet, az elégett rész' tartassék a' tűzhöz minél közelebb 's több ideig, így nem támadhat olly könnyen rajta hólyag. De ha már a' hólyag megjelent és csak a' fájdalom igen nagy, akkor a' gyenge olajok szoktak legtöbbit használni p. o. a' mandolaolaj, faolaj, fehér liliom olaj, belindekolaj, ée., a' legújabb időkben mindazáltal a' hideg víz találtatott legfogauatosabbuak, mellybe tétetnek a' megégett részek, de úgy hogy a' megmelegedett víz mindég más frissel cseréltessek fel.

Ha az égés miatt a' bőr elveszett, akkor égés ellen való ir tétessék fel (Brandfalbr), míg más bőr nem

formálódik, és lassanként megerősödik. Ha valaki úgy megégett, hogy sebbélt hideglelésbe esik, akkor a' beteget szoros, vékony és hüvesítő diatára kell fogni, és azon lenni, hogy tiszta levegője és minden nap' széke legyen. Ha a' seb nem mély, akkor a' Patikából két garas árrú Ceratum saturni hozattassék, a' melly, tépésre kenettetvén, a' megégett helyre mind addig borogattassék, míg a' seb hússal ki nem telik és rajta új bőr nem származik. A' hol a' sebből a' hússzümölcsök igen ki nőnek, vagy, úgy szólván, vad hús emelkedik fel, ott ezt egy kevéssé folyúl be lehet kenni kék gáliczkövel. A' nagyobb sebeket, kivált az ábrázaton, a' hol rút ripacsokat hagynak magok után, vagy más fontosabb és veszedelmesebb részeken, mindég seborvostól kell gyógyíttatni, hogy belőfök valami veszély vagy éktelenség ne származzék.

5) A' sok fekvéstől származó bőrfekélyek, kipállások.

A' nehéz Betegekre nézve valóban nem csekély baj, ha gyakorta mozdúlhatlanul addig kénytelenek egy helyen fekünni, míg osztán a' nyomás miatt a' bőrük kipállik, kifekélyesedik. Ez pedig legkönnyebben történik 's néhány hetek múlva; ha a' test már igen elsoványodott, és a' Beteg a' kiálló csonton fekszik. Ilyenkor a' nyomott rész megvörösedik, fáj, kipállik és meg kezd evesedni, ha a' Beteg más oldalra nem fordulhat. Minthogy pedig a' nehéz Betegek többnyire hanyatt fekszenek, és ezen helyzetben legtovább maradhatnak, azért leginkább a' keresztcsont' tájékán, a' hol ez a' csont a' véghurkán folyúl tapintatható, szokott a' bőr legtöbbször kipállani 's fekélyesedni. Ezt akadályoztatni, ha a' beteg alá jó idején özbört terítünk. Ha a' feltorodott részek fájnak és kisebesedtek, akkor a' Beteg alá kitömött perczvankoa tétetik; úgy hogy a'

fijós rész ennek uregében szabadon legyen. De mivel ezen a' vánkoson való fekvés is bajos, azért iparkodni kell a' beteges részt minél előbb meggyógyítani, hogy a' Beteg másként fekhessék, a' mit az orvos visz végbe.

Továbbá ügyelni kell a' legnagyobb tisztaságra, és hogy az ágylepedő a' Beteg alatt igen ránczos ne legyen, valamint a' fehérruha változtatásra is mielőst mocskos és teli van izzadsággal.

6) Holttetem.

Ez, egy kis daganat a' kéznek izhajlásainál, melly ide 's tova mozgattathatik, és nem fáj. Ez egy tonlódagana-
 nat (*Balggefchwulst*) az idegeken (teudines) és kötökön, és legtöbnyire külső erőszaktól, p. o. ütéstől, taszítástól, eséstől, feszítéstől, ée. származik. A' holttetem' nagysága és formája különbféle, hol igen kicsiny, hol egy diónyi, hol igen csúcsos, hol igen lapos, hol kerek, hol tojásdad, 's a' t. Mennél régiebbek, annál nehezebb őket elhárítani. A' koznépnél szokott gyógyítás már többször fogatos volt. Tudnillik reggel az ember a' daganatot a' nyálával dörsti, előbb mint még valamit evett vagy ivott volna, azután egy darab pénzt vagy lapított óngolyóbist köt reá, de hogy ennek ollyannak kelljen lenni, mellyel már vadat löttek, az csupa babona, mert akármelley ön isteheti. Az illyenkor használtatni szokott köolaj, vagy az úgynevezett *Emplastrum de ammoniaco*, sem megvetni valók. De övök mindenkit, hogy az erőszakos szerekl ne vakmerösködjék, mert erre könnyen az izhajlás' merevedése következhetik, 's már következett 'is. Illyen a' holttetemre ható erőszakos nyomás, vagy erős többszöri ütés fakalapáccsal, ambár néha ennek is jó vége lett.

A' holttetemnek *sympthia* orvosoltatása csak nevetésre méltó, és kétségkítül azért van még valami te-

kintetben, mivel a' holttetem legtöbbnyire magától elmulik, és ekkor a' nem orvos ezt a' maga neveléséges balgatagságának tulajdonítja.

7) Zuzódások, törődések.

Ezek mindég a' tompa testekkel való ütésre, tapasztásra vagy nyomásra következnek. A' történt zuzódás után a' beteg rész minden erejét elveszti; reszket, feldagad, meggyúlad és a' nedvek benne megdugúlnak. Az igen nagy zuzódásokkal szétszakadások és vérkiömlések, sőt csonttörések is járnak együtt.

A' csekély zuzódások olly szerekkel való külső élés által gyógyíttatnak, a' mellyek egyszer'smind erősítők és összehuzók; millyen: a' hideg víz, bor, égettbor, eczet, az illatos füveknek főttvize, ée. Egyszer'smind a' zuzódott rész he is köttetik, úgy hogy az előbbi formáját visszanyerje, ha talán laposra nyomatott. Ha a' Beteg bővérű és a' zuzódás fontos, akkor, hogy a' veszedelmes nagyobb gyúladás megelőztessék, orvos tanácsából eret kell vágni, de ha a' zuzódás kisebb, akkor elég néhány pióczát feltenni a'hoz közel.

A' vérkiömlést olyan borogatások által kell elhárítani, mellyek a' kiömlött nedvességek' felszivódását előmozdítják, p. o. illyen: a' szalamiasóval vegyített eczetes víz. De ha igen sok vér ömlött a' bőr alá, akkor ezt fel nem lehet szivatni, hanem idegen metszést kell csinálni, mellyen a' kiömlött nedvesség kifolyhasson, mert másként a' genyedés iszonyú romlásokat, nagy fájdalmakat, sőt a' zuzódott résznek elvesztését is okozhatná. A' nagy zuzódásoknál, és kivált ott, a' hol csontok sértődtek meg, seborvosért kell küldeni, hogy nagyobb veszedelem ne következék; mert a' fontosabb zuzódások a' legveszedelmesebb hajokhoz tartoznak.

8) Elfagyott tagok.

Az elfagyott részeket abból ismérni meg, hogy igen feldagadnak, megvörösödnek, sőt meg is szederjesednek. Elejénte viszketnek, utóbb égetni kezdenek, egészen megmerevednek és minden munkára alkalmatlanok. Legnagyobb a fájdalom, ha az elfagyott tagok kifakadnak, felrepedeznek, megfekélyesednek, és rít gyenyedtséget bocsátanak. Ha a meggyúladt részszel elejénte nem gondoltak, meg is üszögösödhetik, és ekkor az egész tagot szükséges levenni. Az üszögöt megismérhetni abból, hogy az elfagyás helyén hólyagok támadnak, millyeneket az égés okoz, vagy ha a beteg rész érzetlenné lesz és rothadni kezd.

Azon részei a testnek, mellyek a szívtől legtávolabb esnek és kevés melegséggel bírnak, legkönnyebben elfagynak, és legtöbbször, mint: a kezek, lábak, orr, fülek. Tavaszkor az elfagyás következei elmúlnak, de a jövő télen ismét előszoktak jönni, ha a Betegnek elfagyott tagjaira a hideg hat, kivált ha hidegről hirtelen megre és viszontag talál meui, a mi az üszög származásának is leginkább kedvez.

Az orvoslaskor legfoképpen arra kell figyelmezn, hogy a gyúladás eloszolják és a vér szabad forgása visszaálltassék. A Beteg tehát se igen hideg se igen meleg levegőben ne tartózkodják, és az elfagyott részeket dörgölje hóval. Ha az elfagyott tag, a fagy helöle kihuzatván, jobban érez és mozoghat, akkor azterősíteni kell, a mi égettbör, köolój és hasonló szerek által történik, de e mellett a Beteg mindig mértékletes levegőben legyen. Némelleyek az elfagyott tagokra nézve a kénkö gőzzét is ajánlják, mások a fagyott tagot savanyú káposzta levéllel, vagy reszelt krumplival ajánlják éjjelenként beborítatni.

Ha az elfagyott tagok kifakadnak és megevesednek, köttessenek be gyenge olajos szerekkel, p. a. viasz vagy tojásolajjal, és ha az evesedés nagy, peruviai balzsammal, vagy ha ez igen erős volna, emplastrum saturnival; a' myrrhaolajat is dicsérik némelleyek. Vagyon egy háziszser is: tudnillik a' megreszelt fehér répa' levét írósvajjal vagy lenolajjal addig kell kavargatva főzni, míg írrá nem sűrűdik, és evvel kötni be az elfagyott részt.

Az elfagyott rész begyógyulván, a' jövő télen azzal előzhetni meg a' bajat, hogy az ember az első hideg napokon a' fagyos helyeket köolajjal vagy terpentinolajjal keni be, és kötözi egy darab ideig. Tanácsos télen által bürkesztyüket is viselni az elfagyott kezeken.

6) Körömméreg.

E' baj kezdődik valamely igen kopogó fájdalommal az ujnak végső izében, mintha valami féreg rágna helől, és innét látszik a' féreg (Burm) német nevezet is eredni. Többnyire daganat is van jelen, de soha se nagy. Az ujjakban lévő fájdalom utóbb elhat a' kar' belső felén fölegész a' vállig, a' mikor a' Betegek a' jajgatástól nem tartóztathatják magokat, és egy óraperczig sem alhatnak. Sőt az érzékeny személyek néha ájulásokba, inrángatódzásokba is esnek. De nem csak fájdalmas, hanem veszedelmes is ez a' nyavalya. — A' szenvedő részekre nézve különbözik a' fájdalom' nagysága. Ha a' baj a' bőr alatt való zsirban vagy a' köröm körül üt sátort, akkor a' legkisebb fájással jár; nagyobb a' fájdalom, ha a' csonthártya, és rettenetes, ha az inüvely (Fleischweide) szenved. A' körömmérget legtöbbnyire a' vérnek dugulásai okozzák az ujj' hegyiben vagy végén, innét azon gyuladás, mellyre a' forróságból és erősen kopogó érverésből kiki könnyen ráismérhet.

Ez a' baj mindég külső okoktól származik, a' hidegség' s melegség' hirtelen változásától, a' körömház' felszálkázásától az erős lúg miatt, a' zuzódásoktól, égésektől és a' körömnek igen mélyen esett lemetszésétől.

Mindjárt kezdetben, mihelyt a' baj észrovetetik, a' dugult vért és a' gyúladást kell elosztatni igyekezni, ámbár ez ritkán sül el. Az erre ajánlott szerek nagyon egyszerűek: az ujat t. i. órákig meleg vízben meleg téjben, mellybe foghagymát főztek, kell tartani, vagy czekebe mártott ruhácskával borogatni. Ha a' fájdalom erősebbé és a' kopogás éreztethetőbbé lesz, akkor az orvos rendeléséből tüstént 4 vagy 6 piócát tegyenek a' fájós helyre és egy óráig hagyják vérzeni. Ha hideglelés járul hozzá, akkor már ez jele, hogy az elosztatásból semmi se lesz, és genyedés következik. Illyenkor a' megeregt tályogot (abscessus) mindég szükséges vágni, hogy a' geny kifoljon. De hogy a' felmetszés fájdalmatlanabb lehessen, a' tályogot lúgyító borításokkal éreltethetni, a' ruha késedelmeskedő genyedést a' vinyege hamujából készült lúg leghatalmasabban elősegíti, és a' szörnyű fájdalmakat oltja. A' felnyitás különbözőképpen történik, a' nánt. az evesség a' bőr vagy köröm alatt gyúl meg,

A' borogatásra jó a' zabkásapép is, de a' mellyet mihelyest meghűl, ismét melegen kell feltenni; vagy az egész iz flastrommal köttetik be, és pedig erre legjobb az emplastrum diachylum cum gummatis. Ha az evesség a' bőr alatt gyúl meg valahol, akkor a' felnyitás könnyű, mert csak egy kis metszést kell csinálni, és azonnal kiömlik a' csuynaság. Nehzebb a' felnyitás, ha az evesség a' köröm alá vagy mellé vette magát, melly ekkor mindég leszokott esni. Itt vagy a' körömből vágatik el egy darabocska, vagy valamely hegyes kés a' köröm alá szuratik. E' meg lévén, a' genyut lassan ki kell nyomogatni, és osztán

mészvizzel bekötni, melyre nem sokára begyógyul. Ezt a' felnyitást soha sem kell elmulatni, mert másként néha az egész kar veszedelembé eshetik. Mivel pedig ez a' baj nem csak igen veszedelmes, hanem föltötte fájdalmas is, azért mindég seborvosra volna jó azt bízni, mert ennek tudni kell a' legjobb időt 's helyet, mikor 's hol nyitattatják fel az ujj legkönnyebben és legkisebb fájdalommal.

10) Köröm' nyavalyáji.

Igen fájdalmas állapot, ha a' köröm, kivált a' lábakon, a' hol ez igen gyakran megesik, a' husba nő. Ez többnyire az olyan személyeknél tapasztaltatik, a' kik igen szűk lábbelieket hordoznak, és így lábujjaitkat szoros helyre kényszerítik. — Ezen bajat úgy előzhetni meg, ha tágabb lábbelieket huzunk fel, lábainkat gyakortább meleg vízbe tesszük, melyben a' körömök meglágyúlnak, a' mikor ezeket valamelyszon: dával felemeljük és a' széleikből egy keveset elvágunk. Ez meglévén, néhány szál tépés tétetik a' köröm és a' hús közzé, előbb égetthorba mártván azt; de így több napokig kell cselekedni, melyre nem sokára a' fájdalomak is elmúlnak. Ha a' köröm a' husba vágódott, akkor holmi vadhús is nő ki. Ezt egy kevés kék gáliczkövel vagy égetett timsóval kell érinteni, és a' sebet mésvizzel bekötni, a' mitől az hamar meggyógyul. De mivel a' hol a' köröm be volt nőve, ez ismét könnyen megeshetik, azért ott a' körömöt hasznos néha néha megnyirbálni.

Ha a' körömméreg, vagy ruzódás és akármelly ok miatt a' köröm leesett, és az újabbat csak magára hagyjuk nőni, akkor ez gyakran elgörbül és éktelenedik. Ennek elkerülhetésére, az elesett köröm' helyére fehér viasz tétetik, melly alatt osztán az új köröm szépen fog nevekedni.

Fgy harmadik körömnnyavalya a' szükségtelen tisztítgatástól származik; t. i. a' szüntelenvaló kefélés vagy vakargatás miatt. A' körmök feldagadnak, megvastagodnak, és a' hústól eltávoznak, úgy hogy mindenütt akadékoskodnak, kivált ha finomabb munkához akar valaki fogni. A' körmöknek ezen nyavalyájok ellen alig tehetni valamit, és azért, hogy a' körmök szépen nőhessenek, öt, hat esztendeig magokra hagyattassanak, így majd ismét természetesekké lesznek,

11) Hajkihullás, hajkimenés.

Csaknem mindnyájuknál, a' kiknek a' hajok még ifjúságokban kihull, nem okozhatni egyebet, mint a' fejnek 's ábrázatnak mindjárt a' felébredés után való reggeli mosatását, midőn az egész test még gőzölög, a' mint ezt néhol és némelyek cselekedni szokták, a' mit semmiképpen nem hagyhatni helybe. Ezen ártalmas szokást tehát kerülni kell. Azonkívül lehet a' haját jó pomádékkal is kezegetni, és a' sarjadzó hajszálak' növést elősegíteni. A' szőke haj, a' mint a' tapasztalás bizonyítja, legkönnyebben kihull, ellenben a' csupa fekete nem, Továbbá a' lenyírés által is, ha gyakran történik, a' hajnövést előmozdittatja. A' fehérszemélyek, a' kik hosszú haját viselnek, messék el hajok' végét gyakrabban és kenjék pomádéval, mert a' sok vízzel mosás a' hajnövést háborgatja, A' hajszálak t. i. ez által kiszáradnak, természetes zsírosságokat elvesztik, a' végeiken széthasadnak, és mint a' nyomorék plánta elaszna, 's gyökerestől kihullnak. Ezt a' hajszálvégnek eluyirbálása által gátolhatni meg. Pomádé képpen ajánlhatom a' következőt: Végy jól kiolvasztott marhavelőt a' Patikákból, ebből két latot keverj össze husz gránnyi hidegen készült Chinaextractummal, és tégy hozzá némely jóillatú olajokat, p. o. sziklu-

olajat; és élj vele hetenként legalább néhányszor, a midőn ezt erősen a' hajra kell lenni szinte a' hőrög.

12) Tetvek.

A' tetvesség, ez a' gyermekek' nyomorultságoknak egyedülvaló gyakortábbi oka, ered a' tisztátalanságból, és csak ritkán függ nagy mértékben a' test' megromlott nedveitől, a' mint ezt a' tetükörség is bizonyítja, melly a' feslett életmódnak következése, 's mellyben a' tetvek minden felfakadó fokélyekben nyüzsögni láttatnak, és ki sem irtathatnak semmi által is, hanem a' Beteget irgalmatlanul elemésztik.

Legjobb szer az efféle rút férgek pusztítására a' tisztaság, kivált a' gyermekeknél, a' kiket legtöbbször 's csaknem egyedül tapasztalunk azokkal bajlódni. A' gyermek' fejét tehát gyakorta kell fésülni, kefélni és hajokat eczettel megnedvesíteni, melytől kivált a' serkék elvesznek.

Igen jó kenőcs ez is: Végy két lat disznózsirt, egy lat öszvetört petrezselyemmagot, keverd össze 's adj hozzá hat vagy nyolcz osepp levendula és anisolajat. E' kenőccsel kenetessenek be azok a' részek, a' hol a' tetvek legszámosabbak. — *Vagy*: Végy egy lat szabadillamag-port, négy lat fris disznózsirt, és húsz grán olaszköménymagot; és összekevervén élj vele mint az előbbivel. Vörös és foghagymával is megkenhetni a' haját, vagy kifacsart leveikből néhány cseppel, a' mit a' tetvek nem szenvedhetnek.

Ezek a' szerek elég bizonyos foganatúak, kivált ha a' gyermek' süvegének vagy kalapjának béllését néhány csepp levendulaolajjal megnedvesítjük. Ellenben a' kénésűs szerektől és tetvkenőcsöktől őrizkedni lehet.

XVI.

KÜLÖN RÉSZEK' NYAVALYÁJI.

1) Sérhés, sérvés; — tökösség.

A' sérvésck külömbfélék, mellyek a' testnek azon tájékáról, a' hol megjelennek, szoktak neveztetni. Olyan puha, hirtelenül támadó, rugós, fájdalmatlan daganatok, mellyekben egy darab hár, vagy bél hurka vagy más hasbeli részeknek legalább egy darabja vagyon. Hogy az illy daganat valóságos sérvés, megismérni abból, hogy a' vizerányos hanyatt fekvéskor és a' kézzel nyomáskor megkisebbedik, vagy egészen is elenyészik, a' köhögés, lehellet' visszatartása alatt, álláskor és jóllakás után ellenben megnagyobbul és feszül. Ezen daganat' színe a' többi bőrétől nem külömbözik, és mindenféle hasbéli bajokat, korrogást, kölikát, szorulást, émelygést, okádást, ée okoz. A' köldök' táján, vagy a' köldökön kitolódott sérvések neveztetnek köldöksérvéseknek; a' hasnak egyéb részein hassérvéseknek; az ágyékokban, ágyéksérvéseknek, és a' tökzacskóban leereszkedettek, tökzacskósérvéseknek, vagy tökösségnek. Ha az illyen sérvésben se hár se hurka darab nincs, hanem az csak valamelly más okból származott puha daganat, akkor ez fattyúsérvésnek mondatik, és innen e' nevezetek is: szeles, puffadt sérvés, husos sérvés, vizes, véres sérültség, ée.

Minden sérhés munkamívi okból származik, azért a' sérhültek semmi igen megeröltető testi foglalatosságba ne avatkozzanak. Ettől még azok is tartóztassák magokat, a' kiknek szülejik és Elejlik sérvésben szenvednek, mert ezekről gyakran a' maradékra is átszáll a' sérvésre való hajlandóság. A' diatára nézve a' sérhültek örizzék magokat a' nehezen emészlődő és puffasztó eledelektől.

De ha már a' sérvés jelen van, és az életet valaki nem akarja veszedelembé hozni, az nyuljon olly eszközökhöz, mellyek a' sérvés' nagyon kitolódását akadályozzák, értem a' sérhékötöket, vagy a' köldök és hassérvések ellen a' haskötöket. Ha ez elmulasztatik, a' sérvés könnyen beszorúlhat; az az, a' sérvés' nyílásán nagyobb béldarabok nyomódnak által, mellyeket a' könnyen támadható gyúladás és feldagadásakor vissza nem tolhatni többé. Ha ilyenkor mindjárt kezdetben az operatio abban hagyatik, akkor makacs hasdugulás, és mivel a' bélben lévő emésztet a' beszorúlt helyen tovább nem mehet, még ganéjokadás, gyúladás, üszög, is származik, és az elkerülhetetlen halál.

Csupán a' sérvések' veszedelmességét akarám előterjeszteni, mert mivel itt a' seborvosi és mechanikai megedelemnek az orvosival kell egybekapcsoltatva lennie, a' nem orvos maga magát sehogy' sem szabadíthatja meg a' sérvéstől. — Az újszülött gyermekeknel gyakran előforduló és nem veszedelmes köldöksérvésekről utóbb fogok szólni, ha t. i. a' gyermeknyavalyákról lesz a' beszéd.

2) Ficzamodások, Czibaklások.

E' két nevezetek egy 's ugyanazon bajnak különböző grádicsára mutatnak. Ha t. i. valamelly csont egészen kiesészt a' vápájából, akkor ezt nevezzük ficzomodásnak (kimenülésnek); ellenben, ha a' csont nem egészen ment ki az izgödörből, mivel ezt a' körültevo izmok gátolják, akkor ez czibaklásnak mondatik. Mind a' ficzamlások mind a' czibaklások tehetőbnyire kulso okoktól származnak, eséstől, taszítástól, ütéstől, és csak igen ritkán magoktól, az az, minden szembe-tünő erőszaktevéltől valamelly hirtelen mozdulásakor, a' dobás vagy hagyítás, fordulás, tánczolás közben s a' t. A' ficzamlások' gyógyítására mindég sehorvos

kivántatik, mert a' legszükségesbet, t. i. a' helyretételt, más nem érti. Hogy ficzomodás van jelen, megismérhetni abból, hogy a' Beteg a' kiliczamodott részt nem mozdíthatja, valamint az izhajlás' megváltozott formájából és az egész tagnak rövidebbségéből is. A' kimarúlt tagnak helyretétele után a' kötözés legszükségesebb, melly a' tagot a' maga kellő fekvésében is erősen tartsa. Ha gyuladás vagy daganat volna jelen, akkor a' seborvos pióczákat fog felrakni (de a' mi ritkán akad elő) és meleg borral való borogatást, kámforspiritussal, hangya spiritussal mosást elővenni's a' t.

A' csupa czibaklásoknál, a' hol az izhajlás' kötöji csak kinyúltak, a' nélkül, hogy a' csukló szét ment volna, a' helyretétel nem szükséges, egyébaránt a' gyógyítás itt is ugyanaz. A' gyuladás orvosi rendelést kiváú, azon közben pedig imé' vegyítékekkel való borogatás jó. Végy egy lat szalamiat, azután eczetet és vizet, mindenikből négy vagy hat latot, keverd' össze, márts bele vászondarabot és borítsd a' fájós részre. Elmúlván a' gyuladás és vörösség, jól feszesen be kell a' csuklót kötözgetni, hogy a' kötékek megerősödnessenek ismét. Ezen czibaklásokhoz, mellyek elég gyakran történnek, tartozik az ujjaknak hátraszeglésök is, mellyek gyakorta sokáig mozdíthatatlanokká lesznek. — A' gyógyulás után is sokáig kell a' meggyengült részt az erősebb mozgástól őrizni.

3) Daganatok.

A' daganatok olly különbözők és számosak, hogy rólok általjában igen keveset mondhatni, a' mi mindnyájokra illenek. Hogy megértődnessünk, szükséges azokat belsőkre és külsőkre felosztani; a' belsőkhöz tartozik a' verőér daganat, izek' taplós daganatja, fejkörtség, 's a' t. Ezek mindnyájan belső orvoslást kívánnak, és ide nem tartozván, itt kihagyatnak. Mán

daganatok, p. o. aranyér daganatok, lábdaganat, egyes tömlődaganatok, és véraláömlések, a' külsőkhöz szám-
láltatnak. Az aranyérdaganatok ellen ugyan kell sze-
rekkel élni, úgymint, a' mellyeket az aranyéruélaján-
lottunk, de ezáltal azoknak a' daganatjai el nem múl-
nak, a' mellyek gyakran seborvosi segedelmet várnak.
A' dagadt lábak, millyeket gyakran a' betűszedőknél,
könyvnyomtatóknál, és más ollyau személyeknél lá-
tunk, a' kik szüntelen állva dolgoznak, és azoknál,
a' kik valamelly súlyos, és sokáig tartott betegség után
az ágyat igen hamar elhagyták, nyugvást kívánnak,
lábaknak vízereznyos fekvését és borostyánkővel, mas-
tixval, fenyőmaggal vagy közönséges füstölőporok-
kal befüstölt flanéllal való betakartatást. — A' tömlős
daganatok (Balggetódműlft), mellyek idő' jártával mindég
nagyobbodik, jöllehet gyakran esztendőig is egyen-
lően maradnak, nem olly könnyen oszlanak el, és ha
a' Beteg meg akar tölök-rálni, vagy ollyan helyen
vagyunk, a' hol más részek állalok szenvednek, p. o.
a' szem körül 's a' t. akkor késsel kell őket kiirtani.
— A' véraláömléseket megismérhetni azoknak hol kékes,
hol sárgálló színökből. Ezek' nevededésének akadá-
lyoztatására, a' vérelfutotta rész hóba vagy hideg vízbe
dugatik, és azután gyakrabban égettborral és eczettel
mosatik.

4) F e k é l y e k.

Fekélynek mondatik azon nyílt evesedő sérelem,
melly a' sebek' rosz gyógyítása után vagy más okok-
ból származnak, p. o. a' csontfene, kösüvény, görvély,
súly, börnyavalyák, vagy venusi baj miatt. Tisztátalan
és rothadt fekélyek azok, a' mellyekben a' bennök
lévő husos részek puhák, fehérlők vagy feketéllők és
dögleletes büzüek; a' bennök lévő rütságnak nincs olly
sárgás szinc, mint a' jó eveséségnek, hanem zoldes,

feketés, harna annál sokkal higabb, nyúlós és gyakorta hasonló a' feleresztett enyvhez. — Folyó sebeknek mondatnak azon fekélyek, mellyekből folyvást bő nedveség ömlök ki. Kirágo fekélyek pedig azok, a' mellyek mindég tovább rágják magokat.

A' fekélyek' gyógyítása leginkább attól függ, hogy az okaik távoztassanak el legelőször. Ha tehát a' fekély franczús eredetű, a' mit annak szalonnás voltából, lapos széleiből, mellyek vöröses vagy kékes színűk, és valamelly saját szagából ismérhetni meg, akkor előbb a' franczút kell belső szerekkel megorvosolni, hogy a' fekély begyógyúlhasson, és azért ezen veszedelmes nyavalyát mindég orvosra kell bizni.

Mit kelljen a' csontfenéknél cselekedni, már előbb mondtunk. — A' görvélyes fekélyt elárúlják a' mindég dagadt mirigyek, fájós könyező szemek, nagy poczok, sáppadt ábrázat, ée.; ezek minden külső segítség nélkül magoktól felakadnak; gyakran sokáig folynak, de végre magoktól ismét begyógyúlnak, ha a' görvélyes nyavalya elháríttatható, mellyről utóbb szözlünk. — A' súlyos fekélyeket az együtt jelenlévő súlyról, sötétes, taplós könnyen vérző foghúsról, rossz fogakról és bűdös lehelletről ismérhetni meg. Itt a' hüseldeleket a' Beteg kerülje és éljen zöldségekkel, különösen a' súly ellen valókkal; lásd a' Bézvetést.

Altaljában a' fekélyek' gyógyításakor ezekre kell vigyázni: Minden fekély mennél tisztábban tartassék, és napjában többször beköttessék. — A' beteg rész nyugvást kíván. — A' füstölt, sós, hævítő, zsiros, savanyú és csipős ételek távoztassanak el, és könnyű tápláló diaeta tartassék. A' levegő legyen tiszta és egészséges, a' lakhely száraz és a' levegőfolyástól mentl. — A' fekélyek egyébiránt az orvosok' és seborvosok' keze alá tartoznak, mert ok tudják azokuak belső okait legjobban elhárítani.

5) Csősfekélyek.

A' csősfekélyek hosszú többenre szük üregeket csinálnak, tulajdon nyílások vagyon, folyvást evet docsátanak, és magoktól soha nem gyógyúlnak be. Mivel gyógyítások csupán seborvosi, és szinte mindég operáció, az az, a' csőnek felhasítatása által vagy el-lennyitással men véghez, azért leginkább itt csak azoknak megelőzéséről szólhatunk. A' csősfekélyek' származására olly tályogoknak (abscessus) késő felnyitások szokott alkalmat nyitani, a' mellyek a' bőr alatt hol fűlyebb hol mélyebben támadnak; és annak gyakorta a' félékeny Betegek magok az oka. A' csősfekélyek néha fölöttébb utálatosak, mint p. o. nyálés könycsősfekélyek az ábrázaton, néha igen kínzóak, mint a' véghucka csősfekély, és végre halálosak is, mint némellykor az izhajlásbeli csősfekélyek, mellyekre mindég az izhajlás' merevedése következik, és általok annyi nedvesség veszelődik el, hogy a' Betegnek el kell miatta sorvadni.

6) Sebék.

Sokaknál a' nagyobb sebek több izben csupán onnét erednek, mivel a' bőrnek legcsekélyebb sérelmeit helytelenül gyógyították. A' kisebb vágások, metszések hamar és önként begyógyúlnak, és ezeknél csak arra kell vigyázni, hogy semmi tisztátalanság a' sebbe ne jöjjön, a' mire egy kis szelet angolyflastrom elégséges. Ha a' vágás nagyobb, úgy hogy a' seb' szélei szorosan össze nem állanak, hanem egymástól elválnak, akkor ezeket ragasztó flastromos keskeny vászony szeletekkel huzhatni egymáshoz. — A' husba hatott üveget vagy más éles, hegyes testeket előbb ki kell a' sebből venni, hogy meggyógyúlhasson; ha a' sebes rész meleg szappanos vízbe tétetik, az idegen test könnyebben kijő. A' hol nevezetes vérérdények sértődtek meg; úgy hogy

a' vérzést hideg vízzel el nem állíthatni, ott seborvos-
ért küldjenek, a' mit minden izhajlásbeli sértődéseknél
is kell cselekedni, mert ott a' csekélynek látszó seb
is gyakorta igen fontos. — Az igen vérző sebuél, hogy
a' seborvos' eljöttéig a' megsértetett igen sok vért ne
veszítsen, a' seb körül lévő ereket addig kell nyomog-
gatni, míg a' vérzőér a' nyomás alá nem esik, a' mi-
kor a' vér azonnal eláll. Ha az erősen vérző erek csupán
bőrbeli edények, akkor a' nyomás haszontalan, hanem
a' sebre egy eczetbe mártott spongyiát kell nyomni. Ha
a' metszett vagy vágott sebek igen nagyok, akkor azo-
kat öszve kell varni, mert csak így siettetik a' gyó-
gyulás, és előzetnek meg a' rútsebhelyek. — Ha vala-
melly sebnél egy darab bőr vagy hus is hibázik, akkor
arra ne tétessék angoly flastrom, mert a' seb tőle meg-
rosszabbodnék, hanem a' bőr hibáztakor, önceratium,
a' hus' elvesztekor pedig ruhátépes, hogy az evesedés
által az elveszett rész kipötölődjék. Ha a' seb rossz
látszatú dagadt részeken vagyon, későn heged be, és
igen vékony vagy rossz színű evesseget bocsát, akkor
seborvost kell hivatni, mert ez gátolhatja meg legjob-
ban a' sebhez ütközhető üszögöt vagy más rossz követ-
kezésért, a' melly talán egy egész tagnak elvesztésébe
kerülhetne.

7) Tagzsibbadás.

Tulajdonképpen a' tagzsibbadást nyavalyának nem
tekinthetni, mivel az csak valamely főnura lett nyo-
másnak a' következése, p. o. a' test' rosszul fektekor
különösen pedig a' lábak' egymásra tételekor. Áll va-
lamelly bizsergő érzésből, melly a' zsibbadt tagnak
használtatásakor a' bőrben ezernyiszurásokká változik,
kivált a' talpakban a' felálláskor. A' ki a' lábait egy-
másra nem veti, könyökére nem dől, vagy testét más
alkalmatlan helyzetbe nem teszi, arra tagzsibbadás

nem jő; — de ha már jelen van, akkor a' szurások ellenére is a' bőrt erősen kell dörölni, és azonnal elmúlik; egyébiránt kevés perczek után magától is elenyészik.

8) Dagadt lábak.

A' lábak' azon daganatjáról, melly a' sok állásból és a' súlyos nyavalyák után való lágyadtságból ered, már a' daganatoknál szóllottunk; a' meggátolt lábizzadáástól származóóról nincs mit mondanom, mint, hogy a' lábak' izzadását ismét igyekezni kelljen előhozni, a' mint a' következő szakaszban taníttatni fog; és a' viselés asszonyok' dagadt lábaikról utóbb az asszonyok' nyavalyájindl különösen fogunk emlékezni, azért itt csak kevés mondani való lesz róla.

Ha a' dagadt lábakon orbáncz támad, akkor többnyire üszöggel és erre következő halállal végződik. Az Asszúrkórságosoknál és sorvadóknaál megjelenő lábdaganat is halált jövendöl. Artatlan pedig a' sok gyalog utazás miatt és szorító lábbeliktől származó lábdaganat. Minden előbb említett esetekben nincs jobb, mint a' lábakat hosszú gyapjukötőkkel betekergetni a' lábujaktól fogva a' daganat' végéig. Az utolsó esetben pedig elég nyugodni, vagy legfolyebb a' lábakat égettborral mosogatni.

9) Meggátolt lábizzadás.

Magára nézve a' lábak' izzadásának meggátolódása ugyan semmi nyavalya, de igen kellemetlen, fájdalommas sőt életvesztő bajokra is szolgáltathat okot, melyeket el nem hárithatni, ha csak a' lábak' izzadása meg nem indíttatik. Meggátoltatik a' lábak' izzadása és elnyomattatik, a' hideg mosás, meghűtés és hideg lábfordók által, visszaállíttatik pedig az ellenkező módon,

t. i' gyapja lábtakarók, szőrtalpak, melegített kövek és meleg lábfordók által, mellyeknek hathatóságát sóval, hamuval vagy mustárral öregbíthetni. De néha minden arra fordított igyekezet mellett sem lehet a' lábakat megizzasztani, sőt ha a' lábak gőzölgésbe hozatnak is, az elnyomott lábizzadástól származott nyavalya előbb el nem múlik, míg a' visszaállított lábizzadtság' szaga a' régiével nem egyez, a' mire gyakran minden szerekl sem mehetni.

10) Izhajlásbéli taplósság, taplós daganat.

Az izhajlásbéli taplósság egy fájdalmas fehér daganat a' térdhajlásban, melly hol a' csontokon, hol az izhajlásbéli kötőkon támad a' bőr színe változatlanul maradván, az ujjnyomásra semmi gödröt nem mutat. A' beteg tag elgyengül, a' térdhajlás mozdíthatlanná lesz, és ha rosszul gyógyítatik, a' térd megmevedik, vagy csontfene is származik, és a' láb haszonvehetetlenné lesz. — Okai a' nyomás, ütés vagy esés, kivált a' görvélyre hajlandóknál. Igen gyakran láthatni ezen nyavalyát a' kéményseprőknél is, a' térdek' megerőltetése miatt a' kéménysepréskor. E' bajnak gyógyításáról itt semmit se mondhatok, hanem kitkit intek, hogy, ha ezen bajt észre veszi, tüstént orvoshoz folyamodjék, mert ha késik, a' csontok megromolhatnak és a' baj úgy előre halad, hogy többé meggyógyítani lehetetlen, — annál inkább ha rosszul orvosoltatik.

11) Úszög. (Brand)

Ez a' legszerencsétlenebb kimenetele mind a' belső mind a' külső gyúladásoknak. Megkülönböztetik a' hideg és meleg uszögöt, de a' mellyek csak ugyanazon bajnak kisebb vagy nagyobb grádicsát jelentik. A' meleg

üszög (másként rothasztó v. gutafene) a' kisebb grádis, melly a' hideg üszögöt mindég megelőzi. Midon valamelly rész meleg üszögbe men által, akkor egyszerre minden fájdalom elmúlik, a' beteg rész sötét pirossá lesz, a' bőr felemelkedik és alatta valamelly csipős nedvesség gyűl össze. Ha ez valamelly külső részen történik, akkor ez néha még megtartathatik; de, ez nem lehetvén hamar, úgy majd hideg üszög vagy tökéletes elromlás következik. Ekkor az üszögös rész elveszti szokott látszatját, elhidegül, megfeketedik, fölötte rossz szagot bocsát 's egy szóval elhal. Illyenkor A' Betegét csak az üszögös tag' elválasztása által menthetni meg. Mikor valamelly belső részhez üt az üszög, akkor már a' meleg üszögre is halál következik.

Legbizonyosabban előzhető meg az üszögöt a' gyüladásnak helyes gyógyíttatása által, különösen pedig az orbánczczal való jó bánás által, mert chez hamar üszög üt a' rossz gyógyításkor. De ha az üszög már jelen van, akkor tüstént orvoshoz kell folyamodni, minekelőtte még a' hideg üszög (másként: fekete fene, üszögfene) következik, másként aztán nincs szabadulás. — Az orvos' érkezéséig tegyék a' beteg részt alkalmas helyzetbe és a' Beteg maradjon csendesen. A' szoba inkább hűves mint meleg légyen, és minden hevítő és nehéz ételek 's italok távoztassanak el.

XVII.

FEJÉRSZEMÉLYEK' NYAVALYÁJI.

1) Havitisztulás' hijánosságai.

A' havi tisztulás nem volna valóban annyi alkalmaslanságokkal összevetve a' szépümbeli fiatalság-

nál, mint most szokott, és mindég bizonyos rendeséget követne; ha a' mi miveltségünk, dietetai rendetlenségek, a' fehérszemélyek' gondatlansága annak megjelenésekor, 's általjában az igen helytelen akkori magaviselet, mindég újabb haborításoknak okai nem volnának. E' természetes munkálódás' idején a' leány vagy asszony őrizze magát a' meghűléstől, a' savanyú és hevítő étkektől 's italoktól, az elme' felháborodásaitól és igen erőszakos testi mozgásoktól.

Az igen bő vérfolyás többnyire a' hevítő italok és étkek, tánczolás vagy más erős testi mozgások, éneklés, nehéz terhet vivés, ée. által okoztatik, ezeket tehát kerülni kell. Addig tartván a' vér' menetele, míg 8 — 12 lat vért tisztul ki, a' mi 3 vagy 4 napig szokott megcsenni, azután ismét eláll. — Az igen csekély vérfolyásnak oka többnyire a' savanyú étkektől és italoktól származik, mellyektől azért ezen idő alatt őrizkedni kell. — Természet szerint való dolog, hogy a' gyengékedő, nem vérmes asszonyoktól kevesebb vér menjen el, mint az erős, bővérűektől; de ha a' vérfolyás olly kevés volna, hogy a' személy e' miatt alkalmatlanságot szenvedne, akkor néki a' járkálást, kocszást és más mértékletes mozgásokat lehet javasolni, mellyre a' vér bővebben szokott folyni. Itt e' nem történik, és csak kevés csepp vér takarodik ki, akkor meleg lábfordók ajánlathatnak, mellyek után a' lábakra meleg harisnyák huzattassanak, és a' személy, hogy a' lábai schogy' meg ne hulhessenek, ágyba feküdjék. A' lábfordókkal azonban, kivált az asszonyok, vigyázva éljenek, a' kik nem tudják bizonyosan, ha vallyon terhesek e; mert ilyenkor minden egészségüket elronthatják. A' vért hajtó szerck, millyen az izzóbor (Üfűhwein), sáfrán és külömbféle essentiák, orvosi rendelés nélkül ne használtassanak, mert könnyen sorvadásra és vizkórságra aduak alkalmat.

Némally fehérszemélyok görosökkel is bajlódnak ezen idő alatt, kivált a' kiknek altestökben dugulások vagynak, és has szorulásra hajlandók. A' dugulások' elháríttatása előtt a' görosök el nem állanak, akarmennyi göros ellenvaló cseppeket vegyen is a' Beteg, azért is orvoshoz kell folyamodni.

A' fontosb rendetlenségeket orvosra, vagy szülészre kell bizoni. Gyakran szüntelenül folyik a' vér, mivel az anyaméh beteg, mellyen természetesen csak a' szülést segítő orvos tud segíteni.

2) Sápasztókórság, sápadtság, fehérekórság.

E' nyavalyában az érne kezdő leánykák szenvednek, ha a' havi tisztulások még a' maga reudén nincs. Ábrázatjok' színe egészen halovány, ajkaik fehérek, szemeik körül kékek, hasok puffadt, dugult, fájdalmas, lehellésök szorongató, szivök dobog, köhögnek, minden tagjaik nehezek, gyakorta szédelgésről panaszkodnak, és néha igen különös, nem enivaló holmikra vágy ételkivánsok. — Ez a' nyavalya leginkább csak gyengélkedő személyekre jó, a' kik a' rossz életmód, egészségtelen szobalevegő, sok ülés, növényi étkekkel való hő élés, meleg italokkal, kivált theával visszaélés által gyomrokat és beleiket 's ezekkel együtt egész emésztő erejüket fölöttébb meggyengítették.

A' magára hagyatott, vagy rosszul orvosoltatott sápasztókórság könnyen veszedelmes és sokáig tartó nyavalyákká változik, különösen vízkórsággá. Magára nézve nem veszedelmes, de könnyen azzá lesz, ha más nyavalyához kapcsolódik, vagy ollyanná változik.

A' sápadtkórságnak legjobb 's legbátorságosb gyógyítása legnagyobb részént a' jó és illő diaetában áll. A' Betegek a' szabad levegőn sokat mozogjanak, térszobákban lakjanak, a' hol a' levegő nem olly hamar

romlik meg, úgy nagy szobákban aludjanak is, de ne igen sokáig, mert a' tollas úgy a' sáppadtságuk kedvezni látszik. A' diaeta erősítő és tápláló legyen, kivált húsból, tojásból, risből és egyéb nyálkás eledlekből álljon; a' plántaétkék távoztassanak el. Minden ételekben fűszerszám legyen, és a' Beteg igyék sert, hort és kivált püspökitalt (Bischoff) néha néha mértéktelenen. — Azonkívül a' Beteget vidámitani, mulatni szükséges. Ha az emésztés jó és a' személy nem igen gyenge, akkor igyék Pyrmonti vizet, melly a' sápadtkórság ellen leghathatósb szer, ámbár más vizek is ezt tehetik, ha kivált benne vasrészek találtnak. Az ásványos fürdők is hasznosak, de ha a' Betegtől ez ki nem telhetik, éljen füvekkel vagy szaladdal készült fürdőkkel. E' végre vehetni úrmöt, kálmosgyökeret, és mezei köményt, mindenikből két vagy három latot egy fordöre, mindnyáját egy kevéssé főzván, azután a' leszűrt viz a' fürdőhöz vegyittetik. De a' fürdő igen meleg ne legyen, hanem inkább langyos.

Általában pedig, a' szerencsétlen szerető vagy másért husongó személyeket fel kell vidámitani, kívánságokat, ha lehet, beteljesíteni, és őket mulatságos utazásra bírni. — Leginkább pedig őrizkedni kell a' kurusolóktól és titkos, mindentgyógyító szerektől.

6) Fehérfolyás.

Két különböző nyavalyák neveztetnek így: az egyik a' buja élet következése és ragadós, mellyről itt nem szóllok. — a' másik ellenben nem egyéb, valamely igen bő nyálka elválasztódásnál a' nemirészekben, melly a' legjobb életü fehérszemélyeken is megjelenik, leginkább kevéssel a' havitisztulás előtt's után. Származik a' nemzőrendszer' laukadtságából és annak ki nem elégítő felizgattatásából. Azért a' szerelmes leányok 's jegycseken többszor tapasztaltatik, úgy hogy

gyakran e' miatt igen elsoványodnak, és kivált oeceseik elapadnak. E' nyavalya orvosoltatása igen egyszerű. Minden a' mi a' nemirészeket felizgatja, a' bűjaságra ingerlő könyvek' olvasása, olyan eledetek, mint a' vaniliás kocsonyák vagy fagyaltak, csokoládé, ée. és végre mind az, a' mi a' testnek közönséges erőtlen-ségét még nagyobhitja, 's így a' fehérfolyást neveli, p. o. a' mértékletlen théaital szorgalmasan elmellőztessenek. A' Beteg igyék jó keserű sert, a' szabad levegőn tegyen mértékletes mozgásokat, és éljen gyakorta fürdőkkel és félfürdőkkel. De ezek mindég hűvesek legyenek, mert a' meleg víz a' bojt még nevelné. Naponként egy közönséges vagyis egész fürdőt és egy félvagy ülőfürdőt kell venni, vagy legalább két ülőfürdőt. Elejéntén csak egyszerűk lehetnek, aztán pedig azokhoz arósitó 's valamennyire öszvehozó füveket is adhatni. Vehetni t. i. ürmet, kálmosgyökeret és szilfa-héjat, mindenikből egy latot, egy ülőfürdőre, és két vagy három latot egy egész fürdőre. Nyáron ihatni a' Pymonti vizet, 's hasonlókat, igen jó és gyors haszonnal; és ha lehet erősítő vasfürdőkbe is menni. Ha mindezek a' bajon rövid idő múlva nem segítenek, sőt az még talán megsúlyosodik, talán valami kellemetlen szagot hocsát, a' részeket felrágja, és inkább genyedt-ségfélvévé válik, akkor szüléstaegítő orvoshoz kell folyamodni, mert végtére a' fehérfolyás az anyaméhnek elfajulása miatt is támad, vagy ha sokáig tart, más nyavalyákra is ad alkalmat, p. o. megkeményedésekre, mellyeket jókor meg kell előzni.

4) Szünádra, nádragörcs, asszonyi komorkórság (Hysteria).

A' szünádra sokban hasonlít a' hypochondriához vagy férjfiak' komorkórságához, főképpen abban, hogy ez sem valamolly állandó meghatározott betegség, ha-

nem egy olyan inbéli nyavalya, a' melly magát ma ezen, holnap ismét más részen nyilatkoztatja ki, 's azért a' Betegek naponként új bajokról panaszkodnak. Ezen okból e' betegséget leírni sem lehet. Leginkább a' korosabb leányok és asszonyok vesződnek vele, a' kik még soha sem, vagy több esztendők óta nem voltak viselősek, ennél fogva az özvegynék és erős asszonyok, a' kiknek gyenge vagy elvénült férjök vagyon. A' szünádrás személyek általjában igen gerjedékenyek, és minden környülállás, akár öröm, akár szomorúság és fájdalom, fölöttébb erőszakosan hat rájuk. Minden időváltozaskor más új alkalmatlanságokról panaszkodnak, és minden szó kellemetlen érzéseket támaszthat náluk. Fejfájás, szédülés, fülzúgás és ájulások bántják leginkább a' szünádrás személyeket, és megátalkodottság, türethetlenség, 's néha rosszaság is uralkodik bennök. Egyébaránt rajtuk emésztésbeli bajok, ételnemkívánás, émelygés, hányás, gyomorgörcs, felbőfőzés, puffadás, hasszorulás vagy hasmenés alkalmatlankodnak. Végre a' Betegek gyakran mellgörcsről, füladozásról, sohajtozásról, köhögésről és ásítózásról is panaszkodnak, 's a' t.

Mivel a' szünádrás személyek naponként új bajokról panaszkodnak, 's tulajdonképpen magok sem tudják, mi bajok, azért az orvosláshoz sem foghatnak magok, hanem orvoshoz szükséges folyamodniok. Legjobb nékik könnyen emésztődő és alkalmas eledelkel élni, vidám társaságokba menni, utazni és a' szabad levegőben sokat mozogni; mert a' szüntelen ott-honülés legártalmasabb rájuk nézve. Ezek a' förendsze-
bások a' közönséges magok tartására nézve; a' többit valamelly ügyes és résztvevő orvostól kell várni.

5) Anyaméhgyulladás.

Ezen nyavalya, mellyben a' fájdalmak hasonlók más gyúladásokéhoz, ugyan a' szerint orvosoltatik, mint egyéb gyúladások, p. o. a' gyomorgyúladás felől mondottuk. Ez, mind a' terhes mint a' nem terhes méhgyúladásokra illik. Orvoslását az orvos fogja teljesíteni.

6) A' viselősség vagy terhességkori bajok.

A' viselősséggel gyakorta, kivált a' gyengébb és érzékeny személyeknél, külömbféle bajok járnak, mellyek ellen nem sokat tehetni, de a' mellyek szerencsére csak igen ritkán tartanak az egész viselősség' ideje alatt. Némelly asszonyok igen rossz kedvűek, vagy mindenféle szeszélyűek, és ezeket soha sem kell magokra hagyni, mert aztán mindég buslakodásra hajlandók; hanem őket mulatni és vig társaságokba kell vezetgetni. — Mások ismét külömbféle emésztésbéli alkalmatlanságokról, étel nem kívánásról, undorgásról, szüntelen felbőfögésről, hányásról, ée. panaszoknak. Ezeknek igen szoros diatétát kell tartani, egyszerre sokat soha sem enni, és akkor is csak egészséges könnyon emésztődő eledeleket. — Még mások vérpesgésről, többszöri nagy forróságról, fülesendülésről, szédelgésről, sőt ájulásról is panaszkodnak. Ezeknek az orvos eret fog vágni, mellyre jobban lesznek. Ha hasszorulás is van jelen, akkor jó a' viselősnek tiszta borkövel inni a' vizet gyakran. A' nehéz serek ilyenkor ártalmasok, és helyettök inkább vékonyító italokat kell választani, nevezetesen limonádét. — Az érettebb korokban viselős asszonyok néha igen fájdalmas feszülést vádolnak a' hasokon, a' művek a' nehezebben

nyúló bőr az oka. Azért ezek sziros holmikkal kenhetik a' hasokat, p. o. zilizkenőcszel, reggel és estve egy fél vagy egész kávéskalánnyit a' fájós helyre. A' bekenés után egy darab flanell fűdessék a' hasra részént, hogy meleget tartson, melly a' bőr terjedést igen segíti, részént hogy a' fehérruhák el ne mocskolódjanak, minthogy nehezen tisztulnának meg.

7) Dagadt lábak,

A' már folyebb említett lábdaganat gyakorta vétezik észre a' viselősöken, kivált a' terhesség' végén, de az ellen is keveset cselekedhetni, holott a' gyermekágyban három vagy négy nap múlva magától elmúlik. Azonban a' harisnyát soha se kössék igen szoroson, lábaikat ne hagyják szüntelen lóggani, hanem zsámolyra tegyék az üléskor, és ha a' daganat nagyobb volna, feküdjenek le napjában; mert a' folyvást való ülés a' daganatot neveli, a' mit abból is láthatni, hogy estve az legnagyobb, és reggel ismét legkisebb. Hasznos azonkívül a' lábakat melegen is tartani, és télen által az ágyat ott a' hol a' lábak fekszenek, estve kimelegíteni. A' gyermekágyban ezen daganat igen hamar és egészen elenyészik. ha az ember a' lábakra fenyőmaggal befüstölt flanelldarabokat tekerget.

8) Vérérosomók (Varices).

A' vérerosomók a' terhesség' következése. A' külsőbb véreerek feldagadnak és pedig némellykor annyira, hogy szinte felpukkadnak, a' mi a' szüléskori vigyázatlan crölködéskor meg is történhetik. Nevezetesen a' szöke és gyengélkedő személyeken láttatnak legtöbbször. Melly veszedelmessé lehessen ezen környülállás a' szülőkre vagy viselősekre nézve, kiki elgondolhatja. E' vérerosomók' orvosoltatása igen egyszerű. Először is a' szoros harisnyakötöket és haskötöket szükséges

eltávoztatni, mert ezek a' vérércsomók' származását előmozdítják. Mihelyest valamely viselős személy azokat magán észre veszi, (legelőször és leglátthatóbban a' lábikrák' beloldalán jelennek meg, és lassanként a' lábak egész belső felén elterjednek a' nemirészekig), azon legyen, hogy meg ne nagyobbodjanak, a' mit a' fűzőharisnyák által vihetni véghez. Erős vászonból egy alkalmas harisnya metszetik ki egy darabban, melly a' láb külső oldalán nyitva, és fűzőlikakkal felkészülve legyen. Ellenben a' harisnya' belső oldala, melly a' feldagadt vérerekre fog jönni, egészen sima és varrás nélkül maradjon. A' fűzőlikak alá is valamely vászon leppendék essék, hogy a' fűzőgaland a' bőrt ne nyomhassa. Ez a' harisnya alúlról fölfelé jó feszesen befűzetik, és éjjel nappal hordoztatik. De a' befűzést olly erősen sem kell ám tenni, hogy a' láb elzsibbadjon. Ezen harisnyára, ha sima és jól van csinálva, más harisnyát is huzhatni, a' nélkül, hogy megismerzenék. — hasonló harisnyát csinálhatni a' láb' felsőbb részére is, ha rajta vérércsomók találhatnak keletkezni. Az első terhességkor ezen baj csak igen ritkán tapasztaltatik, de annál gyakrabban a' későbbi viselős állapotokban, és illyenkor is leginkább a' szőkéknel, a' kiknek igen gyenge és nyulékony bőrök vagyon. — Mit keljen a' szüléskor oseelekedni, kivált ha a' vérércsomók a' nemirészeken vétetnek észre, a' hol hasonló készüléket nem alkalmaztathatni, az a' bábák' gondja, a' kik az elléle esetekre nézve is tulajdon oktatást és útásítást vesznek.

9) Idétlen szülés, (elvetéllés).

Ez, az asszonyi nemre nézve, legtöbbsnyire folotte szomorú következésű, ha a' visellősség háborgattatik és a' magzat időnek előtte elmegy, akárminő okból történjék is. Sőt ez néha életökbe is kerül. Megérdemli

tehát, hogy a' viselőket mind azokra figyelmesekké tegyük, a' mik az idétlen szülésre okúl szolgálhatnak, és azután azon szereket emlitsük, melyek ezen szerencsétlenséget még megakadályozhatják.

Ezen baj függhet külső vagy belső okoktól, az az olyanoktól, melyek a' testben magában, vagy a' kívülvilágban vannak. Ha az anyaméh maga beteg, akkor a' magzatot nehezen tartja ki, és ekkor minden szer fogatlan lesz, ha a' méh általa egészséges állapotba nem tétethetik. Leggyakrabban cilléle oka az idétlen szülésnek a' méh' megkeményedése. Azonkívül a' terhesség alatt hánytatót, erős hashajtó szereket bevenni, a' lábakat melegen fürösztetni, és rajtok eret vágatni, ártalmas, mindezeket tehát kerülni kell. Továbbá őrizkedjék minden viselő személy a' haragtól, ijedéstől és más felháborodásoktól. Ismét a' lábaknak és a' hasnak meghütése, és a' belekben lévő erős szelek is alkalmatosságul vannak az idétlen szülésre; azért a' lábakat és hasat melegen kell tartani és a' pullasztó étkeket 's italokat kerülni. — Végre a' taszítás, ütés, esés, és igen erőszakos testi mozgások, tánczolás, futás, emelés, terhivés, éc. könnyen ezen bajt okozhatják. — Midőn a' viselő asszony a' keresztcsontjában huzó érzést, a' has' aljában kitetsző nehézséget és koronkéntvaló fájdalokat vesz észre, akkor feküdjék úgyba, és kerüljön mindent, a' mi a' vért felpesdítetné, vagy hevülést okozhatna, és azon legyen, hogy a' teste ismét lecsendesedjék. Azért igyék néhány csésze gyenge szikfuvirág herbatét, feküdjék csendesen és csináltasson magának Mákból készült mondolajetet.

(Ezen orvosság hideg helyre tétessék; nehogy megsavanyodjék). Ha a' fájdalnak erősebbednek és az idétlen szülés meg nem akadályoztathatik, akkor tüstént orvosért kell küldeni, a' ki azt még talán meggátolhatja. Ez sem lehetetlen szülést vagy bábát szükségcs

hivatni. Különösen az időtlen szülés után csendesen maradjon a' Beteg, legalább két hétig, ha nem akar hónapokig, sőt esztendőig is nagy vérfolyásokban utóbb szenvedni és egészségét örökre elroutani.

10) Nehéz szülés.

Kiki könnyen átláthatja, hogy a' szülés nem orvosságok, hanem helyes magatartás által könnyebbí-
tethetik, és mivel erre a' Bábák gyakorta nem figyel-
meznek, azért némelly szükséges rendszabásokról aka-
rok itt emlékezni. A' terhesség' végső napjaiban legin-
kább tartóztassa magát a' szülendő a' nehéz eledelektől,
és a' gyomor megterhelésétől, közelegvén a' szülés,
az asszony őrítse ki vizellettét és adasson magának klisz-
tért. A' szülőszoba csak mértékletes melegű legyen.
Elejente a' szülendő még járáljon, míg végre ezt az
erősebb fájdalmak többé nem engedik; azután feküd-
jék alkalmas szülőgyra, de őrizkedjék az idő előtt
való erőlködéstől, nehogy még a' szülés előtt erejéből
kifogyjon. A' nagyon hánykolódás is ártalmas, mert
könnyen megszakadhat a' testben valami. Az ülve szü-
lés nem ér semmit, jobb a' fekvés: de igen be se ta-
karja magát a' szülő személy, hogy fölöttéb meg ne
izzadjon, 's el ne bágyadjon, se magát erőszakosan ne
hánnya vesse. A' nyakat sem jó igen kinyújtani, vagy
hátra szegni, hanem az állat a' mellhez közel tartani,
Ha a' szülő golyvát nem akar kapni. A' szülés alatt le-
het valami gyenge mezei kömény herbatét inni, a' hajtó
és hevítő italokat pedig kerülni kell. Ha a' szülő asszony
székre erőltetik, menjen csak szobai árnyékszékre,
mert a' külső levegő árthat, és a' gyermeket az eröl-
ködéskor, a' mi nem szabad, könnyen elcsípheti.

11) Szülés kori inrángatódzás.

Ha a' szülő a' vajadás alatt inrángatódzásba esik, a' mint néha szokott, akkor ezen baj könnyen halálos is lehet reá nézve, ha tüstént egy szülész nem hivat-tatik, a' ki a' szülést végre vigyé; mert legtöbbnyire addig tart az inrángatódzás, és ilyenkor a' szülfájdalmak is mind elállanak, a' midőn osztán nincs szükségesebb, mint a' gyermeket elvenni. A' szülész orvos elérkezte előtt adjanak a' személynek pipitér herbatét, ha az csendesebbé lett, és nyelhet. Ha az inak' ránk-gatódzása folyást tart, akkor a' nyelés lehetetlen és nem tehetui a' szenvedőre nézve jobbat, mint orvos rendeléséből a' karjáu eret vágni's bőven vért eresztetni.

12) Utófájdalmak, szülés után való fájdalmak.

Ha a' szülés igen hamar végződött, vagy a' szülő a' szüléskor igen kifodetrén meg talált hűlmi, a' mi a' test ilyenkor izzadt állapotjában könnyen megeshetik, akkor a' fájdalmak a' szülés után is még sokáig eltartanak, és az úgy is elgyengült testre nézve igen gyötrelmesek, minthogy a' gyermekágyas személy nem is alhatik. Igazi jótétemény tehát az utófájdalmakat elhárítani. E' végre ajánltatható a' szikfűviróg herbaté egy csészével megira, és a' meghült hasra borított meleg ruhák. Ha ez nem elég, akkor más fájdalom enyhítő szert kell készíttetni.

Az elsőben szülőket az utófájdalmak ritkán hántják, de gyakrabban a' többször szülőket. Az igen érzékeny személyek gyakran több napok mulva is érzik ezen utófájdalmakat, de a' most ajánlott szerek vételekor csak a' gyermek' szopásakor, a' mikor aztán valamivel több vér is szokott a' gyermekágyastól elmenni az első napokban.

13) Téhidegletés.

Ez a' nyavalya nem jő minden gyermekágyas asszonyra, hanem csak azokra, kiknek igen bő tejök vagyon, és pedig a' harmadik, negyedik, vagy ötödik napon a' szülés után, a' midőn a' nedvességek leginkább a' csecsek felé mennek, és a' gyermek, annyi tejet ki nem szophatik. A' gyermekágyas személy nyugtalaná lesz, rázóhidegről panaszkodik, a' melly rendszerint fél vagy egy óráig tart, azután forróság következik, a' melly gyakran több napokig jelen van. A' temlők igen feldagadnak és kemények, úgyhogy néha a' karokat sem mozdíthatni miattok. Továbbá a' Beteg feje fájós, és a' kedve nincs helyén. Az orvoslás igen egyszerű. A' gyermekágyas személy vékony diatára szoríttatik, csupán teával tartatik, és az időtlen szülésnél ajánlott mondolatéjjel él, melly mákmagvakból készült, továbbá a' nem szükséges tej a' csecseiből csecsuvegekkel kiszivattatik, mivel csak ennek bősége okozza a' hidegletést. Ezen orvoslásra, és ha azon leszünk, hogy a' gyermekágyasné a' szülés után való ötödik naptól fogva napoként a' székét kiüresíthesse (melly ha nem történik, szikfűvirág herbatéval készült klisztér által segítették elő), az előbbi egészséges állapot két, három nap múlva ismét helyre szokott állani. De ha a' gyermekágyas asszony a' hasába érez fájdalmat, akkor tüstént orvosért kell küldeni, mert ha legkisebb gyuladásra való hajlandóság van is jelen, az elhagyott Beteg kevés napok múlva oda lehet.

14) Kisebesült csecshimbók vagy babugok.

Igen gyakran megcsik, kivált a' szoké és az először szülő, vagy szoptatószemélyeken, hogy a' gyermek' szopásakor rettenetes fájdalmakat érezzenek. Ezekből fél-

vén a' gyermekágyas asszonyok, gyermekeket nem szoptatják elég szorgalmasan, 's így a' tej megdugul, az emlő meggyúlad, keményedik, evesedik, és félesztendei sőt tovább tartó csecsbeli nyavalya is származik belőle, a' nélkül hogy az emlőben lévő csomókat és dugulásokat egészen el lehetne osztalni. Ezen sokáig tartó bajnak igen csekély előre vigyázás is elejét veheti. A' magok' gyermekeiket szoptatni akaró asszonyok tudniillik már a' terhességnek negyedik vagy hatodik utolsó heteitől fogva mosogassák babugjaikat rummal vagy erős rozs égettborral, mellyektől a' bőr a' csecsbimbókön erősebbé és keményebbé lesz. Ezt kell tenni a' gyermekágy' első idején, és akkor s ha a' csecsbimbó már kisebesült; de a' babugókat a' szoptatás előtt mindég langyos vízzel meg kell tisztogatni. Ha a' csecsbimbók igen rövidék, akkor azokat már a' viselőség idején szükséges az ujakkal, téjszivattyúval, vagy ennek nem létében, valamelly' cserép pipával killyebb huzni. A' csecsbimbók, ha azokat, mint némelly együgyű Bábák javasolják, mandulaolajjal és hasonló zsíros szerekekkel kengetik, a' bőrok még inkább ellágyulván, előbb kisebesülnek. Ha a' szopás által a' bőr valahol már lement, akkor a' fájdalom kimondhatatlan, és még is ki kell a' tejet ilyenkor is szivatni, mert másként a' csec megveresedik és kifakad, vagy kifakasztatik. A' gyermekágyasné gyakran maga ennek az oka, ha az egyik emlőjét a' gyermekkel kiszoptatván, a' másikat úgy hagyja; azért hol az egyik hol a' másik emlőjét nyujtsa csecsemőjének felváltva. Ha valamellyik csecsbimbón a' bőr már fel van huzva, akkor az asszony kiszoptatván előbb a' tejet emlőjéből, egy kis ruhácskát a' következő sebgyógyító bal'sammal megnedvesítvén, tegye a' felhuzott babugra: keverj össze jól egy nehezéknyi Perúbal'samot egy tojás székkal, és adj hozzá két lat mezei koményspiritust.

A' feltevés előtt a' habug tisztíttassék meg, és ha lehet, huszon négy óra alatt két ízben szopattassék ki tisztán. Így a' kisebesült hely lassanként begyógyul, holott ellenben, ha a' gyermeket rendetlenül többször szoptatják, mindég inkább felhuzattatik. Nem szükséges az anyának a' szoptatástól félnie hanem bátran adnia csecset a' gyermek' szájába, mert már az első szivás után enyhül a' fájdalom. De ha a' csecsemőtől a' csecset, mihelyt fáj, elveszi, és újra meg újra ismét a' szájába adogatja, akkor a' kis sérelmet csak nagyobbá teszi, sőt gyakran habugját is elvesztheti. Az igen bő tejit asszonyok, a' kik gyermekeiket, hogy a' tejök igen meg ne gyűljön, többször kénytelenek szoptatni, helyesen tesznek, ha vékonyan élnek, és gyenge leve-
 sekkel és herbatéval megelégsznek. Altalában a' gyermekégyasnékat a' 3dik naptól az ötödikig csak igen mértékletesen kellene táplálni.

15) Csecsbeli keményedések.

Ez a' kisebesült csecsbimbók' következése szokott lenni, mivel az anyák a' fájdalom miatt nem szoptatják rendesen csecsemőiket. Ebből származik először a' tejnek megdugulása és a' csecznek megkeményedése. A' hol a' csecsben efféle keményedések vannak, ott csak egy eszköz vagyon az emelő elromlásának evesedés által való megelőzésére, úgymint a' tejnek huzóüvegekkel való kiszivatása, vagy gyermek vagy más állat által kiszoptatása, és a' böjtölés, hogy a' tej megkevesedjen. Ha a' tej, a' keményedés' oka, ki nem szivat-
 tatik, akkor a' csec meggyűlad és evesedik, és ha az anya igen tápláló eledel-ekkel él, akkor a' tej mindég újra meggyűlvén, ismét megdugul.

De a' szoptatás' idején kívül is támadhatnak keményedések a' csecsekben, 's ekkor mindég legjobb

orvoshoz folyamodni, hogy utóbb csecsfene ne következék.

16) A' csecsek' feldagadása az elválasztáskor.

Midőn a' gyermek elválasztatván, az anyja többé nem szoptat, akkor gyakran az emlőji feldagadnak, megkeményednek, sőt gyúladnak is. Ennek elkerülhetésére néhány nappal előbb az anya tartson könnyű, vékony és kevésbé tápláló diatétát, hogy a' teje fogyjon. Az is jó, ha előbb a' csecsekből a' tejet üvegszivattyúval kiürítik. A' vékony diatétát addig kell követni, míg a' tej el nem apad. Mind a' két emlőre tétessék pamut és aztán borítassék be körül kendővel, hogy a' csecsek jól fekudjenek és a' tej le ne bűzítkezhesse, hanem szabadon kifolyhasson. De ha mégis sok tej gyúlszve, akkor vegyen be az anya lécsi hashajtó vizet, mellyre a' tej azonnal apadni kezd. — Az olyan anyának emlőji, a' ki csecsemőjét éppen nem szoptatja, már a' harmadiktól ötöd napra feldagadnak. Ilyenkor tüstént pamuttal kell a' csecseket beborítani és kendővel körül kötni, sovány diatétát tartani, és klisztérek által azon lenni, hogy a' hasüresedés naponként megtörténjék. Ezen esetben hashajtót adni senki ne merjen, mert könnyen veszedelmes lehet. Mindég szerencse, ha a' csecsek folyni kezdenek, mert így a' tej hamar kiapad belőlök; de ha ez nem történik, akkor néha úgy feldagadnak az emlők, hogy a' gyermekágyasné a' karjait sem mozdíthatja, és a' hónalymirigyek is megnagyobbulnak.

17) Tejfogyatkozás az emlőkben.

Nem minden anya alkalmas a' maga gyermekét szoptatni, de azonban sok csecsemőt csak az anyjuk' helytelen kényessége foszt meg ezen jótéteménytől.

Ugyanis minden gyermekágyas asszony, ha nem igen erőtlen, tartozik csecsemőjét már hat vagy nyolcz óra múlva ölében szoptatni. Mert bár nincsen is mindeniknek illyenkor még elég teje, de a' kisedednek szopása igen elősegíti az emlőknek téjjel megtelését; mert valamint a' téj egy hét múlva elapad, ha az anya nem szoptat, úgy, ha a' gyermekágyasné csak több nap múlva szoptat, a' teje megfogyatkozik. Hasonlóúl megkevesedik a' téj, ha a' gyermeknek más eledelt is adnak, mert így, jóllakván gyakran félnapig sem szopik. Némmelly anyák' teje pedig azért apad el, mert tánczolni, vagy más igen erős mozgásokat tenni szoktak, a' miből pedig sok rosszak, sőt a' gyermek' halála is származhatik.

Ezen alkalommal a' dajkákról is hozok elő valamit azokra nézve, a' kik talán ezt még nem tudván, könnyen megcsalódhatnak. Gyakran kíndlkoznak t. i. olyan dajkák, a' kiknek tejek nem lévén azzal mentegetik magokat, hogy ezt nálók szegénységük miatt a' keveset evés okozta. De ez egy kopasz mentség; mert a' jó dajkának víz és kenyér mellett is kell tejének lenni. Még előbb elapadhat a' téj a' sok bú és gond miatt, de asztán az illy dajkát fel sem kell fogadni; mert a' teje igen egészségtelen.

A' ki azt akarja, hogy a' dajkának jó és tápláló teje legyen, az ettől távoztasson el minden bűt és gondot, és éltesse tápláló, egészséges eledelkkel, levegővel 's a' t.; mert ha a' dajkát csak rántott levessal és zöldségekkel táplálnák, akkor a' teje nem lehetne tápláló, és a' dajka egyébként is csak romlana. A' szokásban lévő dajkaporok csak akkor jók, ha az anya, vagy dajka rosszul emészt; mert csak a' gyomornak és beleknek gyenge kitisztulásoat munkálják minden erős hashajtás nélkül, mert ez a' tejét is apasztaná. — A'

dajkaválasztáskor senki se bizzék önmön okosságában, hanem vizsgáltsa meg a' felfogadandó dajkát orvos által.

18) T é j e l t é v e d é s .

A' természet rende szerint azon tápláló anyagnak, melly előbb a' magzatot nevelte, a' csecsek felé kell folynia, és itt téjképpen a' született gyermek' további tápláltatására szolgálnia. De szerencsétlenségre ez nem mindég történik, hanem a' tej anyag más helyre tér, a' hol valami nagyobb inger van jelen. Ezt csaknem mindég a' gyúladások után tapasztaljuk. A' gyúladás miatt szenvedő gyermekágyasnénál a' vér a' beteg rész felé erősebben rohanik, de egyszermind a' tejanyag is oda tevődik, és ez néha halált is okoz. Leginkább félhetni az efféle tejeltévedéstől ott, hol a' harmadiktól ötöd napig a' gyermekszülés után, midőn rendszerint a' tej legerősebben szokott gyűlni, a' csecsekben csak igen kevés vétetik észre. Ezen eselben igyekezni kell a' tejanyagot igaz útjára téríteni, ha az anya nem fogna is szoptatni; mert a' téjnek az emlőkbe való gyűlése elmulthatlanul az egészséges gyermekágybéli állapothoz tartozik. Azért gyermekágybéli kell szoptatni a' csecseket, vagy üveg szivattyúk és agyagpipák, vagy végre száraz köpölyög által szivatni. Ha erre a' tej az emlőkbe tér, akkor rendszerint nincs mitől félni. De ha nem igazodik a' tej ismét a' csecsekbe, 's egyszer'smind a' gyermekágyasné fájdalomról panaszkodik valahol a' testében, a' hová a' tej könnyen tévedhet, vagy ha a' Betegyet hideg kezdi lelteni, ha félre kezd beszélni, 's a' t. akkor sietve orvosért kell küldeni, mert csak egyedül ezért ezen nyavalyához. Az ilyen környűállást soha csekélységnek venni nem kell; mert más-ként azon veszedelmes gyermekágybéli hideglelés következik, mollyról éppen szállai fogok.

19) Gyermekágyas asszonyok' hideglelése, gyermekágybéli hideglelés.

Így neveztetik egy, a' gyermekágyban első nyolcz napjaiban támadni szokott gyúladása az anyaméhnek vagy a' haskérnek, melly magát nagy forróság, az altestben való erős fájdalom, a' gyermekágybéli tisztulásnak tökéletes megszűnése, és a' köhögéskor, prüszentéskor, beszéléskor és mélyen lehelléskor való fájdalom által jelenti. Ezen gyúladás csak néhány napig tart, hirtelenül a' legnagyobb lépcsőig emelkedik és asztán hamar a' téjnek a' meggyúladt részre való tévedése által többnyire halállal végződik. — Kiki látja ebből ezen nyavalyának hirtelen és rettenetes lefolytát, 's ennel fogva megítélheti, hogy a' Beteg' megszabadíthatására mindent, a' mit lehet, a' legnagyobb sietséggel kelljen cselekedni.

Mihelyest a' gyermekágyas személy a' hideglelés forróságkor, vagy gyakorta előtte is valamelly nagyobb hasfájásról panaszkodik a' húgyhólyag' tájékán, a' melly folyvást egyaránt tart, és a' tapintásra fölöttébb nevededik, mihelyest a' csecsetket hervadni látjuk és a' gyermekágybéli tisztulást megszűnni, azonnal orvost kíván sietve, a' Beteg' vérmességéhez képest, 8—12 pióczát kell a' fájdalmas helyre felrakni. Azonkívül vigyázni kell, hogy a' sebhelyek egy óráig vérzenek, és a' Beteg meg ne hűljön; de igen meleg se legyen a' szoba. Ha a' fájdalom nem akar enyhülni a' pióczák' feltétele után, vagy ismét nagyobbodni kezd, akkor megént ugyan annyi nadályt kell felrakni; mert csak a' nyavalya' kezdetén lehetséges még ez által a' halált elkerülni. Az emlökkel úgy kell bánni, a' mint csak előbb a' téjeltévedés alatt mondtuk. Igen jó jelnek tartathatik a' gyermekágybéli tisztító folyásnak újra megjelenése, és a' fájdalom' enyhülése.

Ezen nyavalya talán minden egyéb betegségeknel inkább megkívánja az orvosi tanácsot és segédelmet, mert fölötte hamar végződik, és iránta mindennek vigyázva csendesen és okosan kell történni, a' mit illyen esetekben csak orvostól várhatni.

XVIII.

GYERMEKEK NYAVALYÁJI.

1) Újszülöttek' színes vagy látszó halálok.

Az igen sokáig tartó szülés vagy igen nagy szülőfájdalmak után a' gyermek mint egy halva jön a' világra, és gyakran fel sem ébredne halálos alvásából, ha ötöt a' tudvalévő mód szerint nem élesztgetnék, hogy lehellése elinduljon és a' külvilágban való életét elkezdve folytathassa. Ezt cselekedni a' baba' kötelessége, a' kinek ezt békestűréssel örökig is kísérteni, próbálni kell. Ha a' köldöksinór még ver, akkor az élesztést a' gyermekben próbálni kell, míg az anyjával egybe függ; azonkívül a' köldöksinór' elmetszetése 's lekötetése után meleg fürdőbe tétetik. Itt a' bábát még egy személy tartozik segíteni. A' gyermek' lábai folyvást kéfével vakartatnak, annak egész teste kézzel szorgalmatosan dörgöltetik, tüstént a' fürdővízzel megklisztezéttetik, a' mellére naphtha csepegtetik, 's a' t. Ezen módját az élesztgetésnek minden tanult bábák tudják; de ha gondatlanságból ezt valamellyik tenni nem akarná vagy restellené több ideig, akkor a' szülék és jelenlévők kényszerítsék ötöt arra, kivált ha a' fürdőben a' gyermek' testén a' bőr vörös, az ajkak pirosodnak, a' kliszter a' belekben marad, és a' tagok nem függ-

nek lankadlan; mert mind ezek még némimémü reményt nyujtanak a' kised' élete felöl.

2) A' gyermekekkel való bánás és ápolgatás a' születés után.

Minekutánna az újszülött gyermek az első fürdöböl kivétellett, felöltöztetik. A' feherruhájit előbb mindég jól meg kell melengetni. A' köldöke egy darab avit vászonba gyöngyölgettetik és korpafümmaggal behintetik, hogy a' ruhához ne ragadjon, és a' sietve való öltöztetéskor le ne szakasztassék vagy meg ne huzatassék; mert ezen utolsától hamar köldöksérhés származhatik. A' köldök és haspólakötött nem kell igen megszorítani, mert ez a' gyermeknek igen alkalmatlan lenne, kivált a' szopás után, a' midőn nyughatatlannd lesz és a' szopott tejet gyakran kiokádja, sőt görcsöket, inrángatódzást is kaphat. — A' felöltöztetett gyermek tágan az ágyába köttetik, mellyet előbb mindég ki kell melegíteni. A' gyermekágyas szoba igen kicsiny, igen meleg ne legyen, a' füst benne meg ne szenvedtessék, a' hozzá tartozó kályhában (csempében) ne főzzenek, mert mindezek rontják a' szobalevegőt. — Ha az anya maga fogja szoptatni gyermekét, akkor nem szükséges a' kisednek holmi hastisztító nedveket, orvosságokat adni, mert az anyai elötéj vagy fecstéj a' beleket a' gyermekszuroktól úgy is eléggé ki szokta tisztítani. — A' hol csak lehet, a' gyermeket mindennap' törözteni kell, és ezen kívül estve az alfelét ismét lemosni, hogy ott és a' lábai vagy ezombjai között a' bőre a' tisztátalanság miatt ki ne pálljék, sebesedjék. Ezen okból, mihelyest 's valahányszor a' gyermek vizellett, vagy az emésztetét eleresztette, alája tiszta, száraz és meleg pólákat szükséges teríteni.

Az első öt vagy nyolez hetek előtt a' gyermeket mindég úgyastól, vagy vánkossától, mellyhe köttetik,

kell hordozni, mert a' testeoskéje akkor még gyengébb, hogysem támasz nélkül hordoztathatnék, és könnyen valahol meggörbülhetne.

Az anyatej nélkül neveltetendő gyermeknek, ha a' tehéntejet nem szenvedheti és attól hasmenésbe esik, adjanak vékony zabkásalevest kevés cukorral, melly a' gyermeket táplálja, a' nélkül hogy a' gyomrát terhelné. Idősödvén a' gyermek és több eledelt kívánván, a' zabdara' levébe egy tojásszéket is habarhatni, és lassanként a' kisdedet husleveshez szoktathatni. — A' serített sem kell egészen elfogni a' gyermektől, mivel tápláló és gyomorerősítő is, csakhogy az mindig tiszta, könnyű, ne részegítő és jól készült barnaser legyen. Ellenben soha se adják nekik, a' szokásba lévő nyúló lisztételeket a' pépeket, mellyek mindég első okúl szolgálnak a' rossz táplálódásra, görvélyre, ebagára vagyis angoly nyavalyára, emésztetlenségre, sorvadásra és a' halálra.

Végre arról is kell gondoskodni, hogy a' kisdednek mozgása legyen, mert ez által nem csak a' tagjai erősödnek, hanem az emésztése is jobban men végbe. Mértékletesen meleg szobában hagyják a' gyermeket szabadon heverészni, nyujtódzkodni azágyán. De, hogy valaki engem helytelenül ne értsen, akarom említeni, hogy ez ne a' rengetésből álljon, a' mit én soha nem javallhatok, mert az agyvelőnek mesterséges rázódása által szereztetett alvás nem lehet jöltévő és megújító.

3) Téjokádás, téjki hányás.

Csaknem minden gyermeken megtörténik, hogy a' szopás után néha hányjon de ez korántsem mindég betegség. Így ha a' csecsemő igen sokat szopott, gyakorta ki szokta vetni az igen megtelt gyomor a' mérték fölött való tejet gyenge okádás által. Ez ellen semmit sem kell tenni; mert hasznos, és azt jelenti, hogy

a' gyermeknek nincs szüke a' tápláltatásban, és csak a' szükségtelen eledeltől szabadul meg a' terhelt gyomor. Azért az okádó gyermekeket jobban nevedőknek is szokták tartani. — De nem kell ám minden okádást csiélének venni. Ha valamely gyenge gyermeknek olyan dajkája van, a' ki már előbb is több ideig szoptatott, akkor ennek tejét a' kised' gyomra sokszor nem bírja meg, mert a' tej mindég kövérebbé, nehezebbé lesz, hanem mind kihányja az utolsó cseppig. Ez történik akkor is, ha a' gyenge gyomru' csecsemő' anyjának a' teje igen kövér. Ezen esetben a' gyermek keveset vizell, nem gyarapodik semmit, igen nyughatatlan, és, ha változtatás nem következik, némelykor el is hal. De, szerenesére, az orvoslás igen könnyű. A' gyermeket napjében szoptassák gyakrabban, de mindenkor csak igen keveset egyszerre, ne rengesék vagy rázzák őtet, mert másként még hamarább okád. Végre egy darabka fahéjat (Zimmitrinte) kell venni, erre forró vizet önteni, úgy hogy belőle valamely gyenge czimmét vagy fahéj herbaté legyen, mellyből a' csecsemőnek a' szopás előtt és után mindég két kis kóvés kalánnal adhatni. Ez t. i. a' kised' gyomrát erősíti, és a' téjjel minden más szereknél jobban öszvefér. E' velebánás mellett a' hányás naponként ritkábbá lesz, és a' gyermek a' tejet jobban megemésztí és gyarapodni kezd.

4) Szájtaplósság, szájkisebesedés.

Itt csupán az újszülött gyermekek' szájtaplósságáról vagy a' szó, mert a' felnöttekéről halálos uya-valyájikban, már folyebb értekeztünk. Éppen nem szükséges, a' mint vélik sokan, hogy ezt minden gyermeknek ki kelljen állania, hanem mindég a' szájbán és gyomorban lévő savanyúságtól szármozik, ez pedig onnét, ha az anyák vagy dajkák a' gyermeket a' szo-

példkor a' csecsnél altatják el, vagy még többször, ha ötöt ruhacsécsből (czuczliból) táplálják. A' szájtaplótság nem veszedelmes, de még is sok bajt okoz, p. o. hogy a' gyermekek igen nyughatatlanok, nem szophatnak jól, és roszul táplálódnak, mert többnyire a' gynomor' és belck' belsejére is el szokott terjedni. Az igen gyenge csecsemőknek valóban veszedelmekre is lehet. — A' gyógyítás igen egyszerű. A' gyermeknek, ha ébren van minden órában egy kevés olasz vagy mezei kömény théat kell adni kávéskalánonként, melly a' gyógyulást siettet, de minden cukor vagy más édesség nélkül, mert ezek a' bajat csak nagyobbítják. Azért egészen is a' gyógyítás ellenére van, a' mit némolly öreg anyák, nénék és bábák ajánlanak, a' gyermek' szájába szedernedvet adni, mert ettől a' nyavalya csak hosszabbodik, mert minden szirupok szaporítják a' gynomor' savanyúságát.

5) Újszülöttek' szemgyógyuladása.

Ezt tulajdonképpen szemhéjgyógyuladásnak kellene nevezni, mert a' szem maga egészséges. Ezen baj kezdődik a' szemhéjak vörösségével és daganatjával, és a' világosságba való nem nézhetéssel, de a' vörösség nem tart soká, hanem elmúlik, ellenben a' szemhéjak' daganatja nevededik és valamelly sűrű nyálkás folyás áll elő. Éjjel ez a' nyálka, melly varképpen a' szemhéjakra ragad, a' szemeket betapasztja, úgy hogy a' gyermek azokat fel nem nyithatja. A' gyógyítás ezekben áll: Míg a' szemhéjak gyúladtak, vörösek és fájdalmasok, addig valamelly igen gyenge enyhítő szemvizzel kell élni, hogy a' fájdalom kisebbedjék. E' végre vesz az ember egy lat hirsalmamag nyálkát, két lat rózsavizet és öt csepp laudanumot, mellyeket össze vegyítvén, minden órában a' gyermek' szemének belső szegletébe cgyűchány cseppet ereszt. Ha a' gyúladás ele-

nyészik, és a' nyálka' elválasztódása és a' daganat ne-
vekedik, akkor a' megkeményedett csipát langyos tej-
jel kell fellágyítani; mert ha ez nem történik, úgy a'
szem hetekig is bezáródva maradhat, a' nélkül hogy a'
nyálka kifolyhasson, melly aztán a' szemet magát is
megronthatja és vakságot is okozhat. Ha a' daganat és
nyálkaelválasztódás olly nagy, hogy a' gyermek a'
szemhéjakat fel nem nyathatja, akkor azonnal orvosért
kell sietni, sőt hamarább is, mert ez valóban vesze-
delmes szembetegség.

Az újszülöttek' szemhéjgyulladásá különböző okok-
ból származik; először az igen fényes világosságtól,
mellyet a' gyermek' szemébe hagynak sütni, a' tisztá-
talanságtól, a' gyermekszobába szárítás végett felagga-
tott nedves fehérruha' gőzzelől, a' meghűléstől, egés-
ségtelen szobalevegőtől és kivált a' gyermekszobában
megszennvedett füsttől, és végre a' zavaros és tisztáta-
lan fürdőviztől vagy mosdóviztől; ezeket tehát mind
távolztatni kell, ha ezen, gyakorta sokáigtartó és nem
is veszedelmellen nyavalyától, a' gyermeket megakar-
ják őrizni.

6) Gyermekek' sirása, rivása, nevezete- sen éjtszakán.

Gyakorta panaszkodnak az anyák, hogy csecsemő-
jik fölötté sokat és mindég sírnak, a' nélkül hogy va-
lami nyavalyát lehetne rajtuk észre venni, vagy őket
lecsendesíteni. Leginkább éjjel tapasztaltatik ezen sirás
a' gyermekeknél, holott nappal csendesek és alusznak.
Mivel ez nem csak kellemetlen, hanem az anyának
szükséges alvását is elragadja, azért valamivel többecs-
két kívánok fölöle szólnani.

A' síró gyermeknél először ki kell tanulni, valljon
nem az éhesség, vagy fájdalom, vagy rossz szokás miatt
sic. Az éhesség miatt rivó gyermek az ujjait a' szájába

dugja, mindent szopik a' mit néki nyujtanak, és azonnal lecsendesedik, ha eledelt kap.

A' fájdalom miatt síró gyermek' szava érzékenyítőbb, kezeit 's lábait ide 's tova hányja, sem a' szopatás se más eledel által le nem csendesedik, és gyakorta egész teste megszederjesül, elkékül. Hogy a' fájdalom' helyére találhassunk a' szöllni nem tudó gyermeknél, ötet egészen levetköztetve meleg szobában az ágyra fektetjük. Néha valamely szoros kötő, vagy hastekercs okozza a' fájdalmat, kivált a' gyermek' jólakása' idején, — vagy valamely tö, vagy más hasonló, — néha pedig valamely belső szenvedés kényszeríti sírásra, és ekkor orvoshoz kell folyamodni, mert csak ez tudhatja legjobban a' gyermek' baját kikeresni. Ha a' gyermek' hasa forró, a' czombocskáját a' melle felé huzogatja fel és rugdalózik, ha a' gyermek egyszerre fel kezd uralkodni 's felvállóva ismét lecsendesedni, akkor a' szelek miatt szenved a' szegéuy kised, mellyek ellen tüstént egy néki szikfűvirág theából adni, a' hasára meleg ruhákat borogatni és azt ezekkel dörölni is. Mihelyt a' szelek hátulról indulni kezdenek, a' gyermek is csendesedik.

Végtére ha a' gyermek rossz szokásból sír, az az, se éhesség, se fájdalom vagy betegség miatt, hanem csupán mivel a' mindenkori hordozás, hintázás és riugatás által rosszul vagy szokatva, úgy hogy ébren nem akar nyugodtan fekvé maradni, — akkor mindjárt elhallgat, ha ötet ágyából felveszik. — Igen alkalmatlan még, ha a' gyermekek, a' mint néha történik, nappal alusznak, éjjel pedig ébren vannak, a' mitől igen nehéz őket elszoktatni. Ilyenkor hasznos őket szép napokon délután a' szabad levegőre kivinni, mert a' levegőtől igen elálmosodnak. — De ennél is jobb, a' gyermekeket estve foröszteui, a' mi után rendszerint

több órákig folyvást alusznak, kivált ha a' fürdés után őket megszojtatják.

Ha a' síró gyermekem hideglelős forróságot vagy más szokatlan tünetényt venni észre, p. o. ha a' gyermek a' fejét rázza, hánykolódik, köhög, okádik ée. akkor ez valamelly beteges állapotra mutat, melyet mindég orvosra kell bízni. — A' csendesítő poroktól, nedvektől Isten őrizzen meg minden jó anyát.

7) Sárgaság, sárgakórság.

Ez, az újszülött gyermekeken igen szokott nyavalya, ha őket a' mosás vagy fürösztéskor meghütötték; de éppen nem veszedelmes és néhány napok mulva ismét legtöbbször elenyézik. Némellyek úgy vélik, hogy a' sárgaságot kiállott gyermek' bőre fehérebb lesz, emé' német közmondás szerint: gelbe Kinder (szbne Kinder *), — de ez csupa együgyű és nevetséges vélemény! — A' sárgakórságos gyermek tartassék jó melegen, és száraz polókban, és, ha a' sárga színe a' bőrnek tovább tartana, tétessék napenként meleg fürdőbe.

8) Elsorvadás, hervasztókórság.

A' gyermekek' elsorvadása mindég a' rossz táplálás' következése, kivált ha az újszülöttek anyai emlők nélkül helytelen módra neveltetnek. Sok szülék azt hiszik, hogy, ha a' gyermeket péppel, kásával jól tartják, annak erősödni és husosodnia kelljen, és csudálkoznak, midőn azt inkább elnyomorodni és sorvadni látják. Éppen a' sok ételés az efféle sűrű eledelkkel okozza a' gyermek' romlását és ad legelőbb alkalmat a' hervasztókórságra. Az újszülöttet csak vé-

*) Sárga gyermekek, szép gyermekek. De a' magyar asszonyok jobb szeretik a' vörös gyermekeket, mert ezekből valnak am, ép, szép, és tartos emberek.

kony eledelkkel szükséges táplálni, mert annak gyengo gyomra csak az anyai tejet emésztheti legjobban. A' hely' szüke nem engedi nékem azon eledelket előszám-
lálni, mellyek a' kisedeknek leghasznosabbak, mert nem
mindenkinek való ugyan azon táplálék is, az egyik p. o.
a' tehéntejet bírja meg jól, a' másik pedig mást; azért
a' németül értő olvasót egy, nem régiben megjelent kis
munkára igazítom, mellyben a' gyermekek' táplálta-
tása és neveltetése igen derekasan tanítatik: Dr. Friedr.
Ludwig Meißner über die künstliche Auffütterung oder die
Ernährung der Kinder ohne Mutterbrust. Leipzig bei Hart-
mann. 1822. 10. gr. A' ki ezen könyvecskének utasításai
szerint cselekszik, soha sem féltheti gyermekeit az
elsorvadástól, hanem úgy foguak gyarapodni, mintha
anyjuk' tejét szopnák.

9) Csuklás.

A' csecsemőkre gyakorta jő csuklás, a' melly sze-
génykékre nézve igen alkalmatlan, és még az a' rossz
következése is van, hogy miatta sokszor a' gyermek
a' mint evett, 's ivott, ismét kiokádja. Az oka mindég
a' meghülés vagy tisztátalanság. Ha a' csuklyó kisedet
megvizsgáljuk, akkor öt vagy nedvesen találjuk, vagy
meghülve, vagy végtére, hogy neki valamely hideg
italt adtak. Azért kiki átlátja, hogy ezeket miud el-
kelljen távoztatni, ha a' nyavalyát megelőzni akarjuk.
A' csuklás rendszerint rövid idő múlva el szokott múlni,
de leghamarább még is, ha a' gyermek meleg ruhákba
takartatik és a' csecshez tétetik. — A' felnöttek is meg-
kapják a' csuklást az igen hideg italtól, kivált ha ezt
mohón isszák. A' gyomortájék' dorsöltetésére igen hamar
eláll többnyire. — Néha a' mohón nyelés is csuklást
okoz, azt tehát nem kell a' gyermeknek megengedni,
vagy aztán vizet kell velek itatni.

10) Görvény, görvély, Guga, (Scrophulae).

Ez, legtöbbször veleszületett nyavalya, melly a' mirigyeket éri. Az egész testnek mirigyei szoktak benne szenvedni. Először a' has feldagad és gyakran kemény is, a' gyermekek szőke hajúk és kék szeműek, az ajkai megvastagodnak és ábrázatjuk elhalványúl, mintha fel volnának pöffedve. A' legkisebb meghüléskor már a' nyakmirigyek megdagadnak, sőt evesednek is, hónapokig nyitva maradnak és rút forradásokat hagynak magok után, mellyek soha többé el nem enyésznek. — De nem születik a' görvénybetegség az emberrel mindig, gyakran későbbben is támad, és pedig az egészségtelen szobákban lakó, a' levegőre keveset vitetett és helytelen diaetához szoktatott gyermekeken leginkább. A' falusi gyermekek, a' kik reggeltől fogva késő estig a' mezei levegőn vagynak, igen ritkán görvényesek, de annál gyakortább a' gazdagok' és a' szűk szobákban lakó, tisztaságot nem szerető és többször ottbenu ülő, szegény városiak' gyermekei. A' gyógyítás mindig sok időt kíván, de azért semmi fáradtságtól nem kell irtozni, mert másként fontosabb nyavalyák, tüdőkörség ée következhetnek belőle. A' gyermekeknek adjanak túlgyfa makhól csinált kávét, töltsék velök az időt kinn a' szabad levegőn mozogva, fürösszék őket naponként, (a' kicsinyeket melegen; a' nagyok legjobb ha nyáron folyóvízben fürödnek felvigyázás alatt), éljenek egészséges eledelkkel és sok gyümölcsele; — A' lisztételek, és száraz hüvelyes vetemények távoztassanak, ellenben a' húsétek és jó levesek, kivált ha azokat, mint más ételeket is, jól megfűszerezik, ajánlathatók. —

11) Ebaga, vagyis angoly nyavalya.

Az ebaga vagyis angoly nyavalya a' görvény' következése szokott lenni, sőt némiképpen annak

fontosabb grádicsa gyanánt tekintődhetik. A' görvély' jelei, a' mint csak előbb mondottuk, nem csak szembetűnők, hanem a' test' minden csontjai is pulzábbak úgy hogy a' gyermek nem állhat jól a' lábaira. Sőt a' csontok még különösen a' csuklók' körül is megvastagoduak, és holmi más éktelenségek 's görbülések is történnek a' testen. A' gyógyítás, mint a' görvelynél, inkább a' jó és helyes magatartás, mint orvosságok által men végbe. Jó, nem nehéz, tápláló és erősítő diaeta, tiszta komlós ser' itala, egészséges lakhely és gyakor mozgás a' szabad levegőn, fogják legjobban megakadályozni, hogy a' Beteg egészen ágybanfekvővé ne legyen, hanem a' nyavalya mindég kisebbedjék. A' fordók is hasznosak, elejéntén, míg a' has igen potrohos és feszült, a' venetziái vagy Debreczeni szappanos fordók, utóbb pedig, az emésztés' jobbúlása után, és a' hasdugulások' elenyésztekor, a' füves fordók. Ezen fűvek közé tartoznak: a' majoránna, üröm, melissza, kalmosgyökér, borsos és fodor ménta, kakukkfű vagyis tímfü és eszlék. — Befejezésül jó, a' gyermekeket még természetes vagy mesterséges vasasfordókbe is tenni egynéhányszor, de ezt mindég csak az orvos' ítéletére kell hagyni, mert némelly, kivált gyermeki test, az illy fordóket el nem tarheli. A' test' görbüléseire is ezen korban vigyázó szemeket kell fordítani; mert már a' ferdén való hordoztatás is nevezetes görbüléseket okozhat, és pedig rövid idő alatt. Ennek elkerülése végett a' gyermeket hol az egyik hol a' másik karon kell hordozni.

Ugy tapasztalni, hogy az ebagás gyermekek igen későn tanulnak járni, mellynek oka nem csak a' lábak' totemes gyengeségében, 's különösen a' csuklókéban, hanem inkább a' keresztcsontban vagyon. Az illyen gyermekek igen ügyetlenül lépnek, hátuljokkal egy el-

dalról másokra bizzegnek a' menni akaróskor, és örömostebb mászkálnak a' padlaton. Fölötte haszuosak ezen esetben az inerősítő bekenések. E' végre legjobb az inkenocsót (Uterinfolbe) ugyan annyit marhave-lövel a' patikában öszvekevertetni, és ebből napjában kétszer egy gyüszünyit a' keresztcsonton bedorsolni, azután egy darab ideig még az ujakkal azon tájéket surolgatni, és végre egy illáélt körülkötni melegen. — Ezt rendszerint reggel és estve kell cselekedni, és majd nem sokára a' gyermek lábaira kezd állhatni. Még hamarább előrodik a' czél, ha a' lábak' egyidobeli gyengegekor czeknek csuklojit is azon kenocsesel bedorsoljuk. —

12) Bőrkipállás, bőrkisebesedés.

A' kipállás egy bőrnóvályó, melly foképpen a' kisdedeknél a' csuklokon vétetik észre és aztán minden mozgást fájdalmassá teszi. A' gyermek' bőre annál könnyebben kipállik, mennél koverebb, és mennél jobban egymást érik a' húsos részek. — A' kipállásnak egy fooka, a' bőrnek gyenge volta, és többszöri megnedvesedése a' vízzellet és emésztet által. Ez előtt a' kipállott bort önfelherrel (Witwaf) szokták behinteni; de ezt abba kell hagyni, mert igen ártalmas. Legjobb a' korpálümagvával vagy szüporral való behintés; de a' szüporral vigyázva kell bánni, mert néha faszálkák is szoktak benne lenni, mellyek a' bőrt megsérthetik és a' bajat 's fájdalmat nagyobbíthatják. Még jobb a' kipállott helyeket naponként valami joillatú füveknek ontetjével, p. o. eros majoránna' herbatéjával megmosogatni — Némellykor a' koldok pállik és sebesedik ki és semmiképpen nem akar meggyógyulni. Illyenkor hintsék be a' kipállott részt finom porrá tört feher agyaggal, a' melly minden nedvességet magába szíván, a' gyógyulás hamaróbb megesik. A' csuklokta czcu föld'

porát nem kell hinteni, mert a' mozgás közben a' ki-
pállott hely hamar vérezhetőnek is.

13) Bőr férgek (Miteffer).

Így neveztetnek ama' fekete pontok a' hörben,
mellyeket mint valami férgeket vagy nyüvecskeket
a' bőrből ki lehet nyomni, és azelőtt állatoknak is
vétek, mellyek a' táplálékot a' testből magokba szív-
nák. Azok a' gyermekek, a' kik szorgalmasan nem
mosattatnak és fürösztetnek, a' mirigynyavalyákra haj-
kündök, rossz eledellekkel élnek, kivált fekete kenyérrrel
és sok tésztaételekkel, leggyakrabban sinlődnek ezen
nyavalyában és soványan maradnak. A' bőr férgek ál-
lanak megkeményedett nyálkából, mellytől a' veríték-
likak bedugulnak, a' test vizsgálása meggátoltatik,
és így az egészség is megromlik. — Az orvoslás könnyű,
a' gyermek naponként megfürösztetik, és a' bőr, a'
hol az úgynevezett bőr férgek látszanak, huzakorpával
és egy darab flanelal dörögötetik, a' midőn azok a'
bőrből kimosattatván, a' test vizsgálása ismét helyre áll.

14) Lenőtt, leragadt nyelv.

Gyakran az újszülött gyermek' nyelve a' kelletinél
szélesebb nyelvkötnél fogva az alsó lapon egész a'
hegyéig lenő. E' miatt a' kised nem szophatik, hanem,
a' csecshöz tetetvén is, csak sí, ri. A' nyelv' lenövése
megismértetik obból, hogy a' csecsemő a' nyelvét az
ajakai közé ki ucm nyújthatja, a' mit azonnal lát-
hatni, ha az ember a' száját megvizsgálja. Ezen a' bajon
egy kis metszés által, a' melly nem fáj, könnyen se-
gíthetni, csak hogy ezt gyakorlott seborvosi kéz vigye
végbe. Egy lueával tovább, már a' nyelv alatt lévő
ér sértődhetik meg, 's ekkor a' gyermek oda van,
mert a' vérzést elállítani nem lehet, — az igen rövid
metszés pedig semmit nem használ, hanem csak a'

raunkatételt nehezíti, ha azt újra kell cselekedni. A' nagyobb gyermekeknél a' nyelv' feloldoztatása több nehézséggel jár és még is néha szükséges; mert a' beszélést akadályozza. A' lenőtt nyelv tehát a' leggyengébb korban oldoztassék fel. Minél korábban történik, annál jobb.

15) Nyúlajak, hasadt ajak.

Ez alatt értetődik a' szájnak helytelen alkottatása vagy képződése mára' születés oltá; két grádicsai vannak, t. i. az egyszerű nyúlajak és a' kettős, vagyis az úgynevezett farkastorok (Wolföracht). Ez az éktelen termődésbéli hiba nem csak az ábrázatot csufítja el, hanem a' gyermek' tápláltatását is akadályoztatja. Az illy gyermekek' többnyire nem szophatnak, mert a' hasadt ajak miatt a' csecsbimbót szájukba nem szoríthatják. Ha egyszer smind a' szájpaddás is meg van hasadva (Farkastorok), akkor a' csecsemő még nem is nyelhet, hanem a' mit néki adnak; nagyobbbrészent is az orron fut ki. Ezen szerencsétlenség ellen nincs egyéb szer, mint az operáció, melly végett idején valamelly ügyes sebörvoshoz kell folyamodni.

16) Fejdaganat és a' fej' félrenyomódása.

A' gondos természet úgy rendelte, hogy a' születés alatt a' gyermek' fejének külön csontjai néminemüképpen egymás elejébe 's fölibe csuszhasanak, tolodhassanak, hogy a' fej a' maga útján annál jobban kiférhessen. Ennél fogva a' gyermek' feje a' születés után mindég valamennyire félrenyomódott. Meg ne engedje azonban senki, hogy a' gyermek' fejét valaki, mint némelly oktalan bábák szokták és most is szokják, helyre nyomogassa, mert ez által a' gyermek' élete dölhet veszedelembe. Huszonnégy óra múlva azt úgy is maga a' természet ki fogja egyengetni. Hasonló vigyázást kíváu

az újszülöttek' fején néha támadó daganat is, melyet előfejnek, csucsos fejnek, vagy fejdaganatnak neveznek. Ezt is elhárítja a' természet a' szülés után való első napokon; nem kell tehát megengedni, hogy azt borral vagy égetiborral borogassák, a' mit sok helyütt még ma is balgatagúl meg szoktak cselekedni, holott a' gyermek attól könnyen elkáhul, és a' gyenge inak is kárt vallanak. Csak igen ritka esetekben öntödik ki ezen fejdaganatban a' vér a' bőr alatt, de az efféle borogatások ide sem valók, hanem valamelly okos orvost vagy seborvost kell megkérdezni, ha a' daganat néhány nap múlva el nem apadna, mert a' csontok másként a' rajtok lévő nedvességtől megromolhatnak és csontfene támadhat. Gyors segélyre von szükség, a' hol a' gyermek inraugatódjába esik, mert ez jele, hogy az agyvelő szenved. —

17) Szívszorítás, szelek.

Szívszorításnak (Herzgeffann) nevezik a' gyermekeknel azt, a' mit a' felnötteknél szélkórságnak, puffasztókórságnak, puffadékonyságnak mondunk. Megismerhelni ezen bajt a' gyermekeknek sírásából, a' midőn hasok felé huzogatott lábaikkal rugdalóznak. A' kisdud Beteg' arca megpirosul, és a' riváskor szinte elkékül. Ha szeleket bocsáthat, akkor valamennyire lecsendesedik, de nem sokára újra sikótnani kezd. A' gyomorra tett minden nyomás neveli a' gyötrelmet, azért a' gyermek néha egyszerre lecsendesedik, ha a' has és köldökkötőjét leoldják, a' mit természetesen meleg szobában kell cselekedni. Leginkább az anyatáj nélkül neveltetett kisdudok szenvednek ezen nyavalyában, mert náluk minden más ótelek, kivált gyakran a' tehéntéj, szeleket okoznak. A' gyermekeknek sűrű pépet, hideg étkeket 's italokat ne adjanak, hasát dorgolják gyengén, takarják meleg ruhákba, és blisz-

térozák szikfűvirág thédral. Ha ez nem volna elég, akkor adjanak a' kis Betegnek olasz kőmény' vagy ánis' théát.

Azon ismérletes házyszer is, a' gyermek' hasának kapor vagy szikfűolajjal való dörsöltetése, nem megvetni való, csakhogy az olaj hideg ne légyen, mert ez még szaporítaná a' szeleket. — A' bedörsölés után a' hasat be kell fűdni flanállal, melly nem csak meleget tart és a' bőrt izgatja, hanem a' fehérruha' elmoskolódását is akadályozza. — Ezek nem használván orvoshoz kell folyamodni.

18) Gyermek' hascsikarása.

Ez, csaknem egy az előbbivel, de leginkább a' hasmenéssel járó hasragásról mondatik. Minden hideg ital és egyebet, a' mi hasmenést okozhat, kerülni kell; másként úgy orvosoltatik, mint az előbbeni bajról előadtuk. De ha a' hasmenés igen nagy volna, vagy már néhány napokig tartott folyvást, akkor orvoshoz kell folyamodni, mert az úgy is elgyengült kisedet hamar kifogyhat minden erejéből.

19) Hasmenés.

E' nyavalyára nagyobb figyelmet kell fordítani, mint rendszerint szoktak, mert könnyen veszedelmére lehet a' gyermeknek. A' nem orvos meg nem ítélheti valljon a' hasmenés a' fogak' hasadásától ered e. Ha csak ritkán történik, akkor legjobb, szálep' fűtt levét adni italul a' Betegnek. De ha erőszakosabb, akkor orvos kívántatik ellene. Midőn a' gyermekek igen elhagyadnak miatta, akkor adjanak nekik többször napjában klisztért keményítóből, mellyből egy evőkalánnyit nyancnyi hideg vízben felcresztvén, azután egy csészé szikfűvirágtheát öntsenek reá forrou. —

20) Fogzás, fogak' kelése, hasadása.

Egészen bizonytalan, melly időben hasadjanak ki a' gyermekek' első fogaik; rendszerint a' tizennyolczadik hét után határozzák az első fog' kibuvását; de sokszor esztendő is elmúlik. Mennél idősebb a' gyermek és mennél jobban táplálódik, annál könnyebben szoktak hasadni a' fogai is; csak az igen bajos gyakarta, hogy egyszerre több fogak is jönnek, a' mi a' szegény kisedet igen megnyomorítja. A' fogzáskori esékély köhögéstől és mértékletes hasmenéstől nem kell félni, sőt inkább hasznos: csak hogy a' gyermeket igen ne bántsa. A' gyakor hasmenéskor a' gyermeknek zabkásalévből készült klisztért kell adni; ha erre nem kisébedik, orvosra kell a' nyavalyát bízni. Sokkal veszedelmesebbek a' fogzás' idején az inbéli történetek, kivált göresök, infángatódzások; mert ezek miatt gyakran hamar elhal a' helegeskedő gyermek, és azért mindig orvoshoz szükséges folyamodni. A' fogak' kihalását igen elősegíti a' viola nőszírom gyökér' ráigés-kálása, mellyet azért a' gyermek' nyakába lehet akasztani. Az első fogak' kihalása ritkán veszedelmes, holott ellenben a' szem és zápfogaké gyakran veszedelmes történeteket okoz. A' fog hideglelés ellen való szereket előhozni azért nem tanácsos, mivel a' szülék minden hideglelést a' fogzásra tolnak, és így a' gyermeknek helytelen szert adhatnak. Ha a' kisedet a' hidegleti, legjobb ötlet orvos' keze alá bízni, a' ki a' hidegletés' okát jobban kitalálhatja, és elháríthatja.

21) Nedves, kipállott fülek.

A' kis gyermekeknél, kivált a' fogzás' idején, nem szokatlan, hogy a' füleik mögött a' bőr kipálljék és emul fogva ott szüntelen nedvosek, sőt a' bőr is gyakarta onnan elvész, és a' kinedvesedés megszébbre is

terjed, p. o. az ábrázatnak, vagy nyaknak egy részére. De bár melly rosz látszatja légyen is, kivólt a' nem-orvosok előtt, még sem veszedelmes, de igen ártalmas a' nedves és kipállott helyeket ónszerekkel vagy öszvehuzó héjak' föttlevélvel kiszáritani. Mert ennek következése igen szomorú, a' mennyire onnét hol roszféle szemgyulladások, mellyek a' látást veszedelembe hozzák, hol életbe kerülő inrúgatódzások is származhatnak. Illyenkor, az erővel kiszáritott helyet okkal mód-dal ismét nedvessé kelletik tenni, mit csak az orvos vihet végbe. A' baj ellen egyebet nem kell tenni, hanem a' beragadt hajokat lemetszeni, a' kisebesült részt langyos vízzel egy spongya' segítségével lemosni egynéhányszor napjában, és reá egy darab káposztalevelet tenni, vagy egy, szőlőirrel bekenet vászondarabot, mellyet valamelly kötővel még leszoríthatni. A' bekötéskor a' sebbe ragadt holmiket nem kell erővel levonni, hanem előbb meleg vízzel felmedvesíteni és így lassan leválasztani.

22) Köldöksérés.

Köldöksérés támad ha a' gyógyztalan bába az újszülött gyermeket a' köldöksinóránál fogva nagyon erősen húzza, vagy ha a' kisedet fölöttéb sír, és különösen még a' szelek miatt is szenved. A' gyógyítása nem éppen nehéz, de sok békességes türelést kíván, mert a' legjobb magatartás mellett is gyakorta fél esztendeig 's tovább is eltart, míg elmúlik. Ha pedig vele nem gondolnak, akkor mindég nagyobbodik és holmi alkalmatlanságokat okoz. De annak elenyészetére kiki számot tarthat, ha a' sérés visszatolatik, reá öszvehajtogatott ruha tételik, melly azt a' maga helyéből kijönni gátolja, és ez valamelly alkalmas kötővel megerősítetik. Némelylek egy fél szerecsendiöt kötnek a' köldöksérésre, a' mi nem megvetni való, ha a' szerecsen-

dionak domború felét nyomják a' köldökbe, és jól oda illelik, hogy le ne csusszék.

23) Görcsök, inrángatódzás, és nyava-lyatörés.

E' görcsös jelenetek a' gyermekeknél, igen könnyen szembetűnnek, és különböző okoktól származhatnak, leggyakrabban pedig a' hasbeli dugulatoktól, meghűléstől, fejre bukástól, ijedéstől, ée. valamint a' fogzástól is, mellyről csak előbb szözlöttünk. Midőn valamely fél esztendőn alul lévő kisedre jönek görcsök és rángatódzások, 's egyszer'smind a' bőr' kigőzölgése is meg van gátolódva, akkor a' gyermeket meleg fordóba kell tenni. Azonkívül meleg ruhákba takargatni, egy vagy több klisztéreket néki adni szikfűvirág herbatéből, az egyéb orvoslást értelmes orvosra bízni.

A' fejnek nagy esés vagy ülés által lett megsértődésekor is orvost kell hivatni, mert a' veszedelem sürgető. A' nagyobb, már esztendős gyermekek ama' porokból kettőt vehetnek egyszerre, és ha nálok az inrángatódzás továbbig tart. lehet a' talpaikat kefével erősen dörölni, és, a' szükség úgy hozván magával, mustár tészta is libikrájokra feltenni, mellyet egy fertály óráig rajtok hagyván azután a' bőr meleg vízzel vagy langyos téjjel lemosattatik.

Ha még erre sem állanak el a' görcsök, akkor ismét mustártészta tétessék fel, de nem oda, a' hol előbb volt, hanem másuva, hogy hólyagot ne huzhasson. Ezen mustártészta, a' mikor megkívántatik, még a' nyakszirtra, sőt a' mellre is tehetni.

24) Vizsérés a' gyermekek' tükzacska óján.

Néha a' fiú' gyermek' életének első hónapjában a' tokzacska megdagad, és egészen halovány színt mu-

tot, melly daganat a' belől meggyült víztől veszi szár-
mozását. Ez minden nyilvánoságos különös ok nélkül
támad, és nem veszedelmes. Itt sokan azt vélik, hogy
a' vizet szűrés által kelljen kieresztetni, de ez haszon-
talan, mert egy két nap alatt ismét meggyül a' víz.
Inkább vegyenek egy csomó gyapjút vagy gyenge ken-
dert, mellyből egy kis fészket csinálván és bele finom
illatos füvek' porát hintvén, alkalmaztassók a' tök-
zacskóra. Csupán 's már egyedül ettől elmúlik a' vizes
daganat; de vigyázni kell, hogy, valahányszor azt a'
gyermek elmoeskítja, azonnal mást tegyenek fel. — Ha
a' tökzacskó' daganatja piros és kemény akkor ezt or-
vosra kell bízni, mert ez egy más fájdalmas és vesze-
delmes nyavalya.

25) Szamárhurut.

Ez, egy igen gonosz és süvöltő gürös köhögés,
a' melly olly erőszakos, hogy a' gyermekek' lhellete
szinte elfogódik, az arczok elszederjesül, és néha il-
lyenkor a' gyermeket a' föjtőnátha támadja meg. Leg-
kellemetlenebb az, hogy mindég igen sokáig, 's lega-
lább nyolcz, vagy tíz hátig is eltart, és ha halált nem
okoz is, a' mellett gyakorta igen megrontja és vesze-
delmes mellnyavalyákat szül. A' szamárhurut vagy jár-
ványképpen jelenik meg, vagy a' kanyarónak követ-
kezése, ha a' gyermekeket igen hamar a' szabad leve-
gőre bocsátják.

Mihelyest a' köhögés észrevétetik, orvoshoz kell
folyamodni, mert a' nyavalya igen hathatós szereket
kíván, mellyeket mindég a' gyermek testi alkotásához
kell alkalmaztatni, és azért a' nem orvosok' ítletére
nem hagyhatni. Azon kell lenni továbbá, hogy a' ke-
hes gyermek mindég egyeránys melegben tartassék a'
szobában, semmi hideget ne igyék, mindennap' ele-

gendő székurcsodás legyen, és könnyen emésztődő ételdekkel éljen,

XXI.

A' HIRTELEN SZERENCSETLENSÉGBE ESETTEKKEL VALÓ BÁNÁS.

Közönség s rendszabások azokra nézve, a' kik a' szerencsétlenek' felélesztésébe akarnak avatkozni.

A' nem orvosokra nézve már több ízben hasznos és kívánatos lett volna azon velebánsnak szoros ismerete, mellynél fogva a' szerencsétlenek, kikben még az élet gyenge szikrája pislog, ismét felélesztethetnek, mint-hogy ezen gyenge életszíkra, minekelőtte orvos érkezhetnők, gyakorta már kialszik. Ellenben még azért is hasznos ezen velebánsat kinek kinek tudni, hogy az illy szerencsétlenek' felélesztésekor olyan helytelen és ártalmas eszközökhöz ne folyamodják, mellyek az életnek pislogó szikráját elfojthatják.

Ha az előnkbe akadt szerencsétlen valamelly házhoz közel vagyon, azt ehbe kell sietve hozni; ha pedig semmi lakhely nincs közeletesen, és az idő és más környülállások megengedik, akkor, a' mit lehet, mindjárt a' szabad levegőn véghez kell vinni.

Elsőben is, a' szerencsétlen embert egészen le kell vetkőztetni. nevezetesen a' nyakravalóját, dolmányját, nadrágját, derékfűzőjét, mellrevalóját, kar és térdkötőjét, ée. leoldani, és a' fejével magasabban fektetni. Ha a' szerencsétlen valamelly szobába vitetett, ez igen meleg soha se legyen. Annak megtudhatása végett, ha valljon még a' talált testben van e élet, tartsanak egy pelyhes tollat az orra és egy tükröt a' szája

elcibé, ennek meghomályosodása és amannak mozgása a' lehellés árulja el. — E' mellett legelőször is a' me-revedett testet kell megmelegíteni, de igen nagy vigyá-zással. Tegyük azt mindjárt langyos fürdőbe, de elő-ször csak a' lábait 's így kicsinyenként az egész testet nyakig. Hogy a' víz meg ne hűljön, mindég forró vizet kell készen tartani. Egy óránál tovább a' szerencsétle-nül jártat ne hagyják a' fürdőben, hanem törülgessék le őket szárazon, dörssőljék meleg ruhákkal és melegít-sék a' testét most száraz szerekkel. E' végre a' leszá-ritott test nagy, meleg flaneldarabokba takartatik, mellyeket ágymelengetyüvel folyvást melegen tarthat-ni, vagy az egész test nyakig meleg hamuba tételik.

Hogy az élesztés' kezdetekor mindjárt a' legköze-lebb való orvosért kelljen küldeni, azt kiki maga is gondolhatja, mert ő tudja legjobban az élesztetés' mód-ját, és siettetheti belső és külső szerek által a' feléle-dést. Erre nézve, minekutánna a' felholtak szája a' nyálkától vagy más tisztátalanságtól megtisztított, annak orrát befogván a' szájába levegő fuvatik: vagy valamelly kis tiszta fuvatyuval, mellynek csövére ned-ves ruha tekertetik, vagy pedig az Élesztő a' száját egyenesen annak szájára tévén. De ilyenkor egyik ke-zünket a' felélesztendőnek szivgödrére tesszük, hogy megtudhassuk, valljon a' gyomra nem fuvódik e fel, melly esetben a' levegőbefuvást abba kell hagyni.

A' legszükségesebb élesztőszerekhez számláltatnak továbbá a' lágyító klisztérek is, p. o. leumag-vagy bodzavirágherbatéből téjjel, ée.

Azonkívül a' bőrt is kell izgatni, külömbfélekép-pen, p. o. a' testre hideg vizet hintegetvén, vagy ecze-tet, vagy befüstölt meleg flanellal a' bőrt erősen dor-sólvén (a' füstölésre alkalmas a' fenyőmag, masztix, horostyánkő, vagy a' közönséges füstölő por is), vagy csalánval veregetvén, vagy a' testnek külömbféle részec-

re mustártésztát, borítván, nevezetesen a' halántékokra, nyakszirtra, mellre és lábikrákra, vagy a' nyeldek-
löt tollhegygyel ingerelvén, és a' lábtalpakat kemény
kefékkel vakargatván.

Végtére a' seborvos azt jóvá hagyván még az érvá-
gás is használtathatik, annál inkább ha a' test izmos és
erős, az úbrázat elkékült feketés, a' nyakerek dagad-
tak, és a' szemek vörösek és kidudorodtak. — A' gyen-
ge, erőtlén és halavány személyeknél az érvágás' meg-
határozottatását az elérkezendő orvosra kell bizni. Úgy
a' hánytató, hashajtó szereknek és egyéb orvosságok-
nak rendeltetését is csak őtöle kell várni, mellyek az
éledni kezdő szerencsétlenekre nézve lehetnek hasznosok.

A' felakasztottakkal, megfosztottakkal,
megfagyottakkal, megfúladtakkal, víz-
befúladtakkal, méreggel étetettekkel,
és menykóutóttakkal való bánás.

Az emberek' megfagyása leggyakrabban a'
csikorgó havas telekben; minthogy az utazók, a' mély
hóban való gázolás miatt könnyen elfáradván, nyu-
godni kívánnak, és ekkor hamar megmerevednek. Az
elfáradás annál könnyebben történik, mennél többsze-
szes italok által igyekezett magát az utazó előbb fel-
melegíteni, hevíteni.

A' megfagyva talált embert, ha több napokig fe-
küdt volna is már kiua, mégis élesztetni kell igyekezni
minden módon, ha csak a' teste már romlani nem kezd;
mert a' tapasztalás tanította, hogy a' napokig ottkinn
megmerevedve feküdt emberek is néha a' czélszerű se-
gítség által ismét feléledtek. De fájdalom! éppen ezen
segítség nem szokott gyakorta olyan lenni, a' millyen-
nek kellene: sokan ugyan is azt véltvén, hogy a' megfa-
gyottat legjobb meleg szobába vinni, a' mellyben egész
teste felengedvén leghamarább feléled, holott épen így

hal meg legbizonyosabban. Azért azt inkább hideg szobába kell vinni, a' ruháit róla mennél gyorsabban levagdalni, metszeni, és mezítelen testét hóval befödni. Így az elolvadt hó folyvást kipótoltatik, míg a' tagok hajlékonyokká nem lesznek. Az így befödött testnek csak az orra és szüja hagyassék szabadon. Még fogantatosabb gyakorta a' fagyott testet folyvást hóval erősen dörgölni, de ezt többek is cselekedjék egyszerre, mert egy maga nem gyözüé. — Ritkán esik meg, hogy valaki olyankor fagyjon meg, mikor semmi hó sincs. Illyenkor másként kell segíteni: a' merevedt testet egy fordókádba vagy mély teknyöbe teletni, és reá annyi jeges vizet tölthetni, hogy csak az ábrázatja álljon ki belöle. E' szerint először a' testet valamely jégboríték veszi körül, mellynek elolvadása után a' testet azon vízzel dörsölni és mosogatni kell. Fület sajdítván a' testben, ezt a' vizből vagy hóból kivesszük, gyengén meleg ruhával leszórogatjuk, törülgetjük, és valamely csak kevésbé meleg ágyba fektetjük, de a' szobát nem kell ám tüstént befűteni, hanem csak késöbben lassanként igen mértékletesen melegíteni. Addig egy orvos vagy seborvos is érkezhetik, a' kire kell aztán a' megfagyottal való bánást bízni. A' szivgödörnek vízzel vagy eczettel való mosatása, és egy darab, borba mártott ruhával beborítása is gyakran igen fogantatos. A' lehellő kezdő szereucséltlennek erős szagú és ingerlő holmikat tartsanak az orra alá, mint fohagymát, vereshagymát, vagy reszelt tormát, söt, ha kéz előtt van, szalamiaszeszt is. Szükségben tohákot is dughatni az orrába. Ha már az éledő ember nyelhet, akkor neki egy kevés meleg borsosmentathéát adhatni a' szájába, és ha a' teste melegszik, a' börkigözlégés előmozdítására, egy kis bodzaherbatét. A' következő ápolgatást orvosra szükséges bízni, mert többnyire valamely erős hideglelés szokott utöbb támadni, melly helyes orvosi

velehánást kíván. Az érvégés a megfagyottaknak élesztéskor nem alkalmazható, és legfolyebb is csak az utóbbi hideglelésnél lehet szükségesé.

A fagyott emberek vitelekor igen kell vigyázni, mert tagjaik, a hidegtől igen meg lévén merevedve, hamar eltorlhatnak. Legjobb a testet szánon vinni, mert így azt hóval is befodhatni, és a rázattatás is csak gyenge. Ha a megfagyottak tagjai ismét hajlékonyokká lesznek, akkor azokat jól le kell törölgetni, és a testet csak igen kevéssé meleg ágyba tenni. Utóbb dorsolják a bort egettborral, kámforspiritussal, ée.; a még nem hajlékony tagokat mind addig hoba kell takarni, míg meg nem hajtódhatnak.

A megfogyottakkal és felakasztottakkal, valamint a vízbe fulladtakkal is, majd szinte egyenlőképpen kell bánni; mindenütt t. i. az orvos vagy legalább seb orvos jóváhagyásából tüstént eret szükséges vágni a karon, és vért bőven eresztetni. A vízbe vagy más húságokba merült személyek gyorsan minden sok rázás nélkül, oly helyre vitessenek, ahol az élesztéshez lehessen fogni. Azon balgatag cselekvést, melly szerint a vízbe fulladtakat fejjel lefelé fordítják, hogy a víz belőlök kifolyjon, soha nem kell követni; mert ez igen ártalmas sőt a legeggyűbb szokás. Tegyük inkább a testet vizerányos helyzetbe, fejjel magosabban, és oldjanak le róla minden szoros ruházatot, kivált nyakravalókat. De a vetkoztatás okosan a testnek éroszakos ide's tova hánytatása nélkül történjék, a mit ha cselekedni nem lehetne, inkább a ruhájt kell vagdalmi hamarjában. Meg lévén így a test mezitelenítve, néhány erős személyeket kell melléje rendelni, a kik éles kefékkel a lábukat dorsolják, és az egész testet elcjönte lassan azután érosebben folyvást illanállal frottirozzák. A gyomortájokra és halántékokra és a lábikrák' belső felére éros

mustártészták tétessenek, és az orra alá tartsonak reszelt tormát vagy más erős szagú szereket, a' mint csak előbb mondtuk. Így keféltelven néhány órákig a' lábaltapok, azután ezekre forró zabdarakása borítatik, a' testet egyébűtt jól melegített ruhákkal fűdvén. A' szerint, a' mint a' lábakat, lehet a' tenyereket és hátgerinczet is keféltetni. Ha ez nem használ, akkor a' szerencsétlent meleg fürdőbe kell tenni. Mind e' mellett pedig gondoskodni kell, hogy a' szoba, mellyben az élesztetés történik, tiszta levegővel bírjon, mert ez fölötte megkívántatik a' feléledőnek első lehellésére.

Ezenkívül mindenféle ingerlő szereket elő kell venni, mellyek a' feléledést elősegíthetik. Csiklandozói lehet a' szerencsétlennnek orrát és torkát tollal, és néki langyos vízből 6 grán hánytatóborkővel 's néhány káhnnyi sóval készült klisztért is adhatni. A' szájába való töltögetést vigyázra kell tenni, mert a' folyóságok könnyen a' gégejébe csusznak, és tökéletes halált okoznak. Azért előbb valamelly alkalmas csó vitessék a' nyeldekloébe, 's aztán azonáttal töltessék be a' folyóság. Ha elektrizáló szerszám vagyon jelen, lehet a' felélesztendőt néhányszor gyengén megütni. — A' hol az életjelei látszanak, a' Betegyet meleg ágyba kell fektetni, és aludni hagyni, mellyre az többnyire megfrisülve ébred fel. — A' feléledéskor először is a' szemhéjak kezdenek igen gyengén mozogni, a' szájon gyenge vonaglások vétetnek észre, az ajakak valamennyire megpirosodnak, a' szívgödör' tájéka melegebbé lesz, a' tagok hajlékonyabbakká, és csekély sobajtások hallatszanak. Ekkor az éledezőnek orra alá tartsonak szarvasszarv-spiritust, és naphát, vagy liquort, a' halántékjait és altestét mosogassák Kolóniaivizzel, de eresszenek a' nyelvére néhány csepp Liquort, de, míg nem nyelhet, egyebet a' szájba ne töltögetssenek. —

Ha a' szerencsétlen már nyelhet, akkor töltsenek a' szájába evőkanalanként borsos ménta, szikfűvirág-, vagy melissza-herbatét, vagy meleg bort, vagy theát néhány csepp Liqueurral, ée. Ha a' feléledettben nagy hideglelési forróság, erős szív- és érverés tapasztaltatik, az ábrázatja igen megvörösedik, és a' nyakereknek erőszakos mozgása a' vérnek a' fejfélé való nagy rohanását mutatja, akkor adjanak neki limonádét vagy cukros vizet, vagy eczetet és vizet, a' lábikráira tegyenek mustártésztát, és a' klisztéereket is újra alkalmaztassák.

A' felakasztottakat gyakorta csupán azáltal éleszthetni fel ismét hamar, (ha őket hamar lemészélték) hogy azokat fejfelé magosabbra fektetvén, az ábrázatjokat és szívök' tájékát hideg vízzel fecskendezik. A' feléledés után gondoskodni kell könnyű hashajtókról, millyen a' szemlevelek' főttve aszalt szilvával együtt, a' tiszta borkő keserű- vagy glaubersóval, ée. A' többit orvosra kell bízni.

A' Méregetetésnél vigyázni kell, valljon a' bevett mérég a' növények' vagy ásványok' országába tartozik e. Az utolsók a' legrettenetesebbek, de szerencsére a' legritkébbak is.

Midőn valaki a' zöltségekkel való élés után valamely égető érzést tapasztal a' gyomrában és nyakában, és kivált emebben valamely szárazságot és karczolást, ha szédelés, támoltság, homályos látás, fülzúgás, undorgás, ée. jeleunek meg, és elég okunk van, azon tünetenyeket valamely megevett mérges növénynek tulajdonítani, akkor a' Beteggel jó kövér tejet, vagy vajas vizet kell itatni, és mennél hamarább valamely ha csak lehet orvos által rendelendő hánytató szert bevétetni, hogy az ártalmas növényet kiokádhassa. A' hányás után ismét tejet kell vele folyvást itatni, míg a' nyugtalanító jelek el nem enyésznek.

Ilyenkor a' klisztérek is néha igen foganatosak. — Azonkívül az eczet is igen jó ellenszer a' növevénymérgek' eltompítására. Legtöbbször árt meg a' búrok, melly a' petrezselyemhez igen hasonlú — és a' mérges gombák. A' gombákat legjobb, a' mint mondják, vörös hagymával megpróbálni. A' kiválogatotott jó gombákat elakarván készíteni, süssék meg egy meghántott vöröshagymával. Ha aztán a' vöröshagyma fejéren marad, akkor a' gombákat bátran megehetni, — de ha megfeketül, akkor mérges is van közöttök.

Az ásványmérgeknek tünetényeik még rettentőbbek, és legkinzőbb ama' szörnyen égető érzés a' gyomorban, mint ha izzó tűz volna benne, és az elolthatatlan szomjuság. A' kezek és lábak reszketnek, a' homlokon hideg veríték üt ki, a' szemek beesnek, és köröskörül elkékülnek, az ábrázat és kezek meghidegülnek. Itt is a' Betegekkel sok vajás vizet, kövér tejjet vagy olajat kell itatni, és hasonló klisztéreket nékiek adni. Ha a' segedelem sokára bagyatott vagy elmulasztódott, ha a' gyomor a' belekkel együtt gyúladásba, vagy már üszögbe is ment által, és ki van rágva, akkor a' Betegen többé nem segíthetni, hanem annak nyomorúltan és a' legiszonyúbb kinok között kell meghalnia.

Ha odakinn a' menykő valakit megütött, vagy csak megszedített és érzékeitől megfosztott, akkor ötet legjobb ott fekünni hagyni. Ellenben ha a' szobában ért valakit hasonló szerencsétlenség, akkor ötet a' szabad ég alá vinni, a' hol a' fris és hűves levegő és az esső legtöbbet fog tenni annak ismét felébresztésére. Ha rajta a' menykő vagy esés miatt valamelly külső sérelem történt, akkor legjobb mindjárt orvosért vagy seb orvosért küldeni. Általában az illy szerencsétlenek csak ritkán élesztethetűek fel ismét. E' végre fecskendezzenek az ábrázatjokra és szivgüdrokire

hideg vizet, és ebbe mártott ruhákkal borogassák a fejüket, és az orrok alá tartsanak szalámiaspiritust. Az elléle szerencsétleneket is gyorsan le kell vetkőztetni, őket nedves kefével dörölni, és sós vagy szappanos klisztereket nékiek adni, vagy gyökönke gyöker' herbatéjából; és ha az ábrázatjok igen felduzzadt és keskes, vágjon a' seborvos rajtok eret, vagy a' halántékjaikra tegyen fel több pióczákat.

A' menykőítés' veszedelmének elkerülhetése végett az égi háborúkor imezekre kell vigyázni: kiki lassan járjon, vagy olly helyet keressen, a' hol csendesen állhat, és a' levegő nem folyik, a' vas veröczéktől és egyéb ércbőlvaló tárgyaktól távozzék.

Midőn a' menykő ülöttet valamelly szűk, kénkö' gőzével megtelt szobában találjuk, akkor mindenek előtt az ablakokat és ajtókat szükséges felnyitni, és szabad levegőt beereszteni. De az illy szobába menők valamelly nedves ruhát tartsanak mindég a' szájok elejbe, hogy magokat is a' megfúladás veszedelmébe ne dönték.

T O L D A L É K.

Minekutánna már a' legszokottabb nyavalyaformákat eddig előadtuk, itt még szükségesnek lenni véltük, a' Betegeknék magoktartásáról, vagy némelly, ezen munkában is előforduló rendelésekről valamit szólni. Hogy az alább következő jegyzetek a' Betegre nézve nagyon hasznosak, és magára a' munkára nézve is szükségesek, az olvasók könnyen átláthatják, ha a' jelenvaló toldalékon végig tekinteni méltóztatnak; de még jobban átlátnák, ha valamelly rendelésnél, melyet ezen munka lefolytában ajánlottunk, zavarodásba jönnének, és azt a' környüállásokhoz képest az előtök lévő nyavalyára alkalmaztatni nem tudnák. — Világosításnak okáért néhány példát akarok előhozni. — Úgy, ha valamelly Betegnek fordó, lábfordó, félfördő, ée. voltak ajánlva, némelly olvasók igen kedvesen fogják venni, ha az azokkal való élésnek módját, a' fordés' idejét, a' fordök' melegségét (mérsékletét), ée. itt kifejtve láthatják. — Ha valamelly Betegnek a' bor, kávé vagy hasonló italok tiltatnak, mellyekhez előbb hozzájok szokott, vagy azért, mivel a' jelenvaló nyavalyát táplálják, vagy mivel a' rendelt orvosságokkal való élés azt nem engedi, akkor az bizonyosan olajtani fog olyan más italokat ismérni, mellyekkel szomját elolthassa, annál inkább mivel a' Beteg valamelly tartós nyavalyában egy 's ugyanazon italt hamar megünja, azért azokról is fogunk szólni, és készítettések módjáról, 's a' t.

Mintegy ilyen tartalmu a' jelenvaló toldalék , melly az első kiadásából o' munkának hibáztván, a' mostani-
nak hasznosságút nem kevésbé fogja nevelni.

1) A' pióczák' vagy nadályok' feltéte-
léről.

Mikor és miképp kellessen a' nadályokat fölrakni,
azt az orvos, és seborvos fogják tudni.

2) A' Hólyaghúzóflastromokról és fon-
tanellákról.

Az ezekkel való élést az orvosra kell bízni, készí-
tésüket pedig a' szerárosra.

3) Mustártészta.

Ollyan esetekben, a' hol a' bőrt hathatósan és
gyorsau akarjuk izgatni, a' mustármagvak' lisztjéből
csinált tésztaival szoktunk élni, melly igen hamar és
hathatósan munkál. Ez többféleképpen készittetik, a'
szerint a' mint azt erősebbé vagy gyengébbé akarjuk ten-
ni. Egyik készittetése imez: Végy egy lat liszté tört, és
eczetbe áztatott mustármagot, 4 lat erős kovászt, és
ugyan ennyi eczetet, és csináld mind öszvekarva pép-
pé. A' gyermek' bőrére nézve ez elég erős, de a' fel-
nöttekére nézve ahoz még reszelt fris tormá vagy fél
lat konyhasó is adatik. — A' másik készittetés pedig
ilyen: Végy 2 lat reszelt nyers tormát, egy lat mus-
tárlisztet, 2 lat kovászt, fél lat sót, mind ezeket ve-
gytsd annyí eczettel, hogy tésztavá légyen.

Azon esetekben tehát, a' hol ebben a' munkában
a' mustártészta javasoltatik, ezen tészta valamelly vá-
szonra kenettetik fél ujnyi vastagon, azután a' kívánt
helyre borittatik, és kendővel vagy keszkenővel le-
kötöttetik. De ezt nem kell ám 6-10 óráig, miut a'

hólyaghúzó flastromot, a' bőrön hagyni, hanem csak fél vagy legfölyebb egy egész óráig, míg a' bőr jól meg nem vörösedik. Ha a' bőrt előbb meleg boreczettel döröszölök, a' mustártészta annál hamarább fog munkálni. A' téstának levétele után a' bőr minden reá ragadt mustárrészeketől megtisztítatik langyos téjjel vagy meleg vízzel, hogy hólyagok ne támadjanak, azután pedig káposztalevél vagy semmi sem tétetik annak helyére. — A' testnek szőrös részein, hogy a' levételkor a' Betegnek fájdalmat ne okozzunk, előbb vagy leborotváltatik a' szőr, vagy a' bőr és mustárflastrom közzé egy darab vékony fátylevél tétetik.

4) Égés ellen való ír, vagy kenet.

Igen sok szerek ajánlatnak a' bőrnek elégesei ellen, az ilyenkor jelenlévő nagy fájdalom' enyhítése végett. Ide tartozik a' reszelt nyers krumplicival való borogatás, a' megégett résznek hideg vízbe tétele, és. De mivel ezen szereket folyvást kell változtatni, kivált ha megszáradnak vagy megmelegűnek, azért a' Beteg alig alhatik és nyughatik ezen orvoslás mellett. Ennél fogva igen kívánatosak ilyenkor az egyszersmind gyógyító és fájdalom enyhítő szerek, mellyeket a' forróságnak az elégett részből való kibuzatása után lehessen alkalmaztatni. E' végre használtathatik a' Patikában meglévő égés ellen való ír (Brandfalbe), vagy a' hol közel Patika nincsen, azt így készíthetni: Olvassz össze két lat viaszt négy lat fris lenmagolajjal, és keverj közibe, ha megkül, egy tojás' székét. — Ha viasz nem volna, akkor másként kell segíteni, t. i. egy tojás' sárgáját fejeérével együtt habarjanak össze néhány kalónnyi olajjal, és étjenek vele ír gyanánt, (de az olaj ne legyen ám avas és régi).

5) Szappan spiritus, szappanszesz.

A' külső nyomástól, ütéstől, eséstől, ée. származott zuzódások, daganatok és kelések ellen alig van jobb szer a' szappanszesznél, mellyel a' sérült rész többször mosatik, a' mi az eloszlást nagyon segíti. Illy szappanspiritust kiki csinálhat magának otthon is ekképpen: kilencz lat venecziai vagy debreczeni szappanra, egy lat tiszta hamuzsírra vagy borkősóra és két evőkalányi fejtér vagy barua serélesztőre, előbb a' szappant mind megvakarván, töltsenek egy itze jó seprűégettborra, azután a' keveréket tegyék 24 óráig meleg helyre, gyakran rázogatóván az edényt, hogy mennél több olvadjon el az égettborban. Majd a' leülepedett és meghült vegyíték megszürettetik, és a' leszűrt folyóság kis üvegekbe töltetik, jól bedugván és lepecsételvén az edénykék'száját; hogy a' spiritus' ereje megmaradjon.

6) Jóillatú Eczet.

Az illatos eczet igen ajánlható védőszer a' járványbetegségek ellen, kivált ha a' nyavalyák rothasztó természetűek, vagy a' levegőnek hasonló megromlásából eredtek. Schlegel és Wiegler szerint így készittetik: Végy ürmöt, rozmarint, zsályát, borsos méntát és rutát, mindenikből 3 latot, továbbá levendula virágot, kálmost, fahéjat (Zimmt), szegfűborsot és szerecsendiüt mindenikből fél latot, és ereszd mindnyáját egy üvegbe, hat font igen erős boreczetet töltvén reájok, és több napokig mértékletes melegben tartván. — E' szerrel különbözőképpen élnek: vagy úgy használják azt, mint szagszert, a' mi nem olly hathatós, vagy egy keveset a' kezekre öntenek és azokba dörölnék, vagy az ábrázatot és halántékokat nedvesítik meg vele, vagy egy keveset friss vízbe vegyítvén a' száj' oblitéseire fordítják.

7) Muroknedv, sárgarépanedv.

A' meghülésből származó vagy az időjárástól függő tartós hnrut és köhögés ellen szinte megszámlálhatatlan háziszerek vagynak szokásban, mellyek a' köhögést néha talán valamennyire enyhítik ugyan, de más felől még többet ártanak, midőn az emésztést háborgatják, a' gyomrot elnyálkásítják, 's a' t. Sokkal hasznosabb és kevesebbet árt ezen szerek között a' Muroknedv. A' ki ezt készíteni akarja, vegye és válassza ki a' legkevésbé, legegészebb és egészen mocsoktalan gyökereket, mossa, tisztítsa és vakarja le a' külső hárttyáját, azután főzze meg vízben jó lágyra, és ekkor a' vizet szűrje le. A' megfőtt sárgarépa gyökereket azután zuzza össze, a' belőlök származott pépet vásznon által facsarja ki, és a' kinyomott levét lassu tűzön gőzöltesse ki szirup sűrűségnyire. Ezen nedvet a' gyermekeknek vékony szelet kenyérrre vagy zsemlyére szokták kenni, vagy kávés kalánanként enni adni.

8) Birsalmanedv.

A' gyomor' gyengesége ellen, nevezetesen ha az valamelly előrement nyavalya' következése volt, nincs jobb diaetai szer a' birsalmanedvnél. E' végre a' birsalimát össze kell zuzni jól, azután egy vásznon által a' levét erősen kinyomni, ezt lassú tűzön kipárologtatni és sűríteni. Mikor már sűrűdni kezd adjanak hozzá ő hort és néhány lat tzukrot, és főzzék sziruppá, melly ha meghül a' kocsonyához hasonlít. Ez a' nedv hasznos a' hosszas betegségek után hátramaradó gyomorgyengeségben, kivált a' sokáigtartó hasmenés, vérhas, kolikák, és végre a' többszöri alkalmatlan hányás után, mellynek oka szintúgy gyakran a' gyomor' gyengeségben vagyon. A' vellelés igen egyszerű, tudnillik né-

hányszor napjában egy kávé kalánnyit kell a' szájba venni.

9) Fenyőmag íz.

Egy más szer, melly hasonlóképpen gyomorerősítő, de egyéb tekintetből is ajánlásra méltó, a' fenyőmag íz, melly imigy készítettik: A' nyers és érett, előbb nagyjából összevazuzott gyalogfenyő' magvait egy cserépedénybe kell tenni, és reájok annyi vizet tölteni, hogy egy ujjnyi magosan álljon rajtok. Most az edény lassu tűzhöz tétetik és a' benne lévő mintegy fél óráig forraltatik, azután a' viz leszűretik, a' bogyók kifacsartatnak, és mind a' két nedvesség összeöntetvén izzó tűzön mézsűrűségnyire kigőzöltetik. Jobb íz végett tehet hozzá kiki tetszése szerint porrá tört fejeczuket is, és így a' megkészült fenyőmagizt száraz hűves helyre köedényekben elrakhatja. — Ez a' szer, a' mint mondám, nem csak a' gyomor' gyengesége, hanem a' puffasztó szelek ellen is igen hasznos. De még több nem csekély haszna is vagon. Ezen íz ugyanis gyengén izzaszt és vizeltet, azért a' dagadás, közönséges bőrvízkörság, az előrement betegségek után visszamaradó közönséges gyengeség ellen, melly a' lábok' megdagadása által jelenti magát, 's a' t. igen jó. Azonban említenem kell, hogy a' viselős személyek lábaik' daganatja ellen, vagy akár melly más okból ezen szerrel ne éljenek, mert a' viselősséget vizeltető creje által félbe szakaszthatná, és idétlen szülést okozhatna. Leginkább az olyan asszonyok örizkedjenek tőle. kik már az előtt is idétlent szültek. Lehet e' szert vagy kávé kalánonként venni, vagy belőle egy részt két résznyi jó ó borral; vegyítvén napjában néhányszor fél poharanként inni.

10) Bodza íz, bodzabogyó íz, bodzakása

A' bodza íznek készítettése ugyan könnyű, de, hogy jól süljön el. még is gondos vigyázást kíván. F' végre bizonyos mennyiségű érett bodzabogyókat kell őszveszedni, azokat szétzuzni, és vásznon általa' levét belölok kinyomni. A' kifacsart nedv azután mértékletes tüznél mézsűrűvé főzetik be, de a' főzés közben szüntelen' kell kavargatni, mert másként igen könnyen megég, kozmásodik és elromlik. Egy pint ilyen nedvhez egy negyed rész font fejer czukor tételik, és jó bezárt edényben száraz helyen tartatik. — Élni szoktak a' bodzaízzel minden meghülésbeli nyavalyákban, a' hol izzasztani kell, p. o. a' hurutokban, torokfájásban, csúszban, dagadásokban, mellyekben igen foganatos. Különbfeleképpen szokták használni: vagy t. i. mint az előbbieket magánosan kávéval kalánonként vétetik, vagy, a' mi jobb, belöle néhány kávéval kalánnal egy findzsa bodzaherbatéba tesznek, megisszák, 's osztán az ágyba feküdvén jól betakaródnak. Az izzadáskor előre gondoskodni kell, hogy a' tiszta száraz fejrúruha megmelegíttessék, mellyet a' Beteg az izzadás után magára fog venni. Az izzadást elvégződöttnek tarthatni, ha a' testen már semmi veriték nem üt ki, és a' fehérruha hidegséget gerjeszt a' testen. A' fejrúruha változtatás után még egy órácskáig az ágyban kell maradni, és legalább néhány napig a' szobát el nem hagyni, mert az izzadás után a' bőr elérzékenyebbedvén, könnyen új alkalom adódnék a' meghülésre 's így a' nyavalya' megrosszabbodására a' hús levegőn járás által.

11) Keserű bor Gyomorerősítő bor.

A' gyomorerősítő vagy keserű bort igen különböző képpen szokták készíteni; én is azért több illy készíttést fogok előhozni, hogy magának neki tetszése sze-

rint választhasson. Legegyszerűbben így készítetik: két lat áldott csüköllő füre (pápafüre) töltsenek egy messzely bort, hagyják hűvesen állani, és ebéd előtt egy órával egy vagy két evőkalánnal igyanak belőle. Hasonlóképpen cselekedhetni a' virágos üröm' tetejével, vidra Eleczkével, földepével vagy kisezerjőfüvel is ée. kálmosgyökérrel együtt vagy a' nélkül, — vagy négy lat sárga tarnics gyökeret, két lat narancshéjat és egy lat reszelt quassia fát (amazokat megvágva) légy egy jó ó borral tele palaczkba, áztasd néhány uapig csak hidegen, és élj vele azután mint az előbbiekkel. — Vagy két lat chinahéjat, egy lat sárga tarnicsgyökeret, fél lat narancshéjat (mind apróra vágdalva), és ugyan annyi reszelt quassiafát vevén tölts reájok egy jó icze ó bort, hadd ázzanak három napig hűvesen, és élj vele a' mint már mondottam. Bor helyett égett-bort is lehetne venni, de ez igen hevítő lenne. — Vég-tére hasonló gyomorerősítő szert készíthetni külömbféle kihuzatokból vagyis Extractumokból is, p. o. ek-képpen: Végy áldott csüköllő-, Földepe-, sárga Tarnicsgyökér-, Cascarillahéj extractumot és vizes mirrha-extractumot, mindenikből 3 nehezéket, tölts reájok két font (egy icze) borsos méntavizet, és ebben amazokat feloldozván, élj vele hasonlóképpen. — E' gyomorerősítő borok használtatnak a' gyomor' gyengeség, puffasztó szelek, emésztetlenség és a' gyengeségtől származó gyomorfájás ellen kivált a' hosszas nyavalyák után, a' helytelen diæta miatt credő gyomorromlás ellen, 's a' t. Másféle gyomornyavalyákban, gyomorgöröcsben, gyomorsavanyúságban, vagy az előrement harag-, boszankodás-, és egyéb elmeháborgástúl származott gyomorgyengeségben az illy borok inkább kárt mint hasznot tesznek. Azért csupán csak a' tiszta gyomorgyengeségben kell velük élui.

12) Néhány közönséges jegyzetek a' Betegek' konyhájáról.

Igen mindennapi, és a' köznép előtt sem éppen ismeretlen dolog, hogy a' Betegek, kik az orvos' szorgalma és szereinek foganatossága által nagy nehezen mármár lábadozni kezdettek, gyakran a' helytelen tápláltatás miatt újra rosszabbúl lesznek, sőt valamely halálos kimenetelű nyavalyába is dülhetnek. Ezen okból szükségesnek véltem, ezen nem éppen ritka kárnak elkerülhetése végett, azon ételekre 's italokra nézve, mellyekkel a' Betegnek mind nyavalyája' mind gyógyulása' idején élnie lehet 's kell, némelly igen hasznos jegyzeteket felhozni. Említődött ugyan már ezen írat' elején, miként munkáljanak az emberi testre a' nálunk szokásban lévő éledelek; de készítettésökről, 's mire kelljen ilyenkor leginkább ügyelni, ott nem szóllottam.

A' mell' és nyak vagy torok' nyavalyájánál csupán szelíd' 's nem ingerlő diéta kívántatik meg, azért is minden savanyú, hevítő és a' köhögést gerjesztő ételek 's italok valamint a' nagyon sózottak 's fűszerezések is eltávoztassanak.

Az emésztő életmivek' nyavalyájiban 's nevezetesen minden gyomorbéli bajoknak, valamint minden epés és májbetegségekben azon kell lenni, hogy a' Beteg, csak ha óhon van és az ételt kívánja, akkor egyék, azon kívül pedig elégedjék meg a' maga italával és egy kevés levessel, míg az emésztés' munkája meg nem jobbul. Ekkor osztán adjanak neki elejénte könnyű ételeket, p. o. levest metélttel, darakásával, ée. csak igen puha és gyenge húst főve vagy sülve, de ne zsírosat vagy sok vajjal készültet. Utóbb, a' gyomor erősebbedvén, a' levesbe lehet egy kis fűszert is vetni és gyökereket, az ételeket táplálóbakká csinálni az

épülő Betegnek aprókását (Gräupchen) néhány kalánnyi borral készíttette, vagy rist czimettel (fahéjjal) enni adni, 's így lassanként az előbbi szokott élésmódra viszatérni.

A' hideglelős nyavalyákban hasznosak az igen vékonyan tápláló ételek, vízlevesek fűszer nélkül, és a' hasonló italok a' hideglelés' jelenlétekor, azután pedig a' minő a' hideglelés. A' gyomorbéli vagy epehidegleléseknél p. o. a' diaetának olyannak kell lenni, a' millyent az emésztő életművek' nyavalyájnál ajánlottunk. A' hurutos hidegleléseknél az ételekhez vagy italokhoz citromot, bodzaliktáriomot 's hasonló bőrre' munkáló szereket is lehet venni. A' rothasztó hideglelésekben különösen használnak a' savanyú mártások és savanykás italok, valamint a' lappangó hideglelésekben, sorvadásban és aszukórságban a' bőven tápláló ételek és italok. Itassanak a' Beteggel vízben vagy téjben vagy huslevesben főzött szálepet, ha még a' gyomra jó, vegyitsenek a' nyálkás levesekbe tojás' székét, mellyet az italokba is keverhetni, de távoztassanak el minden zöld vagy növényi eledelt, mert ezek igen kevés tápláló részekkel bírnak. A' még fiatal sárgarépa, zöld bab, borsó, gyökerek ée. az ételkivánást néha ingerlik, 's azért lehet, mivel illy gyenge korokban nem ártanak, ezeket is némellykor és csekély mennyiségben ételre fordítani: de mindég szem előtt kell tartani, hogy a' sorvadásoknál azok az eledelek legjobbak, mellyek könnyen emésztethetők 's egyszerűs-mind igen táplálók.

A' köszvényes bajoknál az étkek' 's italok' készíttetésekor a' bort 's más hevítő holmikét egészen abba kell hagyni; a' levesekbe pedig olly fiatal füvek és növények adassanak, mellyek gyengéd voltokon kívül azon tulajdonsággal birjanak, hogy a' vizellelet hajtják, p. o. petrezsely, zellergyökér, spárga, ée.

Az inbéli szenvedéseknél őrizkedni kell mindenkor az erős és hevítő ételek 's italokkal való éléstől, 's azon véleményt, hogy a' böborital az efféle Betegeknek hasznos volna; félre teüni. Mert p. o. ha bövérőség, vérnek nyugtalanúsága vagyon jelen, vagy ha a' Betegnél a' vér igen a' fejre tódúl, vagy talán gutaütésre volna hajlandó, akkor a' Beteget legnagyobb veszedelembé döntenek. — A' bövérőségben, szívdobogásnál, ée. a' diaeta vékony légyen, és az italok is olyanok, nevezetesen a' szédülésnél és gutaütésre való hajlandóságnál. A' hasdugító és puffasztó ételeket, minő a' répa, káposztanemük, hüvelyes vetemények, ée. teljességgel el kell távoztatni. A' főtt gyümölcs és egyéb könnyen hasnyitó ételek, kivált az ő egyszer'smind hüvesítő tulajdonságok miatt, még itt minden más eledelék fölött ajánltathatók.

A' gyomor' és bélsatorna' elnyálkásodásakor távoztassanak minden nyálkás és lisztes ételek, valamint a' hüvelyes vetemények is. Ellenben lehet ilyenkor jól fűszerezett és inkább állati eledeleket választani, ú. m. jó húisleveket, könnyű húsételeket és puha tojásokat. Ha nincs jelen hideglelés, úgy lehet egy pohár borhoz is nyúlni. De ezt sem a' nyálkás aranyérről, sem a' hughyólyag' és vizellöcsőnek elnyálkásodásáról, annál kevesebbé ha az utolsó a' feslett élet' következése volt, érteni nem kell, mellyekre nézve én az olvasót az e' munkában találtató szakaszokra utasítom.

A' hughyműszerek' nyavalyájainál az eledelekből a' bor és minden fűszer elmaradjon. Nevezetesen a' vérhughyzáskor csupán a' nyálkás táplálékok, p. o. ris, aprókása, zabdara nyálka, lenmagthéa, ée. Legtöbb esetekben e' mondottakat ajánlhatni a' hughyeröltetésnél is.

A' sérvéseknél csak könnyen emészthető és hasnyitó étkeket vegyen a' Beteg magához. A' puffasztó eledelék reájok nézve legártalmasabbak.

A' sok vért vesztett, nagy evés sehekben vagy fekélyekben szenvedő, bő nedv ürülést kiállott Betegeknek tápláló és fűszeres eledelek valók. A' csokoládé, szarvasszarv fagylat (Firs(h)horngelee), huskocsonya, erotadó levesek, ée. kiváltképpen foganatosok. — A' leányok' sápasztó kórságában is az erotadó, bőven fűszerezett étkek, kevés bor és csokoládé hasznosak. Ellenben a' havitisztulás' tévedéseinél, elvetéllésre vagyis idétlen szülésre való hajlandóságkor, a' szüléskor, a' rendes gyermekágy' első napjaiban, az emlők' igen bő tejezésekor, csecsek' keményedéseinél, és azok' megdagadásakor, a' gyermekelválasztás' idején, őrizkedjék a' Beteg mindeu izgató holmiktól, valamint az igen tápláló és hevítő ételek 's italoktól is, helyettök könnyű, nem bőven tápláló eledeleket választván.

Azon gyermekekre nézve, u' kiknél a' gyomor elnyálkásodva, savanyodva van, görvényben vagyis gugában (scrophelu), mirigydagasztatokban és ebagában vagy angoly nyavalyában szilodnek, a' nyálkás eledelek legalkalmatlanabbak. Azért ilyenkor az ételek 's italokhoz aromás holmik vagy hazai fűszerek adának és inkább húsétket vétetnek elő. A' nyálkás italok jo, gyomorerősítő serrel váltassanak fel.

13) Aszukórságosak' leve se.

Egy hires Orvos a' következő módon akarja elkészíttetni az aszukórságosoknak való tápláló húslevet: Két font jól megveregetett borjúhúst, és 4 lat tiszta árpát fozzenek 2 pint vizzel egy jól bezárt edényben 3 óraig, utoljára még 8 lat ártifigyökeret, ugyanannyi kecskediszt? (Zämmcrfättig), és $\frac{1}{2}$ font kerti salátát adván hozzá, forralják még a' tűznél 10 perczenetig, 's ekkor szürjék meg. — A' Beteg ezen levét csészénként iszsa, és vizzel cesztetheti fel, ha igen táplálónak lenué.

14) Szarvasszarv kocsonya, vagy fagy- lat borral készítve.

Fél font reszelt szarvasszarv főzettség egy jól bezárt fazékban 3 messzely vízben 4 óráig lassu tűznél, ekkor szüretessék meg és tojásfejjel higgasztassék (ez, az egyszerű szarvasszarv kocsonya). Ekkor $\frac{1}{2}$ font finom fejer czukor, egy jó messzely derek ó bor, és két évökálnnyi citromnedv adatik hozzá, és az Egész eltételek hideg helyre.

15) Ugyanaz, mandolatéjjel.

Egy melegített mozsárban törjenek meg jól 3 lat lehántott édes mandolat, fél annyi czukrot 's egy kis szeletet valamelly citrom sárgahéjjából, és töltsenek az előbbi szarvasszarv kocsonyából is abba kicsinyenként egy messzelyt; ehez még egy fél kalánnyi narancsvirágvizet is adván, az egész keverék egy tiszta szitán bocsátatik által és egy porcelláuedényben hűves helyen kocsonyává fagyaltatik. A' lappangó hideglelésekben és sorvadásokban ez egy derekasan tápláló 's egyszer'smind hűvesítő szer.

16) Fogoly madárleves a' Betegek' számára.

Egy egész sült fogoly apróra vágatik, ha kihült fáinan megtöretik és egy jól bezárt fazékba tételik. Ekkor jó tyuklevet (mellyről a' zsír le volt szedve) kell rá önteni 's egy kis vizet; azután lassan főzván, egy szűrödénybe tölteni, az átszűrödött lévbe egy kevés szerecsendió virágot vetni, és osztán még egy kis ideig a' tűzhöz tenni. Lehet a' Betegnek ezen levet vagy piritott zsemlyeszeletekkel levesképpen adni.

17) Fűlevés, zöldséglevés.

Végy saláta' endivia, porcsinfű' és oroszláufogfű' leveleit 's szárait (virágzás előtt) mindenikből egy maroknyit, és fél maroknyi sáskát, mosd ki ezeket meleg vízzel, és gyengén nyomd ki osztán a' vizet. Ekkor főzd meg őket vékony húslében lassacskán, adj hozzá egy kevés írósvajat, söt és szerecsendiót, és add a' Betegnek.

18) Fűvekkel készült írósvaj.

Három maroknyi kerti rutát 's ugyan annyi zsályát apróra vágva 2 pint vagyis inkább 3 icze édestéj-föllel tégy egy köedénybe, úgy állván 24 óráig a' keverék megköpültetik, a' kivárott írósvaj valamelly ritka vásznon által nyomatik, hogy a' fűvek visszamaradjanak, a' midőn az írósvaj kegyérre kenetvén elköltetik. Ezen írósvajat leginkább az aszokorságosoknak ajánlhatni, csak hogy nem kell mindjárt reá valami más cumi, hogy a' füves írósvaj előbb megemésztessék, és a' gyomor, melly az illy személyeknél általában gyakorla erőtlenebb, meg ne terheltessek.

19) Szalad vagy malátaital.

Mennél hamarább meg szokták unni a' Betegek a' nékiek rendelt italokat, annál szukségesebb számokra olyan italokat ismételtesekké tenni, mellyekkel amazokat lel lehessen cserélni. En is azért elő fogok néhány ilyen italokat hozni meghatározván a' nyavalyabéli eseteket is, a' hol azokkal helycsen élnetni.

A' malátaital' készíttetésére mint egy 4 lat linonmá ürlött levegőn szárított árpa szalad vétetik, erre egy pint forró víz töltetik, és megkevertetvén néhány óráig úgy hagyatik, azután pedig megszurettetik. Ekképpen egy kellemetes édes italra lehetni szert, mellynek ize

még jobb lesz, ha hozzá néhány kalánnyi fejrbor, vagy kevés citromlév és cukor adatik. — Azonban soha sem kell ezen italból sokat készíteni egyszerre, hanem csak annyit, a' mennyi egy napra elég, mivel ha továbbigáll, rendszerint elromlik. — Ez ital nem csak táplál, hanem hűvesít és a' nedvességeket is a' testben javítja, és azért minden forró nyavalyákban, epés és gyomorhideglelésekben, hörnyavalyákban, súlyben ée. köz ital gyanánt ajánltatható. Az epés és gyomorhideglelésekben egy kevés borral vagy citrommal, a' hasmenésekben ée. pedig azok nélkül. Hasmenést ezen ital nem könnyen gerjeszt: a' hol pedig ez meg-esnék, ott azt félre tehetni és zab vagy árpadaratthéval cserélhetni fel.

20) Mandolatéj.

Négy lat édes mandolamagvakra töltsenek forró vizet, hogy a' héjok leválják, azután törjék és zuzzák össze azokat egy tiszta mozsárban, néha néha egy kis vizet öntvén reájok. Az így összevazuzott magvakat azután szűrő vászonba kell rakni, és kitsinyenként addig töltögetni reájok vizet, míg csak ez olly fejéren szűrődik által mint a' tej. A' maradék újra öszvetöretik, és az előbbi szürés addig folytattatik, míg a' magvakból valami bátra marad, a' mire egy jó icze víz kívántatik. Az így megkészült mandolatéjhez osztán annyi lat megtört cukor tétetik, a' hány lat volt a' mandola, vagy a' mennyit a' Beteg kíván. — Még jobb ízűvé lesz a' mandolatéj ha az édes magvakhoz néhány keserű is vegyítettik, vagy ha valamelly kellemes izű vízzel készítettik, p. o. málnavízzel vagy narancsvirág-vízzel. A' mandolatejet sem tarthatni el sokáig, azért legjobb mindég csak egy napra valót készíteni.

A' mandolatéj igen alkalmas ital sokféle betegségben, p. o. a' forró, sebbéli és gyulasztó hidegle-

lésekben, a' midőn igen enyhít, kivált ha egynéhány keserű mandola is véteget hozzá. Továbbá a' sorvasztó nyavalyákban is mind addig ajáultatható, míg a' gyomor szenvedheti, és gyomorégést, gyomorfájást, undorgást, ée. nem okoz. De különösen hasznos a' méregtetéseknél a' rágó elnyelt mérgeknek betakarására, valamint a' húgykészítő és kiürítő eszközöknek minden bajaiban is, fájdalmas vizelésben, hügyrekedésben, és uevezetesen a' kö és fővény szenvedésben.

21) Limonáde és Borlimonáde.

Vagyon a' Patikákban az úgynevezett Limonádepor, mellyből csupán a' közönséges vízben való felolvasztás által már limonáde készül; de ezen limonádepornak, melly borkösavanyból készítették, nincs olly jó íze, mint a' citromból valónak; és részént ezért, részént pedig mivel ezen italt mindenütt kiki maga készítheti, elő fogom adni annak készítése' módját. — A' közönséges limonádét csinálhatni két citrom' leviből, 4 lat fejer czukorból és egy icze vízből. A' közönséges víz helyett meleg nyárban szeltermvizet vagy más hasonló ásványos vizet is vehetni. A' szokott kútvizzel készült limonáde igen illő ital a' forró és gyúlasztó hideglelésekben, valamint a' májés epebéli nyavalyákban is. Mindazáltal a' hasmenésre hajlandóknak nem való.

A' Borlimonáde majd szintúgy készül. Két jó nem foltos citromnak a' sárga héjja egy darab fejer czukorhoz dörgöltetik, azután a' citromok levét is ugyan arra csepegtetik, erre azután egy icze szeltermviz vagy hasonló töltetik és egy $\frac{1}{2}$ icze (Σφοπρον) jó fejer bor. — Ezen ital leginkább a' felgyógyulóknak való, a' hosszás vagy roszféle inbeli nyavalyák és rothasztó hideglelések után, midőn a' Betegek még tiszta bort nem ihatnak.

22) S a v ó.

Italul a' savót vért vékonyító, csipősséget kisebbítő, gyengén hashajtó ée. tulajdonságánál fogva nagy számú nyavalyákban ajánlhatni. — Élnek vele a' hasbeli dugulások, májnyavalyák, hypochondria, vérkelek, keményszékűség és egyéb hoszas betegségek ellen miut tavaszi cürával vagy nyáron, regvelenként fél söt egy iczét is elköltvén belole, mellette mértékletes testi mozgásokat tévén és illő diaetát tartván, 's addig a' ser és borivást abba hagyván. Az olyan esetekben a' savó' meenyiségét, mellyet valaki megihatik, mindég a' test' minéműségéhez kell szabni; mert a' sok a' gyomrot megterheli, az emésztést gyengíti, 's így könnyen árthat. Legjobb tehát kevésen kezdeni és mindég többet többet iüni, annyit, a' mennyit a' test jól megbír, a' mit legbátorságosabban kinek kinek önnön érzése határozhat meg.

Ila a' tej egy darab ideig áll, és savanyodni kezd, akkor a' turós és vajos részek a' vizes résztől elválnak, és ebben uszkálnak. Az ilyen tej a' sorvadásokban és aszukórságokban igen derék ital, míg hasmenés nincs jelen, de ekkor félre kell tenni. Ila a' merő részek a' szokott megszürés által elválasztatnak, akkor a' vizes részek teszik az úgynvezett közönséges savót, melly a' forró, gyúlasztó és epés nyavalyákban igen alkalmas ital. — Azonkívül még sokféle mesterségesen készült savót is fordítanak haszonra némelly nyavalyákban, azért ezen savókról is elmondjuk röviden a' szükségesebbet.

A z é d e s s a v ó így készítettik: Két vagy három tojás' fejerét egy $\frac{1}{2}$ icze (Шоппен) tejbe kell keverni (vagy egy kevés vizahólyagot forró vízben feloldozván a' tej közzé tölteni), azután együtt megfozni, a' mikor a' tojás' fejére (vagy a' vizahólyag) a' tejnek vastag

allatőrészeivel egyesül és fenékre ülepedik. Ez a savó táplálóból a közönségesnél, és a sorvadókra és különösen a száradó vagy rosztáplált gyermekekre nézve, a kik a tejet magát nem szenvedik, igen ajánlatható.

A ki savanyu savóra akar szert tenni, az forraljon fel egy pint tejet, és ekkor vessen bele egy jó kalányi borecetet vagy citromlevet, és így készen lesz a savó. Ha a savó igen savanyu, akkor néhány késhegynyi rákszempor, vagy kifozott krépor, ha a savóba tételik, ennek savanyúságát többnyire magába szívja, vagy a savót minden savany nélkül néhány szelet oltógyomorral (borjúgyomorral) lehet készíteni. Még a savót, hogy kellemetesebb legyen, meg is lehet tisztítani vagy higgasztani, ha az ember egy pint savóba négy tojás fejét kever, a keveréket összehabarja, és néhány óraperczekig főzi, azután pedig tiszta itatópapiroson általszűri, mellyen a savó legtisztábban men keresztül.

Hasonló a savanyuhoz a Borkőves savó is, melly úgy készül, hogy egy pint forró tehén vagy kecsketéjhez egy lat borkő tételik, és a tej mind addig kevertetik, míg a vizes részek külön nem válnak.

A Boros savó, mellyet az inbéli és rothasztó hideglelésekben és a forró nyavalyákból felgyógyulónak ajánlhatni, úgy készül, hogy az ember egy pint forró téjhez fél messzely fejer bort tölt, ezeket kavarja míg a savó el nem válik, mellyet azután le kell szűrni.

Végre még Tamarindsavót is készítenek, melly a forró és gyulasztó betegségekben igen jó hűvesítő hasindító szer, és pedig úgy, hogy egy pint forró téjhez egy vagy két lat tamarind izet tesznek, melly a savót a többi részekről elválasztja.

23) Cseresznye nedv. Medgyenedv.

Igen kellemetes italokat szoktak némelly gyümölcsök leveiből készíteni, mellyekkel osztán kivált nyárban és a forró nyavalyákban hasznosan élhetni. Ilyen a többek közt a cseresznye nedv is, melly ekképpen készül: Bizonyos mennyiségű cseresznyét öszve kell zuzni és törni magvastúl, mert így a nedv kedvesb ízüvé lesz, azután, azt egy ideig állani hagyván, megszűrni valamelly vásznon által, a mit utóbb még egyszer lehet tenni. Ekkor a nedvhez annyi nádméz tétetik, hogy minden font nedvre fél font cukor essék, és így az egészét gyengén főzván, ahhoz egy kevés porrá tört fahéjat (Zimnt) és szegfűborsot is adhatni; a főzést pedig, a nedven úszó habot ottan ottan levévén, addig kell folytatni, míg a nedv elég sűrű nem lesz, az az, míg belőle egy csepp hideg tányérra ejtetvén, erről, ha ide 's tovább hajtogatatik is, le nem folyik. Ha erősebben főzik be a nedvet, akkor izét és színét elveszti. A meghült nedv üvegekbe töltetvén és ezek jól bedugatván, haszonra eltételek. Ezen nedvből szükség idején egy pohár vízbe annyi vegyítetik, a meunyi a Betegnek tetszik.

A ki medgyenedvet akar készíteni, az vegyen 3 kupa jó érett medgyet és két kupa (Quart) cseresznyét, és törje öszve mindeniket magvastúl, 's hagyja az egészét három vagy négy napig állani. Ekkor szűrje meg, és az általfolyt nyers nedvhez adjon egy lat megtört fahéjat, ugyan annyi szegfűborsot és egy nenezék szerecsendiót, azután forralja fel néhányszor. A most ismét megsziurt nedvbe elegendő nádmézet tévén, azt egy kevéssé főzze be; és a meghülés után töltse üvegekbe. — Ha ezen utolsó nedvhez még egy kis jó bor is vegyítetik, annál megújított 's kellemeteseb italt csinálhatni vele.

24) Ribizke nedv.

E' nedvet kétféleképpen készíthetni, t. i. tűz által 's a' nélkül. — Az öszvezuzott vörös ribizke bogyók' levét egy ruhán által kell facsarni, a' kifacsart nedvet köpalaczkokba tölteni és 8 napig a' napfényre kitenni. Azután több izben megszüretik mind addig, míg meg nem tisztul, ekkor palaczkokba töltetik, és mindenikbe egy kalánnyi rum; a' midőn parafával jól bedugatván és be is szurkoltatván, hűves helyre eltételek. — Ez, ha italvizbe vegyítettik, a' forró nyavalyákban igen jó hüvesítő. — Vagy: a' megérett, szélzúzott (természetesen a' csutkájitól is megtisztított) ribizkék' leve tiszta vésznon által megszüretik, azután állni hagyatik, míg meg nem tisztul vagy is higgad, ekkor a' tisztája leszüretik, minden kupa nedvhez mintegy másfél font cukrot és kevés fuszert adván, és addig főzetik, míg kocsonya nemüvé nem lesz, azután pedig üvegekre töltetik.

25) Földieper vagy szamóczanedv.

Ez mind a' kettő az előbbieik szerint készítettik. Az elsőbb így: a' jó érett szamóczabogyókat öszve kell zuzni, és befödette éjtszaka hidegre eltenni. Más napon a' nedv azokból kinyomatik, és egy kupához (Quart) két citromnak a' leve adatik, és egynek a' levakart hójja, végre egy vagy másfél font cukor darabonként, és az egész a' szükséges lehabzás közben addig főzetik, míg a' tájtéktalan nedv elég sűrűvé nem lesz. Ezt a' nedvet is az italvizbe szokták vegyíteni, és hasonló nyavalyákban iddogálni. — Szinte így készítettik a' málnanedv is. — Még a' málnanedvnél is kedvesebb, kivált nyárban a' Betegnek, a' málnaeczet, vagy a' savanykás málnanedv. E' végre az érett vörös málnabogyók valamely cserépedényben szét zuzatnak, és reájok annyi

jó boreczet töltetik, hogy az egészet elborítsa, azután 2 vagy 3 napig hűvesre eltéttetik. Most a' nedv leszűretetik, és minden kupához másfél vagy két font cukor adatik, így le lehabozva kellő sűrűségnyire főzetik és eltéttetik.

26) Tölgyfamak-kávé.

A' nagyobb, tiszta és nem férges makkot, a' ki mennyit akar, meg kell a' külső héjától tisztítani, azután mindeniket négyfelé vágni, a' kemenczén vagy kályhán megszáritani és azután mind az igazi kávé, megpörkölni. De a' pörkölést vigyázva kell tenni, hogy a' makkok el ne égjenek, hanem csak annyira, hogy osztán azokat könnyen össze lehessen törni és őrölni. Ezen pörkölt 's megőrölt makkokból most már úgy készítettetik a' kávé, mint az igaziból főzetik. — A' makkávénak munkálatai különbözék. Leginkább elbíresedett a' gyermekek' görvénybetegsége ellen, kivált a' kik anyatáj nélkül neveltetnek fel, és potrohos hasúak, a' mi a' fodorhájbéli mirigyek' megdagadásából és dugulásából származik, még ott is, a' hol azon nyavalya már igen elhatalmazott és atrophában vagy hervadásban men által. Ezen italt meg lehet czukrozni, és ha a' gyermek így sem akarná inni, meg is tejezni. A' makkávéhoz, a' mint némelly' orvosok javasolták, igazi kávéat vegyíteni, nem tanácsolhatom, mert ez a' kisdedeknek árt, és a' makkávé jó foganatját is elrontja. — Némelly' gyermekek ezen italtól gyomor- és emésztésbeli bajokba esnek, és azt semiképpen nem szenvedhetik. Ezeknek tehát azt vagy éppen nem kell többé adni, vagy csak igen nagy vigyázással, — Gyakran a' felnöttek is haszonnal élhetnek a' makkávéval, nevezetesen a' korábbi görvénytől származott nyavalyákban, p. o. a' sokáigtartó mirigydagاناتokban, a' bibircsús

tüdőkórságban, a' mirigyes orgánák' vagy élőeszközök' elevesedése után támadó sorvadásokban, ée.

27) Zabfőzet, Árpaital. (Zablév. Árpálév.)

Csaknem minden hideglelés nyavalyákban, valamint a' hideglelés nélkül való csekélyebb betegeskedésekben is, haszonnal élhetni a' zabfőzettel (Zabfőzet), melly több tekintetből, kivált mind nedveket vékonyító, hasnyító és csipősségeket benyelő ital, ajánlásra méltó. — E' végre másfél font jó, kiválogatott zabot, és egy jó maroknyi tiszta és megapritott katánggyökeret 12 pint vizzel addig kell főzni, míg a' viznek fele ki nem párolog. Ekkor az egészet le kell szűrni, ebben néhány lat tisztított borkövet és nyolcz lat czukrot vagy mézet felolvasztatni, így osztán ismét a' tűzhöz tenni és egyszer felforralni, és forrás közben lehabozni. Most az egész keverék 24 óráig hidegre tétetik, és osztán a' fenékre üllepedett részekről letöltetik a' tiszta higgadt rész és tiszta edényekben tartatik. — Ha ez az ital a' Betegnek nem tetszenék, mivel a' forró nyavalyákban inkább a' fris és savanyúcska italok kedvesek, lehet abból savanyú zabitalt is készíteni, vagy, zab helyett árpát vévén, a' hideglelés nyavalyákban olly közönséges árpaitalt.

Ezen savanykás zab vagy árpaital rendszerint imigy készítettetik: Nyolcz lat kiválogatott és hideg vízben jól megmosott zabot vagy árpát főzni kell jó fél óráig három pint vízben, a' mikor a' főzés közben kipárolgott víz ismét helyre pótolatik. Most leszűrettetvén, hidegre eltétetik, hogy a' vastagabb 's nehezebb részek leüllepedjenek, mellyekről a' tiszta folyóság letöltetvén, bele annyi méz és boreczet (vagy czukor és citromlév) vegyítettetik, a' mennyit a' Beteg izlése kíván. — Hasonló végre lehet használni a' zabkását vagy daráltzabot is.

28) Szálep ital.

Ezen italnál csupán arra kell ügyelni, hogy egy nehezéknyi fainra tört szálepgyökér néhány kalánnyi hideg vízzel összehabartassék 's osztán ahhoz egy messzely forró víz, vagy húslev, vagy tej töltessék, 's ekkor még egy fertály óráig forrjon.

29) Tojás ital, tojásszékes ital.

Két kalánnyi megtört fejer cukorkándli egy messzely forró vízben felolvasztatván, hozzá még egy tojás széke habartatik. A' mell' és tarok' minden nyavalyájiban, névszerint a' köhögéseknél, hurutok 's tüdőkór-ságoknál ez egy enyhítő, kellemetes és tápláló ital.

30) Ital fekete cseresznyéből.

Négy lat aszalt fekete cseresznyét, magostól öszvetörve, főzz egy fertály óráig másfél icze vízben. Vége felé adj hozzá egy fél, de szeletekre vágott citromot, és megszürtvén vegyits hozzá 4 lat, ozukorral készült medgy nedvet. Ezen nedvvel együtt lehet egy darab pirított kenyérhéjat is hele tenni.

31) Malozsából való ital.

Venni kell 4 lat malozsa szöllöt, ezt, előbb a' magvait kiszedvén, 3 messzely vízben addig főzni, még harmad része ki nem párologott, most egy nehezéknyi megreszelt szarvasszarvat odván hozzá, az egészet még két óráig egy jól bezárt edényben a' tűznél hagyni. Azután megszüretvén, kész az ital.

32) Izlandiai zuzmó ital.

Mennél kitetszőbb és foganatosabb erejű az izlandiai zuzmó, és mennél közönségesebb a' veleélés, — 's végre mennél kellemetlenebb annak icze némelly formák-

ban, annál inkább kell igyekezni, azt a' Beteg' számára jobb és kedvesebb ízűvé készíteni. De minekelőtte erről szóljak, szükségesnek látom a' vele élésről is némelyeket előhozni. Igen ártalmas előítélet az izlandiai zuzmót minden mell és tüdőnyavalyákban a' legillőbb szernek tartani, a' mint ezt a' nemorvosok többnyire hiszik: Mert az valamely betegségnek minden időszakaszaiban teljességgel nem használható, hanem az egyikben szintolly gyakran árt, mint a' másokban használ. A' ki példának okáért a' forró és hideglelés mellnyavalyákban, millyen a' mellgyulladás, míg még fájdalom van jelen a' melljében, vagy hideglelés mutatja magát, izlandiai zuzmót akarna inni, az olyan magának fölötébb ártana, és a' nyavalya' veszedelmességét bizonyosan öregbitené, vagy legalább fontartaná, — holott ellenben ugyan ezen szer a' fájdalom' elmulta és hideglelés' megszünése után, egy szóval a' felgyógyulásakor minden más szereknél jótévőbb. — Így a' vérpökésnél is, míg tart, ezen szert távoztatni kell, és csak utóbb haszonra fordítani. Sőt a' vérköpés' előállítására után sem kell mindjárt az izlandiai zuzmóval élni, mert a' baj könnyen ismét visszatérhet.

A' mi annak a' készítettését illeti, lehet az izlandiai zuzmót magánosan is vízben megfőzni, minden előkészület nélkül, de itt senkinek nem ajánlhatom, noha így legtöbbször élnek is vele. Mert a' főtt vize igen keserű, sőt az emésztésnek is, mellyre mindég határtalmas, ha vele tovább élnek. Nem az ezen zuzmóban lévő igen keserű részben vagy az a' kívánt hathatóság, hanem nevezetesen a' keserűvel egyesült nyálkás részben; azért ama' szükségtelen keserűséget el kell távoztatni, a' mi ekképpen történik: Töltsenek este néhány latnyi izlandiai zuzmóra hideg vizet és tegyék el így éjjelre, reggel más napon szűrjék le azon vizet, melly nagy részét a' keserűségnek magába szívta,

és most főzzük meg egy ize más vízben, míg a' víznek negyed része ki nem gőzölg, hogy a' főzés által a' zuzmóból a' nyálkás részek kihuzattassanak. Az így leszűrt föltvizet is ihatni ugyan, de némelleyek tejet és mézet is tesznek hozzá, — vagy víz helyett édes savóban főzni, — vagy a' főzés' vége felé abba egy kávékalánnyi ánismagot, vagy a' tüztől előbb félre tévén, egy lat édes gyökeret is vehetni, miud a' jobb íz, mind a' jelenlévő köhögésnek elháríthatása végett. — Végteére lehet ezen zuzmót a' Patikákban tartatni szokott izlandiai zuzmócsokoláde' formájában is használni, a' mit kiváltképpen az igen kényes személyeknél eszelekszünk, a' kik másként azt ize miatt be nem vennék. — Lehet marha vagy tyúkhúslevesben is ezen zuzmót főzni, és az ilyen levest magánosan, vagy egy vagy több közibe habart tojás' sárgájával meginni.

Azonban nem kell ám hinni, mintha ezen italból a' Betegnek, mennél többet innék, annál hasznosabb lenne. Ellenben elejénte csak kevés izlandiai zuzmót kell megfőzni, és ezen vékonyabb italból is csak kis mértékben inni, míg a' gyógyuló Beteg hozzá nem szokik; azután erősebben is készíthetni és lassanként belöle hővebben lehet inni. — A' gyermekek' számára, a' kik ezen, egyébként igen hasznos szert keserü volta miatt nem örömet veszik, legjobb ezen zuzmóból szirupot készíttetni. Ezen szirupra úgy tehetni szert, ha több zuzmót jó erősen megfőzünk, és ezen föltvizet, bele elég czukrot tévén, addig sűrítik tűznél, míg sziruppá nem válik (olly sűrűvé mint a' méz), melyet osztán kávékalánonként adhatni a' gyermekeknek.

33) Csiga vagy kágyula leves, kágyulóleves.

A' mülly nagyon utálják némelleyek olvasóim közül a' kertli csiga vagy kágyulaételt, olly hasznosnak

ugyanazok több nyavalyákban, és pedig, a' mi legfigyelemre méltóbb, éppen olyan betegségekben, melyeket semmi más orvosság el nem háríthatott. Ezen okból már több Betegek erőt vettek utálságokou, 's naponként (reggel) egészségeknek jobbulásával hal, nyolcz és többeket ettek meg ezen állatokból. De mivel a' kágyulákat nem minden gyomor bírja meg, és sok Betegek azokat teljességgel utálják, más részről pedig azoknak fogantatosságát a' helyes elkészítés által öregbiteni, sőt a' Betegnek olly formában lehet feladni, hogy a' csigalevet nem is sejdíthetik, ennélfogva én a' csigalevest minden más formánál többre becsülöm, és azt mind azon esetekben ajánlhatom, a' hol már annyiszor használt 's melyeket azért különösen is megnevezek.

A' ki csigalevest akar készíteni, fozzen meg egy font borjúhús és néhány maroknyi gyökérveteményt (mellyek közül én a' taraczk' és zellergyökeret ajánlom) egy pint vízben egy óráig befodott edényben, ehhez azután 12—16 nyers kerti csigát (kágyulát), melyeket előbb megmosni, szétvagdalni és zuzni kell, tegyen, és a' főzést addig folytassa, míg a' csigák szét nem főnek, a' midőn a' levet át kell szűrni. Igen alkalmasak ezen végre a' borjúlábak is. Ha a' Beteg' gyomra helyű van, és jól emészt, akkor egy darab ösztövért marhahúst is lehet amazokhoz adni. Ugy az Ilyeneknek még tojás' sárgáját is lehetne a' csigalevestbe habarna. — Az ollyan Betegnek számára, a' ki a' most ajánlott csigalevest nem szereti, lehet a' kágyulákat csak vízben főzni (előbb azokat szétmetélvén és zuzván), és ezen egyszerű csigalevest felényi vagy harmad résznyi téjjel vagy selter vízzel vegyíteni, melyhez a' Beteg, ha neki tetszik, cukrot is adhat.

A' csigák' hatatossága abban áll, hogy a' testet minden más szereknél inkább táplálják és az elveszedott természetes nyálkát kipótolják, 's e' mellett még

a' vér' minéműségét is javítani látszanak. Igen ajánlat-
hatók tehát mind azon betegségekben, mellyekben a'
test fölöttébb elsóványodik vagy sorvad, p. o. minden
némű aszukórságokban, makacs köhögésben, hő nedv
elvesztés után (vér vagy nyálkafolyás, evesedés és effé-
lék által). Mennyit lehessen a' csigákból enni, azt leg-
inkább a' Betegnek testalkotása, emésztő ereji, kora
és nyavalyája határozzák meg. A' felnőtt személyek
naponként ehetnek legalább öttől fogva nyolczig, las-
sanként pedig utóbb tizenkettőt is, ha jó gyomorral
bírnak.

Igen jó kocsonyát is készíthetni a' száraz beteg-
ségben sinlödökre nézve a' kágyulákból, és rákokból,
ekképpen: Harmincz, hideg vízben jól lemosott csigát,
és ugyan annyi rákot szétvagdalván és zuzván, ismét
két megtisztított 's apróra vagdalt borjulóbot két pint
vízben addig kell főzni, míg a' víznek fele ki nem
apad. Ekkor abba egy keshegyni szerezsendió virágot
's holmi kerti zöldséget vetvén, a' főzés még néhány
óraperczekig folytatódik, és az egész megszüretik, melly
hideg helyre tétetvén kocsonyává válik. — Ezen ko-
csonyából sem adhatni minden Betegnek egyaránt. A'
felnöttek ehetnek belőle napjában néhány evőkalán-
nyit; a' kinek tetszik, ezen kocsonyát vékony marha-
húslévben felolvasztva is eheti. A' hideglelés Beteg'
számára ezen kocsonyát minden fűszer nélkül kell ké-
szíteni. Kellemetesebb ízű lesz ezen kocsonya, ha az
előbb nevezett szerekekkel (rákok helyett) békacombo-
kat főznek meg, legalább is harmintz párt.

34) Erősítő kocsonya vagyis fagyalt (Gelée).

Az orvostól igen gyakorta szoktak az elgyengült
Betegek, nevezetesen a' veszedelmes nyavalyákból láb-
badozók, olyan szereket kérni, mellyek által ismét

előbbi erejüket visszanyerhessék. Erre pedig nincs jobb a' következő fagylaltnál: Végy két jól megtisztított 's szétvagdalt borjulahat, egy fél czitrom' héjját, kevés czimétet vagy fahéjat, és három hő maroknyi reszelt szarvasszarvat, tedd ezeket egy fazékba, önts rájuk két icze vizet és befödven főzd négy vagy öt óráig lassú tűznél, és azután a' levét szürd le a' rajta lévő zsirt, és a' tisztáját töltsd valamelly jól megczínezett serpenyőbe, és csepegtesd bele egy czitromnak a' levét, önts hozzá két pohár ó fehér bort is, és főzd még egy fél óráig, azután pedig higgaszd meg három jól öszve vert tojásfejjel. Utoljára a' keveréket megént szürd meg tiszta ruhán által, és tedd el hűves helyre, a' hol meg fog aludni. — Ebből a' Betegeknak vagy lábadozóknak időnként egy kis kávé kalánnyit adhatni, hogy a' szájokban elolvassák 's osztón lenyeljék. De vigyázni kell mindég, hogy a' Betegnek ezen fagylaltnat igen hidegen ne adják, hanem előbb vigyék meleg szobába, 's azután fordítsák haszonra.

35) Téjjel orvoslás, téjkúra.

A' tejet, orvoslási haszonra, külömbféle nyavalyákban ajánlották, úgymint a' sorvadásokban, köszvényben, sokáigtartó hörnyavalyákban és inbeli bajokban. De annak, a' ki magát ezen orvoslásnak alája akarja vetni, tölötte szoros diaetát kell tartani, a' gyümölcsöt, minden savanyút, fűzelékeket, bort, sert, vén állatok' husát és vadhúst távoztatnia, és csak csupán borjuhúst, csirkehúst, zsemlyét, kétszersültet, rist, kölest ée. szabad ennie, a' mit fehér diaetának (white Diät) szoktak nevezni. Ezen kúrát a' Betegnek több hónapokig szükséges folytatni, és ha csak lehet tavaszkor falun haszonra fordítani 's mellette elegendő testi mozgást teuni. Egy híres orvos ez által gyógyítá ki magát a' köszvényből, melly semmi más

szernek nem engedett. — A' Beteg egy 's ugyan azon (egészesen) tehénnek a' tejével éljen és ezt mindjárt a' fejés után igya, minkeelőtte annak állati gözze elpárolgjon. Ártalmas ezen orvoslás minden gyenge gyomruaknak, és a' szeszes italokhoz 's izgató táplálékokhoz szokottaknak, az első okból tehát ezeu kúrát soha sem kell olly személyeknek, a' kik a' hypochondriára és hysteriára hajlandók, rendelni, vagy a' kik már valamelyikben szenvednek.

De nem csak magánosan, hanem ásványos vizekkel is lehet még a' tejet orvoslási végre inni. A' mellnyavalyásokra nézve hasznos, egy darab ideig a' Szelteri vagy más ásványos vizet előbb szabadon nyílván hagyni, hogy a' szénsavanyú szesz belöle kimenjen, melly a' Betegét gyakran igen izgalja. Másutt pedig izlandiai zuzmó föttlevével is rendeltetik. — Neha a' tej puffaszt, és ekkor azt előbb felforraltva kell próbálni adni. De ha így sem szenvedheti a' Beteg, vagy talán nála hasszorulást okoz, akkor a' tej nem neki való, és ezzel jobb el sem kezdeni az orvoslást.

36) Fördök.

A' fördök kétfélék, vagy hidegek t. i. vagy melegek, és különböző fogatúak is.

A' hideg fördő nagy vigyázást kíván, és azt se vérmes személyeknek, sem igen gerjedékeny embereknek, sem igen időtlen gyermekeknek, se fejrészemélyeknek havitisztulások' idején, nem javasolhatni, és a' kikenél a' vér igen a' fejre, mellre 's a' t. szokott tödólni. Meg kell jegyezni továbbá, hogy a' víz igen hideg ne legyen, és a' Beteg benne igen sokáig ne maradjon, hanem mindjárt belöle kiszálljon, felöltözzék és járkáljon, mihelyt az egész teste borzadni kezd. Kiki azon legyen, hogy mindjárt evés után ne ferdöjék, hogy a' teste ne legyen hevülve, hogy a' fejt és

melljét először nedvesítse meg, és a' fürdőben kivált uszva folyvást mozogjon. — A' fürdés után melegen kell öltözködni, és valamely meleg helyen mértékletes mozgást tenni, vagy ágyba fekünni, és az izzadást bevárni, mellyet egy findsa meleg herbatéval is segíthetni. Az igen elgyengült személyek csak lassanként menjenek a' meleg fürdőtől a' hideg fürdökre, a' diaetának lassanként való változtatásával. A' hideg fürdő egy legderekabb erősítőszer, nevezetesen igen hatásosan ingerli az inakat, és ennél fogva minden inbéli nyavalyákban, a' hol a' környülállások, és a' Beteg' hogyléte engedi, nagyon ajánltathatók. Továbbá jó fogamatja vagon a' csuszra és hurutra hajlandó személyeknél, ismét az ebaga (rachitis) és görvély ellen. — Hideg fürdőkkel szokták élni nevezetesen a' tartós méhvérfolyások, a' nemirészekből való nyálkafolyás, és a' végből jövő hágyasztó vérzések ellen az elgyengült aranyeres személyeknél, és. — De mivel itt ezen szer igen nagy vigyázást kíván, mindég csak valamely ügyes orvos' tanácslására kell azt haszonra fordítani.

Sokkal gyakortább használtatik, nevezetesen a' Belegeknél, a' meleg fürdő, a' kiknek kivált az inbéli hideglelésekben, ha a' bőr igen száraz, az érverés kicsiny és kemény, és semmi forró vagy éles bőrnyavalya nincs jelen, hasznokra válik. Továbbá a' hasbéli előeszközök' gyúladásaiban, a' bőrnek szárazságával járó hideglelés betegségekben, kivált ha az orvos meg van győződve, hogy a' nyavalya izzadás által fordul meg. Úgy a' görcsös és elmebéli nyavalyákban, a' húgykészítő orgánok' betegségekben, a' májnak és egyéb belrészeknek megkeményedéseiben, minden makacs és sokáigtartó bőrnyavalyákban, hirtelen elnyomatott kiütésekben, mellyeket ismét a' bőrre kell esalni, a' gyermekek sorvadásában, a' kezdődő tüdő-körságban, sáppasztó betegségben, chagóban, fekélyek=

ben, a' vett mérgek után, színes halálban, a' felakasztottnál, megfúladtaknál, vízhefúladtaknál, az újszült gyermekek' sárgasága és görcsnyavalyáji ellen, 's a' t. — Minden intések, melyeket a' hideg fürdőről adtunk, csaknem kivétel nélkül ide is illenek. A' fürdő' melegsége igen nagy ne legyen, és ezt nem a' kezeknek hele tételök, hanem inkább a' könyököknek vagy lábnak bemártása által, melyek a' meleget jobban érzik, mint amazok, kell mindég meghatározni. A' fürdés' ideje, a' mint a' Beteg gyengébb vagy erősebb, vagy a' mint a' környülállások kívánják, egy fertálytól fél óráig tarthat. — A' fürdés után a' Beteget sietve meleg ruhákkal le kell törülgetni, reá meleg fejérruhát adni, és kimelegített ágyba fektetni.

Az ülőfürdő (Sitzbad, Bidet) mely egy keskeny hidacskából áll, melynek közepén egy kis, vízzel tele kád vagyon, csak a' hügykészítő és nemirészek nyavalyájiban, vagy külső bajoknál (daganatoknál, keléseknel ée.) helybélikeppen alkalmaztatik. A' Beteg abba brül; a' félfürdő után való magatartás ugyan az, a' mi a' közönséges fürdők után.

A' lábfürdő, melynek melegsége vagy hidegsége a' közönséges és félfürdökével egyez, abban áll, hogy az ember a' lábait egy vízzel tele edénybe teszi, úgy hogy a' víz a' lábszár' feléig érjen. Az es, melyekben vele élhetni, a' munkában mindenütt meg vannak határozva, és utánna ugyan azt kell cselekedni a' mit az egész fürdők után.

UGYAN EZEN ÉRZŐTŐL MEGJELENT

TANÁCSADÓ

AZ
E L H Á L Á S

ELŐTT, ALATT 'S UTÁN.

Borítékba kötve 40 kr. p.p.

TANÁCSADÓ

MINDAZOKRA NÉZVE,

AZ ARANYÉRBEN

KISSEBB VAGY NAGYOBB
MÉRTÉKBEN SZENVEDNEK.

Borítékba kötve 25 kr. p.p.

RÖVID KÉP ALATT MEGFOG JELENNI:

AZ ÉLETTI
GYERMEKNEVELÉS

MEGJÓBÍTÁSÁRA SZÓLÓ

JAVALLATOK

AZ
ÉLETSZAKASZOKBAN.

DR. GÖLLIS L. ANTAL UTÁN.

A FRANCZU

VAGYIS

BUJAKÓRSÁG

AZ

EGÉSZ KITERJEDÉSEKEN

MINDEN FURM. JELEN

DR. WENDT JÁNOS SZERINT.